

Херсонський державний університет

ХЕРСОН 2022: З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ

Видання підготовлено за сприяння державної установи «Український інститут книги» за кошти державного бюджету України та призначене для поповнення бібліотечних фондів.
Авторська думка може не збігатися з офіційною позицією державної установи «Український інститут книги»

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету (протокол № 12 від 26.02.2024)

Дослідження виконано в межах ініціативної науково-дослідної роботи «Окупація та визволення Херсону: Антонівський міст, Бузковий гай, героїзм цивільного спротиву» (державний реєстраційний номер 0123U101941).

Рецензенти:

Константінова Вікторія Миколаївна – доктор історичних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету;
Корновенко Сергій Валерійович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, дійсний член Української асоціації усної історії

Херсон 2022: з Україною в серці / упоряд. : Михайленко Г. М.,
Х 39 Черемісін О. В. Суми : Університетська книга, 2024. 290 с.
ISBN 978-617-521-074-1

У науковому виданні публікуються усні історії особистих досвідів самовидців окупації Херсона у 2022 році. Респонденти мають різні погляди, національність, віросповідання, але спільна драма всіх об'єднала. Усні історії реконструюють минулий час в усій своїй репрезентативності, ураховуючи й ті моменти, які слабо задокументовані, не потрапили в об'єктиви відеокamer і не збереглися на фотографіях. Саме в такий спосіб можна передати всю повноту драми, яку пережили херсонці.

Видання розраховане на широке коло читачів: науково-педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти, аспірантів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться міською історією, краєзнавством, регіоналістикою, історією Херсона, історією України ХХІ ст.

УДК 94:341.223.14(477.78)“2022”

© Херсонський державний університет,
2024
© Університетська книга, 2024

ISBN 978-617-521-074-1

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКА	6
«Я жила з вірою і надією, що Херсон звільнять» Васечко Світлана Павлівна, завідувачка сектора у виконавчому комітеті Дніпровської районної в місті Херсоні ради	15
«Біля мого будинку підірвали місцевого колаборанта» Василенко Михайло Іванович, здобувач І (бакалаврського) рівня вищої освіти Херсонського державного університету	26
«У мене знайомі є, які служать в ЗСУ, і ми потім повідомляли, хто поїхав і в який бік» Дрібниця Вікторія Олександрівна, завідувачка бібліотеки № 1 м. Херсон	33
«13 березня був на площі Свободи» Докучаєв Денис Олексійович, працівник дитячої тенісної школи «Вікторія»	40
«Коли почалися на площі Свободи мітинги, то ми їздили на ці мітинги. Ми їздили, тому що ми були впевнені, що до них дійде, що вони тут небажані “гості”» Зарівняк Ірина Святославівна, вчителька Херсонського наукового ліцею Херсонської обласної ради	51
«Почали писати одноклупники, які жили біля Антонівського моста. Вони прощалися з нами, казали, що, напевно, вони помруть і ми вже ніколи не побачимось» Капранова Аполлінарія Романівна, здобувачка І (бакалаврського) рівня вищої освіти Херсонського державного аграрно-економічного університету	71
«Іноді здавалося, що існує якийсь серіал з назвою “Херсон в окупації” і ми тут головні герої» Карташова Ольга Григорівна, безробітня	80
«Кожен день в першій половині дня ми шукали воду, продукти, а потім, у другій половині дня, шукав інтернет і можливість вийти на зв'язок зі студентами» Кобець Віталій Миколайович, професор кафедри комп'ютерних наук та програмної інженерії Херсонського державного університету	89

«Люди в нас молодці: згрупувалися і почали один одному допомагати» Литвинова Світлана Володимирівна , викладачка Херсонського фізико-технічного ліцею Херсонської міської ради	108
«Гуманітарку їхню привозили, біля магазину зупинялись. Кажу: "Та, ні. Руки маю, ноги маю, картоплю маю. Вареників наlepили"» Лук'яненко Лариса Анатоліївна , працівниця сфери дошкільної освіти м. Херсон	123
«Директор театру Олександр Книга виїхав навесні й вирішив попри все проводити XXIV Міжнародний театральний фестиваль "Мельпомена Таврії". Я теж, як могла, долучалась – писала анонси, організовувала літературну сцену» Мовчан Альона Ігорівна , керівниця літературно-драматургічної частини Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру імені Миколи Куліша	129
«Окупація – це справа складна, психологічно складна» Мринський Іван Миколайович , доцент кафедри ботаніки та захисту рослин Херсонського державного аграрно-економічного університету	143
«Я приїхала 1 березня – в Херсон заходили російські війська. Це був обстріл Бузкового парку, який знаходиться по нашій вулиці, і була розстріляна тероборона» Н. Любов , працівниця сфери дошкільної освіти	166
«Окупація почалась з сумбуру. Маса людей розгубленими очима дивились на вулицях» Ринденко Марина Олександрівна , держслужбовець	176
«У мене бажання, щоб всі свинособаки здохли» Рябенко Анна Владиславівна , онлайн-працівниця в рекламній компанії	188
«Крім відчаю, страху, я не пам'ятаю, що я ще відчувала» Рябенко Тетяна Юріївна , домогосподарка	193
«Мене випустили зі статтею 27 "Загроза російській федерації"» Стельмах Анна Костянтинівна , учитель історії Херсонського наукового ліцею Херсонської обласної ради	197
«Уперше, напевно, у своєму житті я зрозуміла силу єднання» Судаковська Наталія Володимирівна , учитель історії та правознавства Херсонської спеціалізованої школи № 55	214
«Біля нашої вулиці стояла САУшка російська, яку розібрали успішно наші мешканці, і потім рашисти почали ходять вже по домам» Теременко Анна Олександрівна , домогосподарка	230

«Ми побачили справжнє обличчя русского міра» Херсонка (псевдонім) , працівник освіти м. Херсон	240
«Працювала офіційна сторінка в соціальних мережах, де ми публікували українські вірші патріотичні, надихаючі картинки, щоб підбадьорити наших користувачів, херсонців» Шестакова Оксана Миколаївна , завідувачка відділу соціокультурної діяльності у комунальному закладі «Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеса Гончара Херсонської обласної ради»	257
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	289

ВІД УПОРЯДНИКА

Напередодні повномасштабного вторгнення росії Херсон був порівняно невеличким обласним центром, який переживав період адміністративно-територіального реформування. Була створена Херсонська міська територіальна громада (ХМТГ) шляхом об'єднання територій та населених пунктів Херсонської міської ради (у складі Антонівської, Зеленівської, Комишанської, Наддніпрянської селищних, Степанівської сільської рад міста Херсон) та Садівської сільської ради Білозерського району Херсонської області¹. Міське населення становило 32% мешканців від загальної чисельності ХМТГ. Міське самоврядування вважало, що така щільність міського населення позитивно впливала на загальноекономічні показники розвитку Херсона, що, своєю чергою, стимулювало розвиток підприємництва. У загальнодержавній статистиці та в описах соціальної складової зазначалося, що за більшістю індексів Херсонський регіон посідав передостанні позиції з 2016 до 2020 рр.

Соціологічні опитування показали, що в місцевого населення була відсутня довіра до владних інституцій, панували переконання у високому рівні корупції та відчуття, що змін на краще не передбачалося. Найпроблемнішими херсонці вважали економічні питання, відносини з правоохоронними органами та політичні протистояння. Водночас соціологічні опитування показували, що процеси сепаратизму або приєднання до будь-якої іншої держави не розглядалися зовсім. Цим ситуація кардинально відрізнялася від Криму і Донбасу. Напередодні повномасштабного вторгнення більшість населення міста цілком справедливо вважали себе міцною частиною України і навіть не передчували важливих фундаментальних трансформацій та не бажали у своєму рідному регіоні жодних осо-

¹ Соціально-демографічна характеристика Херсонської міської територіальної громади. Херсон : Головне управління статистики у Херсонській області, 2021. 63 с.

бливих політичних і територіальних змін, а тим більше – не бажали пережити події, які відбувались у 2014 р. в Криму та на Сході України.

Напередодні повномасштабного вторгнення показники соціально-економічної характеристики Херсонської територіальної¹ громади визначали розвиток Херсона як депресивного обласного центру, населення якого здебільшого не бажало в ньому жити та намагалося переїхати до інших міст. Респонденти, оцінюючи довоєнний період у Херсоні, зауважували, що порівняно з тим, що вони мають після повномасштабного вторгнення, їхнє життя було цілком позитивним, а ключовими маркерами стали: «щасливе», «розмірене», «прекрасне», «спокійне», «нормальне», «забезпечене», «власний будинок», «чудова робота», «все було добре», «були плани», «чудове життя».

У переддень військової агресії херсонці жили нормальним розмірним життям, відбувалися численні заходи: школи планували вийти з карантину на очне навчання, у Херсонському державному університеті урочисто відкривали новий ліфт і проводилась всеукраїнська науково-практична конференція, Херсонський обласний академічний музично-драматичний театр імені Миколи Куліша презентував прем'єру Мілорада Павича «Вічність і один день», працювали магазини, ходив громадський транспорт тощо. У цілому, мешканці обласного центру виявились морально-психологічно не готовими до того, що зранку 24 лютого 2022 р. відбудуться фундаментальні зміни.

День початку повномасштабного вторгнення сприймався для всіх респондентів жахливо, ключовими маркерами стали: «страх», «вибухи», «новини про початок вторгнення», «розпач», «відсутність продуктів харчування», «бої за Антонівський міст», «Чорнобаївський аеродром». Перші дні виявились складними і страшними, хтось намагався виїхати, хтось ховався в бомбосховищах, хтось намагався закупитись у магазинах. Усюди відчувалась атмосфера страху за життя: своє, рідних і близьких, інформаційна сум'яття, відсутність поліції, створення ТРО, самоорганізованих підрозділів, очікування невідомого.

¹ Соціально-демографічна характеристика Херсонської міської територіальної громади. Херсон : Головне управління статистики у Херсонській області, 2021. 63 с.

Початок власне окупації Херсона не всіма респондентами був сприйнятий однаково. Хронологія в розповідях варіюється від 24 лютого до 1 березня 2022 року, що може вказувати на певну неусталеність хронології подій, оскільки для однієї групи респондентів окупація пов'язувалась з початком бойових дій за Херсон та його швидке оточення, а друга група респондентів вказувала на 1 березня 2022 року, тобто момент входження російських військ до обласного центру.

Власне поява російських військових у самому Херсоні запам'яталася респондентам як жахливий і страшний день, який провели здебільшого вдома або в укриттях, і коли спостерігали за новинами: де окупанти пересуваються і як. Результатами цього дня стали страшні втрати ТРО у Бузковому парку і біля Херсонського наукового ліцею, розстріляні автівки, будинки і вбиті цивільні. Після таких страшних звісток стало зрозуміло, що Херсон захоплено, розпочалась окупація і потрібно застосовувати стратегію, спрямовану на виживання. Ключовими емоціями цього дня для респондентів стали: «страх», «розгубленість», «незнання», «лють», «злість».

Перший місяць окупації пройшов під знаком активного цивільного спротиву, відбувалися постійні мітинги. Для тих респондентів, які долучалися до них, найбільш пам'ятними виявились дати 3, 5, 6, 8 та 13 березня, коли відбувались найбільш значні мітинги, які зумовили отримання Херсоном звання «Місто-герой України». Восьме березня запам'яталось тим, що окупантам дарували квіти з поховального обряду, а 13 березня – тим, що херсонці розправили величезний прапор і відбулась велика хода від будівлі Херсонської обласної державної адміністрації до Вічного вогню у Парку Слави із зустріччю військової колони окупантів, що відкривала вогонь у повітря, але не спинила маршу протесту. Що хотілося цим сказати? Що Херсон проти окупації, щоб окупанти повертались додому, що їх у місто ніхто не кликав. Після початку насильницьких розгонів мітингів окупантами збільшилася кількість травмованих цивільних від пострілів, лікарні приймали величезну кількість поранених. Мітингарів переслідували, їх катували, проводили «виховні» бесіди, робилось все для того, щоб більше цивільне населення на мітинги не виходило. Завершення мітингів у Херсоні збіглося в часі з викриттям злочинів окупантів в Ірпені, Бучі та інших містах України. Це призвело до перших масових виїздів мешканців

з обласного центру, і цивільний спротив переріс в іншу фазу – підпільний спротив.

Побутове життя в окупації респондентами сприймалось важко. Постійними стали маркери: «дефіцит продуктів і ліків», «важко-доступне зняття готівки», «інформаційна блокада», «відсутність нормальних умов життя», «блокпости в середині міста», «обмеженість», «взаємодопомога», «взаємопідтримка», «постійний квест на знаходження засобів до існування». Ціни в окупації респондентам майже не запам'яталися. Зазначалися лише деякі ціни на окремі продукти чи ліки. Здебільшого згадували, що ціни зросли або були «космічні», користувались маркерами «високі» або «дешевші». У цілому дешевшими називалися товари місцевого виробництва та сільськогосподарська продукція. Дорожчими визнавались м'ясні продукти або завезені з території Криму та росії.

Ті, хто не витримував психологічного тиску в окупації, наважувались на виїзди. Власне сама процедура виїзду визначалась респондентами як дуже важка. Потрібно було проїхати велику кількість блокпостів, простояти днями або тижнями в чергах на переправи або виїзди. На десятках блокпостів перевіряли речі, документи, чоловіків роздягали, а техніку перевіряли спеціальними програмами на визначення видалених і небезпечних для окупантів матеріалів. Усе – аби знайти проукраїнськи налаштованих мешканців. Саме тому залишилась дуже мала кількість відео- або фотосвідчень того, що відбувалось в окупації. Респонденти намагались здебільшого видалити такі матеріали або закопати. Деяким пощастило, і частину матеріалів окупанти не знайшли, хтось зміг навіть вивезти український прапор з окупації. Мотиви виїзду з окупації у респондентів були різні: порятунок життя, відсутність нормального життя, відсутність умов для роботи, вступ дітей до українських закладів вищої освіти тощо.

Багатьом з тих, хто вирішив залишитись в окупації, до визволення судилося пережити обшуки, арешти, спілкування з окупантами, тортури, уникнення участі у псевдореферендумі, обмеження в пересуванні тощо. Мотиви залишитись в окупації також були різні: неможливість залишити родичів, неможливість пройти перевірки окупантів, неможливість залишити власний будинок тощо. В розповідях усіх респондентів яскраво виражене негативне ставлення до окупантів. Ключовими маркерами стали: «тварини», «мавпи», «жорстокі», «невиховані», «нецивілізовані», «дикуни». Багато

респондентів згадує подив окупантів щодо наявності заасфальтованих доріг, працюючої каналізації, туалетів, величезної кількості побутової техніки та інформаційних технологій. Водночас респонденти мали змогу класифікувати окупантів за національними групами та визначити відмінність у їхній поведінці, спостерігати за міжетнічними відносинами, а також фіксувати злочини окупантів проти окупантів. Ті, хто залишався в окупації, не втрачали надії на визволення, розвішували жовті стрічки, робили проукраїнські написи на стінах будинків і парканів та чекали ЗСУ. Це було значною морально-психологічною підтримкою для всіх, хто був в окупації, і потужним меседжем на зовні: Херсон не здається, не схиляється перед окупантами, зберігає однозначну проукраїнську позицію.

Психологічна атмосфера визначається респондентами як надзвичайно складна. Відчувався постійний тиск окупантів. Заборонялося все проукраїнське, не дозволялося фільмувати військових росії, проводилося примушування до співпраці та оформлення російських документів. Ключовими емоціями досвіду окупації були: «страх», «злість», «шок», «незрозумілість». Водночас респонденти вказували на зміни в часі та просторі. Це мало переважно індивідуальний характер, але ключовими маркерами визнання часу та простору постали такі: «день бабака», «час зупинився», «час тягнувся», «обмеженість», «зменшення простору» тощо.

Проведення окупантами псевдореферендуму викликало в респондентів негативну реакцію. При цьому визначити мету його проведення було дуже важко. Уникати участі в ньому респондентам вдавалось різними шляхами: не виходили з будинку або відмовлялися голосувати на вулиці, також різко змінювали напрямок руху, якщо відчувалась пряма небезпека.

Необхідно зауважити, що більшість респондентів не користувалися допомогою волонтерів на постійній основі. У деякого був фрагментарний досвід отримання волонтерської допомоги. Опитані респонденти здебільшого намагалися покладатися на власні сили, оскільки мали роботу, зокрема в дистанційному форматі, також розуміли, що багатьом ще складніше, і не намагалися відтягувати ресурси на себе, тому що це могло допомогти іншим. Дехто сам став на шлях волонтерської допомоги.

Зазначалося, що для групи респондентів, які виїхали з окупації, церква як соціальний інститут особливої ролі не відіграла. Досвід

спілкування був дуже обмежений та фрагментарний. Для респондентів, які провели весь період окупації в місті, окремі церкви стали справжнім хабом для взаємодопомоги і координації зусиль на завершальному етапі окупації, коли була знищена вся інфраструктура і містяни залишилися без електрики, води, каналізації.

Визволення сприймалося респондентами як цілкомитивно позитивне і радісне явище. Спочатку мешканці побоювалися, що поява українських прапорів – це провокація окупантів. Однак після офіційного підтвердження визволення радість жителів була безмежна. Ключовими маркерами цього процесу стали: «слава ЗСУ!», «дихати стало легше», «дихати стало вільніше» тощо. Усіх переповнювала радість того, що нарешті Херсон вільний.

Результати окупації для Херсона були вкрай негативні: величезні людські і матеріальні втрати, зміни в соціалізації дітей, перетворення локацій для відпочинку на місця трагедії тощо.

Життя після деокупації склалося по-різному: частина людей повернулася і займається волонтерською діяльністю; частина виїхала, рятуючись від обстрілів; частина планує повертатися після завершення обстрілів; частина залишилась у місті, перебуваючи під постійними обстрілами з ворожої артилерії.

Сприйняття окупації респондентами різне й індивідуалізоване, але можна відібрати певні ключові маркери: «в'язниця», «досвід», «запах спалених тіл», «страшний фільм жахів». У свідомості респондентів це щось страшне, темне, неприємне, коли панує беззаконня, коли окупанти можуть затримувати, катувати, залякувати і творити безчинства.

Респонденти були особами різного віку. У цілому можна визначити три вікові категорії: 1) народжені в 1950–1960-х роках; 2) народжені у 1970–1980-х роках; 3) народжені після 1991 року.

Респонденти є представниками різних професій: здобувачі вищої освіти, працівники закладів культури та бібліотек, шкільні вчителі, працівники театру, викладачі університетів, пенсіонери, працівники спортивних організацій, безробітні, держслужбовці, працівники закладів дошкільної освіти.

Усі вони мали власний унікальний досвід окупації, що надає можливість глибоко оцінити драматичний процес окупації міста. На релігійній належності респондентів намагалися не акцентувати увагу, надаючи можливість за власним бажанням висловлюватися

з цього приводу. Упорядники сконцентрували увагу на фіксуванні свідчень про особливості та стратегії життя під час окупації Херсона, при цьому не відволікаючись на детальні екскурси в попередній період життя. Хоча опитувальник і містив питання про життя в доокупаційний період, але більшість опитаних не акцентували на ньому увагу. Інтерв'ювання здебільшого проводилося на відстані, без особистого контакту, за допомогою сучасних технологій – у режимі зум-конференцій та аудіозаписів.

Учасники інтерв'ю мали можливість обирати зручний час за попередньою домовленістю, у процесі якої пояснювалися мета й завдання розмови, узгоджувались умови публікації. Після набору інтерв'ю проводилась уточнювальна робота з приводу повноти змісту. За бажанням респондентам передавався для ознайомлення відео- або аудіозапис інтерв'ю.

Тексти-транскрипти в цьому виданні систематизовано за абетковим принципом. Усього до збірника увійшло 21 інтерв'ю: жінок – 17, чоловіків – 4. За особистим проханням 2 особи залишилися інкогніто. 3-поміж учасників 15 осіб перебували в Херсоні протягом всього періоду окупації, 4 – провели в окупації від 5 до 7 місяців, 2 особи – до 5 місяців.

Кожен транскрипт містить заголовок, у якому зазначаються: повне прізвище, ім'я та по батькові респондента, дата і місце народження, місце постійного проживання, дата проведення інтерв'ю, прізвище, ім'я та по батькові інтерв'юера, установа, яку представляє інтерв'юер.

Питання в тексті інтерв'ю розміщено в хронологічній послідовності пережиття окупації, оскільки це допомагає краще зрозуміти, про який конкретно аспект йдеться. На початку розмови всім респондентам ставилися питання: чи згодні виступати під своїм справжнім прізвищем, ім'ям та по батькові; дата і місце народження; сімейний стан та місце роботи; термін, проведений в окупації. Далі йшов перелік основних питань. Вони розкривали сутність процесу окупації: починались з розповіді про життя до повномасштабного вторгнення, а далі йшлося про перебіг окупації.

Кількість і зміст запитань залежали від часу перебування в окупації або бажання респондентів сконцентрувати свою увагу на конкретних епізодах. Завершувались інтерв'ю питанням про подальші плани респондентів та прогнози щодо завершення війни зараз (на

момент проведення інтерв'ю). Також пропонувалося доповнити розповідь – у разі, якщо інтерв'юер не врахував у попередніх питаннях усі аспекти пережиття окупації, якими респондент хотів поділитися. Як правило, доповнень у респондентів не виникало, тобто інтерв'ю постають як завершена розповідь.

Усі інтерв'ю мали індивідуальний характер. Стилiстика розповіді упорядниками не змінювалась і не коригувалася. Інтерв'ю залишені в повнотекстовому варіанті й не розділені за тематичним принципом, тобто забезпечується послідовність, повнота та суцільність поданої інформації. Тексти відповідей відділяються абзацами, а текст запитання виділяється ще й курсивом. Транскрипти друкуються відповідно до норм сучасного українського правопису і зберігають стилістику мовлення кожного окремого респондента. Усі респонденти спілкувалися українською мовою, винятки переходу на російську пов'язані з особливостями ведення бесід з окупаційними військами або колаборантами.

Робота упорядників над обраною темою відбувалася в кілька етапів¹:

1. Підготовка до інтерв'ю: загальне ознайомлення з інформацією на конкретну тему (ураховуючи те, що самі пережили окупацію, підготуватися до майбутніх інтерв'ю було легше);
2. Планування інтерв'ю: запрошення респондентів і тих мешканців, які переживали окупацію. Щоб змістовніше розкрити сутність цивільного спротиву в окупації, намагалися добирати респондентів серед представників різного віку, статі, професій, мешканців різних районів міста тощо.
3. Проведення інтерв'ю: розповідь про пережиття окупації відбувалася переважно в хронологічному порядку, але іноді респонденти зверталися повторно до найбільш емоційно значущих подій. Іноді ставились уточнювальні запитання. Упорядники не обмежувалися тільки набором викладених фактів – фіксувався й сам емоційний стан, у якому перебували респонденти, шляхом виділення його в текстах-транскриптах.

¹ Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році / упоряд. О. В. Черемісін. Суми : Університетська книга, 2023. 482 с.

4. Завершення інтерв'ю: окреслення того, як респонденти переживають сучасний стан війни, які мають плани на майбутнє, чи можуть спрогнозувати завершення війни. Також робилося уточнення, чи всі аспекти були охоплені в запитаннях і чи не мають респонденти бажання/змоги щось додати.

Передача запитань та відповідей здійснювалася за правилами сучасного українського правопису із застосуванням розділових знаків: «,», «;», «:», «–», «()». Півкруглими дужками (...) позначені зміни емоційного стану, який виділений курсивом. Водночас зауважимо, що зміни емоційного стану помічалися відносно рідко. Здебільшого респонденти відповідали рівним голосом. Іноді зміна емоційного стану мала місце у вигляді сміху або плачу, упевненості або невпевненості. Деякі моменти респонденти забували менше ніж через рік після деокупації Херсона.

Імена, прізвища, топоніми, гідроніми, назви установ і організацій передані словами респондентів відповідно до оригіналу. На прохання респондентів деякі імена не вказані з етичних міркувань, а також частково вилучено інформацію з відповідей. Необхідно зазначити, що вилученої інформації пропорційно мало й вона в цілому не впливає на загальний зміст відповідей¹.

Умовно всі свідчення поділені на чотири часові проміжки: 1) життя до окупації; 2) життя в момент окупації; 3) життя після деокупації; 4) плани й прогнози на майбутнє. Наскільки виправдаються побажання кожного респондента, можна буде дізнатися тільки через певний час, але всіх їх об'єднує спільний пережитий досвід окупації, а тому кожен зміг побачити, почути щось індивідуальне й унікальне.

На завершення хочемо висловити вдячність усім респондентам, які погодилися довірити нам свої розповіді.

¹ Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році / упоряд. О. В. Черемісін. Суми : Університетська книга, 2023. 482 с.

«Я жила з вірою і надією, що Херсон звільнять»

Басечко Світлана Павлівна,

завідувачка сектора у виконавчому комітеті Дніпровської районної в місті Херсоні ради

1979 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 17 лютого 2024 р. у форматі ZOOM-конференції
Михайленко Галиною Миколаївною (ХДУ)¹.

Михайленко Галина Миколаївна (далі – М.Г.): Який термін Ви провели в окупації?

Басечко Світлана Павлівна (далі – В.С.): Я провела в Херсоні всю окупацію.

М.Г.: Ваше місце роботи і посада станом на 24 лютого 2022 року?

В.С.: Виконавчий комітет Дніпровської районної в місті Херсоні ради, завідувачка сектора.

М.Г.: Розкажіть про Ваше життя до повномасштабного вторгнення.

В.С.: Життя, можливо, було як у всіх: робота – дім – відпочинок – друзі. Безхмарне життя. Ніхто не думав, що таке може статися. Це, дійсно, як грім серед ясного неба. Це коли сталося – я дійсно ніколи не забуду. В мене кума, у неї 23 лютого був день народження. Ми з дитиною прийшли, поздоровили. Посиділи, порозмовляли, завтра на роботу. Зранку встали наступного дня, і мені дзвінок виховательки: «Ви знаєте, що війна?». Ще не було і сьомої години (здивовано): «Яка війна?» – «Ввімкніть телевізор і все почуєте». І все, і почалась інша «веселуха» у нас.

М.Г.: Чи передбачали Ви до 24 лютого можливий початок повномасштабного вторгнення?

В.С.: Чесно, не було ні думок, ні передбачень. Так, чутки були, але я і не думала, що таке може статися: йдеш по нашому місту

¹ Дешифрувала запис та створила транскрипт Г. М. Михайленко.

Херсону і ти бачиш, як літають гвинтокрили, як стріляють. Це просто шок, це був просто шок.

М.Г.: *Як Ви провели 24 лютого?*

В.С.: Треба було брати себе в руки. Я проживаю з мамою, з дитиною, ми втріох проживаємо. Я мамі кажу: «Збирай речі, які потрібно, я на роботу». Роботу ніхто не відміняв. Ніхто не казав, що нікуди не треба йти. Прийшли ми на роботу. Всі почали цю тему обговорювати. Звісно, ніхто не знав, як воно буде далі і як нам діяти. День пройшов так: ми посиділи – відпустили нас. Потім почалося: банкомати – аптеки – магазини. Тобто оця вся метушня почалась. Ти не розумієш, куди бігти, що робити, як діяти, що воно буде далі. Повний хаос можна сказати.

М.Г.: *Як пройшли для Вас 25–28 лютого?*

В.С.: У нас було так. Ми коли прийшли на роботу, нам сказали, що поки ми на роботу не ходимо. Ми перебували вдома і, мабуть, як більша частина мешканців Херсона, сидимо в квартирі: починають стріляти – всі в підвал. І оце з сумками то туди, то сюди. І так далі. Хто ночував, хто не ночував, але ми декілька ночей ночували в підвалі. Було дуже неприємно. Я за ці дні на 3 кг одразу схудла. Не їсти, не пити нічого не хочеться, тобто шок, повний був шок.

М.Г.: *Ви спускалися просто в підвали будинку?*

В.С.: Так, п'ятиповерхового будинку. Майже всі, хто був, 2/3 мешканців. Інші – ні. Інші перебували в квартирах. Нам було чутно. Якщо брати по відстані, то ми достатньо недалеко живемо від місць вибухів у перші дні.

М.Г.: *Чи був підвал облаштований для перебування там людей?*

В.С.: Ніхто звісно НЕ готувався, нічого такого не було. В принципі, підвал у нас нормальний, він теплий, є де присісти, лавки, стільці. Звісно, потім деякі люди почали ковдри приносити. Освітлення там було, електрочайники, чай, печиво. Там всі свої. Живуть багато років разом і по 30, 20, 15, 10 років.

М.Г.: *Як Ви пережили 1 березня 2022 року?*

В.С. (потискає плечима): Чесно кажучи, сидючи в телефоні. Ти оце все дивився. Ти просто не віриш своїм очам: як так оце може

бути в нашому Херсоні. На той момент я не можу сказати, що в мене були емоції – або жажливі, або спокійні. Вони були якісь нейтральні. Я от просто: побачила – і побачила. Це особисто в мене було таке відчуття. Самий перший страх, мабуть, він пройшов, а потім це просто було: ти побачив. Воно потім вже почало наздоганяти і пішло більш розширено.

М.Г.: *Ви брали участь у проукраїнських мітингах?*

В.С.: Ні, я не долучалася. Морально і інтелектуально я підтримувала цих людей, але, зважаючи на те що я одна з дитиною, ... я розумію, що те, що робили люди, – це дуже, до глибини душі мені це імпонувало, але у мене зіграв той фактор, що я одна, можливо, якщо щось станеться ... Хоча...

Ми на роботу ходили до середини квітня, займалися тим, що роздавали людям гуманітарку. Це і «Данон», коли закрився – на складах залишалось дуже багато продукції. Так як я працюю у сфері житлово-комунальних послуг, спілкуємось і з приватним сектором, і з нашими ОСББ, то ми займалися тим, що телефонували і головам ОСББ, і квартальним. Вони приходили – ми надавали їм гуманітарку. Віддавали ми і чорнобаївських курей. Хтось привозив і картоплю, і інші продукти. У нас була така робота. Ми всіляко допомагали людям Дніпровського району, мешканцям нашого району ми намагались хоч якось допомогти, підбадьорити, навіть слово добре сказати. Багато приходило бабусь, дідусів. Це, звісно, жах, коли вони приходили. Самі, і ти розумієш, що ніхто їм не допоможе, ну, як мінімум, крім нас. Хоч щось їм сказати, дати їм якісь продукти. Звісно, було дуже стремновато, неприємно, особливо коли йдеш ти на роботу і бачиш – колона їде: зетки, вешки. Було не дуже приємно. Потім, коли ти сам побачив це, сам, то страшно вато почало здаватись.

М.Г.: *У чому полягав ваш особистий досвід організації побуту в окупації?*

В.С.: Враховуючи те що світло, газ, вода в нас були, але що стосується купівлі продуктів харчування і доставання грошей, наших ріднесеньких гривень, це, звичайно, було трішечки складнувато. Я робила те, що робили всі. Ми переводили з картки на картку гроші, щоб мати якусь готівку, щоб купити продукти. В принципі,

це всі робили: купили їхні сімки рашистські, вставили, щоб якось підтримувати зв'язок з рідними і якісь новини читати. Побут такий був – день бабака. Кожен день одне і те саме. Звісно, це дуже важко, особливо коли ти не ходиш на роботу і нічим таки не займаєшся. Це якась побутова робота або біля будинку щось робиш. Дуже складно з дітьми було. Я думаю, це всім було складно. Якщо це школярі – то якісь заняття в ZOOM були, а ось що стосується дітей, які в садочок ходили, а потім припинили, то це дуже психологічно важко, коли ти кожен день їм щось розказуєш, щось цікаве, потрібне або погуляти. Я скажу так, що, наприклад, я, за цей час не виїзжала в центр міста, ніде з дитиною не була. Чесно сказати, я побоювалася. Хоча люди і туди, і туди їздили. Ні, далі ніж периметр будинок – ринок – будинок – це були всі наші прогулянки. Ну і радіус – будинки поруч, де жили деякі знайомі. З мешканцями свого будинку теж спілкувались, ділилися новинами. Багато історій розказували потім, коли пройшов період мітингів і навіть мій колишній учень, якого я навчала в школі, коли я працювала, він потрапив до катівні на вулиці Теплоенергетиків. Я не знаю, що і як, просто сказали, що хтось його здав і він там місяць перебував. Хлопець дуже класний, слава Богу, його випустили, потім він виїхав. Слава Богу, з ним все нормально.

М.Г.: Як Ви пояснювали дитині ті події, що відбувалися?

В.С.: На той момент дитина була маленька, він не лякався вибухів. Я себе вела так: я ніколи йому не показувала, що мені страшно, що паніка. Паніки і в нього не було. Коли на вулиці він перший раз побачив машини з цими вешками, я йому не розповідала, як дорослій людині, я йому сказала: «Це дуже погані дядьки, вони прийшли до нас, і вони хочуть захопити нашу територію, щоб у нас тут було все погано». І я йому завжди казала: «Ти йди тихенько. Нічого не кажи такого, а то це дуже небезпечно». Не лякала, але в ігровій формі йому розповідала. І я ніколи не забуду, коли йдемо, а він: «Мама, дядьки погані на вешках поїхали». Я кажу: «Ну, все, тихесенько». Тобто у нього такого переляку не було, але я намагалася не ходити, не брати його в такі місця, де багато людей, щоб він зайвого нічого не ляпнув. Зараз він знає, що це росіяни.

Якось він дивився наш патріотичний мультик, і там було два друга – Григорій та Іван (Україна та раша). Хлопці жили, спілку-

вались, і тут Івану не сподобалось, що у Григорія багато друзів, іграшок, він з усіма знаходить спільну мову. Іван почав ображати Григорія, забирати іграшки, сварити його з друзями, забороняти спілкуватися. Але у нього нічого не вийшло. Подивившись мультик, малий мені каже: «Я знаю, чому рашка на нас напала, вона нам заздрить». І це сказала дитина, якій лише 6 років.

М.Г.: Як на Вас вплинула інформаційна блокада?

В.С.: Коли вони зробили перехід від нашого, то, звісно, було трішечки не зрозуміло де, що і як. Потім, мабуть, як більшість з нас, з цими сімками на VPN ми сиділи і моніторили інформацію. В принципі, ми були в курсі діла. Інформацію ми знали. Деякі сусіди мої чоловічої статі, особливо коли були прильоти в Чорнобаївці, то розповідали, куди наші влучали. Кажуть: «Та придурки, наші туди бахнули, а вони на завтра нові приїхали, наші їх знов накрили». Я кажу: «Ну, Слава ЗСУ!».

М.Г.: Наскільки Ви відчували зміни в часі і просторі в окупації?

В.С.: Під час окупації в мене не було ні часу, ні простору. Ти був в якомусь вакуумі і думав: «Що буде далі». Хтось виїзжав через Крим, хтось через Василівку. Я не знаю, я жила з вірою і надією, що Херсон звільнять, але не думала, що дійсно буде така печалька і доведеться поїхати з рідного міста після звільнення. Зараз, коли я на все це дивлюся, то це дуже, звісно, важко за всім цим спостерігати: як вмирають люди і як багато поранених. Серед моїх знайомих не дуже багато, але є і загиблі, і поранені. Звісно, дуже жакливо.

М.Г.: Чи вплинув на Вас дефіцит товарів і ліків?

В.С.: Промтоварів – ні, а ліки – так. Ліки – це було дуже серйозно, не так для мене, як для моєї мами, тому що вона гіпертонік і багато інших хвороб. Все, що продавалося, то були не ліки, тому що якщо навіть наші бабусі місцеві почали розповідати: «Бляха-муха, навіть, їхній аспірин нічого не допомагає. Скільки треба випити цих пігулок, щоб воно подіяло?». Саме найважче, я думаю, це було з ліками, коли їх можна було, в принципі, дістати, але не так, що коли тобі щось треба, ти пішов в аптеку і купив, нормальні ліки.

Що стосується товарів, то в принципі дефіциту не було. Турбувало тільки те, що ціна не співставлена з якістю цих товарів. Коли ми приїхали в Київ, то я тиждень віджиралася нормально

нашою їжею (*сміється*). Тому що все, що там купували, звісно, якось їли, але все пізнається в порівнянні. Оце точно.

М.Г.: *За час окупації ви звертались за допомогою до волонтерів?*

В.С.: Ні, не співпрацювала, але якщо щось сильно потрібно було, то, в принципі, можна було знайти, тому що на той момент багато людей їздили в Запоріжжя, привозили. Жили так, як і більшість людей: життям не визначеним на той момент.

М.Г.: *Розкажіть про власний досвід вирішення фінансових проблем під час окупації.*

В.С.: Вирішували ці питання – брали телефон, йшли на ринок, знаходили людей, які займалися цим питанням під «нормальненькі» відсотки, знімали готівку. Або були такі магазини, їх було небагато, але можна було розрахуватися карткою. Навіть при наявності їх інтернету розраховувалися нашими гривнями в електронному вигляді. Але я знаю, навіть тоді, коли ці рублі отримували (наприклад, пенсію приносили, як і моїй мамі), пішли, поміняли на гривні. Хай свої рублі вони самі забирають. Ми НЕ будемо рублями розраховуватися.

М.Г.: *Ви розмірковували щодо виїзду з Херсону? Яка була Ваша мотивація залишитись?*

В.С.: Виїжджати я не думала. Я не знаю чому, але в мене такої паніки не було. Я не знаю чому. Я розуміла: я, дитина, мама. Я люблю наш Херсон. На той момент не те, що не було куди, все-таки я побоювалася, коли поширювались розповіді про виїзд. На Крим – в нас би грошей не вистачило, а виїзд через Василівку ... Мені було страшнувато. Хто проїхав / хто НЕ проїхав. Ці питання для мене були важливі. А як воно буде? Тому що, коли ти їдеш сам і немає поруч чоловіка – це стрьомнінько виїжджати. Були в Херсоні. Жили. Чекали на краще.

М.Г.: *Чи мали Ви досвід спілкування з колаборантами?*

В.С.: Коли я дізналася, що вони колаборанти, я вже з ними не спілкувалась. До цього я спілкувалась, а потім дізналась, що вони колаборанти. Мені було дуже цікаво. Я думаю: «Бляха-муха, що вам не вистачає? У вас що – грошей немає?». Ну, реально. Так, ми сиділи, ми не працювали, але гроші йшли, фінансовий рік нам ніхто не

відміняв, а люди ось так. Наскільки я знаю, практично всі виїхали, комусь винесли вирок. Я якось зустріла одну людину, вона працювала в структурі, яка у нас в будівлі знаходилась. Я запитую: «Ну, як там, що там?». А вона: «Ми працюємо». Я кажу: «Да? А де ви працюєте?» – «По своїй сфері». «А хто там ще працює?». А вона: «Ну, що я тобі буду казати». Ну, ладно, треба буде дізнаюся. Потім і дізналася (*сміється*) від спільних знайомих: хто, де і як. Я не розумію, як це можна. Ви жили, у вас що – нічого не було? Ми ж нормально жили. Я не розумію, як це можна йти на співпрацю? Я не розумію цього. У вас все було, у вас був туалет, ви не ходили на вулицю. Заради чого? Заради грошей? Гроші приходять і уходять, їх багато не буває.

М.Г.: *Чи довелося Вам спілкуватися з окупантами?*

В.С.: Слава Богу, ні. Тільки бачила їх, а так не спілкувалась. Слава Богу, не спілкувалась.

М.Г.: *Розкажіть про свій досвід уникнення участі у псевдореферендумі?*

В.С.: Знайомі, які живуть поруч, недалеко, телефонують: «У нас була машина у дворі. Вийшли дві тітки і з ними військові. Чекайте, поїхали у вашу сторону, скоро будуть у вас». Я така: «Ну все, добре». Це ж було тепло, класно. Виходжу на балкон: ага, під'їхали до будинку. Так двері закрили і сидимо як миші. Дочекалися, поки в наш під'їзд зайшли. Стукають. Сидимо тихо і НЕ відкриваємо. Нас тут немає. Якось отак все пройшло. Вони походили, походили і поїхали, слава Богу. Нас немає – і все. Двері закрили – і все. Ломитися вони не будуть, вибивати вони не будуть. Їм по факту: відкрили – відкрили, не відкрили – не відкрили. І все.

М.Г.: *Чи змінилося Ваше коло спілкування за час окупації?*

В.С.: Хто став колаборантом, то, звісно, я не спілкувалась і не збираюся спілкуватися. В принципі, коло спілкування змінилося з переїздом, тому що інші люди. А так, з ким я спілкувалась, то я і продовжую спілкуватися: колеги, близькі люди. Рідні – ні. З рідними історія трішечки інша. Одна рідна повелася як повелася, інший рідний – там два різних табора. Один знаходиться на окупованій території, це Донецька область, це старший брат мого покійного батька. А інші родичі по маминій лінії – в Білорусії. Коли я подзвонила і кажу: «А вы знаете, что у нас война? На нас россия напала».

Вона мені: «Та какая у вас война? Это ж вы в 2014 году начали». Я: «Аааа, зрозуміла». І все. І після цього ось вже два роки – ні відповіди, ні привіту. Ніхто нічого не пише, не телефонує і не каже. Бог їм суддя. Вони ж там думають, що вони там класно живуть, що супер-пупер країна, яка всі ці 30 років живе за рахунок росії, а вони ж то думають, що в них там «батько» такий, все їм там робить (*глибоко зітхає*). Коли була можливість, ми приїжджали до них, то російська пропаганда, російське телебачення роблять дуже багато, звісно, в цьому плані. Ну і плюс там НЕ Україна, там ти нічого не можеш сказати. Коли ми приїжджали, то нам прямо так і казали: «Ви там особа ні в кого нічого не питаєте, не кажіть». У них немає там розмов: «Який поганий президент або яка погана Верховна Рада, всі вони козли або депутатів на фронт». Ні, вони про це не розмовляють. Можливо, десь там в своєму маленькому колі, а так – ні. В цьому плані, от я просто можу сказати на власному досвіді, вони зашугані, свято вірять в те, що росія їм допомагає, росія – друг, «батько» там взагалі – самий класний чувак (*посміхається*). Так що, так воно і є.

М.Г.: *За час окупації вдалося зустрічатися з кримчанами, які приїжджали в Херсон торгувати?*

В.С.: Можливо, вони і торгували, але так, щоб прям спілкуватися – ні, я не спілкувалася. В принципі, ти на базар ходив, що ти там знав: кримчанин – не кримчанин. Це могли і наші бути. Ні, я не можу сказати, що я з ними спілкувалася. Не було в мене такого досвіду спілкування.

М.Г.: *Ви були свідком культурного пограбування Херсону?*

В.С.: Ні. Не була. Не знаю. Дізнавалася з соціальних мереж.

М.Г.: *Що найбільше Вас вразило або запам'яталося в окупації?*

В.С.: Можливо, не вразило, а запам'яталося: коли це все відбулося, я не думала, що отак наші херсонці (знаючи наших херсонців, вони такі люди не прості, думають, що Херсон периферія – ні) дуже сплотилися. Я можу сказати особисто по нашому будинку: настільки люди стали ближче! Ти навіть не думав, що людина може так поводитись: щось просто так зробити, допомогти. Тобто ця сплоченність, відчуття того, що ми українці, ми все одно українці. Дідусь, коли служив, він в розвідці був і Олешки звільняв, і він завжди казав: «Всруся, але не скорюся». Оце така якість українця,

будемо робити так, як ми схочемо, а не так, як нам кажуть. Єднання людей дійсно було, і це заспокоювало, але, звісно, були й такі люди, яким схотілось чогось там вициганити або ходили за гуманітаркою, яку видавали. Я не беру тих людей, яким дійсно це було потрібно, але ми всі прекрасно знаємо, де та гуманітарка потім була – на базарі, і всі її продавали (*посміхається*). Я жодного разу не ходила і не займалася цим, хоча мені казали: «Та чого ти, та піди, оформи собі соціальні виплати, ти ж одинока мама». Я кажу: «Та я що, останній кусок хліба доїдаю чи що?». Хоча я не кажу, що люди робили погано, але я це НЕ робила. Коли, дійсно, в людей немає грошей, підприємства закрились, роботи не було, то я розумію. А коли це гроші заради грошей і коли вони є, а ти ще, і ще, то... Якось так. Мені це не зрозуміло.

М.Г.: *Напередодні звільнення окупанти знищили всю інфраструктуру. Розкажіть про Ваш досвід пережиття цього періоду?*

В.С.: Ми на собі відчули, як вони підірвали міст. А я ще прокинулась, і воно так трухануло! І у мене одразу в голові: «Точно міст підірвали». Це була така вибухова хвиля. І потім ми, дійсно, дізналися: моста немає. Світла немає, води немає. Слава Богу, що хоч газ був. Це хоч якось рятувало, що можна було їсти приготувати, елементарно волосся посушити старим способом «аля привіт 90-ті», коли ми духовки відкривали і все це робили. Звісно, це було дуже важко. З чим нам пощастило: біля нас територія була, в свій час там побудували котеджі; у людини там була своя свердловина, і не треба було мені на річку ходити або десь там поневірятись. Кожен день – по 5–6 баклажок 5-літрових. Йдеш, займаєш чергу, набираєш, приносиш воду. Це, звісно, було важкувато. Потім сусіди-хлопці, поки була можливість, їздили на Острів, там теж була свердловина, привозили воду. І на «Фабриці» була свердловина, теж привозили воду. Опалення не було, але й дуже сильно холодно не було, але воно почало відчуватися потім, що сирі. А світла не було, то теж люди допомагали. У кого машина була – телефони позбирали, відвезли на зарядочку, щоб можна було якось поспілкуватися. Потім деякий час я ходила на роботу, там заряджали. Але було незручно. Це ж продукти, треба готувати, нічого не купиш. Я не знаю, як у кого, але у мене одразу асоціація – 90-ті роки, коли світло вимикали, вода по годинам. А тут взагалі 24 години тієї води немає і ти з цими

тазіками, з усім цим, поневіряєшся. Дуже важко. І це тіпа «руській мір», да? У нас український світ, тому що ми звикли до каналізації, до води, до пральних машинок. А то як бомжі якісь ходили: не помитись нормально, не приготувати, не попати. Коли ти звикаєш до гарного, то ти починаєш цінувати, що ти мав, що в тебе було. А то розповідали: «Ой, у нас зарплати маленькі; ой, в нас то; ой в нас сьо», а коли взагалі нічого немає, то тоді ти якось в своїй голові прокручуєш і починаєш по-іншому дивитись на всі ці проблеми. Як іноді дівчата кажуть: «Ой, мені там на колготки, мені манікюр заробити» (*посміхається*). Ну, у кожного свої там вподобайки (*сміється*). Я вирішила так: поки війна не закінчиться, ніякого манікюру я не роблю і ніяких нігтів нарощувати не буду. Все. Як тільки остаточно – от тоді почнемо.

М.Г.: Як Ви дізналися про звільнення?

В.С.: Чесно кажучи, ми вийшли і хлопчик-сусід каже: «Нас звільнили». Я не вірила, я пів дня не вірила. Дехто думав, що це провокація, але почали казати: «Так, дійсно, нас звільнили, хлопці в центрі приїхали». Сусід в таксі працює: «ВСЕ, ХЕРСОН – ЗВІЛЬНЕНО». Ти такий стоїш, і коли ти всі 9 місяців ні право, ні вліво – і більше ніяк, то це було диво, це, дійсно, було диво. Ти дізнався, що це правда. Вау, а потім: «Фууух, слава Богу, можна казати все, що ти хочеш» (*сміється*).

М.Г.: Ви маєте власні прогнози щодо завершення війни?

В.С.: Ой, прогноз – це діло неблагодарне. Щось складно прогнозувати і щось казати, але я сподіваюсь, що вже влітку ми будемо в Херсоні. Хочеться найбільше, щоб не стріляли взагалі. Я не ворожка, але я сподіваюсь, що перемога настане в кінці цього року. Мені так здається, мені так хочеться. Ми не можемо спрогнозувати те, що нереально спрогнозувати. Події змінюються. Якби нам дали зброю, то війна б закінчилась за 2–3 місяці, але її не дають. Це питання такі серйозні. Я оптиміст по життю. Всі втомилися, але я всім кажу, що хлопцям і дівчатам там набагато важче, ніж сидіти і розказувати, що погано, а що ні. Така наша доля: ми українці і фіг нас переконаєш у чомусь. Ми будемо стояти на своєму. У нас немає тієї рабської психології, яка є отам «запаребріком». Я вірю в краще. ВСЕ Є УКРАЇНА. Все супер-пупер!!! Не треба засмучуватись. Дуже

важко. Дуже неприємно. Іноді ти сидиш і нікого, нічого бачити не хочеш, але треба це пережити. Я вірю в найкраще. Вірю в наше ЗСУ. Це не просто заради слова. Я дійсно вірю. Я не вірю в те, що наші товстопузи донатять більше, ніж ми. Навіть я зі своїм ВПО якусь копійку пару раз на місяць та кидаю. Я думаю, нам там зарахується в нашу карму позитивну.

М.Г.: У мене це всі питання. Якщо Ви маєте бажання, можете додати те, що не було враховано попередніми питаннями.

В.С.: До зустрічі в нашому рідному Херсоні! Всім нам важко і вам, хто там знаходиться, але дуже хочеться вже додому.

М.Г.: Дуже дякую Вам за розмову!

Василенко Михайло Іванович,

здобувач І (бакалаврського) рівня вищої освіти Херсонського
державного університету

2003 року народження, мешканець с. Чорнобаївка

Інтерв'ю записане 19 лютого 2024 р. у форматі аудіозапису
Михайленко Галиною Миколаївною (ХДУ)¹.

Михайленко Галина Миколаївна (далі – М.Г.): Який термін Ви провели в окупації?

Василенко Михайло Іванович (далі – В.М.): Я провів в окупації з 1 березня 2022 року до 11 листопада 2022 року. Весь період.

М.Г.: Розкажіть про Ваше життя напередодні повномасштабного вторгнення.

В.М.: До повномасштабного вторгнення в мене було добре життя. Я навчався в Херсонському державному університеті, вчився на вчителя історії, добре час проводив. Життя було добрим.

М.Г.: Чи були у Вас думки, прогнози напередодні повномасштабного вторгнення?

В.М.: 21 лютого ми вийшли з канікул. У нас канікули були дуже довгі – з 6 грудня 2021 року по 21 лютого 2022 року, і якась атмосфера була саме в місті... І 21 лютого інтерв'ю дивився путіна, там ще питання було про 2 травня, і я тоді зрозумів, що щось буде. Але я лягав спати опівночі, з 23 на 24 лютого, і не думав, що так одразу все станеться.

М.Г.: Як Ви дізнались, що почалось повномасштабне вторгнення?

В.М.: Я не пам'ятаю, яка в нас пара мала бути – чи перша чи друга, я поставив будильник, а розбудив мене телефонний дзвінок мого друга з Каховки, на який я вирішив не відповідати, подумав: «Що він там мені серед ночі може сказати?» – і не відповів, продовжив спати. Потім чув, що мамі телефонували, їй дзвонила подруга

з Нової Каховки і розповіла про те, що відбулося. Я увімкнув телевізор. Ми живемо в декількох кілометрах від аеродрому чорнобаївського, і до нас не те що вибух дійшов, до нас імпульс дійшов.

М.Г.: Про що Ви в цей момент подумали?

В.М.: Я ще не особливо прокинувся, враженнями про це вже мій батько ділився. Потім в своїх знайомих запитував, як для них пройшло 24 лютого, і один з однокласників в цей момент був на вулиці і почув, як над ним пролетіла ракета, а я не відчув цього.

М.Г.: Як пройшли для Вас 24–28 лютого 2022 року?

В.М.: 24 лютого до нас приїхав брат мій з жінкою і з сином, вони запропонували нам поїхати до батьків жінки у Миколаївську область в с. Грейгове. Я відмовився туди поїхати. Вони поїхали, висловивши припущення, що це все скоро закінчиться. Я, в свою чергу, сказав, що це буде надовго.

Потім 25 лютого я вже пішов в АТБ. Я не знаю, звідки у мене сміливість взялась іти в АТБ, він знаходиться, мабуть, півтора кілометра від аеропорту чорнобаївського. Я пішов в магазин, хотів купити консерв. Я тільки зайшов в АТБ, вже взяв консерви, тягнув рукою за енергетиком, вбігає охорона і кричить, щоб швидко вибігали з магазину (вони нещодавно, у грудні, відновили діяльність). Тож в той раз я був в магазині останній раз, і, мабуть, останній раз, коли я виходив на вулицю в цей період – з 24 по 28 лютого.

У цей період ще пощастило, що були продукти, потім почалися дуже великі черги. Я живу недалеко від магазину, який працював всю окупацію (мінімаркет). Там, щоб зайти в магазин, треба було три години простояти в черзі, щоб зайти тільки в магазин. Отак пройшли мої чотири дні напередодні повної окупації. Всі ці дні безперервно бомбили аеропорт чорнобаївський. Це я був вдома, все це слухав.

М.Г.: Як Ви зрозуміли, що почалась окупація?

В.М.: 8 березня до магазину приїхали на БТР і російські військові. Це було вперше, як я їх побачив, і війська були у Чорнобаївці, а до цього бачив, як їздили по Степанівці, мені скидували відео мої друзі. Там біля магазину теж декілька БТРів стояли.

М.Г.: За час окупації Ви їздили в Херсон?

¹ Дешифрувала запис та створила транскрипт Г. М. Михайленко.

В.М.: Безпосередньо до Херсону ми не приїжджали. Знаходились весь час, в принципі, вдома.

М.Г.: *Як був організований побут у період окупації?*

В.М.: Великі черги, було мало продуктів, вся валюта з гривні перейшла на рублі, зменшилась кількість різних магазинів, працювали 1–2 магазини, атмосфера в селі була дуже гнітюча, постійні вибухи. Це якраз йшов легендарний серіал «Чорнобаївка», скільки раз – рахували і все чули дуже добре. Побут і життя були дуже важкими. Присутній страх, що до тебе можуть зайти. Один раз була перевірка. Заходили до нас перевіряти, чи є зброя, але до мене не звертались, тому я тет-а-тет з росією не спілкувався.

М.Г.: *Як вирішували фінансові проблеми?*

В.М.: Вийшло так, що 24 лютого я не встиг зняти гроші (стипендію) з картки. Ми жили, в принципі, за рахунок збережень бабусі. Потім стипендія мені продовжувала нараховуватись, але зняти її я ніяк не міг. Була, звісно, можливість. Люди приїжджали і об налічували. Не пам'ятаю, під який відсоток, близько 5–10%. Давали гроші, а ми їм скидували на картку. А так близько до референдуму бабусі пенсію дали 10–14 000 рублів. Ми їх на їжу одразу витратили.

М.Г.: *Чи відчували Ви за період окупації дефіцит певних товарів чи ліків?*

В.М.: Так, дефіцит був ліків і м'яса. У нас там був базар в центрі села. В дефіциті також була побутова хімія. В магазині ще щось можна було купити. Пам'ятаю, навіть кавуни роздавали якось влітку. Від росіян привозили гуманітарку, але ми її НЕ брали.

М.Г.: *Чи звертались за допомогою до волонтерів?*

В.М.: Заповнювали різні бланки, до різних установ, волонтерів, щоб отримати гроші. Але гроші вже прийшли після окупації. Все проводилось онлайн, сайти були і французькі, і від ООН, і від Червоного Хреста.

М.Г.: *Якою була Ваша реакція на вибухи в аеропорту?*

В.М.: Якщо казати про окупацію, то ніякого страху не було. Хоча на початку окупації ми переховувалися у ванній, я пам'ятаю, у мамі день народження 1 березня був, і ми якраз в ніч на 1 березня всі

в ванну позабігали і там з Днем народження поздоровили маму. А такого страху, в принципі, не було. Пам'ятаю, один раз над хатою пролетіло і влучило у будинок поруч. Здебільшого страх викликало, коли над будівлею літом, коли були вибухи в Криму, то над нашою хатою пролетіло два винищувачі, і звук такий, ніби ракета летить у будівлю. Після цього прольоту винищувачів десь хвилин п'ять ще ноги тримтіли і скло. А вже під час визволення, пройшов вже місяць і стався обстріл росіянами селища: в сусіда навпроти згорів гараж, а у нас повибивало всі вікна – от тоді вже було лячно, а під час окупації такого не було, крім випадку з винищувачами. Вибухи були влучні в районі аеропорту. Одного разу влітку був такий потужний вибух із великим грибом, що, мабуть, його далеко було видно, на кілометрів 5–6.

М.Г.: *Чи проводили росіяни посилені обшуки в селищі після обстрілів аеропорту?*

В.М.: Так, проводили. Проводили у тих будинках, які знаходились поруч із летовищем. Там проводили перевірки у людей, які залишилися. Там було багато вибухів, тому більшість тих, хто жив біля летовища, вони переїхали. Ще був випадок, коли біля мого будинку підірвали місцевого колаборанта, він був головою села. Я пам'ятаю, це було зранку і був вибух; підклали вибухівку під самий паркан і, коли проїжджав колаборант, підірвали його машину. Він сам, здається, не дуже сильно постраждав, але потім до нас приходив прокурор з Крима і записував у мамі, що там відбулося: чи щось бачили, чи щось чули.

У мене був однокласник, який допомагав супротиву, і до нього приходили. Він потрапив у так звану в'язницю. Там він був єдиний, кого не били, і йому пропонували роботу в росії – автомати Калашникова виготовляти, але він відмовився і йому довелося тікати через Кримський міст у Німеччину.

М.Г.: *Чи доводилось спілкуватись з колаборантами і чи склався їхній єдиний образ?*

В.М.: Щодо образу колаборантів, можу сказати, що колаборантом був мій сусід. Я його пару разів всього бачив за все життя, він став головою села. Був таким місцевим «царьком», керував автомайстернею і під час приходу російських військ став головою.

В принципі, до цього він також підтримував росіян. Я чув історію, як він з кимось їхав в машині і говорив: «Як в Криму добре».

Якщо про образ говорити, то це були чоловіки 40–45+, які або «царьками» були, або займали вищі посади при Україні і захотіли чогось більшого при росіянах.

М.Г.: *Чи відчували Ви зміни часу і простору в окупації?*

В.М.: Була встановлена комендантська година, не можна було виходити сильно на вулицю. Я за цей період всього один раз був у Степанівці, в друга треба було забрати деякі речі. А так краще було сильно не висовуватися, тому що іноді проїздили і можна було попастися.

М.Г.: *Були думки щодо виїзду з окупації?*

В.М.: В принципі, ні, не розмірковував. Був варіант з самого початку, але я від нього відмовився. Просто не захотілося їхати у Миколаїв. На рахунок чи хотілося мені виїхати? Я думав про те, щоб після визволення виїхати. То тоді розмірковував поїхати в Київ до однокласника, а так в мене більше не було ідей. Багато людей виїхали через Кримський міст або Запорізьку область, але ці шляхи були дуже небезпечними, дуже великі черги були. В мене друг – машиною намагались виїхати, і його мама була поранена, легенько було, в руку прилетіло уламком.

М.Г.: *Чи змінилось Ваше коло спілкування за час окупації?*

В.М.: З тим, з ким спілкувався, з тими ж і продовжую спілкуватись, з людьми, які були моїми друзями. З деякими людьми з університету я ще 24 лютого припинив будь-яке спілкування через їхні погляди. Про це і раніше згадувалося, а так, в принципі, пощастило, що я з не дуже великим колом спілкувався.

М.Г.: *Чи були росіяни активні в організації псевдореферендуму в Чорнобаївці?*

В.М.: Я пам'ятаю тільки те, що до нас вони теж приходили, а ми тоді просто закрилися і НЕ відчиняли двері. Так, в принципі, робили всі по вулиці. Робили вигляд, що нас немає вдома, тому що дуже багато будинків залишилось порожніми. Тих людей, які були лояльними, вони попросили, щоб вони пообходили всі будинки. Я чув, що ходила якась жінка разом з військовим.

М.Г.: *Разом із псевдореферендумом активізувалися чутки щодо проведення мобілізації. Чи обговорювали це, обмірковували, що робити?*

В.М.: Я думав одразу, що щось таке буде, хоча це і вважається воєнним злочином, але росіянам начхати на це. Щоб я робив при цьому? Та, мабуть, ховався б, як і всі. Якби проводили обшуки зі зброєю? Але ж в них все «тяп-ляп». Я б, мабуть, переховувався у себе вдома і все.

М.Г.: *Напередодні визволення росіяни знищили всю інфраструктуру в Херсоні та околицях міста. Розкажи про власний досвід пережиття цього етапу.*

В.М.: 7 листопада у нас вимкнули інтернет. До цього у нас інтернет з'явився на пару днів, а потім зник. Мій батько, перебуваючи в магазині, бачив одного з колаборантів і запитав: «Коли світло увімкнуть?». Той сказав, що у березні вклучать світло. У нас працювало тільки радіо на батарейках, і ми почули про жест доброї волі, що наші заходять до Херсону. Чомусь батьки не вірили, казали, що це провокація, а потім вже дізналися, що нас дійсно звільнили. Слухали радіо, нас рятувала українська хвиля, і ми дізнавалися різні новини, які відбулися. За цей час багато книжок прочитав, тож провів цей час з користю (*посміхається*).

М.Г.: *Крім радіо, ще були ресурси, з яких дізнавалися новини?*

В.М.: В принципі, дізнавалися новини з радіо. Коли не було світла – новин ніяких не було. Не у всіх тоді ще був генератор. З телеграму ще дізнавалися новини, деякий час ще працювало українське телебачення. Я тільки не пам'ятаю, до якого саме часу українське телебачення працювало. Влітку вже російське телебачення працювало. Вони зробили свій канал ВТВ, на тій самій хвилі, що й раніше, але вже з їхніми програмами, з різними репортажами. Та і все.

М.Г.: *Чи намагались окупанти відкрити школу в Чорнобаївці за російськими програмами?*

В.М.: Знаю тільки, що вони, здається, книжки українською мовою позабирали і позавозили деякі книжки російською мовою. Але, здається, школу вони так і не відкрили. У нас дві школи: одна звичайна, а друга – школа-інтернат. Жодної не відкрили. Знаю, що в Херсоні відкривали.

М.Г.: *Що найбільше вразило в період окупації?*

В.М.: У період окупації, ще, мабуть, місяця не пройшло, закрили магазин біля школи, і росіяни хотіли його відкрити. Йшли хлопці і зробили зауваження, і їх там розстріляли. Були фотографії, як вбиті хлопці лежали біля школи.

Момент звільнення також.

Момент, як винищувачі пролітали над будинком.

Бувало кілька разів – друг приїздив до мене зі Степанівки. Були хоч якісь щасливі моменти тоді.

М.Г.: *Вже після звільнення чи заходили в Чорнобаївку українські військові і як їх зустрічали?*

В.М.: Шкода, що в цей момент батько нічого не сказав. У той момент, коли хлопці зайшли в Чорнобаївку, я це не бачив вживу. Але батько розповідав, що все село зібралося зустрічати хлопців. Повиносили різні соління, вітали Героїв. Є, навіть, фотографія під час звільнення, вона на банері перед АТБ висить, коли святкували річницю звільнення. Бачив багато відео з Херсону, що всі також раділи, кричали, скандували. У людей був такий настрій, що можна вволю говорити, казати правду вже можна, можна вже НЕ боятися, що до тебе прийдуть росіяни. Всі сприймали це позитивно, крім колаборантів. Частина колаборантів все-таки втекли. Той, в кого батько запитував, коли світло ввімкнуть, він переховувався, потім піймали і, здається, дали від 10 до 15 років позбавлення волі.

М.Г.: *Чи маєте власні прогнози щодо завершення війни?*

В.М.: Я не люблю говорити про такі теми. Дуже важкі. Це ніхто не може сказати, коли буде кінець війни. Тому, мабуть, не відповім на ваше питання.

М.Г.: *У мене це всі питання. Якщо щось не було враховано, можете додати.*

В.М.: Більше мені немає чого додати. Дуже добре поговорили. Розповів все, що відбулось за ці вісім місяців під час окупації.

М.Г.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

*«У мене знайомі є, які служать в ЗСУ,
і ми потім повідомляли, хто поїхав і в який бік»*

Дрібниця Вікторія Олександрівна,
завідувачка бібліотеки № 1 м. Херсон,
1980 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 13 червня 2023 р. під час особистої зустрічі в м. Херсон
Михайленко Галиною Миколаївною (ХДУ)¹.

Михайленко Галина Миколаївна (далі – М.Г.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Дрібниця Вікторія (далі – Д.В.): Я провела всю окупацію в Херсоні.

М.Г.: *Ваше місце роботи і посада станом на 24 лютого 2022 року.*

Д.В.: Завідувачка бібліотеки № 1 м. Херсон.

М.Г.: *Як Ви дізналися про початок повномасштабного вторгнення?*

Д.В.: Я не те, щоб не здогадувалась, а навіть не вірила, що може початись повномасштабне вторгнення. Ми працювали в штатному режимі. 24 лютого наше керівництво видало наказ про те, що ми поки що не виходимо на роботу до подальших розпоряджень. І потім почалось. Я жила і зараз мешкаю в Антонівці. Зранку ми побачили, як вибухає чорнобаївський аеродром. Почалась стрілянина. Першими відчуттями були: розгубленість, паніка, незнання того, що робити далі. Нас всі попереджали, говорили збирати тривожну валізку, щоб вона була під рукою. Ніхто не збирав нічого задалегідь. Почали швиденько збиратися, не розуміючи навіщо нам це все. Потім ми все кинули, почали заклеювати вікна. Тобто ми робили такі речі, які в житті вперше в нас. Розгубленість у нас була страшна. Потім прийшла паніка. Ми не знали, що робити. Родичі нас кликали до Одеси. Ми наче почали збиратися, потім передумали. Залишились вдома. Забрали до себе наших мам. Ми переїхали

¹ Дешифрувала запис та створила транскрипт Г. М. Михайленко.

в підвал нашого дому. Там було все більш-менш облаштовано для життя. Це було дуже страшно.

М.Г.: *Як змінилась організація вашого життя?*

Д.В.: Ми сиділи в підвалі і дуже боялися. Організація нашого життя? Так, ми не ходили на роботу. Напевно, сама більша зміна. Ми сиділи вдома, бо було страшно. Коли ми вже зрозуміли, що нас захопили і ми в окупації, то змінилося дуже життя. Ми сиділи вдома. Просто сиділи вдома, боялися вийти. Перший місяць ми взагалі нікуди не виходили. Дуже боялися. Мені, напевно, саме страшне було вперше побачити цих військових в нашому місті, в нашій країні, в нашому домі, на наших вулицях. Оце змінилося. Ми були закриті в своєму домі. Ми самі себе там закрили, щоб якомога менше зустрічатися з цими.

М.Г.: *Розкажіть, будь ласка, про свій досвід організації побуту в окупації.*

Д.В.: Ми з чоловіком дуже запасливі, тому в нас завжди був певний запас харчів. У нас два холодильника, і на той момент вони були майже щент забиті. Тобто перші тижні і навіть місяці нам не треба було виїжджати. У нас завжди є запаси борошна, і, так як це приватний будинок, і закатка в нас. І жили-то ми в підвалі, то всі запаси у нас знаходилися там, тому в побуті мені було досить легко. У нас як напівпідвал, він знаходиться під всім будинком, тобто там дуже багато простору і там у мене була газова плита, туди ми перетягнули холодильник з другого поверху, там в нас є духова кабінка і всі зручності. Там стояв диван. В принципі, не було якихось сильних зусиль з нашого боку, щоб організувати побут. Це було не дуже страшно.

М.Г.: *Як переживали окупацію Ваші близькі, рідні люди?*

Д.В.: Ми жили в досить такому вузькому колі. Забрали до себе мою маму і маму чоловіка. З нами жив тоді ще мій син. Ми, як більш молоді, ми сприймали це... . Переживання звісно були у всіх, але, наприклад, моя свекров – вона дуже сильно реагувала на вибухи, на якісь звуки, її досить сильно трусило. Всі сиділи на заспокійливих. Перші дні ми всі сиділи на заспокійливих. Потім вони закінчилися і ліків досить довго не було, а запасів ліків ми не робили. Потім родичі через волонтерів передали (я замовила) три пляшечки барбовала,

ми трішечки ще на ньому посиділи. Потім ... людина така істота – вона до всього звикає, як би страшно це не здавалось. Страшніше за все було моїй свекрусі. Син мій. Йому 18 років. Він взагалі не те що легко це сприймав, але він не показував, як страшно йому було. Завжди: «Мам, все буде добре». Взагалі не вірилося, що це надовго. Якщо чесно, коли це все починалося, по-перше, я не вірила, що війна почнеться; а, по-друге, коли все це почалося, мені здавалося: на місяць, ну два, три – це потолок, далі не буде нічого. Особливо, коли почали звільняти Київщину, мені здавалося, що зараз їх звільнять, і ми тут же. Звільнимось – і все. Війна закінчиться. Я навіть не думала, що це буде так довго. Відчуття були різні, особливо у мене, особливо в окупації вони варіювалися щодня. Наприклад, здавалося, що все буде добре, коли почало прилітати по Антонівському мосту, а ми там недалеко живемо і все це чули. Якщо день чи два нікуди не прилітає і тиша, то нам здавалося – все, нас покинули, нас не звільнять ніколи. Були такі страхи, і це кожного дня. Але ми пережили, ми цього дочекалися (усміхається).

М.Г.: *Чи був у когось з ваших родичів або знайомих досвід виїзду?*

Д.В.: Так, був. Моя невістка з дітьми виїжджала і проїхала в останній день, коли можна було проїхати через Олександрівку. Вони там потрапили під обстріл. Дивом вони врятувалися. Вони цілі. Вони виїхали, але поки вони виїжджали, то було так страшно. Це був останній день, коли можна було там проїхати, і після цього закрили Станіслав і Олександрівку на виїзд. У мене виїжджали й інші родичі, знайомі виїжджали. Мій кум, він працює в поліції, і він також виїзжав, вже через Василівку. Знайомих досить багато виїжджало, і це було страшно. Єдине мене тішить, що ніхто з моїх знайомих не постраждав при виїздах, бо читала, що дуже багато було потерпілих, але, слава Богу, в колі моїх знайомих і родичів ніхто не постраждав.

М.Г.: *Чи мав змогу син навчатися під час окупації?*

Д.В.: Так. Навчався в Херсонському гідрометеорологічному технікумі, закінчував третій курс. Навчався дистанційно, поки був інтернет, а в червні він виїхав і закінчував навчання, вже перебуваючи в Польщі, здавав екзамени онлайн.

М.Г.: *Під час окупації російські військові ходили вулицями вашого району?*

Д.В.: Ми живемо в провулку, де немає сквозного проїзду. До нас вони жодного разу не дійшли, слава Богу. Нам телефонували сусіди з найближчих вулиць і казали, по якій вулиці вони йдуть, заходять в дома, проводять обшуки. До нас вони жодного разу не дійшли. Принаймні на нашому провулку я їх не бачила. Особливо страшно було, коли був їх референдум так званий, і ми читали в телеграм-каналах новини, де розказували, що будуть ходити по домам. Ми сиділи вдома, ми навіть у двір боялися вийти, бо в нас забор такий, що продиравляється все. Ми боялися в двір вийти. Ми сиділи цілий тиждень, не виходили, навіть у двір, бо було дуже страшно, що вони прийдуть і змусять нас голосувати.

М.Г.: Як слідували за новинами, отримували інформацію?

Д.В.: Взагалі, поки було наше телебачення, ми дивилися наші новини. Потім телебачення зникло, я вже не пам'ятаю коли, то ми «сиділи» в телеграмі. Написувались на велику кількість каналів, передивлялися всі новини. Дізнавалися тільки так. Коли не стало нашого зв'язку, був інтернет ще. А потім, коли не стало домашнього інтернету і ми розуміли, що наші вже десь неподалік, ми залазили на горище між обстрілами, і з боку Дніпра пробивало трошки кацапського зв'язку, а з іншого боку – вікна виходять в бік Миколаєва, там можна було іноді зловити водафон. І ось ми на горище вилазили з чоловіком, щось зловили, завантажили, спускалися і читали новини вголос. У нас такий гурток був. Гурток новин. Таким чином і дізнавалися.

М.Г.: Чи мали Ви досвід особистого спілкування з окупантами?

Д.В.: Ні. Бачити – бачили. Ми виїзжали і на ринки, і в магазини. Так, ми їх бачили. На блокпостах спілкувались, тут у нас не було вибору, коли вони перевіряли документи чи машину. Але це я не можу назвати спілкуванням. Спілкуватися – ні. Я не могла. Я коли їх бачила, у мене бажання було вчепитися в них, але цього не можна робити. Гидко було дивитися на них. Чесно. Ні дихати вільно неможливо було, нічого. Ні, не спілкувалися.

М.Г.: Яка проводилася перевірка на блокпостах в місті?

Д.В.: Коли в Херсоні ми їздили через блокпости, перевіряли здебільшого документи. Не завжди у всіх, хто знаходився в машині, іноді тільки у чоловіка перевіряли. Іноді заглядали в багажник. У нас

машина напіввантажна, і заглядали, а коли ми одного разу їздили на лівий берег до співробітника мого чоловіка, в Нову Збур'ївку, то там змушували відкривати багажник. Ми їздили за зерном і кукурудзою для своїх курочок, то тоді вони навіть мацали ті мішки і перевіряли. На одному блокпості нас зустрів один, я так думаю, що він сирієць, тому що вигляд в нього був такий і він спілкувався мовою жестів (показує). А так більше такого досвіду у мене не було.

М.Г.: По Херсону блокпости були стаціонарні?

Д.В.: Були стаціонарні, наскільки я знаю. Але частіше вони переїздили з місця на місце. Бувало на «Салюті» вони влаштовували перевірку. Одного разу ми бачили на Консервному, там також був блокпост, на переїзді, коли їхати на Таврійський мікрорайон. Там часто вони стояли дуже. Кажуть, що і на острові, але в ту сторону ми жодного разу не їздили. Я вважаю, що вони переміщалися і на одному місті не стояли. Побойувались на одному місті стояти, раптом партизани наші могли б щось зробити.

М.Г.: Повертаючись до початку війни, чи були свідком того, як відбувались бої на Антонівському мосту?

Д.В.: Мало того, що було чути, так ще з горища мого будинку видно Антонівський міст. Він, звісно, далеко. Ми заміряли відстань – 1,8 км, але його видно. Ми бачили, чули. Перші дні чути було сильно, ми і дивилися, але в бінокль сильно не побачиш. Видно було, що була там техніка і їздили і в той, і в той бік якісь машини. Наші то відбивали цей міст, потім вони відходили трішечки назад, а коли вже авіація почала бомбити заправку в районі мосту, то наші відійшли далі. Ті літаки ми бачили. Це винищувачі, вони пролітали, мені здавалося, над сусіднім будинком і отак, що можна руку простягнути і дістати до нього. Вони летіли дуже низько, дуже ревіли – так страшно було. Ми залякли і не могли поворухнутись. Просто дар мови відтяло і дивишся на це, вони промайнули і потім було чути, як вони скидають бомби, і вибухи.

Міст коли зірвали в листопаді, ми також чули і дуже добре чули, у нас там вікна повилітали в хаті. Ну, то таке. Головне це те, що їх не стало в нашому місті.

М.Г.: Чи збиралися мешканці району у перші дні війни в ТРО?

Д.В.: Ми читали про це, але не знали, що будуть збиратися саме в Бузковому парку. Ми читали, що збираються бійці в тероборону, що вони будуть робити коктейлі Молотова. Ми з чоловіком також познайомили пляшки, думали, що ми будемо щось робити, але нічого не зробили, бо якогось інгредієнта не вистачило. Коли потім прочитали про Бузковий парк і загибель цих хлопчиків, це був жах якийсь. Я не змогла. В мене ще чоловік дивився відео. Я таке не можу дивитися. Мені зле стає. Шкода всіх. Дуже шкода, що так вийшло. Вони були без зброї і намагалися відстояти своє місто.

М.Г.: *Чи склався у Вас єдиний образ окупантів?*

Д.В.: На початку вони показували себе ніби такі рідні, такі щирі, вони посміхалися, бажали нам гарної дороги. Коли ми їздили з чоловіком в Збур'ївку, до мене навіть залицятися намагалися. У чоловіка запитували: «А це точно ваша дружина? Може, ви дівчинку там вкрали?». Ну таке. Потім стало помітно, що вони стають більш насторожено-агресивними. Вони завжди ходили зі зброєю, групами трималися, колючим поглядом на всіх дивилися, в кожному вишукуючи партизана, диверсанта чи ще когось. Я-то знаю, що це окупанти, вони ніколи не здавалися мені людяними, симпатичними. Коли зайшли наші і ми їх побачили ... У мене досі, коли я зустрічаю наших хлопчиків, я дивлюсь і думаю: вони такі гарні! Ну, вони наші. У мене сльози на очах досі. Я їх бачу – і в мене посмішка на усе обличчя. Я радію. А на тих і дивитися було дуже важко.

М.Г.: *Під час окупації чи були думки/спроби виїхати з міста?*

Д.В.: Коли тільки зайшли окупанти, ми розмовляли з родиною. Ми для себе вирішили, що коли нас звільнять, то, скоріш за все, ми будемо виїзжати. У нас є родичі, які нас досі чекають і запрошують. Але ми не виїзжали при окупації, тому що це – мій дім, це – моя земля, це – моя Батьківщина, моє місто. Чому я маю їхати, а вони тут полишаться? А тепер все так і лишилося, це все моє, і не може такого бути, щоб було так геть погано. Бували такі обстріли, прилітало до сусідів, засипало уламками двір наш, бувало страшно, але я не можу зібратися силами і уїхати зі свого міста. Я так не можу. Тим більше, що зараз ми вже працюємо, і люди також приходять до нас в бібліотеку. Вони мають змогу поговорити з кимось, почитати книжки, і я гадаю, що моя місія ще і в цьому полягає. Не тільки

просто вижити, а ще і допомогти комусь з наших людей в Херсоні, хто потерпає від цього всього. Поки що виїзжати не збираємось і не плануємо. Я не можу на це погодитись.

М.Г.: *Бібліотека за час окупації була зачинена?*

Д.В.: Так, було зачинено, але окупанти повідкривали замки, і вони тут жили. Місцеві розповідають, що спочатку заїхали якісь колаборанти, а потім вже російська армія. Вони тут жили і доволі довго, місяців три або чотири, до самої деокупації. Ми не працювали. Спочатку ми ще декількох користувачів обслуговували, тому що люди дзвонили і просили, а потім нам сказали, що, якщо ми будемо працювати в окупації, нас можуть звинуватити в колабораціонізмі. Тому ми припинили це робити. В бібліотеку приїзжали, тут квіти залишилися, було дуже їх шкода. Ми встигли з чоловіком вивезти частину техніки, яка у нас тут лишалася: ноутбуки, комп'ютери. Те, що змогли, ми вивезли, щоб зберегти. Те, що лишилося, від нього не лишилося і сліду.

М.Г.: *Чи не зникли книжки з бібліотеки?*

Д.В.: Ми ще не робили переоблік. Це дуже велика робота, а ми зараз працюємо втрюх. Ми не зможемо, але на перший погляд книжки на місці. «Життя і діяльність Степана Бандери», правда, лежала біля унітазу, але сторінки цілі. Чи вони читали, я не знаю. Мабуть, просвіщалися.

М.Г.: *Які очікування/плани маєте надалі?*

Д.В.: Звісно, найбільше чекаю на нашу перемогу. Хотілося би скоріше, але дуже хочеться з найменшими втратами. Ми згодні ще потерпіти, аби наші хлопці були живі і здорові, аби була перемога, а потім будемо переїзжати з підвалу. Будемо працювати, будемо відбудовувати, будемо робити все, що в наших силах для того, щоб наше місто, наша країна, наші вулиці, будинки квітли, як і раніше, щоб було красиво, затишно, тихо, щоб ніяким руським духом тут не пахло ніколи в житті.

М.Г.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

«13 березня був на площі Свободи»

Докучаєв Денис Олексійович,
працівник дитячої тенісної школи «Вікторія»
1976 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 23 серпня 2023 р. у форматі аудіозапису
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Ваше місце роботи і посада станом на 24 лютого 2022 року?*

Докучаєв Денис Олексійович (далі – Д.Д.): На 24 лютого я був працівником дитячої тенісної школи «Вікторія». Ну, і займався там потроху всім: доглядав за кортами, за площадкам, наводив порядки, міняв струни на ракетках і грав трохи з людьми, тобто займався справами клубу. Спілкувався з клієнтами, якщо люди приходили, розповідав їм про існування клубу, про те, що є, потроху всім.

Ч.О.: Який термін Ви провели в окупації?

Д.Д.: Повністю. Повністю – від початку до кінця. І після окупації так живемо.

Ч.О.: Розкажіть про події вашого життя, які передували повномасштабному вторгненню?

Д.Д.: Ну, так був, був у місті Херсон. Ми якраз підготували площадки до тренувань, укатували катком корти. Були там з друзями, з різними людьми, і у тому числі були розмови, чи буде напад, чи не буде напад. Різними були думки.

Ч.О.: Ви до якої думки більше схилились?

Д.Д.: Я до кінця, знаєте, ... доки не перетнув кордон, то нападу нема, а якщо вже перетнув, то... Оскільки я трошки спортсмен, то я це розцінюю так: доки шпаги, як то кажуть, не схрещені, то нападу нема. Розумієте, є така дуже древня книга Сунь Цзи «Мистецтво стратегії», і от там є така фраза: «Якщо твоя армія далеко – покажи, що вона близько; а якщо твоя армія близько, то покажи, що вона

далеко». Те, що нам демонстрували, путін казав, що нас там нет. Їх там немає російських військ, допустим; те, що там війська були стягнені до кордону, це називалося – навчання. Це – навчання. І так, от всіляко заспокоювали. Всіляко заспокоював населення, а потім просто зненацька, раптово взяли та напали. Я все-таки сподівався, що, може, якось все-таки в ХХІ столітті, може, якось розум повинен переважувати над самодурством. Над якимось таким імператорським самодурством. Диктаторським. Повинен переважувати розум. На жаль, трапилось навпаки.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели вже 24 лютого 2022 року?

Д.Д.: Прокинувся, а там щось віддалено гримить. Відразу телефон у руки взяв, а там виступає путін: денацифікація, демілітаризація і все таке. Я живу окремо від мами, відразу одягнувся і побіг до неї. Як прості люди можуть зустрічати війну? Перше, за що думають, це за продукти Там біля нас був супермаркет «Фреш». До його відкриття там вже зібралася черга, і почали спочатку закупатися продуктами. Були черги, величезні черги були, навіть через весь супермаркет були черги за продуктами. Зрозуміло було, що весь супермаркет не скупити. На думку таке не спадало. Так, щоб і іншим теж вистачало. Була така жадібність, щось нелюдське. Спробував піти на площадки, на тенісний корт. Там все нормально, до нас поки що там не дібралися. Почали відслідковувати всі новини в телеграм-каналах. Маршрути були такі, небагато було маршрутів у той день: або з дому на роботу, або навпаки. Знайомих бабусь-пенсіонерок там навіщав. Таке: трошки заспокоїти або поділитися продуктами. Брат приїхав з Таврійського мікрорайону разом з сином. До речі, вони дуже вчасно, правильно приїхали, тому що коли росіяни обійшли місто і їх там зустріли неласково, то перший дім, котрий постраждав від російського обстрілу, – це був дом Тарле 4. Там було 3 прильоти. Десь на дах, на 3-й поверх і перед домом, і від того там побилися всі шибки. Ми це бачили у новинах.

Ч.О.: 26–28 лютого 2022 року як для вас пройшли? Брили участь у муніципальній варті?

Д.Д.: Ні, я, розумієте, я трошки читав воєнні книжки. Дуже був великий сум щодо територіальної оборони. Оці хлопці, котрі загинули у Бузковому скверіку. Тобто, ну як можна було людей, навіть

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

з якимись автоматиками – проти танків, бронетранспортерів? Навіть на відео було видно, що ці дерева були просто щент розтрощені, дерева було потрощено у щепки від крупнокаліберних кулеметів, гармат. Тобто просто люди загинули. Там я не знаю навіть, який вони спротив могли зробити. Загинули біля 20 людей. Проти такої армади, яка на нас поперла, я не знаю, як було треба. Мабуть, був дуже правильний крок з боку Збройних сил, щоб відступити на якийсь дійсно підготовлений рубіж і від того місця вже робити більш-менш міцний супротив.

Перебували в основному вдома, дивилися і не випускали телефонів, смартфонів з рук, бо намагалася щось дивитися там відео, що творилося. В один з днів літак пролетів буквально над мікрорайоном «Мельница». Він пролетів на такий низький висоті, просто десь на рівні 5–6 поверхів, і він летів у напрямку до Антонівського мосту. А потім якось бачили український літак, якого підбили. І той літак таранив колону російської техніки. Я точно не пам'ятаю, чи той літак, що пролітав, але у відео таке було.

Ч.О.: Як Вам вдалось пережити 1–2 березня 2022 року?

Д.Д.: Намагалися насамперед зберігати спокій. Я ходив до дитячої тенісної школи «Вікторія», де я працював. І там вперше побачили росіян. Вони були біля Ювілейного. Біля шостої гімназії. Вони займали ту частину і виставляли там пости. Ну, як прохали через інтернет у різних групах: все-таки намагайтеся зберігати спокій, не робіть різких рухів. Прийшло таке якесь розуміння, що головна мета була – просто вижити і зберегти життя заради майбутнього. Така мета з'явилася. Воєнний супротив мирне населення не може чинити – тільки мирним шляхом.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

Д.Д.: Так, 13 березня. Да був я, я був на тому самому. 13 березня був на площі Свободи, да, приймав.

Ч.О.: Ви пам'ятаєте, що там відбувалося?

Д.Д.: Так. Був натовп людей. Це якраз співпало з Днем звільнення Херсону від німецьких загарбників у Другій світовій війні. Був дуже великий натовп людей. Розгорнули великий прапор України. Паралельно з цим мітингом проводив гауляйтер Сальдо. Там були пару десятків людей, біля вічного вогню. А потім, коли

сформувалася колона, то люди пішли і туди. Люди пішли у парк Слави. На шляху там зустрічали російські броньовики. Кричали їм: «Рашисти, рашисти!», «Слава Україні!». У відповідь було парутройку черг з автоматів у повітря. Люди якось самоорганізувалися і до парку Слави прийшли без всіляких пригод. І цей величезний прапор, такий довгий, він розтягнувся від вічного вогню і майже там ... Я навіть не пам'ятаю, ну, дуже довгий був прапор. Він був на Ушакова вздовж усієї площі Свободи.

Ч.О.: Як Вам вдавалось організовувати побут в умовах окупації?

Д.Д.: Не лінуватися, не піддаватися сумним думкам. У перші тижні – да, було важко знайти хліб, продукти. Зникли якось яйця. В супермаркетах швидко ці продукти розкупили. Потім почала пропадати чорнобаївська птахофабрика. Розповідали про те, що люди приходили та брали курей, бо вони будуть помирати, бо росіяни не давали можливості ніякої їх годувати. Не було гуманітарних коридорів, щоб цю фабрику врятувати або якось годувати курей. Потім воно якось нормалізувалось. Були там ларьочки по 3 або 2 буханки роздавали в руки. Потім якось ситуація з хлібом стабілізувалася. Крупи були. Скуплявся я десь на вулиці Красностудентській, тобто нижче вулиці Суворова. Там хлібокомбінат. Там були, мабуть, запаси продуктів. В основному там скуплявся. І рис, і пшеничні крупи, і хліб там купляв.

Ч.О.: Ви пам'ятаєте ціни в окупації?

Д.Д.: Трішечки так пам'ятаю. Я пам'ятаю, що магазини підтримували якесь людське відношення до людей. Ціни там не завишали. Тобто можна було знайти рис – коштував десь 33 гривні, пшенична крупа десь гривень 20–25. Гречку точно не пам'ятаю. Були, звичайно, і спекулянти. Я у цих спекулянтів ціни не пам'ятаю. Пам'ятаю трішечки: хліб був десь 20–25 гривень. Цукор був десь і 50, і 60 гривень. А такі овочі, фрукти.... От фрукти точно не пам'ятаю.

Ч.О.: За період окупації вам доводилося зустрічатися з кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати? Чи вдавалось з ними спілкуватись?

Д.Д.: Я куштував кримські товари. Це кримське печиво, що продавали перед центральним ринком. Я дуже був здивований, що оце все, що привозили, воно було таке несмачне. Навіть таке просте

галетне печиво, як «Марія», то українське печиво набагато смачніше, ніж оце. Були якісь там кримські або навіть російські. Були солодощі, конфети, печиво. Не знаю, що в них там. Але всі російські та кримські продукти – вони були якісь дуже несмачні. У порівнянні з українськими.

Ч.О.: Чи вдавалось ходити на роботу в період окупації?

Д.Д.: Ну, ви знаєте. Були такі моральні питання: чи має робити тенісний клуб, наприклад, в окупації чи не має? Такі питання виникали. Потім якось їхав у суботу вранці до тенісного клубу, і бачу, що на майданчику, який побудував Ігор Колихаєв навпроти Політехнічного коледжу, грають у футбол, грають люди у футбол. Чоловік 20. Тобто дві футбольні команди. Я зрозумів таку річ, що людям все-таки, щоб не поринати у депресію, треба якось відволікатися. Відволікатися. Тобто, якщо ви дійсно мирна людина, якщо ви не приймаєте участь у якомусь таємному супротиву, підпіллі, то треба вам відволікатися від всіляких думок. І мирній людині потрібно зберегти своє життя для подальшого мирного труда, і тому я намагався як працівник спортивного клубу зберегти спортивні майданчики, це – тенісні корти. Так як у нас дитяча тенісна школа, то усі дітлахи більше сиділи вдома або повиїжджали. Люди почали виїжджати через Запорізьку область, Крим. І було дуже, дуже мало людей. Було навіть чотири чоловіка. Навіть три, а четвертим був я. Така склалася група: 4 чоловіка, серед котрих був я. Ми грали понеділок – середа – п'ятниця по 2 години. Була там дівчинка, мати котрої працювала у школі, і вони теж деякий час трималися у місті. А потім вони поїхали. Тобто, якщо були бажані пограти, якось відволіктися від цього сьогодення. До речі, про спортивні змагання. Так, нас деякий час підтримував мер Херсона Ігор Колихаєв, доки його не заарештували. Він приймав участь у тенісних турнірах. Ми проводили раз на два тижні. А потім люди почали роз'їжджатися, і це припинилося.

Ч.О.: Як вдавалось вирішувати фінансові проблеми? Чи платили вам зарплату?

Д.Д.: Доходи тенісного клубу вони дуже, дуже впали. Не було такої заповненості тенісних площадок, але на життя вистачало. Я зрозумів цілком, що воєнна ситуація, ситуація війни, і тут не про які там доходи таких мрій і питань не поставали. Була головна

мета – це вижити. Був радий любим людям. Навіть ті, що там приходили і в перший раз брали ракетку. Були й такі. І хто постійно тренувався.

Ч.О.: Ви користувались допомогою волонтерів під час окупації?

Д.Д.: Ні, я не користувався. А чому? Я просто відносився так, що в мене є на кусок хліба, можливість придбати якісь каші, рослинні масла. Речі, вони якось в нас були. Ніяких речей не закупав. Тобто ця допомога мені не була потрібна отак життєво, що я там останній кусок хліба доїдав. То я просто не звертався і не користувався. Я так вважав, що якщо комусь потрібно більше, то нехай ця людина і користується.

Ч.О.: Як на Вас вплинула зміна інформаційної системи, чи користувались російськими сімками чи інтернетом? Чи дивились російське телебачення?

Д.Д.: На російський мобільний зв'язок довелося перейти. Просто довелося, бо відключили росіяни і Київстар, і Водафон, тому це прийшлося зробити. А потім, звісно, через VPN користувався інтернетом. Телевізор я не дивлюся, бо це – зомбоящик. Основні новини я спостерігав: або телеграм-канали читав, або трішки вайбер, або також інтернет.

Ч.О.: Церква під час окупації у вашому житті зіграла певну роль?

Д.Д.: Церква? Тут таке питання. Так, зіграла. Я віруюча людина, але я вивчаю духовність. Духовність богомільську світлого універсаму, і там дуже багато приділяється уваги поклонінню Божої Матері. Тобто я не ходжу до офіційної церкви. Це вважається, що це – секта. Це церква Божої Матері державна. І усі молитви мої були до Божої Матері. І, я вважаю, те, що я вижив за часи окупації і також за часи після, пережив ці обстріли, це все-таки завдяки Божої Матері та доброму промыслу. Так, якщо коротко.

Ч.О.: Чому Ви вирішили залишитись в окупації?

Д.Д.: Ну, по-перше, а куди виїхати? Як бросить тут усе? Не те, щоб бросити якісь матеріальні блага. Люди так поступали і виїжджали. Якось до сьогоднішнього дня не бачу я себе десь там або за кордоном. Де народився, там і згодився – це я так розумію. Я навіть можу такі речі розповісти, що от коли мені було там десь років 22,

то я дуже хотів жити. Мені дуже подобався такий коловорот подій: турніри кожного тижня і інші культурно-масові заходи. А потім якось воно трапилось, що на той час, 1998–1999 років, був в росії, і якщо там не маєш офіційної реєстрації, то їзжай до себе. Ну добре, так би я так все сприйняв. Виявилося, дійсно, що все, що я хотів мати десь там, за тридев'ять земель, це все можна мати, організовувати тут, вдома. Ось і все. А виїжджати? У нас добра країна, чому ми повинні її покидати? Що нас там чекає? Це дуже важко, да, жити тут дуже важко. Але не всі цінності вимірюються грошима (євро, доларами) і навіть тими пособіями, які видають європейські держави.

Ч.О.: *Серед Ваших знайомих, колег були ті, хто погодився співпрацювати з окупантами і чи змінило це Ваше ставлення до них?*

Д.Д.: Може, вже в мене такі чудові друзі, але не було таких. Я спілкувався більше з людьми, котрі або мали бізнес, або просто з більш простими людьми. І я дуже здивувався, коли один з тенісистів, не пам'ятаю його прізвище, він співпрацював з росіянами, організовував референдум. Як ми відносилися? Ну, перше, це здивування було, да. Тобто люди йшли на якісь матеріальні угоди. Це перше, що викликає перше враження – подив, великий, великий подив. Дуже дивувались, що люди ідуть на цій сфері.

Ч.О.: *Як вдалося пережити псевдореферендум, що в цей період могли спостерігати, бачити?*

Д.Д.: Це вже у вересні було. Да, вже кінець вересня був. У ці дні я просто виходив, виїжджав на велосипеді з дому. Їхав до тенісного клубу і там просто сидів з ранку до вечора. Просто я там наводив якісь порядки: прибирав листя, траву. Такими були буденні клопоти. Не вештався, як то кажуть, по місту, як і прохали. Якщо не хочете приймати участь в референдумі, то просто перебувайте у безпечних місцях. Ось і все, я перебував на роботі. Тим паче, що то у вересні, вже трошки спала жара, і у парку, де розташовані тенісні майданчики, було дуже добре. Дуже була добра погода.

Ч.О.: *Ви не були свідком культурного пограбування Херсона?*

Д.Д.: Свідком я не був, я вже побачив. Я вже побачив, я їхав зранку по проспекту Ушакова. І ось я їду, навпроти мерії повертаю голову ліворуч, а Ушакова та нема (сміється). Я під'їхав, подивися на ці сліди, ще подумав: мабуть, вони його ще вронили, бо

там було таке, ще побитий камінь біля постаменту. Був побитий камінь. Я так подумав, що вони його вронили. Поїхав далі, поїхав на Суворова. Ні, я трошки завернув на Карла Маркса. І ще сфотографував там. Завернув на вулицю з Потьомкіним, я не встиг вивчити всі перейменування, по-старому була вулиця Карла Маркса, їхав і Потьомкін ще стояв. Я спустився на вулицю Суворова. Суворова теж вже нема. Посміявся, поплакав. Все-таки це історія теж нашого міста. Поїхав далі. Щодо пограбування краєзнавчого музею, щодо пограбування художнього музею – ці процеси дізнавалися з телеграм-каналів. Дуже жаль.

Ч.О.: *Ви не були свідком вивезення дітей з Херсону в Крим, як заявляли окупанти, на відпочинок?*

Д.Д.: Ні, про це тільки читав. Про це тільки читав у телеграм-каналах. Я не пов'язаний з управлінням освіти. Не знаю, що там відбувалося у освітніх закладах, дитячих садочках, у школах. Я бачив, коли проїздив біля 30-ї школи, проїжджав біля 6-ї гімназії, що у вересні вони відкривалися, там вішали той російський прапор. Ось щодо вивезення у Крим – не знаю.

Ч.О.: *За період окупації Вам доводилось спілкуватись з окупантами?*

Д.Д.: Так, так. Я спілкувався. Це було, коли до міста Херсон привезли чеченців. Їх розмістили десь там у ДЮСШ (дитячо-юнацькій спортивній школі) на вулиці чекістів. Мабуть, вони там добралися до деяких запасів, тому що почали ходити по місту через Шевченківський парк та на вулицю Суворова, і вони були у спортивних костюмах, у майстерках. Брюки військові, але майстерки були спортивні. Був такий випадок, що вони зайшли до тенісного клубу. Знаєте, я був так здивований. Я почав придивлятися. І, мабуть, то був якийсь командир маленького підрозділу. Я не знаю, чому вони прийшли именно к нам. Как бы так само сложилось, что видели, что в парке кто-то есть. Зашли к нам в теннисный клуб. Чеченцы сами захотели пообщаться. Честно, они меня удивили тем, что сами сказали: «Пойми правильно, мы никому не хотим зла из херсонцев. Мы пришли потому, что нас прислали как военных». На фоне того, что показывали в средствах массовой информации, что россияне оставляли после себя полнейший бардак, то тут чеченцы

попросили (там было человек 8 или 10) у меня ключ от теннисного клуба. Я очень сильно переживал. Думаю, если бы я его не отдал, то они отобрали бы у меня его силой. Один человек мне сказал: «Даю тебе слово мужчины, листик здесь не пропадет». Вечером я уехал с ощущением, что меня терзают смутные сомнения. На утро я приехал и я был удивлен, потому что я подъезжал в смутных чувствах. Тем не менее они мне оставили все мои ключи под камнем, где мы и договаривались. Я открыл и действительно все было в целости и сохранности. Что еще могу про них рассказать? Я общался с ними. Они просили теннисные ракетки, просили поиграть. Что я начал видеть? Что они тоже люди. Они улыбались, смеялись. Вели себя как обычные люди. Я понял, что война, – это чудовищная вещь, которая разъединяет людей. Изучая немножко духовность, я встретился с фразой «Почему на свете происходят войны?». Так вот, войны начинаются тогда, когда люди прекращают считать человека человеком, братом, когда исчезают братские отношения. Среди мужчин – братские, среди женщин – сестринские отношения. И начинаются конфликты, перерастающие в войны. Я общался с ними, говорил, что у вас есть Аллах, а у нас Божество. У вас есть Богородица Фатимская, у нас тоже есть Богородица, у вас в Коране – Ису, у нас есть Христос. Они очень почитают Коран, Аллаха. Мне было тоже интересно узнать, что они за люди. Я спрашивал: «Как у вас в Чечне?». Они любят свою родину. Он говорит (з акцентом): «Красиво, везде, отвечаю». Это были такие кадровые военные. Я так понял, что чеченцев обеспечивали достаточно хорошо для того, чтобы они могли не предаваться мародерству. У них, как оказалось, есть какие-то понятия о чести. Они сдержали свое слово. Возможно, конечно, я допускаю эту мысль, что в теннисном клубе не было таких сокровищ и поживиться там совершенно нечем, кроме теннисных мячиков и ракеток или старых кроссовок. У нас нет там запасов зерна, хранилищ. Да, всякое рассказывают. По крайней мере, даже не нагадили в туалете, ничего не разгромили в отличие от того, что приходилось видеть, как оставляли квартиры российские военные. Это то, что я пережил на примере своей жизни с опытом общения.¹

¹ Респондент виокристав у розповіді мову, якою вівся діалог з російськими військовими.

Ч.О.: *Були спроби окупантів переоформити тенісну школу за російським законодавством?*

Д.Д.: Це було якось одного разу. Прийшли там якісь молоді люди. На той час мене не було в тенісному клубі, це мені розказував тренер. Приходили хлопець з дівчиною зі створеного якогось партійного комітету і дізнавались, як працює тенісна школа. Тренер їм розповів, а вони пішли. Ми потім спілкувалися між собою, вони були у тенісному клубі на площадках ХБК. В принципі, вони, я думаю, що так обходили усі діючі спортивні майданчики.

Ч.О.: *Як Ви зустріли визволення Херсону?*

Д.Д.: Я був на тенісних кортах. То вже був вже місяць листопад. Я збирав листя. Я дуже добре пам'ятаю цей день. Телеграм-канали я в той день не дивився так багато, бо було багато роботи. Збирав листя, відносив його у контейнер. І ось я виношу цей мішок з листям, коли до управління поліції підлітають два джипа. Із них вистрибують хлопці з жовтими стрічками. Це знаєте, було як космонавтів побачити. Вони так екіпіровані, красені. Я відніс той мішок до мусорного баку. Думав, що це така мара, це мені примарилось. Я так йду і кажу: «Хлопці, скажіть “паляниця”». Вони навіть засміялися і кажуть: «Паляниця». Так, українською мовою. Ну все, прийшло розуміння, що цей дійсно наші (ледве стримує сльози). Так. А потім вже було там на площі Свободи. Там я бачив натовп людей і все таке.

Ч.О.: *Коли окупанти відступали, то знищили всю інфраструктуру в місті. Як Вам вдалося пережити цей період?*

Д.Д.: Стосовно води, я навіть ходив з відрами на набережну Дніпра і приносив декілька відер з водою, просто щоб змивати туалет у тенісному клубі. А питна вода. Я купляв її. Купляв. Це працювала тоді точка на хлібозаводі. Потім, коли зникла електрика, по місту були пункти. Я пам'ятаю ці місця, де особисто я користувався. Це було кафе «Літо», яке доставляло ці точки живлення електрострумом і можна було підзарядити і телефони, пауербанки. Ще до нас у парк приїздила машина поліції. Приїжджала машина поліції, у них був генератор. А я коли підійшов до них перший раз, то виявилось, що у них лише один подовжувач. Я пішов, сховався до тенісного клубу, взяв там, в нас було ще два подовжувача, а це ж так

ще додаткові розетки і трохи так ділився. А ще підзаряджався там теж, від їх генераторів. Це дуже велике «дякую» за той генератор тим поліціантам та військовим, котрі були тоді на патрулюванні у Шевченківському парку. Це було вже, коли почалися обстріли. Так.

Ч.О.: Як Ваше життя склалося після деокупації Херсона?

Д.Д.: Я вважаю, що мені трішечки пощастило, бо одна людина, Сергій Аджемуратов, запропонував мені допомагати на його підприємстві. Підприємство в нього виявилось автотранспортне. Я допомагав йому, за порядком у гаражі слідкував. Був таким підсобним робітником. Підмітав у гаражі. Що міг, те й робив. З Сергієм побував і в Антонівці, як то кажуть, у найгарячіших місцях. Довелось побувати і під обстрілами з лівого берега. Звісно, боляче було бачити розрушені домівки. Думки були: аби люди залишилися живими, бо каміння якось можна відновити.

Ч.О.: З чим у Вас окупація асоціюється зараз?

Д.Д.: Окупація? (хвилина мовчання). Мабуть, вона асоціюється з чимось таким темним. Дуже таким нехорошим. Через що треба було пройти і при цьому не втратити людського обличчя. Не почати бігати якось там. Намагатися якось вигляду особисто для себе відшукати. Ну, допомагав, там було у мене: припустимо, я живу на квартирі, ось і ця жіночка, вона вже досить літня. І мати в мене вже за 70 років. І ще там теж знайома, теж пенсійного віку. Намагався так трішечки, якщо там вдавалося, щось купити за недорого, намагався з ними ділитися. Це таке, дріб'язки, а дійсно асоціюється вона, повторюся, із чимось недобрим. З чимось таким недобрим.

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

«Коли почалися на площі Свободи мітинги, то ми їздили на ці мітинги. Ми їздили, тому що ми були впевнені, що до них дійде, що вони тут небажані “гості”»

Зарівняк Ірина Святославівна,

вчителька Херсонського наукового ліцею Херсонської обласної ради
1970 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю проведене 20 червня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції Черемісінім
Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Ваше місце роботи та посада станом на 24 лютого 2022 року?

Зарівняк Ірина Святославівна (далі – З.І.): Викладачка Херсонського наукового ліцею Херсонської обласної ради.

Ч.О.: Скільки часу Ви провели в окупації?

З.І.: Весь період окупації я знаходилась в місті Херсон.

Ч.О.: Розкажіть, будь ласка, про Ваше життя до повномасштабної війни?

З.І.: Якщо говорити про період до окупації, то це можна назвати словом «життя». Я поясню чому. Будувалися плани, дитина ходила в ліцей. Плани у нас на майбутнє були мінімум і максимум. Знаєте, що найцікавіше і найприємніше? Те, що ми були впевнені в своїх планах. Тобто це давало нам можливість. Ми вільно могли говорити те, що думаємо, ми не боялися, ми жили. Ходили на роботу, відпочивали, тобто займалися своїми буденними справами і не переживали за своє життя. Була впевненість. Це саме головне. Свобода і впевненість. А ось уже коли почалося... Це вже було не життя. Я б і не сказала, що це життя під час окупації, а замінила би слово «життя» такими словами, як: «існування», «виживання», «страх». Оці всі слова, що були до цього (впевненість, будування планів), замінюються на страх, існування і виживання. Тобто порівнювати до окупації і під час окупації – це як порівнювати біле з чорним.

¹ Дешифрував запис та створил транскрипт О. В. Черемісін.

Тобто в тебе все перекрутилось, перевернулося і страх за життя не як за своє, як страх за дитину. Ти не впевнений у завтрашньому дні, а до окупації – це як небо, а стало – підземелля. Навіть не те що небо і земля, а небо і підземелля. Якось так.

Ч.О.: *Напередодні вторгнення Ви передбачали, що може початись війна?*

З.І.: Знаєте. Було 23 лютого, як завжди, спокійно все. Якщо якісь були розмови, то всі дивувалися. Такого як передчуття не було. І вранці директор повідомляє, що ми не виходимо на роботу. А якщо вийти на роботу, то забрати свої документи, тому що війна. Чесно признаюсь, я спочатку здивувалася. Думаю, щось, мабуть, переплутали, або це така, знаєте, шутка. Скажімо, так якось. Пошуткували невдало. А вона кричить по телефону: «Включи телевизор, послушай!». І, знаєте, таке відчуття зразу охопило, що не знаєш, в яку сторону бігти і що робити. Знаєте, як якась протрація. Ти не можеш зрозуміти, як правильно і взагалі як це. Як це? І що робити? Як такого передчуття не було. І потім ми все-таки вирішили поїхати в місто. Місто – пусте. Таке враження було, що безлюдне, як в фільмі страхів. Нікого практично не було. Поїхали, забрали документи основні. Це саме перше, що ми зробили. Не всі приїхали, одна особа не приїхала чомусь. Ми потім дізналися чому. Ми забрали документи основні з сейфу. Забрали книжки, де відмічено було роботу. Трудові книжки. І потім директор наша сказала, Світлана Петрівна, що будемо кожного дня на телефоні, хоча б писати повідомлення, щоб я знала, що з вами все нормально. Ми поїхали додому. Наступного дня, коли вже люди почали виходити, саме перше в очах, що бачиш, це – страх, безвихідь і незнання, що робити. Такі, знаєте, як зомбі. От я б порівняла б на даний момент от людей із зомбі. От ідуть і не розуміють, що до чого. Знаєте, мирні люди і поняття «війна», яке читали в книжках, вчили в школі, а тут. І, розумієте, цей страх, безвихідь, пусті вулиці. Потім, наступного дня, почалися черги в магазинах, коли люди хапали все підряд, не розуміючи, воно їм потрібно чи ні, черги оці. Ну, це страшно. Це страшно. І всі кричать: «Закупайтесь, загрибайтесь, гребійть, що завгодно, гребійть все підряд!». Тобто там була навала, як, знаєте, саранча. Ось такі навали на магазини. Скупали все.

Я живу в Шуменському мікрорайоні, і нам дуже добре видно селище Зимівник, потім Чорнобаївку: і ось перший приліт – і діти

починають кричати. Вийшли на вулицю за звичкою. І ось діти маленькі гуляють – і вибух, і діти починають бігати і не знають, куди бігти, в яку сторону. Це страшно. Це страх дуже великий. Страх. Коли вже проходить час і розумієш, що це не гумор, не якась зла шутка, то зразу пішла така фільтрація. Люди поділилися на дві групи. Ті, хто почав висловлюватися: «Нарешті нас звільняють». Були такі, але їх було мало. І ті хто надіявся, що це ще все ненадовго і наші військові їх знову погонять назад. Крім того, я не хочу образити нікого, але, знаєте, в людей була така впевненість в тому, що все буде нормально, тому що напередодні відвідували перешийок Чонгарський і запевняли, що все нормально. Мабуть, це слугувало тим, що люди були впевнені, що все буде нормально, а вийшло все трішечки не так. І коли вже моя сусідка стояла в черзі біля «Сільпо» і побачила військових оцих «зелених чоловічків», «орків», вона, наскільки вона міцна, вона втратила свідомість. Для неї це був жах. Вона після цього два тижні не виходила на вулицю взагалі. Взагалі не виходила, вона боялася. Хоча їй за віком 42 роки. В 42 роки оцей страх. Вона нікого не випускала, ні чоловіка, ні дітей. Два тижні. А потім, коли продукти закінчилися, вона зрозуміла, що треба виходити. І виходити по одному не можна було. Виходити можна було тільки групами, тому що, коли вже почався сам процес окупації, – це був найстрашніший етап з усіх, про який можна тільки пережити. Я про таке чула тільки від бабусі і дідуся. Але це було набагато страшніше того, що вони розповідали. Хоча вони не любили про це говорити.

На початку вони направляли свої бомби і підривали Чорнобаївський аеродром. Люди ховалися у бомбосховище, але вони не були облаштовані і їх як таких не було. Люди ховалися в дитсадках, школах, церкві. Ходили в церкву. Там в нас є, як ми називаємо, Церква свідків Іегових. Вони туди приймали, але був маленький нюанс. З великими тваринами туди заходити не можна було, а в нас собака. І завдяки тому, що Кнор Надія Валеріївна, скажу прямо, вона врятувала нас, і вчителів вона переховувала в себе. В себе вдома вона переховувала. Вона робила все можливе. Учні в себе переховувала.

Коли повідомили, це було 24 лютого, почали телефонувати батькам, щоб забрали дітей, тому що це Херсонський обласний ліцей Херсонської обласної ради і там навчалися діти Херсонської

області. І почали телефонувати, щоб родичі або батьки забрали своїх дітей. І ось тут починається. Батьки, які живуть в Чаплинському районі, то вони швидко приїхати не можуть, родичів як таких немає, і Надія Валеріївна забирала до себе цих дітей, і вони знаходилися в неї до тих пір, поки батьки не приїдуть. І був такий випадок, Люда Берюкова телефонує батькам і повідомляє, де діти, поки ще зв'язок був. І Людї Берюковій батько каже: «Я приїду, мабуть, через декілька днів, тому що ми виїхали за дітьми (три машини виїздило за дітьми), але ми попали під обстріл». Тобто шла колона, три машини, така мініколонна, і з літаків їх обстріляли. Чудом залишилися живі. Вона дітям це не повідомила, щоб не травмувати, а потім попросила, щоб вони в подальшому дітям не говорили, бо це стрес. Для дітей – це стрес. В мене донька так само навчалась в цьому ліцеї, то ну ... (фуух) ... Це було страшно. Це було страшно в цей період, коли ми не звикли до того, що військові наносять шкоду мирному населенню. Ми не звикли до такого. Для нас ЗСУ асоціюються з поняттям «захист». А тут – навпаки. Тобто військові наносять шкоду мирному населенню. І ми потім через деякий час зрозуміли, що із-за того, що ти просто українець. Просто, що ти живеш на цій території. Вони сильно любили горячащі напої типу «винцо-пивцо» і так далі. І коли вони п'яненьки, ну, це м'яко сказано, гуляють по базару і дивлячись на людей один одному говорять: «Ну, скоро мы и их зачистим». Ти розумієш, що це нелюди просто. З тваринами я не можу їх порівнювати, тому що тварини мають душу й серце, а це – нелюди. Це – нелюди.

Ми півторатижні жили в неї, коли були обстріли і так далі, а потім ми зрозуміли, що треба повертатися якимось в свою домівку, якимось планувати. Планувати – це дуже гучно сказано. Якимось прилаштовуватись. І тоді почався отой період, коли військові полюбляли вночі на своїх БТРах заїжджати і світити у вікна. Просто світити у вікна. Перш за все, ти не знаєш, що у них на умі, якщо він є як такий. І коли світили у вікна, то ми лягали на підлогу, щоб не було ніяких рухів взагалі. Спрацював інстинкт самозбереження, що треба завішувати вікна. Ми завішували вікна для того, щоб процес онлайн-навчання відбувався. Тоді ще був зв'язок. Це – перші дні. Можу сказати, що в 12 годин на вулиці вже нікого не було, всі ховалися. До 12-ї виходили на базар. Дітей з собою не брали взагалі. Діти сиділи вдома. Лише тільки екстремали, як ми їх називали, могли взяти

з собою дитину, а так – дорослі. Чоловіки так само мало виходили, а жінки збиралися групами і ходили, безпосередньо купляли на базарі те, що можна було купити. Тоді ще валюта ходила і картками розраховувалися. І, як я зрозуміла, другий такий етап, який у них пішов, це ліквідувати українську гривню, ввести свої рублі і провести процес новий – інформатизації, я б сказала так. Перше, що вони зробили, це телевізійні компанії, які були, вони знищили всю апаратуру і потім почали привозити з Крима, для того щоб підключити телевізор і показувати мильні опери російською мовою і, звичайно, пропаганду, щоб промивати мізки. Це був такий етап. Вони включали телебачення, новини. Чесно признаюся, включила телевізор, послухала цю галіматію, вибачте за слово, і була здивована: наскільки можна оцю ахінею слухати? І можу сказати одне-єдине, що херсонський один канал працював, це було втв-плюс, яке показувало, як гарно живе місто Херсон. Я була в шоці. Втв-плюс показувало: от ми їдемо містом, ось місто Херсон, ми показуємо будинки, ось люди веселі. І тут я трішечки зрозуміла, що тут трішечки не співпадає з реальністю. Ми були поставлені в такі умови, що потрібно було аналізувати і фільтрувати. От ви знаєте. Тут завдяки тому, що ми жили в незалежній, вільній Україні. Оце я можу сказати точно. Нас навчили думати. Думати і обирати, що правильно, а що неправильно. Ми цьому навчилися. І тут, коли ти слухаєш і бачиш різноманітну оцю аля-прогулянку містом Херсоном, ти розумієш, що тут трішечки не співпадає, виходить з якихось рамок. Тобто ти робиш висновок, що втв-плюс перейшов на сторону руского міра. Тобто ми робили свої висновки. Потім ми телевізор відключили взагалі. Ми його не включали, тому що, ну, навіщо слухать ахінею? Потім зник інтернет. Друге, що вони зробили, – це привезли картки з номерами, де є інтернет, і можна було спілкуватися через російські номери. Ми їх так називали – картки з російськими номерами. Люди почали скуповувати. Признаюсь чесно. Ні! Чесно, ми не купували. Ми просто дивилися. Дехто пояснював це тим, що виїхали і нема зв'язку з рідними. От ми тиждень були без зв'язку взагалі. Але молодь, ви же знаєте, вона крокує набагато вперед, ніж ті, хто нас окупував. Доходило до смішного. Вибачте, я вам розповім анекдот із життя. Ми зрозуміли, наскільки вони далекі. Мені донька каже: «Не хвилюйся!». Вона скачала програму, і ми через закордонні адреси різні дивилися українські новини, сліdkували за всім. Була така можли-

вість у нас. Тоді ще світло було. А стосовно того, які вони недалеко, то був анекдот із життя, але після цього анекдоту в мене донька перестала виходити на вулицю. Ми з нею вдвох вийшли в магазин через дорогу, і тут зупиняється машина і ззаду БТР. Вони виходять і просять документи. В мене ще паспорт, де сторінки гортать можна. Вони передивляються ці сторінки і: «Ладно, все зрозуміло». І до доньки: «Твій». Вони на «ти». Ніяких «ви», для них «ви» – цеєє занадто для них. Вони не розуміють, що є таке слово «ви». Вона дає ID-картку. Він дивиться і говорить: «Мне твое водительское удостоверение не надо. Дай мне паспорт». Вона каже: «Так в нас це паспорт такий». А він говорить: «И как я проверю, где ты живешь?». Ви розумієте, діти розуміють, що це елементарні речі, зустріли людину, яка далека від елементарних речей. Вона каже: «Ну, в вас повинен бути пристрій для считування інформації». А він говорить: «Какой аппарат?». І я розумію, що якщо далі піде розмова, то може закінчитись трішечки не в тому руслі. Я кажу: «Зачекайте, от дивіться, ось у мене в паспорті вона вписана, ось її прізвище, ім'я та по батькові». Кажуть: «Понятно. Ну, ты, малая, в следующий раз бери с собой документ». Після цього вона на вулицю не виходила. Для них це був нонсенс. Я не знаю, як назвуть таких людей. Оце було так, вона вийшла один раз, попалася, і весь час окупації вона знаходилася дома. Вона не виходила.

Коли почалися на площі Свободи мітинги, то ми їздили на ці мітинги. Ми їздили, тому що ми були впевнені, що до них дійде, що вони тут небажані «гості». Ми їх не запрошували. І з кожним днем людей ставало все більше і більше. Але, ви знаєте, коли ми були на мітингу, були й ті, хто не кричав: «Геть звідси!». Вони просто спостерігали. Мабуть, це був той період, коли вони слідували або видивлялися тих, хто для них є небезпечним. Були люди, які просто спостерігали, фотографували і потім почали приходити з перевітками, і ми зрозуміли, що треба якось ховатись. Знову-таки зіграв інстинкт самозбереження. Коли на площі Свободи почалися обстріли, коли по мирному населенню почали стріляти і були поранені, то люди почали боятися. Почали зникати люди, коли з мішками на голові почали виводити. Це завжди відбувалося або з 5–6 годин, або з 10 вечера. Вони могли приїхати в 2 години ночі, в 3 години ночі. Тобто для них це було нормально. (Фуух) важко це пригадувати.

В мене сусід, який відчув свободу, свободу повну, тому що вони дозволили продавати на базарах гарячащі напої. І чоловіки, які були не проти хильнути чарочку і не одну, почали користуватися цим моментом. В мене якраз сусід такий. Любитель був хильнути. Коли я йому зробила зауваження, він говорить: «Якщо ти будеш багато триндіти, то здам тебя русским». Я кажу: «Ну, все, Саня, тобі кінець». Він втік на лівий берег. Слава Богу.

Те, що найбільше запам'яталося, це те, що вони... Я навіть не хочу їх по-іншому називати, я буду казати на них «вони». ... Вони почали робити все можливе, щоб відтіснити гривню. Вони заборонили в магазинах скуплятися картками. Ну, знаєте, українці – народ винахідливий, то завдяки тому, що винахідливі, директори магазинів поставили один такий апарат, де можна було карткою розраховуватися, але охоронці видивлялися, хто з якою позицією. І ті, хто проросійський, вони говорили: «Ідіть, вам на іншу касу, вам сюда». І відправляли їх туди, де готівкою розраховувались, а ті, хто точно проукраїнські, бо розмови ж чули, то вони дозволяли на цьому апараті розраховуватись. І, крім цього, можна було на базарі перекидувати з картки на картку. Тобто знаходили вихід, знаходили. Якщо готівку отримувати в банку, то це черги були великі. Займали черги з трьох годин ночі. Стояла людина, яка записувала номер твоєї черги. Вона жила у цьому будинку, в якому безпосередньо знаходився цей банк. І потім ми орієнтувалися, о котрій годині можна було приходити, бо вночі стояти в черзі – то було небезпечно. Був такий випадок на Шуменському: вони просто приїхали і розстріляли чергу. За те, що люди просто стояли. Пояснили тим, що вони порушують комендантську годину. І було таке враження, що були такі люди, які називали адреси і направляли. Вони, коли зайшли в місто, вони не могли орієнтуватися. А коли чітко під'їзжали до місця і розганяли людей, то це явно хтось вказував цю адресу, бо, як потім виявилось, любителі руского світу все ж таки були.

Потім найстрашніший етап був, це коли вони вирішили провести аля-вибори. Ну, не вибори, а «аля», навіть не можу підібрати це слово: чи погоджуємося ми увійти до складу російської федерації. І знайшлися такі люди, які допомагали оформлювати і проводити оцей референдум. Але ми, скажу одразу, не виходили. Нам повезло. Отут я можу сказати, що повезло, тому що ми живемо на окраїні і в нас багатоповерхівка. Коли вони заходили, то двері не

відчиняєш. Вони під запис це все робили, розуміли, що є камери, то вони двері не вибивали, бо в них було таке: якщо вони вирішили зайти в квартиру з перевіркою, то вони ходили з такою турою і просто вибивали двері. І робили, як ми називали в Херсоні, аля-студія, квартира-студія. Вибиває двері і заходе. Так постраждала в мене сусідка, вона людина з інвалідністю і одна особа, яка хотіла заробити 10 000 руб., сказала, що там знаходяться українські військові. Вибили двері, там жінка-інвалід, вона лежача. Зайшли, вона каже, що не може встати. Вони перерили все. Приїхав син, і йому одна добра особа каже, щоб пішов в комендатуру, щоб йому відновили двері. Я йому кажу: «Льоша, вони не відновлять тобі двері». А він каже: «Не, ну мені сказали, що все вони відновлять». Потім повертається і каже: «Краще б я туди не їздив». А я запитую: «А що там відбулось?». Каже: «Уявляєш, я приїхав і говорю, що ваші військові вибили двері, в мене мама-інвалід, лежача. Мені сказали звернутися до вас, щоб ви відновили двері». Відповідь феноменальна: «Це ваші українські мародери або військові ЗСУ, що переодягнулися у нашу військову форму вибили двері, тому звертайтеся до них. Якщо ви покажете фото, що то були наші військові, то ми вам відновимо двері». І тут, говорить Льоша, спрацьовує щось в голові: «Військових фотографувати не можна. Якщо я зараз покажу фотографію, то я вже більше до мами не повернуся». І вирішив, що ми тоді самі відновимо. Так що були і такі випадки.

А стосовно референдуму. У нас була одна така особа, яка організовувала цей референдум і брала участь в ньому, ходила з цими урнами. Знову-таки вона теж на лівому березі. Як вона сказала: «Мені треба годувати двох дітей». Ну, знаєте, це пояснення таке. Ми, знаєте, вже звикли до того, що, якщо проходять такі заходи, воно повинно бути цивілізовано. Знов, знаєте, таке порівняння. Цивілізовано. Повинно бути місце, де це відбувається. Але коли ти ідеш і бачиш, як сидить людина у провулку на ведрі і в неї якісь папірці. Біля неї стоїть військовий, хапає людину за руку і потрібно поставити підпис. І ті, хто цей маршрут обирає і бачив, що коїться, різко повертає і йдуть там окольными переходами, йдуть іншими вулицями і з-за дерев виглядують. І при цьому треба перебігти на іншу сторону, щоб тебе не побачили. Було таке. Ну, це сміх, коли на колінах представник аля-влади нової проводить оцей референдум, і на колінах ставить підпис, і ходять людей за руку хапають

і кажуть: «Поставте что-нибудь». І я пам'ятаю, одна бабуса говорить: «Я можу тільки хрестик поставити вам на могилі». І вона ставе хрестик і каже: «Ну, не ходила я в школу, не знаю, як поставити підпис». Тільки її врятувало, що вона старенька. На той період це було страшно. От чесно – страшно. Це зараз вже, знаєте, пройшов час і можна так пригадувати з деякими елементами гумору. А так...

Потім почався період 1 вересня. Перед 1 вересня почали записувати дітей в школу за російською програмою. От тут, я вам можу сказати, я була заплакала. Коли ти знаєш людей, які працювали в школі, які говорили, що люблять Україну, і тут читаєш, що вони стали директором школи. От в першій гімназії вчитель біології, і вона стає директором школи, бо в неї були амбіції, і тут нарешті можна їх втілити в життя незалежно від того як, що, перекресливши все, що в тебе було. Оці спрацьовували амбіції, а «Я». І вона стає директором школи, і тут читаєш такі папірці: «Записуєм дітей в школу». А в мене донька в 11 класі. Я запитую: «Іра, що будемо робити?». А вона каже: «Знаю. Скажем, що я дуже хворію, я ходити не можу, ноги віднімаються, інфаркт страшний, лежача». Я кажу: «Так, давай, прийдуть, ти будеш лежача». Були такі люди серед знайомих (тепер я їх навіть знайомими не можу назвати), то вони дітей записали в школу, пояснюючи це тим, що їм потрібно спілкування. От перше пояснення. Коли я запитувала: «Якого ти біса записала дитину в школу?» – відповідь: «Він вже стільки сидить вдома в нього вже “кришу” рве. Йому треба спілкування». Я кажу: «З ким?». Відповідь: «Ну, він же там буде не один». Я кажу: «Ну, дивись: в тебе в сім'ї четверо, в класі так само – 4. З ким спілкування?». Відповідь: «Ну, їх же там будуть охороняти». Я запитую: «Хто?» – «Ну, військові». «Які військові? Орки?». Каже: «Тихіше, тихіше, бо закриють». І потім вона відправила свою дитину на оздоровлення. Це був етап оздоровлення. Всього таких було 2 етапа. Перший, як херсонці називали, «замануха». Це херсонський такий діалект. Перший етап оздоровлення – це ті, хто хотів записатися – записалися, поїхали і повернулися назад. Дехто: «О, поїхали, оздоровилися, і привезли назад». Вивезли були в Крим, привезли. Потім пішов процес, коли вивезли дітей з інтернатів і дитячих будинків, без їх волі. Пам'ятаю, постраждав директор. Це ми дізналися з українських новин, бо мої там сусіди, які вже на лівій стороні, виїхали, а кричали: «Нет, это оздоровление, дети давно не видели моря».

Я кажу: «Якого моря вони давно не бачили, що ви мелете?». І тут іде другий етап аля-оздоровлення. І знову-таки завдяки тому, що ми навчилися аналізувати, і я думаю: «Яке оздоровлення?». Якщо забрали дітей з інтернатів, то це явно вже буде не оздоровлення. Відправили дітей, і я до сих пір не знаю, чи повернули їх чи ні, тому що батьки так само поїхали на ліву сторону. В мене колись знайома, а тепер я просто її колись знала, коли оголосили аля-евакуацію, вона кричала: «Все, пора тікати, бо дамбу прорве і весь правий берег затопить!». Я їй кажу: «Альона, треба було вчити географію в школі, а не прогулювать». Ото вона зі мною не розмовляла. Виїхала. Потім вона мені телефонувала, я підняла слухавку, і вона каже: «Можна щось зробити, щоб я повернулася в Херсон?». На що я відповідаю: «Так ти до “асвабадітелів” звернись, хай вони тебе назад лодкою переплавають». А вона: «Ні, я помилилася». Я кажу: «Ні, це не до мене». Бо я, коли іде фільтрація, то це одне, а це друге. Бо помилятися можна один раз, а коли вже декілька разів поспіль – це вже занадто. Що занадто, то не здорово. Їх поселили, з її розмови, в якомусь коровнику і сказали: «Їжте те, що ви взяли з собою, бо ми вас попереджали». Як вона зателефонувала, я навіть не знаю, як їй це вдалося це зробити, але подальшу долю її, і чоловіка, і двох дітей я не знаю. Ну, вона пояснювала, що сидимо зараз в коровнику, от дослівно передаю: «Ми закриті, нас охороняють військові і не дають можливості звідси вийти». Що далі там було, я не знаю, але це було вже на лівому березі. Це був єдиний телефонний дзвінок від неї. Після того я не знаю.

І хочу ще сказати, що за весь період окупації жодного гуманітарного коридору не було. І можу з впевненістю сказати, що кожен проукраїнський херсонець був свого роду волонтером. Пояснюю. Ми допомагали один одному. Наприклад, у сусіда народилась під час окупації дитина, то ми зібрали все необхідне. Весь період, як зазвичай, три дні, вона в пологовому не знаходилася. Вона народила, і він її наступного дня забрав. Сусіди допомагали привезти. Він казав, що не думав, що так все відбудеться, але був присутнім там. Був присутній на пологах, бо не хотів, щоб вони прийшли і забирали дитину. Були такі випадки, що забирали дітей. Заходили в пологовий будинок і забирали дітей. З якою метою? Можна лише здогадатись.

Мене інколи запитують: «А чому ви не виїхали?». Справа в тому, що виїхати можна було, але ти не був впевнений, проїдеш ти чи

ні. Це по-перше. І, по-друге, виїхати було дуже важко, перш за все, могли позабирати все, що з тобою. Могли позабирати телефони або іншу техніку, яку ти везеш, це 100% забирали. Треба було ховати так, щоб вони не здогадались, що там можна заховати. В мене була 100% інформація, що дітей не пропускали просто так. Діти, як і дорослі, теж лягали на землю, їх так само обшукували. Я маю на увазі 4 роки, 5 років. Розповідали ті, хто повернувся, і їх не пропустили, так само обшукували. І був у нас такий Богдан Галушко, він повернувся назад. Вони доїхали до Василівки, в них дівчинка 3 роки, і вони дуже довго стояли, знаходились в машині. Коли дитина захотіла в туалет, то вийшла з машини. А до цього вони наказали з машини нікому не виходити. І мама взяла Арішу і вивела біля машини. Він побачив і сказав, щоб розвертались і їхали назад. Вони там простояли три дні і потім повернулися. За те, що дитині захотілось в туалет, бо памперси закінчилися. Три дні вони стояли на жарі. Це було таке.

І ще найстрашніший такий момент – це Чорнобаївська птахофабрика. Коли вони відключили світло, не дозволяли привозити їжу для птиці, а це – найбільша птахофабрика. Коли вже птиця почала помирати, то люди, які там живуть, знайшли можливість вирізати її і роздавати херсонцям. Так вони врятували нас від голоду. При цьому я навчилася скувати птицю. Я пам'ятаю: сидиш, скубеш цю курицю, вона синя, а в неї в шлунку – каміння. Це страшно. Але вони врятували нас. Коли мою доньку запитали: «З чим у тебе асоціюється окупація?» – вона відповіла: «Сині птиці з Чорнобаївської птахофабрики і “Данон”». Директор «Данона», дяка йому дуже велика, він роздавав свою продукцію. Єдине, потрібно було на своїй машині заїхати. Не знаю, яким він чином це робив, чи казав, що утилізація, і загрузали легкові машини, а вони привозили і роздавали людям.

І третє, що оце найстрашніше: біля нас є кар'єр і спочатку ми чули автоматні черги. Спочатку ми думали, ми називали це «репетиція», ми думали, що вони привозять новоспечених орків і навчають їх. А потім, коли пішов запах... Він в мене до сих пір, його ні з чим не переплутати. Ми влітку не відкривали вікна. Не можна було. Вони там палили трупи. Коли чуєш запах і доносяться черги, і інколи доходило до того, що чули крик. Знаєте, це страшно. Це було біля селища Геологів, ми його так називали, там є кладовище, і між цим селищем і кладовищем там є цей кар'єр. Коли це все проходило,

вони закидували, а запах не вивітрювався. Як ми розуміли, вони це накидували шинами, підпалювали їх, щоб перебити оцей запах. Але я до сих пір його відчуваю, і переплутати його ні з чим неможливо. Чесно, це неможливо. Коли ідуть оці постріли, а потім буквально через півгодини запах. Ти розумієш...

І пам'ятаю перший період. Ну, були такі, хто перейшов на сторону цих «асвабадітелів». В нас був один такий поліцейський, який склав зброю, тобто перейшов на їх сторону. Його поставили навіть керівником якогось там відділку. Я його знала. Він брав участь в АТО. Я думала, що з ним можна поговорити. А коли я побачила, що його забирали і він в формі не українській. І коли розумієш, що ти в нього багато запитував, коли ж це звільнення буде, що потрібно робити? А потім йде відповідь: «Чуєш запах? Отак буде з кожним шароварником». Шароварниками «асвабадітелі» називали українців. Вони одне це слово вивчили, тому що, коли до них швидко говориш українською, вони не розуміли. Тому вони забороняли розмовляти українською мовою. І саме головне – не дивитись їм в очі. Оце саме головне, бо якщо дивитись в очі, ти ставав «наглим шароварником».

Потім, коли пішло відео по українському телебаченню, як святкували в минулому аграрно-економічний університет, і коли ти бачиш людей, з якими ти працював, а вони розмахують прапорами російськими... Я думала, що це якась картинка і зробили для чогось, невідомо для чого, для якоїсь агітації, і це просто неможливо, і в тебе все в голові перекручується. Ти не можеш зрозуміти: як? Як? У мене один знайомий каже: «У всьому треба шукати позитив». Як в такій ситуації шукати позитив? Він каже: «От пройшла фільтрація. Тепер ти знаєш, хто в тебе друг, а хто – ти колись його знала». І друге каже позитивне, ви зараз будете сміятись, трішечки внесу позитив. Говоре: «Ми навчилися відрізняти бурятів від якутів». Ну, оце хіба шо. Якщо їх порівнювати, то буряти більш освічені в порівнянні з якутами, бо якути, це взагалі, це – нонсенс. Я не хочу ображати національність, але я колись задала одне питання, потім пожалкувала. Я йому кажу: «Ти хто?». А він каже: «Я якут». Я кажу: «Тобто в тебе в паспорті написано, що ти якут?». Він каже: «Не, я русский». Я кажу: «Подожди, так ты якут или русский?». А він мені каже: «Это одно и то же». Все, питань більше нема. Було таке ще на початку, біля магазину, коли вони заїхали. Це був дуже важкий період, дуже важкий період.

А стосовно гуманітарних коридорів, те, що не було, але були такі люди... Ми їх називали «ділки». Чим більше тривав процес окупації... Я так скажу – процес окупації, бо процес рано чи пізно закінчується. Якщо спочатку з однієї особи брали 4 тис., то вже коли пік оцього був, коли ми розуміли, що можуть зайти до кожного навіть за те, що ти подивився неправильно, зупинився, щоб перепочити, то тебе можуть забрати, тому що ти щось там задумав. Ми відчували, що це для них взагалі якийсь переляк, тобто від них можна було очікувати все що завгодно. І тоді вже було виїхати з однієї людини 8 тис. І коли ти чуєш: «Виїзжайте, виїзжайте!» – ти розумієш, що немає такої можливості. То був найстрашніший такий період. Коли говорять «окупація», то в пам'яті вспливають такі картинки. Це страшні картинки, які не хочеться згадувати.

А потім, вже коли почули, що вже зайшли ЗСУ, перше, що я подумала, бо до цього була така від окупантів провокація, коли окупанти перевдяглися в українську форму і люди вийшли їх зустрічати, то вони їх забрали, тобто проукраїнці. І коли другий раз оголосили, то перші думки були: «Це що, знов провокація?». І коли приїзжає сусід і каже, що це правда, то ми з донькою зібралися, взяли таксі. Наші таксистки безкоштовно везли в центр. Маршрутне таксі – безкоштовне. Ми виїхали в центр. Знаєте, радість яка була, от я розумію тепер фанатів, які хапають свого ідола і не хочуть його відпускати. От якраз той період: коли бачиш військового, ти його обіймаєш. І перше питання, яке звучить у всіх: «Це ви, це правда?». І вони кажуть: «Так, це – правда!!!». І всі питають. Але знаєте, це – Свято, це – Свято!!! Свято тому, що коли в тебе на грудях лежало каміння, яке не дозволяло тобі дихати, і тут ти його зняв. І оце, знаєте, коли можна вдихнути на повні груди і розмовляти українською мовою, співати, обніматися, дивитися, обнімати військового. Ти точно знаєш, що вони тебе захистять. Це не передати. Оце відчуття – це не передати. Херсон святкував – від новонародженого до найстарішого жителя міста Херсон. Я пам'ятаю, у мене знайома, вона живе в Камишанах, Кречікова Любов, телефонує і запитує: «Іра, ти де?». Я кажу, що на площі. А вона каже: «Ти уявляєш, а я ж зустрічала військових. Ти уявляєш, ідуть, а я ж думаю, звідки ці орки взяли нашу форму? Виходжу, і чую один з військових розмовляє українською мовою. Бачу жовті стрічки, і до мене починає доходити. Я кажу: «Хлопчики, зупиніться! Я зараз дещо винесу». І вона виносить руш-

ник український, якусь півхлібини і оце кланяється і каже, що усі квіти, які були на клумбі позрізала і кидала в них і робила салют. Так і казала: «Я робила салют». Так, це було свято, це дійсно свято! І друге буде свято, це – Перемога. Це вже буде свято в квадраті, або в кубі, або в сотій ступені. Я ж говорю: «Херсон святкував! Херсон святкував!».

А ті, хто не встиг виїхати, вони заховалися і потім кричали: «Ми зберігали своє життя, але ми любимо Україну». Знаєте, от як влада міняється, і вони почали картуз міняти, то так. Тепер можу сказати єдине: от я зараз спілкуюся, ми вже виїхали в Одесу після деокупації, тому що здавати НМТ, 11 клас, нам треба було виїхати. Коли вони тікали з Херсона, вони відключили світло, воду, тобто майже місяць ми були без світла, без води, а навчання – підручники електронні і не можна зайти в інтернет, бо світла немає. Коли почали давати по секторам, чесно, це смішно, почали після деокупації давати світло секторами. І ось ми брали собаку, прогулювалися, дивилися, і я казала: «Це ось цивілізація, це світло, а в нас ще немає, буде пізніше трішечки». Ну, ви знаєте, дух як такий не впав, ми чекали.

Особливо був ще один період. Я, чесно, ніяк не могла зрозуміти суті поведінки відомого колаборанта Сальдо. Вибачте, коли він почав вивозити кості, могили розривати і вивозити останки – це було нонсенс. Розграбували краєзнавчий музей, з бібліотеки спалили книжки українською мовою. Це все ми бачили. Ну, знаєте, це стадо, тварини. У тварин є серце і душа, а це – нелюди. Це нелюди. Уявіть собі, краєзнавчий музей – і вивозяться експонати. Це вже був нонсенс. Могили розривали, пам'ятники повивозили. Це нонсенс. У мене до сих пір в голові, от чесно признаюсь, в голові не вкладається. Це жахіття. Ви знаєте, коли бабуса і дідуса розповідали про окупацію, і те, що я бачила... Оте, що вона розповідала, це було не так у порівнянні з тим, що ми пережили. Або ось, наприклад, епізод, от до чого я веду, от вони, я м'яко скажу, вони дуже неосвічені. От уявіть собі ситуацію, вибачте, це анекдот із життя: заходять вони в Камішани, а там на стовбах такі розвилки для інтернету, коробочки, і далі йдуть всі провода. Стоїть, це дядя Петя розповідає, він приїздив до нас на машині, бо по телефону не можна було, бо вони прослуховували, а він приїздив до нас, його пропускали, бо в нього херсонська прописка, бо там ще по прописці пропускали. І він каже:

«Оцей же debil стоїть, дивиться на цю коробочку і питає в мене "Это что?"»/ Я кажу: «Ну, інтернет». І він говорить: «Давай лестницу!». Ну, думаю, не дам – розстріляє. Даю йому драбину. Приставив до стовба, залазе, вириває цю коробочку. Я не витримав кажу: «Що ти робиш?». А він говорить: «Ну, я дома поставлю». Я не зрозумів, в смислі?

Потім, коли вони заїхали в Білозерку і в мене там Оля знайома, вона говорить: «Іду, бачу їдять, треба зупинитись і очі до низу, щоб на них не дивиться. Зупиняюсь, в мене все похололо, а він запитує: "Де у вас колодязь?"». А вона каже: «В нас там, в кінці є колодязь» – «А еще где?». А вона говорить: «Ну, в нас один». А він так дивиться і каже: «Что на отето все село один колодец? А как вы воду пьете?». Вона говорить: «Так у нас вода в крані вдома» – «В смислі, так це що город?». А вона каже: «Та ні» – «В смислі? Так вы что – миллионеры?». А вона каже: «Та не, ми прості люди, ми так завжди живемо» – «А, ну, понятно. Ну, иди, иди». І вона каже: «Потягнуло потім неприємності: приходжу додому – в мене у дворі ходять. Ну, я мовчу, вони позабирали все, що познаходили». Саме перше – це телевізор, плазму забрали, це в них манічка така була. І вони ще кажуть: «О, а у нас тільки мільйонери можуть собі таке купити». Забрали там в неї техніку всю, а потім вона засміялася і за це отримала. Вона жила з бабусею, а бабуса мала на кришці унітазу картинку наклеїти, ну там собачки, він вириває цю кришку унітаза і говорить: «Ну, цю картину я собі вдома повешу». І вона розсміялася, і говорить: «Мене побили за це». Ну, вона не витримала. Я ж і кажу – недалекі.

Вони були ще заселилися в гуртожиток Херсонського обласного ліцею Херсонської обласної ради. І ось один вирішив «допомогти» і говорить: «Я хочу вам помочь посапать», а бабуса там каже: «Не, не, не, не надо, бо в мене на цьому городі після тебе нічого не виросте». А він так і продовжує: «Не, ну чего? Мы ж должны сблизаться». Вона каже: «Иди сблизайся со своими друзьями». От можу сказати, що от були похилі люди такі проукраїнські, вони пояснювали так, що ми вже прожили скільки, ми таких бачили-перебачили. Вони такі були більш агресивні до них. Але були й такі любителі русского мира. В мене Хрустальова Ольга, це у мене був випадок. Я живу на першому поверсі, і поруч є лавочка, де можна посидіть, відпочити. І вона сідає зі своєю подругою і розповідає: «Я от була отримала гуманітарну допомогу, там отакі от куски мяса дають, от така

гуманітарна допомога». Я беру воду і з вікна її водою поливаю. Це щоб вас трішечки остудити, бо ви щось не в ту сторону пішли. А вона така: «Я тобі припам'ятаю!». Так кажу: «Ви ото спите, от і спить собі, бо я зайду в кожную хату». І вона вирішила, що я її настрашала трошечки. Ну, вона залишилася і пояснила це тим, що вона не розуміла, що вона робить. І вона отримала російський паспорт тільки тому, що вона хотіла поїхати до внука в Крим. Ну, прізвище Хрустальов дуже добре відоме, ця особа була фігурантом у справі пограбунку фабрики, там, де були ювелірні вироби. От якраз її син втік в Крим і там, видно, переховувався, бо вона проговорилася, що їй треба до сина туди, поїхати до онука. І от тому вона отримала російський паспорт. А ми вже зробили висновки свої. Але можу з впевненістю сказати, що проукраїнських було більше. І це радувало.

Херсонці об'єднувалися, допомагали один одному. Якщо, наприклад, Льоша з маленькою дитиною, вони до нас переїхали, тому що разом воно набагато краще. Разом переживати – це і виживати, і підтримувати один одного. Це набагато краще. Ось якось так.

Але ейфорія після звільнення – вона ні з чим не порівнюється. Ні з чим. Це, знаєте, блаженство, м'яко кажучи, блаженство.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, на Вашу думку, яка має бути відповідальність у колаборантів?

З.І.: ОДНОЗНАЧНО – КРИМІНАЛЬНА!!! ОДНОЗНАЧНО! Я поясню. Похваляюсь. Жодного рубля в руках не тримала, до гуманітарки їхньої навіть близько не підходила. Колись один момент був. Черга. О, думаю, мабуть, зараз щось привезуть, будуть роздавати, треба швиденько щось схопити і потім розділити між тими, хто в під'їзді живе. Запитую: «Хто останній в черзі?». Мовчать. Ще раз запитую: «Хто останній в черзі?». Мовчать. Запитую: «Кто последний в очереди?». Відповідають: «Я». Так, думаю, цікаво. Я кажу: «А шо хто привезет?». Бо магазини вже зачинені були. Відповідають: «Це російська гуманітарка». Тьфу, думаю. Пішла. Оце встала. Постояла дві хвилини. Але можу сказати єдине – кримінальна відповідальність. Поясню чому. Люди, які отримували паспорти російські, – це було свідомо. Ніхто нікого не змушував. Якщо людина пішла записуватися, значить, вже є певні думки в голові, але не про те, щоб Херсон звільнили. Кримінальна і тільки кримінальна відповідальність. Моя думка така. Всім пройти детектор брехні, який видасть

всю інформацію. Може, й були такі особи, я не знаю, де потрібно було втілитись в їхні ряди для того, щоб допомагати ЗСУ. Це інше. Але, коли йде людина, отримує гуманітарну допомогу, хвалить нову аля-владу, розповідає, як у них все прекрасно і ми не будемо платити за газ, за воду, за світло, тобіш, райське життя. Вибачте, але це ж людина, їй не 2, не 3 роки. Вона закінчувала школу, вона закінчувала навчальний заклад, отримувала освіту – і пригадувати, що їй дуже добре жилося в радянському союзі. Тобто треба нести відповідальність за свої вчинки. Якщо ти щось зробив, значить, тобі так потрібно, якщо тобі так потрібно – поясни чому. Я тільки за те, щоб кримінальна відповідальність була.

Ч.О.: Який у Вас склався образ кримчан, які приїздили в Херсон торгувати під час окупації?

З.І.: Справа в тому, що я поділю на два таких етапи. Значить, ми, коли ходили на базар, намагалися купувати продукти херсонських виробників. А ось ковбаси-балабаси, як я їх називаю, то це кримський товар. Ну, можу сказати: хами – це 100%. От це – мій досвід. Якщо можна сказати, що досвід. Те, що я бачила. Хами страшні, але вони не брали російські рублі. Я вам поясню чому. Це може ніде ніхто не пояснював, але нам одна розповіла. Значить, в Херсон завезли рублі і роздавали бабусям пенсію, вони там дехто раділи, дехто НЕ брав пенсію взагалі. Я знаю таких людей. Були такі і виживали, та ще й допомагали, я ж кажу, згруповувалися. І ось кримчаки, я назву їх так, торгаші з Криму не брали рублі, вони хотіли українську гривню. Ми ж так замислились: «Що ж таке? Чому вони так гривню полюбують, а рублі не хочуть?». І один каже: «Я поїхав в Крим і хотів поміняти рублі на долари». Приїзжає і говорить: «Значить так, рублі, які нам роздають, це рублі Херсонської області». Я кажу: «Валера, в смислі? В якому розумінні?». А він і каже: «Я поїхав в Крим, хотів купити воду, даю їхні рублі, а вони не приймають, тому що в них такі рублі не ходять». Тобіш, завезли їхню валюту, яка не ходить в Криму. Тому до нас дійшло, чому кримчаки не хочуть брати російські рублі.

А другий період, коли військові російські привезли своїх дружин і жінок. Їх відрізнити було моментально. Українці, коли почалася окупація, це був спортивний костюм, кросівки і швидко пересясти, швидко. І тут з'являються жіночки в вечірніх сукнях, на підборах високих і з вечірніми зачісками. Ми спочатку не розуміли,

хто це, що це. А потім нам пояснили, що це дружини військових. Тобто для них це – вийшли на вулицю покрасуватися. А тепер найсмішніше. Ми виїхали із знайомою в місто. Ну, як виїхали? Пішки. І біля кінотеатру «Україна» окупанти винесли столи, стільчики. Це було о 10-й годині ранку. Сидять дами в вечірніх сукнях, в зачісках, на підборах і, найцікавіше, знаєте, у собак шлію одягають на спину, а в них діти в цих шліях, і одна каже: «А це щоб не втекли». Це я бачила особисто. І потім я зіштовхнулася, оскільки в нас є парк Шуменський. Раніше він мав назву парк Дімітрова, зараз він називається парк Шуменський. І ось по парку прогулюються три жіночки. Ми розуміємо, що вони НЕ херсонці, і вони говорять: «От как запустел парк Димитрова». Херсонці говорять – Шуменський. А Димитрова – це стара назва. Значить, з Криму приїхали. І далі кажуть: «Ну, ничего, ми это все возобновим». І наступного дня почалися підпали. Ми виходили, гасили. Вони просто підпалювали парк, траву, дерева, і ми, хто живе в багатоповерхівках, виходили і гасили. Спасибі велике людям, які залишилися, комунальні підприємства, пожежники, вони так само виїзжали і гасили. Але не завжди їх пропускали. Тому, ми так зрозуміли, що треба слідкувати. Ну, кримчаків видно зразу. Зовнішність, розмова і такі якості, як хамство і любителі гривні. От в мене асоціація, бо рублі були тільки херсонські. Може, в когось були інші рублі, але на Шуменському були. В Криму їх не приймали. Це з розмов безпосередньо самовидця і учасника.

Ч.О.: *У Вас склалась власна думка з приводу мети проведення псевдореферендуму?*

З.І.: Справа в тому, що я б назвала дві причини. Перша причина: коли окупаційна влада зрозуміла, що вони тут не утримуються, треба було поселити хаос і змінити думку декого, тому що, знаєте, хтось подумає: а ось вже і референдум, а ось уже і приєднали. І друге: це виправдати свої дії і показати, які ж ми прийшли вас якби «визволяти». Цей референдум – це.., ну я б його і не назвала референдумом, це театр ляльок. От чесно. От така, знаєте, дешева, дешева вистава для дітей двох-трьох років. Хоча завдяки цьому референдуму було виявлено хто є хто.

Ч.О.: *Чи змінили події в окупації Ваше особисте ставлення до минулого?*

З.І.: Ви знаєте, можу сказати. Перше: я впевнена на 100%, що Херсон ні в якому разі не був створений катериною. Тут були і сармати, і козацькі поселення Чорнобая-козака. Тому що в мене донька якраз про цей період писала МАНівську роботу по історії Чорнобаївки і утворення Херсону, я можу сказати, що українські землі – це споконвіку українські. Друге: я навчилася цінувати те, що отримала під час незалежності України. Раніше це для мене було звичним. Тепер я це ціную. Я ціную, ціную кожную хвилину свого життя. Я навчилася цінувати те, що раніше було для мене звичним. Про радянський союз я навіть говорить не хочу. І якщо колись я почую від когось, що ми повернемося в радянський союз... Хоча я народилася в радянському союзі, в вищій навчальний заклад поступала, але я не хочу повторювати те, що було тоді. Тепер я знаю, що таке бути незалежною, вільною і висловлювати свою думку вільно, без страху. Ти починаєш цінувати те, що ти втрачаєш. От тоді ці цінності починають цінуватись, коли щось змінюється.

Ч.О.: *Як Ви можете спрогнозувати завершення цієї війни?*

З.І.: Я думаю, що фраза «Все буде Україна» – це не просто фраза. Я чесно скажу: кожного дня моніторю новини, тому що я дуже хочу додому. Я хочу, щоб все було Україна. От коли в Белгороді росіяни кричали, що це росія, я кричала: «Ні, подивіться на карту 1917 року. Це була Україна». Якщо казати про краснодарський край, як вони його називають, це – козаки, і це – Україна. Ми повертаємо споконвіку своє. Я думаю, що все буде Україна і це не просто слова, але дуже хочеться з позиції жінки, щоб це відбувалося швидше. Дуже хочеться додому. Я хочу брати участь у відновленні свого рідного міста і України загалом і робити все можливе, що від мене залежить, щоб знову Херсон був зеленим містом, щоб можна було прогулюватися. Це найкрасивіше місто для мене. Найрідніше. Херсон – це моє рідне місто, тут народились мої діти, там все моє життя. Там мої друзі. Ми кожного разу телефонуємо один одному по 2 по 3 рази, спілкуємося через вайбер, через телеграм. І всі чекають повернення. Тобто я дуже хочу додому, я думаю, що все буде так, і все буде дійсно так. Все буде Україна. І моя донька також не розглядає іншого варіанта, ніж повернутися в Херсон. Це її рідне місто. Я виїхала з Херсона вже півроку тому, і я відчула, що означає ностальгія. Чесно, я не хочу, щоб таке повторилося. Ніколи. От тепер я зро-

зуміла, коли старі люди говорять: «Щоб не було війни». От тепер я зрозуміла значення цих слів. І коли по інтернету з'являються такі ролики: «Можемо повторити». Що ви хочете повторити? Неучі. Я ніколи не думала, що я так можу ненавидіти. Тупі, неучі. Я до сих пір пригадую цих чмоне. Ну, це взагалі. Коли нас звільнили – і наші військові-красунчики. І ходили оці шмоньки, оці сандалі, і військовий, якби ви це бачили, і їздять на БТРах в сандалетах, майках і автомат більший, ніж він, і сидить шатається, бо воно наклеювалось і два слова до кучі не може зв'язати. І коли він до тебе звертається, то можна свідомість втратити, бо вони є. Ну, командири ще щось там можуть два слова зв'язати, бо їх навчили там трохи, а оце м'ясо, що прислали, то там можна зрозуміти з 4 разів, що він хоче, якщо сам складаєш речення. І ще можу сказати: дуже сильно їм подобалося морозиво. І один шмоня мені на базарі казав: «У вас тут такое мороженое вкусное, не такое, как у нас в Крыму; и пиво у вас хорошо, и вообще у вас продукты не такие, а у нас – как бумага». Думаю: «Ах ти, ймай!» Казу: «Ну, так, які ви є, такі у вас і продукти». Він не зрозумів, що я сказала. Я швиденько між людьми гайнула. А він так і стояв далі. Потім, можливо, до нього дійшло і він зрозумів, але, Слава Богу, я втікла.

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

«Почали писати одноклассники, які жили біля Антонівського моста. Вони прощалися з нами, казали, що, напевно, вони помруть і ми вже ніколи не побачимось»

Капанова Аполлінарія Романівна,
здобувачка І (бакалаврського) рівня вищої освіти Херсонського державного аграрно-економічного університету
2004 року народження, мешканка м. Херсон (під час окупації перебувала в с. Станіслав Херсонської області)

Інтерв'ю записане 16 грудня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Який термін Ви провели в окупації?

Капанова Аполлінарія Романівна (далі – К.А.): Повністю весь період до деокупації.

Ч.О.: Розкажіть про Ваше життя напередодні повномасштабного вторгнення.

К.А.: Напередодні повномасштабного вторгнення в нас був карантин, були канікули, і я тоді перебувала вдома. Перед тим як почалось вторгнення, я збиралась їхати в гуртожиток, але не склалось. Тому я просто залишилась вдома.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

К.А.: Я не могла повірити в те, що сталося. Я прокинулась від того, що навіть у моєму населеному пункті я чула вибухи і прокинулась від цього. Потім я зайшла в соціальні мережі подивитися, що відбувається. Там я побачила інформацію, що почалося вторгнення. Я, чесно, не вірила в те, що таке може бути і перебувала як у сні. У мене був дуже нестабільний стан, я не могла повірити в те, що відбувається. Потім почали писати одноклассники, які жили біля Антонівського моста. Вони прощалися з нами, казали,

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

що, напевно, вони помруть і ми вже ніколи не побачимось. Було дуже сумно. Вони, на щастя, всі вижили, з ними все гаразд, але тоді я зрозуміла, що це не жарти, це щось істотне, і це мене дуже, дуже налякало.

Ч.О.: Як Ви пережили перші дні повномасштабного вторгнення?

К.А.: Це були дні, коли росіяни наближались до мого селища, де я перебувала. Це були дні, коли зі мною прощалися ще більше моїх одногруппників, які жили на шляху до мого села. Це були дуже тяжкі дні. Я їх пам'ятаю як дні, коли все бомблять, все дуже погано. І взагалі нічого хорошого в житті тоді не відбувалося, і було дуже сумно, тому що я знаю, що такий жах відбувається з моїми знайомими, з моїми одногруппниками, друзями. Я на той час перебувала в безпечному місці, до нас туди ще ніхто не дійшов. Тому мене дуже роздирали відчуття провини, що вони таке переживають, а я відносно на той час в безпечному місці була. Емоційно дуже тяжко було.

Ч.О.: Ви мали знайомих, які долучились до ТРО?

К.А.: Особисто в мене – ні, але одногруппники були, але я не з усіма ними спілкувалась, тому я не можу їх назвати особистими знайомими.

Ч.О.: Як заходили російські війська в Станіслав?

К.А.: Я спостерігала особисто. Це було страшне дійство. Був бій. Наші українські війська відійшли у сусіднє село, бо була дуже складна ситуація, росіяни заїзжали у вулиці, поставили танки між жилих будинків. Не пошкодивши саме житло, було дуже складно вести якісь воєнні дії, тому наші просто пішли з села, і їх ніхто не засуджує. Я пам'ятаю, як пускали росіяни зелені ракети. Їх пускають, і вони сяють зеленим сяйвом. Це я потім дивилась в інтернеті, що це означає. Це означає, що вони захопили певну територію та дають зрозуміти своїм, що ця територія під їх контролем. Жовтий – це означає, що ведуться військові дії, помаранчеві – що треба відступати, а червоні – що треба взагалі йти звідси. Вони на нашій території пустили зелені. Ось так вони зайшли у наше село. Я не пам'ятаю, якщо чесно, яка це була дата.

Ч.О.: Як себе поводити окупанти?

К.А.: У той час вони заїзжали на техніці та просто ставали перед вулицею серед жилих будинків. Ось це була їхня тактика. Вони їздили просто по вулиці. Я не можу сказати, що вони були занадто агресивні, але якщо на вас іде людина з автоматом, то не дуже важливо, агресивна вона чи ні. Людина з автоматом, яка приїхала захопила мій дім та ходить по моїм вулицям з автоматом. Це ненормально. Більшість до них ставилась негативно, але були і колаборанти, було дуже багато колаборантів. Люди хотіли жити. Я їх не засуджую, але це все одно аморально, як на мене.

Ч.О.: Як проходила окупація?

К.А.: В Станіслав вони зайшли в лютому, можливо, в березні, я не пам'ятаю, коли саме. Коли вони зайшли, стали віджимати у людей домівки та заселятися у порожні будинки, і вони обирали собі кращі. Якщо їм щось подобалось, вони давали декілька днів для того, щоб ті переїхали до родичів або знайшли собі інше житло, якщо ні – то їх просто виганяли на вулицю.

Трохи пізніше, вже в середині весни, вони почали співпрацювати з місцевим населенням, тобто вони почали знаходити громадян, які були згодні долучитися до виборів. Вони розклеювали свої брошури. Таких було, на жаль, не мало.

Потім вони почали показувати, що вони тут головні. Могли просто напасти на чоловіків. Шукали чоловіків по селу. Я не знаю навіщо. Також вони нападали на родини тих, хто брав участь у АТО. Інколи це закінчувалося трагічно.

Був ще період, коли вони роздавали листівки, це мене найбільше вразило, абітурієнтам з переліком місць, де вони можуть навчатися. Там був і ХДУ, і наш університет, де я навчаюсь, і інший перелік університетів, які вони привласнили тимчасово собі. Вони просто їх перейменували – і все, і зробили типу своїми, що ось: ви можете сюди йти і вступати на наших умовах.

Потім, в середині осені 2022 р., наші військові нас звільнили. Я пам'ятаю, як я не вірила, що вони нас звільнили. Але коли машина з військовими з нашим прапором проїхала по вулиці та військові самі кричали, що ви звільнені – це вже про щось казало. Всі бігли їх зустрічати, моя родина в тому числі. Я навіть шеврон собі взяла у військового з підписом. То була значуща подія.

Ч.О.: *Пам'ятаєте точну дату звільнення?*

К.А.: Пам'ятаю 10 число, бо нас звільнили на день раніше за Херсон. Я казала всім своїм знайомим, що скоро і Херсон звільнять, але мені ніхто не вірив. І 11-го звільнили Херсон.

Ч.О.: *Під Олександрівкою проводились військові дії. Вам вдавалось особисто за цим спостерігати?*

К.А.: Так. Дуже часто. Я бачила, як обстрілювали Олександрівку, як її просто знищували. Було чути, як її просто трощать танками. Олександрівка – це невелике село, по 2–3 вулиці з кожної сторони дороги. Залишилось всього дві вулиці саме біля дороги. Все інше розтрощене вщент. Там нічого не залишилось. Вони розтрощили школу, інфраструктуру і просто жилі домівки, але туди повертаються люди і намагаються щось відбудувувати. Але у минулому відбувався просто жах. Вони просто знищували все.

Ч.О.: *Особисто доводилось спілкуватись з окупантами?*

К.А.: Доводилося спілкуватись з ними, на жаль. Я б ніколи в житті на це не пішла, але тоді був такий стан. Вони заходили до нас із пропагандою. Біля нас село Широка Балка, з іншої сторони. Вони з Широкої Балки обстрілювали Олександрівку, тому що там холми і це зручно робити з географічних міркувань. І приходили до нас і казали, що ось ваші військові такі погані і обстрілюють. Я не знаю, як ми себе стримували, але доводилось це слухати, тому що здорових 5 чоловіків зайшли з автоматами у наш двір, просто без стуку відкрили ворота та кажуть нам, що наші військові обстрілюють з Олександрівки Широку Балку.

Потім доводилось сидіти на парах, тому що навчання йде і мені треба заробляти бали, отримувати освіту, тому що я студентка і це мені потрібно, це моє майбутнє. Так як інтернету в нас не було, він ловив на самому кінці села у закинутому будинку, і на пари я їздила туди. Там сигнал добивав аж з Миколаєва. Я не знаю, як це відбувалось, але це було єдине місце у всьому селі, де інтернет був, який я знайшла. Туди дуже часто окупанти приводили чоловіків, але коли побачили, що там сидять студенти (я там була не одна, там дуже багато студентів збиралося), вони припинили водити туди чоловіків, але я не знаю, що вони з ними робили.

Коли я сиділа на парах, в мене перевіряли, як я на парах сиділа. Питали: «Хто ці люди?». Робили обшуки по телефонам, робили обшуки в моїх конспектах, що я пишу. Тоді доводилось з ними спілкуватись. Коли я просто перебувала на парі, вони робили тренування біля місця, де я знаходжусь, тобто вони там стріляли з рушниць у повітря, стріляли по мішеням на заборі. Я бачила тренування. Мені просто доводилось з ними спілкуватись, тому що було таке місце.

Ч.О.: *Про що конкретно спілкувались?*

К.А.: Я точно запам'ятала одну подію. У нас була тоді пара фізичного виховання, і саме тоді, коли робили обшук, вчитель дуже сатирично жартував про росіян. Розповідав свої історії з життя, але, на моє щастя, це відбувалось українською мовою, бо вони її взагалі не розуміли. Взагалі. От 0 просто. І вони дивляться на це, питають: «Що він каже?». Я брешу про те, що він каже, але мені треба було зберігати серйозний вигляд обличчя, і їм можна брехати, вони у все це вірили, тому що вони не розуміють українську мову, а він їх там висміював. Він казав, які вони дурні. Вони і справді дурні, тому що те, що вони робили, – це просто, я не знаю, люди просто життя не бачили.

Про конспекти. Вони питали: «Яка це мова?». Я взагалі російськомовна українка була до цього всього, тому я з ними спілкувалась на російській також, але вони питали: «Що це значить?» – просили мене перекладати. Були люди, які принципово спілкувались з ними українською. Від них відставали, але їх недолюблювали дуже сильно, тому що вони не розуміють, вони зляться, тому що вони не розуміють, що їм кажуть. Цих людей могли побити навіть. Люди принципові, вони не хочуть змінювати мови. Були люди, які переходили з російської на українську для того, щоб їм довести, що це наша земля і їм треба йти звідси, але, мені соромно, я боялася, тому що я не знаю, що в них в головах, тому я спілкувалася з ними російською.

Ч.О.: *Окупанти грабували місцевих мешканців?*

К.А.: У нас по селу взагалі було таке, але мою сім'ю це не застало. У сусідів вони ходили просто по дому. Сусідів взагалі вдома не було, а вони ходили в них, обшук робили. Це настільки аморально, що це навіть гидко. Люди поїхали, тому що вони непокоїлись за своє

життя (там пара пенсіонерів). Вони вламувалися в їх дім, вибили їм двері і обшукували. Вкрали телевізор, алкоголь, накопичення маленькі і пішли. Все. Але нас не обшукували. Обшукували сусідів та тих, кого не було вдома.

Ч.О.: *Які у Вас були побутові умови життя?*

К.А.: Це найжахливіша частина всього. В мене дідусь і бабуся, вони тримають невелике фермерське господарство. Бабуся годує курей спеціальним пшоном. Все було настільки погано, що дідусь молів на спеціальному апараті це пшоно для курей та ми робили з нього хліб, тому що до нас не завозилося нічого. Тож ми їли (*посміхається*) ту ж продукцію, що їли кури, але на той час це було чи не єдиним варіантом хлібу. З водою теж було дуже тяжко. Спочатку в нас просто відключили воду, але, коли води не було два місяці, запаси, зрозуміло, закінчились. Нам ніхто її не розвозив, ніхто не їздив з машинами, щоб ми могли її набрати, а сільський голова нас просто послав на лиман, для того щоб люди брали воду з лиману, а там велика кількість різних хвороб, і там вода просто не пристосована, щоб її пити. Тому люди збирали дощову воду, ми в тому числі, але потім пройшло ніби три тижня і вже дали нормальне водопостачання. Але воно то було, то не було, але доводилось збирати дощову воду для того, щоб було чим купатися та просто готувати їжу. Світла також не було все літо і частину осені та зиму. Дуже багато часу не було світла. Спочатку ми витратили заряд акумулятора з машини, потім ми ходили по сусідам, у яких були генератори, вони заряджали всім. Потім магазини наші придбали собі генератори. Ми ходили до місцевих магазинів заряджатися від генераторів, тому з електрикою було теж тяжко. Комунікації весь цей час майже не було, тобто люди просто виживали.

Ч.О.: *Чи завозили російську гуманітарну допомогу або товари?*

К.А.: В нас вмикали російське телебачення – це був просто жах, тому що я не знаю, хто взагалі вірить в те, що там показують, але там такі програми казкові (*сміється*), я не знаю. Там коментувати можна багато чого, але це просто жах. Я розумію, що у людей, які це дивляться, вади якісь в голові. В нас включали його, але в нас була можливість, деś опівночі ми якимось чином могли переходити на українські канали, і це було з півночі до двох годин ранку. Був

невеликий проміжок часу, коли можна було перейти на українське телебачення. У нас ловив один український канал, але там крутилися дитячі мультики. Тому новин ми не знали і що взагалі відбувається. Інтернету в нас не було. Ми просто знаходилися в інформаційному вакуумі.

Гроші давали тим, хто ходив на вибори, якщо я не помилюсь – по 20 тис. Колаборантам теж видавали. Отак, за 20 тис. рублів купували людей і їх позицію, і були ті, хто на це йшов.

Потім в нашому селі була така система гривні/рублі: тобто, якщо в тебе є рублі, можеш платити рублями, якщо є гривні – плати гривнями, але вони йшли до того, що прирівнювали гривню до рубля. Зрозуміло, що гривні більше рубля, але вони робили так що гривня = рубль. І багато людей просто втратила купу грошей, тому що їсти хочеться, кудись поїхати хочеться (навіть просто до родичів в Херсон), а це все: гривня = рубль.

Ч.О.: *Місцева влада не змінювалась при окупантах?*

К.А.: Ні, сільського голову не змінювали весь час окупації.

Ч.О.: *Про колаборантів можете розповісти?*

К.А.: Дуже багато людей йшли у сільську раду на різні професії. Потім ... з відомих людей у нас місцева лікарка. Вона видавала списки людей. Так як вона була популярною лікаркою до війни, то з нею дуже багато людей мали контакти і вона мала їх паспортні дані, сімейні дані, а потім вона стала колаборанткою та здала всіх цих людей, тобто завдяки їй у росіян була дуже велика база людей і вони знали дуже багато інформації. За місцеву школу я нічого не можу сказати, оскільки я навчалась у школі в м. Херсон. Ще є група, яку я не засуджую взагалі. Це місцеві підприємці в магазинах. Вони просто стали колаборантами для того, щоб їм завозили продукти, але вони зробили найкраще, тому що в нас хоч якісь продукти були. І були ще такі, які мали дуже велику жагу до влади і хотів працювати у сільській раді.

Ч.О.: *За Вашими спостереженнями, це відбувалось добровільно чи їх змушували?*

К.А.: Ті люди, які мали бізнес в селі, можливо, і під тиском. Лікарка – то вона чекала цього. Вона чекала росіян, вона була рада

тому, що сталося. Вона пішла сама. Більшість людей, на жаль, пішли з власної волі, ніж через примус.

Ч.О.: *Чи завозили російську гуманітарну допомогу або товари, чи виплачували пенсії, соціальні виплати або відкривали школу за російським законодавством?*

К.А.: Школу вони не відкривали. Це точно. Я не знаю чому. Пенсію вони так, платили. Вони платили 20 тис. рублів одноразовою виплатою усім, хто за ними прийде. Там треба було брати з собою документ, який засвідчував, що він є тимчасовим громадянином росії. Були такі, що йшли і брали, але це зазвичай були люди пенсійного віку, яким це було потрібно просто для виживання. Це все вони завжди знімали на камеру, для того щоб показати, що люди добровільно йдуть. Був випадок, на якому я була присутня. Мені було просто цікаво, як вони видають гуманітарку, і я пішла подивитись. Я її не збиралася брати. Виходить так. Вони роздають гуманітарку і знімають на камеру, як люди беруть її. Люди йдуть, їх зупиняють автоматники, щоб поставили гуманітарку й йшли собі далі (сміється).

Ч.О.: *Були можливості виїхати на підконтрольну територію України і чи свідомо Ви не виїхали?*

К.А.: Я залишилась тут, тому що в мене дідусь з бабусею. Вони дуже літні люди, і їх буде аморально тут залишити самих. Я і мама, разом залишились з ними. Виїхати? Та навіть якби ми хотіли виїхати – не було можливості, тому що просто не випускали. Можна було виїхати у Херсон. З Херсона, я не знаю, чи можна було виїхати далі. У сторону Миколаєва – там взагалі без шансів. Ну і дуже ретельно перевіряли документи, паспортні дані, шарили у телефонах, обшукували все, могли навіть змусити людей роздягатися на їх блокпостах до нижньої білизни, для того щоб перевірити чоловіків: чи є в них сліди на плечах, бо вони так визначали, чи є людина військова, чи ні. Також кадирівці їздили, забирали молодих дівчат. Дуже часто забирали, потім відпускали, але це дуже жахливо. Я весь час перебувала вдома, тому що мені було спокійніше наглядати за своїми старшими та допомагати їм.

Ч.О.: *Як у Вас відбувався псевдореферендум?*

К.А.: Там взагалі був вибір без вибору. Зрозуміло, що ніхто не хотів, навіть ті, хто отримували 20 тис., голосувати, тому що всі розуміли, які будуть наслідки. Їздили машини по вулицям з гучномовцем та закликали людей, що ось ми тут, підходьте, голосуйте. Буквально приїзжали до кожного двору і казали: «Виходьте, голосуйте!». Були люди з автоматами. Більшість людей робили вигляд, що нікого нема вдома. На щастя, перевіряти вони не ходили. Ми зробили так само, тому що ми не хотіли голосувати, ми навіть ті гроші не брали. Ми розуміємо, до чого б це призвело, і дуже багато людей просто ховались у себе вдома. Хтось сховався навіть у підвалі, для того щоб точно сховатися. Коли ніхто не виходив, вони їхали собі далі.

Ч.О.: *Після деокупації Ви так і залишились в Станіславі?*

К.А.: Так, я тут і залишилась жити, я продовжую навчатись у своєму університеті, на жаль, тільки у форматі онлайн, але зрозуміло, чому ми не можемо вийти офлайн. Тому все нормально. Планую закінчити бакалаврат, можливо, піду на магістра зі своєї спеціальності. В принципі, все йде, як і повинно було йти. Обстріли дуже часті. В нас немає електрики, немає води. Обстріли не закінчувались взагалі ніколи. Коли нас звільнили – з того часу не припинялись. Зазвичай вони влучають по береговій лінії, але інколи і до нас долітає. Зазвичай вони ціляться у інфраструктуру. Розбили школу, розбивають магазини та розбивають просто будинки. Сільську раду вони також розбили.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

*«Іноді здавалося, що існує якийсь серіал з назвою
“Херсон в окупації” і ми тут головні герої»*

Карташова Ольга Григорівна,

безробітня

1986 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 11 липня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Карташова Ольга Григорівна (далі – К.О.): Повністю весь період до деокупації, тобто з 24 лютого 2022 по 11 листопада 2022 р.

Ч.О.: *Розкажіть про Ваше життя напередодні повномасштабного вторгнення.*

К.О.: Воно мало якісь правила, воно мало якісь плани і, в принципі, мало якісь стратегічні бачення на подальше. Взагалі подальший розвиток. Подальше життя.

Ч.О.: *Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?*

К.О.: В п'ять ранку почула про підриви на чорнобаївському аеропорті. З мого вікна було видно деякі підриви, і з п'яти ранку ми вже розуміли, що щось відбувається. Далі з мого знову ж таки будинку є обзор на Антонівський міст, є обзор на Олешки, тож ми бачили все, що відбувалося протягом всього дня. Це і бої танкові, також це і велика кількість вертольотів армії російської федерації, які десантували військових осіб на територію громади херсонської.

Ч.О.: *Як Ви пережили початок окупації?*

К.О.: Досить такі складні почуття. Не зрозуміло, що відбувається, але ми були вдома. Не планували виходити з території будинку.

Ч.О.: *Розкажіть про власний досвід організації побуту в окупації?*

К.О.: Відверто кажучи, кожен день був схожий на інший. Майже весь період окупації і якісь події в мене, вірніше, маршрути, обмежувалися ринок – дім, дім – ринок. Тобто досить такий обмежений рух, обмежене пересування, і більшість часу проводили вдома. Тут було декілька періодів, пов'язаних з цим. Перший період – це був на початку окупації, коли зникали якраз продукти з прилавків, створювали черги. Березень, можна сказати так, що ми провели в чергах за продуктами. Я думаю, що багато херсонців знайомились так один з одним в чергах і розповідали один одному, що взагалі відбувається. А другий період був десь в травні, на початку травня. Це зник зв'язок український, і досить це вплинуло на ситуацію і комунікацію. Ані телефонного зв'язку українського, ані мереж інтернету майже не було. Однак деякий час ще стаціонарний інтернет працював. Потім знову ж таки влітку відбулось повне знищення українських мереж і переведення інтернет-мереж на російські джерела. Тож певні комунікаційні проблеми знову ж таки були. А що стосується електро- та водопостачання – це вже після деокупації, коли росіяни відходили. Це були знов проблеми, і не тільки з водою та з електрикою. Знову ж таки це були комунікаційні проблеми, адже абсолютно всі вишки були пошкоджені або не мали живлення, тому зв'язку в місті Херсоні майже не було. Приходилось виходити і шукати його десь в центрі, де були підключення антени Старлінк.

Ч.О.: *Ви брали участь у проукраїнських мітингах?*

К.О.: Ні. Я на них дивилася тільки з обзорів або зі стрімів.

Ч.О.: *Як психологічно на Вас позначилась окупація? Які емоції були домінуючими?*

К.О.: Досить складні емоції, бо до того, як я стала безробітною, працювала на кафедрі публічного управління та адміністрування, і одна з моїх дисциплін була це – «Державне управління», в тому числі українські погляди на державне управління. Тому мої опасіння, що до мене можуть прийти з обшуками, які були пов'язані саме зі сферою моєї діяльності до того часу, вони викликали в мене деякі страхи. Тому досить багато емоцій вирувало навколо планів, чи виїжджати, чи не виїжджати. Знову ж таки було пов'язано дещо з родинними планами і обмеженнями, що ми не могли цього зробити. Тому

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

емоції складні, постійні емоційні качелі, пов'язані саме з тим, що очікувати в подальшому і наскільки це все затягнеться.

Ч.О.: Наскільки Вам особисто було відчутно зміну часу і простору в окупації?

К.О.: Було враження, що я десь живу в якомусь паралельному світі, і, в принципі, іноді здавалося з каналів новин, що існує якийсь серіал з назвою «Херсон в окупації» і ми тут головні герої. Зміна часу і простору... На той час було явно відчутно, що існує дві реальності. Є реальність, яка показується з російських тelenовин. Є інша реальність, якою жили реальні люди в місті Херсон.

Ч.О.: Як на Вас позначилась інформаційна блокада, влаштована окупантами?

К.О.: Завдячуючи моєму досвіду роботи і в університеті і тому, що в мене є науковий ступінь, в принципі, певна частка критичного мислення в мене була, тож багато новин саме від російської федерації не відображали дійсність і реальність. Тому можна було їм не довіряти абсолютно, і єдине, що змінювало оцей стабільний якийсь емоційний стан, це питання, наскільки це все може затягнутися.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід вирішення фінансових проблем?

К.О.: Так, дійсно були. Вони були пов'язані з тим, що на момент настання окупації я була безробітна. Однак днями пізніше я мала влаштовуватись вже на нове місце роботи, але звичайно, що плани пішли шкереберть. Але до цього моменту я певним чином ... В нас були в родині якісь плани для того, якщо в мене затримається якийсь час для працевлаштування, у нас була якась фінансова подушка, яка нам дозволила саме проіснувати до кінця часу деокупації. Плюс частина моєї родини, вони працювали віддалено на своїх місцях. Продовжували працювати. Тож фінансові ресурси з офіційних джерел, які постачалися Україною, дійсно були, що дозволило нам перебувати тут.

Ч.О.: Ви користувались допомогою волонтерів?

К.О.: Ні, не користувалася, я намагалася абсолютно обмежити свій круг спілкування для забезпечення безпеки своєї родини, тому не спілкувалася.

Ч.О.: Під час окупації у Вашому житті зіграла певну роль церква?

К.О.: Ні.

Ч.О.: Вам доводилось спілкуватись з окупантами?

К.О.: Дякувати Богу, не довелося і обшуків не було, не дійшли до нашого дому декілька хат, тому не було.

Ч.О.: Вам вдавалось спостерігати за окупантами?

К.О.: Постійно. Їх регулярне переміщення по місту, переміщення по районам, переміщення по нашому району і найближчим вулицям. Вони пересувалися військовою технікою і малими групами, тобто постійно в полі зору були.

Ч.О.: Чи склався у вас певний образ окупантів?

К.О.: Да. Це однозначно негативний образ, і причому цей образ такий не дуже розумних людей, які, в принципі, не мали абсолютно адекватної цілі перебування тут. Частково вони це підтверджували своїми діями, а частково вони просто в принципі не мали великого розуму.

Ч.О.: Вас не заарештовували?

К.О.: Ні. Дякувати Богові, однак зараз я працюю з людьми, які були і заарештовані, і перебували в полоні. Тож у них досвід перебування в полоні був.

Ч.О.: Вам вдавалось спілкуватись з кримчанами, які приїздили у Херсон торгувати і чи склався єдиний образ?

К.О.: Це періодично ставалося: і на ринках міста Херсон, і на території району вони були присутні, відкривали свої нові магазини. Образ такий склався... Мені здалося, що люди дуже швидко хотіли розбагатіти на чужому горі.

Ч.О.: У чому полягав ваш досвід уникнення псевдореферендуму?

К.О.: Звичайно, досвід викладання дисциплін, що пов'язані з державним управлінням, із парламентаризмом мені вказували на те, що цей процес, який був пов'язаний з референдумом російської федерації на території українських міст, – це, в принципі, не державна позиція. Це ілюзія якихось подій, це не має нічого спільного з адекватним державним управлінням. Те, що відбувається, це абсолютна фікція, і в цьому не те, щоб брати участь, а навіть

знаходитись поряд є ненормальним, тому ми в цей день взагалі не виходили з дому для того, щоб в принципі уникнути якихось незрозумілих речей.

Ч.О.: *Ви не замислювались над причинами проведення псевдореферендуму?*

К.О.: Звичайно, з точки зору державного управління – це намагання створити псевдо якусь державу на території, яку окупувала російська федерація. Однак знову ж таки, якщо дивитися з точки зору державного управління, навіть зміни в територіальному устрої російської федерації не врятували б цей процес і не повернули б його в законне русло. Тому це абсолютна фікція в цілому від початку до кінця.

Ч.О.: *Ваше особисте ставлення до культурного пограбування Херсону?*

К.О.: Є такі надбання, які потрібно повертати, які не повернеш іншим якимось шляхом, не надрукуєш книжки додатково, не повернеш тиражи. Це культурне надбання тих херсонців, які проживали тут і мають на це законні підстави. Тому, звичайно, наприклад, експонати музею вони мають бути повернені всіма можливими шляхами. Однак саме культурне пограбування абсолютно нелогічне, тому що, наприклад, представники російської федерації, які тут були у вигляді керівників цієї області, стверджували про те, що Херсон ніби російське місто, і їх поведінка крадення тих культурних цінностей з вважаємого ними російським міста якось взагалі не пов'язувалася з цими заявами. Тому за поведінкою їх можна розцінювати як крадіїв, не звертаючи увагу на те, яку країну вони представляли. Відношення до такої поведінки є точно негативним. Однак зараз я працюю в одній з гуманітарних місій, ми від'їжджаємо до різних точок Херсонської області, які були під окупацією, і, наприклад, сьогодні ми були в одній з бібліотек Чорнобаївської громади, де недораховуються приблизно 1500 книжок українською мовою, які були втрачені під час окупації. Я так розумію, що, скоріш за все, ці книжки російські окупанти навряд чи читали. Тому, на жаль, це теж надбання буде втрачено.

Ч.О.: *Серед ваших знайомих були колаборанти?*

К.О.: Так. Це коло моєї колишньої роботи.

Ч.О.: *Це змінило Ваше ставлення до них?*

К.О.: З них лише одна особа, яка дійсно мене здивувала своїм походом в нікуди, а інші в мене не викликали здивування. Це їх стандартні погляди, які вони мали і до 24 лютого 2022 р.

Ч.О.: *На Вашу думку, яку відповідальність вони мають нести?*

К.О.: Враховуючи, що є законодавство, яке пов'язане з відповідальністю колаборантів, я сподіваюся, що вони мають нести законну відповідальність. Однак є ті посади, які не передбачають ув'язнення. Вони мають адміністративні якісь заходи. Це, я думаю, що замало. Вони зрадили країну.

Ч.О.: *Ви володієте інформацією про викрадення дітей з Херсону окупантами?*

К.О.: Якщо казати про весь процес під виглядом евакуації, то це мені відомо, дійсно. Українським батькам під виглядом відпочинку для дітей пропонувалися такі програми, що діти можуть поїхати або до здравниць Криму, або ще кудись там, і таким чином дітей забирали в ці установи. І під час подальшої евакуації ці діти не могли повернутися самостійно вже на місце перебування до батьків. Батьки вимушені були їхати по своїх дітей, дехто повернувся, дехто, я так розумію, що далі вишукує можливості повернутися. Однак я точно знаю, що були факти викрадення і вивезення дітей, які не мали опікунів, тобто вони перебували в дитячих будинках, і, скоріш за все, ці діти навряд чи повернуться в Україну. Або якщо до цього не долучиться уповноважений по справам дітей.

Ч.О.: *Що найбільше Вам запам'яталося або вразило за період окупації?*

К.О.: Мабуть, таке життя в двох реальностях. І одна з них, явна, була якась нереалістична, коли ми дійсно дивилися якісь фільми і серіали і вважали, що такий світ не має бути, а він був в реальності. Це для мене, мабуть, було най-най таким вражаючим. І знову ж таки це все на межі безпеки, на межі полонів знайомих, які опинилися в полоні і дехто ще не повернувся, це на межі катувань, тобто якась така нереальна реальність.

Ч.О.: *Перед своїм відступом окупанти знищили всю інфраструктуру в місті. Можете розказати про свій досвід виживання в цих умовах?*

К.О.: По-перше, перед тим як вони відходили, ми розуміли те, що, скоріш за все, вони будуть відходити і будуть знешкоджувати якісь інфраструктурні об'єкти, в тому числі я бачила на свої очі, як мінували нашу телевежу. В принципі, в тому місці якраз, як вона завалилася. Ну, тобто за декілька тижнів до того, як сталося з нею. Вони мінували каналізаційні мережі, вони вирізали десь за декілька тижнів комунікації телефонні або інтернет-комунікації, тобто були пошкодження. Тож декілька телеграм-каналів до того попереджали, що будуть факти, скоріш за все, зруйнування мереж, водопостачання, електрики, тож частково емоційно ми були готові до того, що це буде. Однак, звичайно, що більше ніж місяць проведений без води та світла наклав свої якісь ефекти відбуття. Люди опинилися на рівні задоволення своїх базових потреб.

Ч.О.: *За період окупації росіянами була в Херсон привезена дуже велика кількість їхньої російської продукції. Чи купували її і яке у Вас склалося про ці продукти враження?*

К.О.: Да, дійсно купували, бо на той момент вже в якийсь період завезення українських продуктів було неможливим. Тож деякі групи товарів не залишилися на прилавках. Смакові якості були дуже, дуже погані. Дуже.

Ч.О.: *Вам запам'яталися ціни на продукти в період окупації?*

К.О.: Да, ціни досить були цікаві тим, що вони були якісь знову ж таки з нереальної реальності. Вони не відповідали ані смаковим характеристикам і взагалі здоровому глузду. А це те, що впроваджувала адміністрація, яка нав'язана російською федерацією, і вони намагалися встановити ціни ті, скажімо, які є на території російської федерації загалом. Це неадекватні курси, неадекватні ціни. Знову ж таки вони впроваджували певну політику з впровадження грошової одиниці російської федерації, що не мала успіху. Однак деякі види товарів по курсу дуже, дуже відрізнялися від тих, які мають відповідати реальним.

Ч.О.: *Ви не замислювались над логічністю або послідовністю дій окупантів у прив'язуванні курсу гривні до рубля?*

К.О.: Мені здається, що єдиним джерелом логіки було вийти живими з території Херсону, тобто, чим менше шансів вийти цілими і неушкодженими, тим вищий курс на обмін був. Це, мені

здається, єдине адекватне пояснення тому, що відбувалося, адже це було досить хаотично, і навіть в деяких магазинах курс змінювався щогодинно. Люди міняли в 10 годин ранку по одному курсу, в 11 – по-іншому, а в сусідньому магазині – це був якийсь третій курс.

Ч.О.: *У період окупації Вам роботу так і не вдалось знайти?*

К.О.: Ні, це були мої фрагменти напрацювання. Вони були з мережами, скажімо, з інтернет-мережами, які є українськими.

Ч.О.: *А як відбувалася організація цієї роботи?*

К.О.: За допомогою мережі інтернет. В якийсь період часу, звичайно, коли зник український зв'язок, вимушені були підключитися за допомогою російських мереж до російського інтернету. І, таким чином, за допомогою системи VPN виходити далі для того, щоб можна було унеможливити якісь подальші переслідування щодо відвідування або роботи на українські компанії.

Ч.О.: *Як Ви зустріли новину про визволення Херсона?*

К.О.: Десь вранці, вже по великому рахунку зв'язку адекватного не було на той момент, адже при відході знову ж таки зруйнували все, що могли, і електрику. Тож при виході з дому по районам, по кварталам чутки ширились, що наші вже заходять, наші десь вже в якомусь конкретному населеному пункті. Тож коли ми дійшли до центру міста, ми вже очікували, що вони будуть там з години на годину, тобто ось таким чином передавалася інформація. Такими уривками. Це перший день.

Ч.О.: *Як склалося Ваше життя після деокупації?*

К.О.: Певний період часу ми намагалися налагодити якесь адекватне життя стосовно води, електрики. В цей же період часу я вже приступила до пошуку нової роботи. В принципі, вже в грудні я була працевлаштована, однак десь в грудні почали досить сильно обстрілювати місто. На якийсь період часу вимушена була моя родина виїхати з міста. Наразі ми сьогодні всі в Херсоні, ми працюємо, ну і намагаємось повернути в Херсон якесь життя адекватне.

Ч.О.: *З чим у Вас зараз асоціюється окупація?*

К.О.: З викинутим роком мого життя. Однак це досить цікавий досвід, який я не раджу нікому, але він мав, мабуть, бути в моєму

житті для того, щоб відбулася якась переоцінка цінностей. І для того, щоб визначити, що є важливим насправді.

Ч.О.: У Вас будуть особисті прогнози щодо завершення цієї війни?

К.О.: Ну, мабуть, так. Я зараз працюю в гуманітарному секторі. Ми бачимо, ми зараз їздимо по багатьох населених пунктах, які постраждали від окупації. Постраждали від обстрілів. Зруйнування досить вагомі, і, я так розумію, що на лівому березі їх буде набагато більше, тобто Херсонщина буде досить довго ще знаходитись в гуманітарній кризі. І, звичайно, що при оптимістичному сценарії, коли виженуть військових російської федерації з території Херсонської області, скоріш за все, це довгий період адаптації і відновлення, який може тривати років п'ятнадцять, тобто іншого сценарію, як те, що виженути їх з цієї території, я, в принципі, не бачу. Питання часу.

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

«Кожен день в першій половині дня ми шукали воду, продукти, а потім, у другій половині дня, шукав інтернет і можливість вийти на зв'язок зі студентами»

Кобець Віталій Миколайович,

професор кафедри комп'ютерних наук та програмної інженерії
Херсонського державного університету
1980 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 15 липня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Ваше місце роботи і посада станом на 24 лютого 2022 року?

Кобець Віталій Миколайович (далі – К.В.): Професор кафедри комп'ютерних наук та програмної інженерії Херсонського державного університету

Ч.О.: Який термін Ви провели в окупації?

К.В.: З самого початку, тобто, по суті, з моменту окупації міста Херсон. Після того, як розпочалася війна і до моменту звільнення, тобто до 11 листопада 2022 року. І досі перебуваю в місті Херсон.

Ч.О.: Розкажіть про життя до повномасштабного вторгнення.

К.В.: До повномасштабного вторгнення це вже можна сказати було достатньо унормоване життям, тобто з графіком роботи, з графіком вихідних, з планом тих завдань, які необхідно виконати; з розпланованим на два тижні, три і більше, до декількох місяців, графіком можливих стажувань, підвищення кваліфікації, іспитів, видів робіт. Тобто фактично в організації це можна було все зібрати і розпланувати собі чітко на тиждень з ранку до вечора увесь свій розклад занять з точки зору роботи у робочі дні і, відповідно, вже свої власні плани з точки зору вихідних і святкових днів. Тобто унормоване життя з точки зору того, що вже певний досвід

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

роботи є і, відповідно, він був втілений уже у конкретному графіку моєї роботи. І, відповідно, графіку відпочинку.

Ч.О.: Як Вами переживався початок повномасштабного вторгнення з 24 по 28 лютого 2022 року?

К.В.: В цьому випадку, якщо говорити про початок вторгнення, то переживався тривожно, оскільки в момент окупації прямо біля будинку заїхав танк, і колонна ще танків і бронетехніки поїхали в інші дома, і біля кожного зі сходів будинку стояв танк, стояли окупанти, тобто вони блокували повністю всі ходи і виходи. Або вони шукали когось, або брали під свій контроль. Вони також дивилися, де менше людей. Можливо, для того, щоб заселитися. Вони дивилися, де широкі проїзди в наш двір. Вони пошкодили вхід у будинку, тобто повністю роздавили всю тротуарну плитку. Там зараз протікає вода, оскільки вони шукали, де поставити свою техніку між будинками, між мирними багатопверховими будинками, для обстрілів, відповідно, позицій наших захисників. У мене якраз проходила пара, і я почув шум і побачив, що біля нас знаходиться вже декілька окупантів разом із важкою броньованою технікою. Але пару я продовжував настільки, наскільки це було заплановано за планом, але знову ж таки ситуація повної невизначеності й нерозуміння, як події будуть розгортатися далі.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

К.В.: Що стосується 1 березня, то в той день, коли вже ми зрозуміли, що окупанти в місті і вони почали з'являтися на різних вулицях, то я перебував дома, дома перебувала і моя мама. Ми були саме в її будинку, я перейшов, оскільки потрібна була допомога. Це був робочий день. Були деякі пари, які ще можна було провести, оскільки в той день був інтернет. Але це була постійна перевірка новин, тобто з усіх джерел, які ще були, ми намагалися зрозуміти, що відбуватиметься, тобто новини від мера, новини від сусідів, новини від знайомих. В цьому випадку просто це був такий етап очікувань, тобто ми очікували, що буде далі і, відповідно, як далі будуть розгортатися події. Тривожно було дуже, оскільки в цей день, наприклад, у мого дяді, який мешкає на Таврійському, там десь біля нього, біля «Фабрики», зруйнували декілька будівель, тобто просто розстріляли. Ми зрозуміли, що, оскільки місто вже

знаходиться в окупації, таке може відбутися в будь-який момент з будь-яким іншим будинком також.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

К.В.: У проукраїнських мітингах я особисто не приймав участі, оскільки в той час, по-перше, у мене був дуже завантажений графік пар, тобто в них потрібно було брати участь. По-друге, мені постійно треба було знаходитися в пошуках то ліків, то їжі, оскільки я ще відповідаю за свою сім'ю, за маму. У цьому випадку побутові проблеми і робочі питання не давали мені можливості активно долучатися. Хоча, якщо говорити з точки зору підтримки цих мітингів, то в соціальних мережах в мене знаходився постійно плакат під час окупації і тим самим була повна підтримка саме України в ті періоди, коли в тому числі і наш Херсон переживав часи окупації.

Ч.О.: Як вдавалось організовувати побут?

К.В.: Якщо говорити про досвід пережиття окупації, то насамперед це ті найбільш такі хвилюючі моменти, які в цей період були. До таких періодів можна віднести: вибух біля нашого будинку, тобто коли просто ракета чи бомба потрапила і повністю вилетіли вікна у під'їздах, тобто вилітали шибки на балконах. Палало все всередині між двома будинками і десь через півгодини-годину вийшли і почали, як могли, наводити лад, тобто прибирати скло, виносити на смітник. Але коли біля твого будинку вже відбувся вибух, коли все палає, коли є зруйновані вікна і, відповідно, рами, шибки, то в цьому випадку це було..., тобто ми зрозуміли, що ще один такий вибух і будинок наш старий, він просто може цього не перенести.

Друге: це був шок від окупантів, коли вони просто ходили по будинкам. Деякі з них в балаклавах, один з них підійшов, постукав на поверх, де я знаходився і мама, і спитав, чи не знаю я, де перебуває така людина. Я єдине, що знав, що ця людина виїхала до 24 лютого 2022 року, про що я, відповідно, повідомив і сказав, що людина ця не звітує, оскільки це інший поверх, де вона і куди переїжджає. Після цього вони декілька ночей ще чергували біля нашого будинку, дивилися за вікнами, чи немає там світла. І, відповідно, після цього вже виїхали, коли побачили, що нікого немає.

Також під'їжджали до деяких будинків і інших, що навпроти нас, машини з «Z»-символікою. З деякими спілкувалися, декого

забирали, дехто, говорять, так і не повернувся після того, як їх забрали. Але, на що ми звернули увагу, що приїжджали до конкретних людей, в конкретні квартири і, відповідно, шукали саме їх. Коли до нас приходили сусіди, вони мешкали в іншому будинку. Вони сказали, що ті, хто не відкривали (або просто не хотіли відкривати, або їх не було вдома), то вирізали двері болгарками, проникали туди. Якщо були люди – забирали. Якщо не було людей, то просто переривали все, забирали те, що їм бажалося за потрібне, що вони хотіли забрати і зникали. Люди після цього там якось заділювали ці пройоми у дверях, у отворах, які були пророблені і для того, щоб хазяїни, коли вони прийдуть, могли хоча б щось зберегти зі свого майна.

Також це була проблема з продуктами, оскільки ми шукали продукти тільки за гривні, і ці продукти переважно були на ринках. Тож, відповідно, це доводилося постійно шукати. Також була проблема з пошуком ліків, тому що багато було завезено ліків з території країни окупанта, з білорусі, а нам необхідні були іноземні ліки, особливо після операції, тому доводилося дуже тривалий час їх шукати, замовляти через знайомих в Запоріжжі. Через Василівку їх везли, тобто мидесь місяць чекали, але, на щастя, змогли їх одержати.

Також проблеми з проведенням пар. Оскільки, коли не було електроенергії, не було інтернету, або коли було світло, але не було інтернету, неможливо було працювати, тому весь час доводилося думати про те, де шукати інтернет, де заряджати свій пристрій, щоб хоча б якось підтримувати хоча б асинхронний освітній процес. Це призвело до того, що і смартфон накрився, тому що було дуже напружене його використання упродовж декількох місяців, і довелося перейти вже на ноутбук, і він також досить-таки вже в поганому стані був на той момент, як нас уже звільнили. Очевидно, що ці перенавантаження були зумовлені тим, що іншого способу працювати не було.

Також були проблеми з пошуком води, оскільки були періоди, коли не було світла, не було води, і доводилося також постійно шукати воду. Також зарядка телефону. Хтось давав заряджати безкоштовно, хтось брав за це кошти. Наприклад, за годину брали по 10 грн, тому стрімку доводилося й так робити. Черги достатньо великі були за залишками продуктів в українських мережах. Також під час обстрілів доводилось часто виходити в коридор, оскільки

бомбосховища у нас в будинку немає, а до будинку, що навпроти,десь 8 хвилин на перебіжки. І я не один, мені треба було ще допомогти мамі вийти, і ми не встигали за цей час, тому ми виходили в коридор. Якщо говорити так, в цілому, на особистому досвіді переживання.

Ч.О.: *Як Вами відчувався час і простір в окупації?*

К.В.: Гарне питання, оскільки, якщо чесно, то кожен день був схожий на попередній, тому що кожен день в першій половині дня ми шукали воду, продукти, а потім у другій половині дня – шукав інтернет і можливість вийти на зв'язок зі студентами для того, щоб отримати від них виконані завдання, перевірити їх потім вдома і зарядитидесь пристрої, якщо не було світла. Також можна сказати, що особливо це відчувалося у місяці, коли день ще був дуже коротким. Вночі ми не вмикали світло, оскільки весь час перебували під обстрілами. Саме під обстрілами окупантів, які весь час видавали це за обстріли ЗСУ. Тому день був дуже короткий, і все, що ми намагалися зробити, – це максимально використати ресурс нового дня, щоб якось свої побутові потреби задовольнити і мінімально виконати хоча б поточні роботи з навчального навантаження.

Ч.О.: *Як психологічно переносилась окупація?*

К.В.: Під час окупації дуже чітко відразу прийшло розуміння, що ми не можемо контролювати безпеку свого життя, тобто, що б ми не робили – ми завжди знаходимося в небезпеці, чи то на вулиці, чи то у себе вдома. Тому я намагався визначити те, на що я можу впливати, наприклад, на організацію свого дня, на ті роботи, які я виконую: зранку – що я маю зробити, вдень – що я маю встигнути зробити, поки не буде темно. Я просто відпустив від себе те, що я можу контролювати. Ситуацію безпеки, я розумів, що я її не контролюю. Я чітко зрозумів, що я можу контролювати, наприклад, свій робочий графік, свій графік виходу в місто, свої покупки, свої витрати. Картка дуже сильно виручала. Тому в цьому випадку дійсно ситуація була така, що не планували заздалегідь. Планування – на найближчий період часу, максимум – на найближчий день. Це те, що давало не те що відчуття стабільності, а розуміння того, чим займатися, щоб трохи відволіктися від того стану війни і стану окупації, в якому ми перебували.

Ч.О.: Як на Вас позначилась інформаційна блокада?

К.В.: Вперше була така ситуація, коли був доступ до телевізора, до радіо, але ці всі і радіо, і телебачення – вони були з окупаційною пропагандою, і тому ні радіо, ні телевізор не включали. А що стосується інтернету, то певний період часу Укртелеком, Воля, Київстар ще працювали, але потім їх повністю відключили. І, відповідно, це була важка проблема, коли ми знаходилися інколи по два тижні, інколи по три у стані інформаційного вакууму. Ми намагалися не слухати те, що йшло зі, скажімо так, плакатів, які розвішували окупанти по місту; те, що йшло з радіо; те, що йшло з телебачення – просто нічого не включали. Єдине, що ми могли, – це поспілкуватися з сусідами, коли не було інтернету і, відповідно, можливо, хтось щось там від когось дізнавався у тих, у кого радіоприймачі, наприклад, ловили українські хвилі десь там у Херсонській області. Тому ми намагалися не вірити в той негатив, який нам намагались навішувати. Ми розуміли, що це є дезінформація, з усюди, звідки тільки можна. Тобто в цьому випадку я намагався також довіряти тільки тій інформації, яка надходила від сусідів чи від людей, які в місті могли щось від знайомих дізнатися – таких, що викладачі, як і я, наприклад, з нашого університету. Інколи ми зустрічалися, але всі були досить обмежені в інформації і, по суті, ловили ми все тільки тоді, коли з'являвся інтернет і через VPN ми могли підключитися до сайтів українських новин, до пабліків, месенджерів і звідти одержати вже адекватну інформацію про те, що відбувається. Але цей період – він переживався досить важко, тому що інформацією, яку нам намагались надати окупантами, не користувалися, а своєї власної інформації було мало, по два-три тижні ми, на жаль, були без неї. Тому ось такі невеличкі проміжки (коли це було декілька годин, інколи доба, інколи дві доби) ми максимально намагалися десь там знайти інформацію. Наприклад, там десь вайфай роздавався безкоштовний, наприклад, в лікарнях, кафе. Треба було щось замовити в кафе, і тоді ми могли хоча б щось зрозуміти, але ми розуміли, що це також небезпечно, тому що телефони або інші гаджети можуть перевіряти, адже окупанти були всюди, вони заглядали, де люди знаходилися в кафе, вони ходили по лікарням. Тому ми розуміли, що з цим треба бути дуже обережним, і намагались відразу інформацію видаляти.

Ч.О.: Ви мали в окупації фінансові проблеми?

К.В.: Дякую за ваше питання. Річ у тому, що на початку, коли ще був доступ до, скажімо так, хоча б не те що банкоматів, тому що біля банкоматів стояли черги, до яких люди займали чергу з другої ночі, з четвертої ранку стояли там півдобі і більше. Останній тут залишився Приватбанк. Але і там з кожним днем готівки ставало все менше. Тому спочатку виживали на те, що було в якості, скажімо так, готівки та яка залишалася, тобто ми намагались економно витратити на найнеобхідніше, тобто на їжу, воду, інтернет. До речі, його також намагалися сплачувати весь час періодично, щоб не бути його позбавленим.

Потім, коли готівки стало вкрай мало, вона вичерпувалася в Херсоні, продавці на ринках, зокрема, думали, що можна розраховуватися, просто переводячи платежі через смартфон з однієї картки на іншу, але для цього потрібно було мати мобільний інтернет, який не завжди був, але в певних обмежених випадках таким чином можна було розрахуватися. В інших випадках можна було розрахуватися, як говорять, «обналічити», тобто перевести в готівку з певною комісією. Деякі люди цим займалися, вони брали певний відсоток, наприклад, з картки можна було це зробити. Чому з картки? Тому що не все можна було купити за безготівковий рахунок, тобто на ринках продавали переважно люди, які приїжджали з області, вони продавали виключно за гривню і тому шукали таких посередників. Завжди перевіряли через своїх знайомих, щоб це були не якісь махінатори, щоб це були люди, які просто допомагають у скрутний час. Дехто навіть безкоштовно давав можливість перевести безготівкові кошти в готівку, тому що комусь потрібні були саме безготівкові кошти. Але інколи йшли дні для того, щоб перетворити безготівкові кошти на готівку. Але завдяки тому, що університет навіть у найскрутніші часи періодично виплачував зарплату, то можливість коштів безготівкових була, але ось перетворити їх на готівку там, де було це потрібно, – на це доводилось витратити певний час, хоча навіть у такий складний час це було можливо.

Ч.О.: Ви пам'ятаєте ціни періоду окупації?

К.В.: Якщо говорити про ціни, то фактично можна було розділити два основних джерела, які надходили до Херсону. Те, що їхало

з Криму, як правило, були товари з країни-окупанта. І також те, що привозили люди з області, тобто те, що вони вирощували, те, що вони могли дати. Якщо говорити про наші ціни, комусь вдавалося навіть привозити зі сторони правобережжя українські товари, але знову ж таки з урахуванням того, що люди везли, у них постійно були затримки, з них постійно брали гроші за те, що вони перевозили, то ціни неминуче подорожчали, але все одно українські товари залишалися дешевше. Якщо говорити про товари, які везли з Криму, то вони були десь втричі дорожче, ніж, наприклад, тоді в Миколаєві, коли ми замовляли, наприклад, ліки і Блах Валерія Сергіївна допомагала нам їх привезти через університет, нам їх розписували. Коли ми дізнавалися про ціни, то десь в середньому ціни піднялися в три рази, тобто брали саме так. Причому ті ліки, наприклад, аналоги, яким були іноземні, вони коштували втричі дешевше, ніж ті ж самі ліки з країни-окупанта чи білорусі. В цьому випадку на це уходило переважні суми наших заробітків, фактично на товари першої необхідності. Про більше мови навіть не йшло, тому десь втричі вони були дорожче в тих випадках, коли приїжджали, і, очевидно, добиралися наші люди, то вони нас майже рятували, тобто влітку у нас була і певна фрукта, були певні овочі, тобто перевозили якимось нелегально українські товари. І також, відповідно, по суті, ринок став основним джерелом придбання товарів першої необхідності.

Ч.О.: *Вам видавалося поспілкуватися з кримчанами, які привозили товари в Херсон?*

К.В.: Ви знаєте, якщо говорити про те, чи це були кримчани, чи це були буряти... Чесно кажучи, перше, що ми побачили, – це, що привезли якісь яйця з чувашії. Відомо, коли подивилися, хто їх продає і що то за продукти. Ми навіть не знали, що то за продукти. Хто брали, говорили, що вони майже висушені були зсередини, тобто вважалося, що окуповане місто буде брати все що завгодно, за будь-яку ціну, за останні кошти і, відповідно, у необмеженому обсязі. Але якщо говорити про самих кримчан, то я не можу сказати, що, відповідно, тут торгували саме кримчани. Можливо, вони возили продукти. Але якщо ми, наприклад, купували товари, ми побачили, що дуже багато людей змінилося там, на ринках. Наприклад, торгували нові люди, але по їх зовнішньому вигляду не скажеш, що це

були переважно кримчани. Тож якось говорити, що ми там щось чи брали в кримчан, чи могли їх відрізнити від інших, важко. Насправді, ні, але що напевне – то люди з досить вузькими очима невеликого росту. Відповідно, ми в них нічого не брали. Товари, які вони привозили, насправді в Криму навіть коштували вдвічі дешевше, як вони ж потім і говорили, які реально є ціни. У нас продавали їх навіть дорожче, ніж у Криму, тому за тими цінами, які вони пропонували, ми навіть не розглядали їх як такі, що будемо брати. Переважно це були все ж таки товари з області або ті рештки товарів в мережах, які ще певний час працювали під час окупації.

Ч.О.: *Як вдавалось співвідносити організацію побуту і роботи?*

К.В.: Ви знаєте, навіть не можна було сказати, що це було розділене, оскільки робота була тоді, коли було світло і інтернет. Весь інший час можна було щось робити, але знову ж таки, якщо була електроенергія. Тож, якщо була енергія, був інтернет, можна відразу сказати – це був робочий час. Максимально треба було встигнути щось, поки є така можливість. А час, наприклад, оскільки у нас в університеті передбачено було, що, наприклад, пари ми маємо проводити з 12-ї години, тому якщо говорити за часовими межами, то до 12-ї години це було вирішення побутових питань, а з 12-ї, наприклад, до темної пори доби – це було вирішення робочих питань.

Ч.О.: *Ви користувались допомогою волонтерів в окупації?*

К.В.: Річ у тому, що під час окупації, на жаль, волонтерів було дуже мало. Один раз скористались допомогою волонтерів, вони привезли ліки. Ми стояли на обліку, мамі в обласній лікарні сказали, що там ось якраз будуть ліки, які були потрібні. Ми подали заявку, але все це було через систему або eHelp, або ми до свого терапевта приходили, тобто наша медична система, і ми дуже вдячні за це, продовжувала працювати, незважаючи на окупацію. Ми одержали там, наприклад, Аеутирокс, це для щитовидної залози, і десь на місяця півтора-два нам цих ліків вистачило.

Оскільки наш будинок не є ОСББ, а наша управляюча компанія, все її керівництво і робітники під час окупації просто залишили місто, то будинок залишився без будь-якого обслуговування. Коли ламалися труби, чи не було опалення, чи виникав прорив труби, крана, то мешканці будинку все вирішували своїми особистими

силами і за свої особисті кошти. Хоча оплату за весь цей період управляюча компанія нараховувала.

Що стосується допомоги, то ніякої іншої допомоги саме у цей час волонтери не пропонували. Університет, доки був під контролем української влади, міг щось запропонувати, але я тоді просто не виходив, оскільки це були досить великі відстані, і були ризики просто не повернутися назад. В цьому випадку це єдиний раз під час окупації ми отримали ліки.

Ту допомогу, яку пропонували окупанти, ми ні в якому разі не брали, оскільки переважна більшість людей, яка її брала, від них вимагали паспортні дані. І ці дані включали потім у списки для референдуму. Незважаючи на те, чи відвідувала людина це чи ні. Те ж саме стосується окупантської пенсії. Мама моя відмовилася відразу від неї, коли прийшла людина, представилася поштайлоном, сказала, що може пенсію принести. Мама відмовилася, сказала: «Я одержую свою пенсію, і чужа мені не потрібна».

Ч.О.: Церква за окупаційний період Вашого життя зіграла певну роль?

К.В.: Якщо говорити з точки зору церкви, то, на жаль, можна сказати про те, що під час окупації у нас переважна кількість церков була московського патріархату і якоїсь такої потужної проукраїнської позиції в цей час не звучало. Тому можна сказати, що церква була певним чином дискредитована в цей період, оскільки вона не висловила жодної підтримки мешканцям, тобто вона все ж таки переважно підтримала окупаційну владу. Можливо, були поодинокі церкви. Я не можу говорити за всіх, оскільки інформація в той час була дуже обмежена, але з тих, що доводилося бачити на власні очі, крім, скажімо так, просто певного пристосування під нові обставини церква московського патріархату, на жаль, нічого не проявила. Щодо решти церков, на жаль, у мене не було жодної інформації про те, яким чином вони діяли або не діяли в цей період.

Ч.О.: Вам доводилось спілкуватися з окупантами?

К.В.: Якщо говорити про спілкування, то спілкування не було, тому що зрозуміло, що ми, навпаки, намагалися повністю триматися від них на відстані і не мати жодних справ від них. І, відповідно, жодних подачок, які вони намагалися роздавати, не отримувати.

Якщо ж говорити про місто в цілому, то вони були скрізь, тобто в цьому випадку вони були на ринках, вони були в магазинах, вони були на вулицях. Коли ми знаходилися на вулиці, то вони проїжджали дуже часто на машинах, причому з зенітними установками. І що найгірше вони робили – просто направляли їх у сторону місцевих мешканців, імітуючи, що вони розпочнуть стріляти. І на людей, наприклад, які знаходилися в певних невеликих чергах (у нас тоді ще працювала «Таврія» магазин, продавали по місту певні фрукти, овочі), ось таким чином просто наставляли зброю. Вони весь час ходили озброєні, весь час ходили по декілька осіб. Можна сказати, якісь невисокого зросту. Ми намагалися їх не провокувати, тому що ми розуміли, що у разі певного конфлікту ми будемо просто там або розстріляні, або ще щось. Тому намагалися не вступати в жодні контакти з ними і просто могли спостерігати за ними зі сторони. Наприклад, коли вони приїжджали або проходили, вони намагалися імітувати, що вони утримують порядок, намагалися їздити на своїх машинах, імітуючи, що це воєнна поліція. Хоча неодноразово були ситуації, що вони збивали мирних мешканців на смерть і потім це все списували на неувважність людей. Тому в цьому випадку ніяких контактів ми не мали, але враження склалося вкрай негативне, тому що з того, якими були їх дії по відношенню до мирних мешканців, враження було вкрай негативним, тобто в цьому випадку вони всіляко демонстрували повний контроль над містом і що вони будуть робити в місті те, що вони хочуть, незважаючи на думку мешканців. Хоча в чергах, коли ми стояли, і прокльони неслися, і все що завгодно в бік окупантів, і черга це всіляко підтримувала.

Ч.О.: У чому полягав Ваш особистий досвід уникнення участі в псевдореферендумі?

К.В.: Щодо участі в псевдореферендумі, то це ми просто проігнорували його, тобто у нас тоді була можливість, оскільки пробивався деякий інтернет, підключити VPN і щось почитати. Міністерство і уряд всяко рекомендував ніяким чином просто не брати у цьому фарсі участі. Якщо навіть людина прийшла і проголосувала проти, все одно ми розуміли, що це все фейк і що все одно результати вже спущені згори, і вони будуть повідомлені. Тому в цей день ми просто перебували вдома для того, щоб ніяким чином не долучитися. Тому що деякі з тих, хто це проводили, стояли з цими урнами і посеред

міста, і не один день, і єдине, що кидалося у очі, що вони просто стояли, і поруч було фактично порожньо або просто хтось підходив поговорити з мешканців. Не знаємо, голосували чи ні, вони просто підходили і відходили. Тому, скажімо так: черг ми не бачили, оскільки це було не один день. Будинком також обходу не було, але вулицями бачили людей, які сиділи з цими корзинами і чекали, поки хтось підійде і проголосує. Причому, як нам говорили люди, які знаходились поруч, наприклад, проходили повз, що дозволяли голосувати навіть без паспортів, тобто це була чистої води фікція, і всі свідомі люди це розуміли. Цей день всі максимально перебували вдома, щоб не створювати привід для участі у голосуванні.

Ч.О.: *У Вас склалась власна думка щодо мети проведення цього псевдореферендуму?*

К.В.: Річ у тому, що кожна країна-окупант, вона намагається, з її точки зору, узаконити окупацію і, відповідно, називає це демократичним волевиявленням. На жаль, в країні окупанта це була просто формальність, яку треба пройти, після чого вони зможуть нібито вже на законних підставах включити окуповані території до складу країни-окупанта, тому в цьому випадку ми це і розуміли як фікцію, за рахунок якої намагається ... Фактично це була своєрідна робота, по тій ж методичці, що була в Криму, і ми розуміли, що нічого не змінилося. Але Херсон показав, що насправді люди це все розуміють, і люди... Я насправді, коли також знаходився в домі, думав, що люди майже всі виїхали з Херсона. Вже після звільнення, я чесно вам скажу, я здивувався, скільки багато в цей час перебували людей у місті, скільки багато їх висипали на площу, скільки багато їх ходило по вулицям. Але в той період дійсно всі знаходилися вдома, тому що всі розуміли, що не треба давати привід для цього фарсу, для того, щоб потім дати підставу сказати, що місто взяло участь у цьому псевдозаході. Всі це розуміли. Люди не вийшли і проігнорували цей захід, в окупантів не було жодних підстав говорити про те, що їхня спроба цього псевдореферендуму була успішною.

Ч.О.: *Яке у Вас склалося враження про культурне пограбування Херсону окупантами?*

К.В.: Так, в цьому випадку дуже болісно було спостерігати за цим, як ці варвари розграбовують музеї, за тим, як вони нищать

всю історію. Фактично країна, яка не має своєї повноцінної історії, вона намагається забрати культурну спадщину у іншої країни для того, щоб потім пропагувати свої фейки про те, що це ми не маємо власної історії для того, щоб вважатися незалежною Україною. Тому в цьому випадку особливо важко було спостерігати за тим, як знищували українські книжки з української мови, української історії, української літератури. Деякі мої знайомі, родичі працювали в бібліотеках. Вони там під час окупації, зрозуміло, уже не знаходилися, але їм передавали інформацію, що нищиться все українське, тобто це нагадало мені «450 градусів по Фаренгейту», тобто якщо спалили і не буде цього, можна писати заново і нав'язувати ті фейки, в яких перебуває ця країна-окупант. Тому перше враження було, що це просто країна, яка живе по воровським законам, тобто яка все, будь що цінне і навіть не дуже цінне, хапає, вивозить і викрадає, і цим вимірює рівень свого добробуту. Чим більше ти вкрав – тим багатше. Інколи це мені нагадує, як в економіці є такий термін «гра з нульовою сумою»: якщо ти стаєш багатший, то хтось має стати бідніший, тобто це виграш одного за рахунок втрати іншого. І ось цей підхід він дуже підходить до країни-окупанта, яка не бачить способу створювати певну стратегію виграшу для обох сторін. Вона тільки бачить, що розорення окупованих земель, в тому числі культурної спадщини, дозволяє їй самій збагачуватися, причому не за рахунок саме культурної цінності, а за рахунок дорогоцінних металів або історичної цінності, що можна продати. Тому враження було вкрай негативне, і інколи навіть здавалося, що за цим стоїть якась ідеологія: позбавити нас своєї історії, своїх витоків. Але просто елементарна крадіжка для власного збагачення, щоб потім продати це і за рахунок цього продемонструвати чергову «перемогу» в тому напрямку, якого вони навіть не розуміють, оскільки своєї власної культури, на жаль, вони її не мали.

Ч.О.: *Були у Вас знайомі колаборанти? Чи склався у Вас певний образ цих людей і яку, на Вашу думку, вони заслуговують відповідальність?*

К.В.: Дякую вам за це питання. Річ у тому, якщо говорити про колаборантів, то насправді деякі люди, наприклад, не дивно для мене було, коли я дізнався, що вони стали колаборантами. Не дивно просто тому, що вони раніше підтримували оці всі «руський

мір», ідеї, всіх вважали міськими сумашедшими або ще кимось. Але деякі люди, для мене насправді було досить дивно побачити їх там, зокрема, і серед колег, з якими я працював в університеті, тобто я їх знав також не один рік і думав, що добре їх знаю, але насправді виявилось, що ні. Я не знаю, з яких причин, можливо, гроші, я не знаю, що там ще могло бути. Можливо, в когось дійсно ідеологія зіграла, можливо, хтось був під впливом московського патріархату. Але якщо говорити про тих людей, які стали колаборантами, то, на жаль, так, були і на факультеті, де я працюю колаборанти (і лаборант був, і викладач), але я про це вже дізнався після звільнення, причому дізнався не відразу, лише з часом. Деякі взагалі стали колаборантами буквально в кінці жовтня. Я не можу сказати, що в мене вималювався якийсь спільний образ, але для деяких людей, ймовірно, вагомим аргументом були гроші. Але ці люди мали репутацію, вони мали посади, вони мали вагу, і все ж таки вони пішли туди працювати. Це стосується не тільки викладачів, це стосується і тих людей, яких я знав до цього, які були або дотичні до університету, або просто певні знайомі, наприклад, з будинку навпроти. Я побачив, що людина просто зникла. Потім виявилось, що вона також підтримувала цих колаборантів. До речі, дуже багато людей 11 листопада, коли було звільнення Херсону, було видно, що вони вибираються прямо в цей день, тобто, як знаєте, як в останній вагон потягу сідають. І для мене це також було дивно, тому що я, наприклад, думав, просто люди також пережили окупацію, нікуди вже не поїдуть, тим більше що це такий день був радісний, і були такі люди, що в цей день залишили місто. Одні з тих небагатьох, які пережили окупацію. Тому для мене особисто це було важко сприйняти, тому що багато людей, яких я знав, я був про них кращої думки, аніж виявилось по факту. Тому, на жаль, ось так.

Ч.О.: Як Ви зустріли визволення Херсона?

К.В.: Ви знаєте, я в цей день був біля центрального ринку, там приїжджали знову ж таки люди з право-, лівобережжя. І одна з жінок, яка там продавала якийсь товар, я вже не пам'ятаю, чи то картоплю, чи ще щось. Вона сказала: «У нас десь, ми там за скільки-то п'ять кілометрів до Херсону, у нас уже стоїть ЗСУ. Нас уже визволили, і я бачила, коли приїжджала до міста, що уже входить техніка ЗСУ до Херсону». Ви знаєте, вже після цього часу перебування в окупації, ми лічили

дні. Ми дивилися всі прогнози, коли був інтернет. Ми дивилися всі новини. І якщо спочатку ми думали – місяць, два, три, але коли вже і після літа ми побачили, що це досить важко звільнити місто, ми вже, чесно кажучи, не вірили нікому, тобто ми вважали, що це надовго і ще невідомо, коли нам вдасться звільнитися з-під окупації. Але потім цей день, коли ми побачили, що дійсно містом їздять у машинах наші військові з українськими прапорами, зрозуміли, що це дійсно правда. В цей же день я і мама, ми прийшли на площу на центральну в Херсоні. Я там побачив таку величезну кількість людей. Причому там були і викладачі, і колишні співробітники, які змінили місце роботи, і студенти, тобто, ви знаєте, це був такий день натхненний. Ми коли махали руками машинам, вони нам увімкнули «Стефанію», і вона звучала прямо з Ушакова, то ми відчули, що це правда, що ми не помилилися. Це був незабутній день, оскільки замайоріли українські прапори, на вулиці висипалася неймовірна кількість людей, тому що місто було як привид до цього, тобто людей було дуже мало. Ми зрозуміли, що все, що Україна повернула обласний центр і що ми знову повернулися під контроль саме наших ЗСУ. Це не передати. Знаєте, після стількох днів окупації, коли вже надія була майже втрачена, що це відбудеться швидко, і в цей день, коли це відбулося, це було неймовірно приємно почути. Відразу практично і президент потім приїхав у звільнене місто, виступив. Ми потім також вийшли на площу, і там була величезна кількість іноземних журналістів, які брали інтерв'ю, в тому числі брали і в мене, і в моїх знайомих, і в людей, які були на площі, і у менших, і у великих. Там були англомовні, франкомовні, іспаномовні, з перекладачами. Я також давав інтерв'ю одному італійському журналісту з телебачення і французьким журналістам з перекладачем. Відповідно, англійська мова там цінувалася, вона якраз стала мені в нагоді, тому що я також міг відповісти на їх питання: пережите під час окупації, умови, враження, вплив, все те, що безпосередньо стосувалося життя в цей період. Люди обнімалися, обнімали військових, і була дуже гарна погода, було сонячно дуже, і для нас незабутній день. День в листопаді. Тому ось таким чином зустрічали.

Ч.О.: Коли окупанти вже відступали, знищили повністю всю інфраструктуру в місті. Розкажіть про свій досвід пережиття цього періоду.

К.В.: Ви знаєте, коли місто повернулося під український контроль, ми були настільки щасливі, що три тижні без світла, без води, без інтернету – це вже здавалося дрібницями. Але десь через декілька тижнів після того, як окупанти, яких вигнали з міста, почали просто руйнувати місто, то виїхала кількість людей навіть більше, ніж можливо..., тобто, якщо в будинку залишалася, можливо, половина людей, то десь 50% ще залишили, коли бомбили місто. Наше місто. Постійно бомбили, постійно цілили або в ТЕЦ, або водоканал, або в РЕС. На той час був губернатором Янушевич, досить швидко все вдавалося полагодити. Розбили центральну ТЕЦ. Ми були без тепла, було досить холодно. І буквально за три доби полагодили. Потім не було світла. Знову ж таки нема світла – нема інтернету, нема води і нема опалення, тому що все на цьому трималося. За лічені години буквально лагодили, тобто люди під обстрілами буквально це робили, але було й таке, що і по три, і по чотири дні, і по тижню не було води. В місті вишиковувалися величезні черги, особливо там, де були генератори, тобто там качали воду і доводилося брати технічну воду і питну воду. Обласна лікарня відкрила також свої крани для всіх людей. Ми могли там безкоштовно набирати технічну воду. Спочатку вони не відкривали, але потім, коли в них з'явилися ресурси для постійної підтримки, вони це робили. Було дуже важко, тому що вода уходила досить швидко і щоразу, особливо взимку, то досить-таки проблемо наносити води. День починався з того, що треба було десь знайти воду, десь зарядити гаджети і потім спробувати попрацювати, поки не стане темно. І в цей період дійсно були досить такі скрутні часи, але всі розуміли, що це плата наша і внесок у перемогу. Тому люди були досить чемні, були великі черги на зарядку, тобто безкоштовно деякі заклади надавали можливості зарядити гаджети. Ми приходили зі своїми переносками. Якщо не було, то використовували ті переноски, що є, і там заряджали, тобто десь годину або півтори треба було постояти на холоді для того, щоб зарядити мобільку, хоча на холоді вона розряджається, але на певний час її вистачало. Можна було платно це зробити десь, але це також треба було, тому що ноутбук треба було заряджати. І за водою також були великі черги, потім більше з'явилося точок, де люди почали продавати цю воду, тобто хтось продавав, хтось просто говорив: «Можете або платити, або ні, залежно від ваших можливостей». Але в середньому вода коштувала десь одну гривню

за літр, тобто люди, незважаючи на те що плати не брали, але всі розуміли, що потрібно дизель для того, щоб працював генератор. По вулиці працювали генератори, тому що в магазині працювали, десь працювала зарядка, десь ще щось. Тому місто було як бджільник, де постійно щось гуділо, а на вечір потім все затихало. Взимку одяг наш був досить-таки теплий що вдень, що вночі, тому що опалення певний час не було, хоча його й поновлювали з максимальною швидкістю. Ми дуже вдячні за той період керівництву обласної військової адміністрації, що робило все можливе.

Ч.О.: Як склалось Ваше життя після деокупації?

К.В.: Якщо говорити про цей період, то, ви знаєте, можна сказати, що за час після окупації намагався встигнути зробити все те, що не мав можливості зробити до цього. В мене якраз в другому семестрі було приблизно 70% навантаження. І в цьому випадку це був дуже напружений період, фактично по 3–4 пари на день було з необхідністю і відеозвіти робити, і курсові роботи, і дипломні. І можливості для спілкування з колегами з Німеччини, з Австрії, з Молдови, з Грузії, тобто всім відповідав. В цей період також в нас були перебої з ліками, не все можна було дістати, то колеги також відправляли навіть безкоштовно, тільки в яких була потреба терміново, тобто, ви знаєте, дійсно, наша країна настільки потужна, мабуть, своїми соціальними зв'язками. Люди, з якими до цього, здавалося, ну просто знайомі, колись працювали, знали друг друга, по-справжньому проявили себе, коли була потрібна допомога. Це дійсно дуже, дуже знадобилося. Нова пошта, наприклад, була одна на все місто і в районі північного селища. І там була величезна черга десь на 200 осіб, займати необхідно було зранку і потім стояти, а в 3 години вона закривалася. Для тих, хто не встиг, починалося все заново. І тоді також відправили ліки Новою поштою. Пощастило, коли я додзвонився до Нової пошти, сказав, що я не вистояв чергу, тобто простояв увесь день і дарма, людей було більше. Мені тоді вже пішли назустріч і відправили кур'єра, хоча кур'єри тоді в центр не їздили, тому що центр сильно обстрілювали і вони просто боялися. Але зробили виключення і приїхали. Тому можна сказати, що надолужую те, що не було зроблено, в тому числі те, що раніше здавалося таким буквально: можна собі щось купити, можна за щось заплатити, можна користуватися гарячою

водою, світлом, інтернетом. Особливо це цінуєш саме зараз, коли довгий час у нас ми цього були або повністю позбавлені, або частково. Тому можу сказати, що намагаюся повернутися у попереднє русло. У русло роботи. Єдине, що тільки не зовсім зараз можна, так це виїздити кудись. Тільки до Івано-Франківська виїжджав один раз після цього періоду, хоча пропонували в Київ приїхати, у Львів знайомі, але все ж таки навіть під час відпустки багато чого треба встигнути зробити, тому що за той період, коли була окупація, на жаль, це все було відстрочено. Тому ось таким чином. А зараз уже у відпустці, трохи можна, коли немає обстрілів, хоча б не в такому напруженому графіку працювати, коли кожна хвилина буквально розписана. І якщо щось не встигнеш, на жаль, і зараз у Херсоні ввечері нічого особливо не можна робити, тому що будь-яка щілинка світла – відразу все фіксується ворожими безпілотниками і дуже висока ймовірність, що в цей будинок щось прилетить. Тому, поки світла частина доби літа, ми все ж таки більше маємо часу на виконання всього, а решту часу, на жаль, доводиться нічого не робити, аби не спровокувати ворога на обстріл.

Ч.О.: *З чим у Вас зараз асоціюється окупація?*

К.В.: Я би міг, можливо, порівняти це з періодом, коли людина хворіє, тобто коли вона хотіла б щось зробити, але не може, але це можна сказати не фізична хвороба, а певна ментальна хвороба, причому не наша, а тих окупантів, які це накоїли, тобто окупація асоціюється в певній мірі з втраченою частиною власного життя, оскільки цей період позбавлений тих привілеїв, які маєш, наприклад, час, коли можеш вільно кудись поїхати, щось зробити, щось виконати, з кимось поспілкуватися. Тому це як період вимушеного простою, коли людина знаходиться як в такому замороженому стані, тобто коли ми можемо лише спостерігати за подіями, але не впливати на них. Ось такий своєрідний заморожений стан. Коли просто розумієш, що час іде, і просто чекаєш змін, не можеш ніяк вплинути на цей процес. Тому ось такою своєрідною ментальною хворобою, з такою «заморозкою» всіх процесів, які потім ми вимушені надолужувати, оскільки весь світ розвивався в цей час, доки ми знаходилися під час окупації, а зараз продовжуємо знаходитись на етапі війни. Світ продовжує стрімко розвиватися, і конкурентоспроможність і України, і закладів освіти, і кожного з нас – вона не

має відставати від цього. Тому це своєрідний, вимушений простій з загрозою для власного життя. Щось на кшталт цього.

Ч.О.: *У Вас будуть особисті прогнози щодо завершення війни?*

К.В.: Стосовно прогнозів. Як говорять, прогнози – це неблагодарна річ. Дуже багато людей роблять оптимістичний сценарій, якщо все складеться в найкращий спосіб, і нам дадуть все, що нам необхідно, і ми зможемо, наприклад, влітку досягти значних успіхів. Песимістичний, коли певні обставини відтермінуються. Найбільш реалістичний – це щось посередині між ними. Але після пережитого в Херсоні мені здається, що всі, хто пережив окупацію, так чи інакше стали оптимістами. Зважаючи навіть на самі складні обставини, ми вважаємо, що вони тепер будуть змінюватися тільки на краще. Звісно, з урахуванням всього того, що зараз увесь цивілізований світ іде нам назустріч, ми дуже сподіваємося, що до осені або впродовж осені, можливо, все ж таки південь Херсонщини і Запорізька область все ж таки будуть переважно звільнені і ми зможемо перебувати вже у менш тривожному стані, ніж це відбувається зараз. Але ми розуміємо також, що ситуація на сході і ситуація в Криму упродовж цього року, можливо, і не зможе бути вирішеною, оскільки просто лобові атаки – це не про наше керівництво, тобто у нас більш інтелектуальні проводяться планування звільнення України. Ми дуже сподіваємося, що військовим чином південь України десь до осені або впродовж осені все ж таки звільнять. А що стосується Криму і сходу, то все ж таки Крим, можливо, буде звільнений, можливо, як жест доброї волі, коли їм переріжуть усі логістичні шляхи. А схід, на мій погляд, це найбільш болюча точка. Я б дуже хотів, щоб це було у цьому році, але, можливо це все може затягнутися до наступного. Якщо говорити про обережний прогноз, то осінь – для півдня момент звільнення, яке дуже очікуємо, а вже події ближче до зими – це певний прогрес, але не повне звільнення сходу і певні подвиги по Криму. Це, якщо судити з доступної інформації на зараз і з наших очікувань або, може, навіть наших прагнень до цього.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

*«Люди в нас молодці:
згрупувалися і почали один одному допомагати»*

Литвинова Світлана Володимирівна,
викладачка Херсонського фізико-технічного ліцею
Херсонської міської ради
1980 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 28 липня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції
Михайленко Галиною Миколаївною (ХДУ)¹.

Михайленко Галина Миколаївна (далі – М.Г.): Який термін Ви провели в окупації?

Литвинова Світлана Володимирівна (далі – Л.С.): Я провела в Херсоні всю окупацію і вимушена була виїхати у листопаді 2022 р. в місто Одесу через потужні обстріли.

М.Г.: Розкажіть про Ваше місце роботи станом на 24 лютого 2022 року.

Л.С.: Я до початку повномасштабного вторгнення працювала, в принципі, так і залишилась працювати, у Херсонському фізико-технічному ліцеї Херсонської міської ради.

М.Г.: Як Ви дізналися про початок повномасштабного вторгнення?

Л.С.: Це було, звісно, жахливо. Якщо чесно, то я і не одразу повірила в те, що взагалі в наш час це може відбуватися. Це було зранку. В принципі, як звичайно, робочий ранок, коли маємо прокидатися. Єдине, що я почула вибухи, декілька вибухів, але оскільки живу в приватному секторі, то думала, десь там в сусідів щось гепнуло, тому що лютий місяць, може бути все що завгодно. Але коли прийшла моя мама і сказала: «Доня, почалася війна» – я (це було десь, мабуть, початок 6-ї ранку), я не повірила. Якщо чесно, я кажу: «Та не може такого бути. Ну, яка війна, що ви говорите?». А коли вже почула другий вибух, то вже тоді якось так трошечки щось там в голові почалось вже прояснення. Виблискували якісь такі нега-

тивні моменти. А потім, коли моя подруга подзвонила, сказала: «Збираюся, бо почалася війна і треба щось робити». То для мене це було, якщо чесно кажучи, панічний стан, тому що я не розуміла, що взагалі робити. Як це: – XXI століття і війна? І до цього ми жили, нікого не чіпали. Хто на нас може напасти? Хоча, в принципі, розуміючи з новин, з яких ти прекрасно знав, що до цього вже передувало, але не хотілося в це вірити. І все ж таки думала, що це питання вирішиться по-іншому. І коли вже почали потім всі друзі телефонувати, що дійсно, насправді почалася війна, то це було жахливо. І той стан, коли ти розумієш, що на тобі є відповідальність за дитину, за дітей, і ти починаєш телефонувати своїм колегам і говорити про те, що сталося. Коли я телефоную своєму директорові, кажу: «Ви знаєте, що почалася війна? Що робити?». Він каже: «Та ну. Що ти говориш, зараз я тобі зателефоную». І потім ми починаємо вже питання вирішувати з батьками, з колегами, що треба ж якось рухатися, що робити? Чесно кажучи, такий стан: ти не розумієш, взагалі куди йти тобі. Ти сидиш біля цього чемодану, дивишся на ці речі і не знаєш, що тобі брати, що тобі класти, де твої документи, хоча документи завжди лежать в одному місці, тому що, Бог його знає, який випадок. Це було страшно, коли всі друзі з'їхалися до нас, тому що вони всі живуть у висотках. А оскільки в нас будинок, то чомусь всі вирішили, що треба їхати до нас. Як то кажуть, ближче до землі. І тоді дванадцятьох людей в одній маленькій кімнаті на підлозі. І ніхто тоді ще не розумів, що ми живемо поряд зі стратегічним об'єктом. З нашим Антошкой. Наш міст. І тільки згодом, мабуть, вже коли почалося: все ближче, ближче наближались до Херсона, і тільки тоді до всіх дійшло, що треба було, навпаки, їхати кудись подалі в інший район, але ж аж ніяк не до нас. По телебаченню всі новини про війну, всі в шоці, сусіди всі ходили: «Як? Як?». Нерозуміння. Якщо чесно, це був такий страх надзвичайний. Просто панічний. Ти не знаєш, що тобі робити. Ти не знаєш, як тобі діяти в цій ситуації, тому що я знаю, що сусіди декотрі повиїжджали і друзі сусідів, і декотрі не доїхали. Вони загинули, тому що потрапляли під обстріли. У моїх друзів на другий день війни загинула подруга – їхня кума. Залишилось двоє дітей, вона загинула у себе в будинку. Це страшно. Це на той момент, коли вони вирішили виїжджати для того, щоб врятувати своїх дітей. І це ось 25 лютого. Ти розумієш, що їхати. А куди їхати, а як їхати? Тому що ти бачиш, що постійно

¹ Дешифрувала запис та створила транскрипт Г. М. Михайленко.

іде те, що відбувається. Це було дуже моторошно. Якщо на сьогодні ти вже, чуючи обстріли, чуючи, як ракети літають, дрони, ти вже більш-менш розумієш свої дії, як ти маєш вчинити, куди ти маєш йти, куди ти маєш бігти, як себе маєш поводити, то в перші дні я не знаю, як ми їх пережили, якщо чесно, не знаю, що дало силу це все пережити, тому що це було надзвичайно страшно. От моторошно зараз, що нам довелося це все пережити. Було нерозуміння: немає світла, немає зв'язку. Що відбувається? Ти постійно боїшся вийти кудись з хати, тому що ти можеш потрапити під обстріл. Ти боїшся дещо сказати. Ці черги стоять за хлібом, за гуманітаркою вже тоді, коли почали привозити. І ці довгі, довгі черги. Ти на 20 хвилин маєш вийти з хати і встигнути повернутися, тому що в цей момент може бути якісь прольоти або можуть на «уралах» вже їхати по місту. Коли з'являється зв'язок, ти починаєш списуватися з усіма своїми рідними, які залишилися в місті, з друзями, які залишилися, тому що більшість знайомих, друзів до останнього були в місті. Мало хто виїхав насправді. В цей же момент, коли оці всі прильоти знімають, бачиш, як знімають, як ці ... (глибокий вдих)... погані дуже люди, солдати ці, вони охоплюють все більше і більше міста. Як вони це все руйнують, як вони грабують, як вони вбивають, стріляють, це – страшно. І дуже сильно переживаєш й не хочеш нікуди. Ти не розумієш, а що буде завтра? А чи буде той хліб? А чи буде вода? Буде що їсти і як тобі чинити? Ми заготовлювали сухарі з хліба в пакетах, щоб хоч щось можна їсти. Нічого, пережили. Дяка Богу, пережили це, але було дуже важко. Навіть не те що важко, психологічно дуже важко, страшно насправді, тому що тільки з історії знаю, що таке війна. А тут ти розумієш, що ти став свідком цієї війни, це дуже ... якось вже хвилююся не за себе, вже за дітей своїх хвилююся. Що з ними? Як з ними? А що їх чекає в майбутньому? Що робити? Постійні такі ваги: їхати – не їхати, їхати – не їхати. Постійно в такому стані, ти розумієш, чуєш: там хтось виїхав, хтось потрапив під обстріл. Мій чоловік навідріз відмовився виїжджати, каже: «Це мій дім, це моє місто, чому я маю тікати з рідної хати, з рідного міста? Я тут народився, я тут жив, я нікуди їхати не буду». І коли я пропонувала через Крим їхати, каже: «Ні! Ми будемо чекати вдома, і все буде добре». І ось місяць за місяцем ми чекали, чекали і дочекались. Дочекалися нашого звільнення.

М.Г. Ви згадали, що мешкаєте неподалік від Антонівського мосту. В перші дні, коли навколо нього йшли бої, чи було Вам це чутно?

Л.С.: Це було дуже чутно, тому що чутно було техніку, яка їхала, і чутно було винищувачі, які бомбили. У мене сусід навіть потрапив був під цей обстріл. У нього машина вся посічена, тому що якраз той момент, як він тільки-но проїхав, бо їхали з Антонівки, і якраз в цей момент прилетіла бомба. Він каже, що навіть не знає, як вони встигли буквально за 10 секунд до цього проїхати. То все це було дуже чутно. Все це було дуже видно, тому що, дивлячись з двору в небо, ти бачиш, чуєш, як все палає, як воно все підлітає разом. Коли їхали танки, дуже було страшно. Ти ніколи цього не бачив, а тут, коли воно ще летить, і ти розумієш, що це близько біля тебе (*декілька секунд мовчання*) ... Це – надзвичайно. До сьогодні згадую всі ці моменти, і якось в свідомості не вкладається, тому що з усіх боків ці літаки були, танки, «урали», автоматні черги постійні. Просто не розуміли, куди вони пуляють, по кому вони пуляють? Чи треба ховатися, чи просто можна сидіти, тому що до тебе не дійде? Було таке.

М.Г.: Як вдалося налагодити побут, адже район трошки віддалений від великих магазинів, ринків?

Л.С.: Якось так люди в нас молодці, згруппувалися і почали один одному допомагати. У кого була можливість, наприклад, хто групи читає в соціальних мережах і, наприклад, пишуть: «Ми можемо привезти, наприклад, 20–30 хлібин. Кому треба? Такий-то час, ми зустрічаємося там-то і там-то». Потім писали, що в такий-то час буде машина, буде роздавати гуманітарну, і люди вже знали, що в цей час треба бути на тому місці біля магазину. А потім вже побут потрошки почав налагоджуватися, бо бізнесмени наші місцеві нікуди не ділися. І тут розуміння того, що, з одного боку, частина тебе в протесті – ти не хочеш, тому що це не твоє, а, з іншого боку, ти розумієш, що треба ж якось прожити, годуватися, тому що з голоду померти теж не хочеться. І тут ось таке вже пішло, якщо в магазинах дорозпродавали ще наше, українське, своє, то смачненьке – можна брати. Ти вже стоїш і читаєш, що це вже завезено. Ні, це я брати не буду. У мене знайомі, які принципово трималися дуже довго. Не буду їсти, не буду купувати, тільки своє. А коли вже взагалі припинили завозити сюди, то вже стало набагато складніше, і були вимушені

їсти то пересушене, переморожене м'ясо, яке коштувало я там не знаю скільки. Коли ми приїхали вже до Одеси і побачили ціну на м'ясо, якщо чесно, в мене було дуже сильне стурбування, знаєте, як от хай це буде таке не дуже гарне слово, «з голодухи» ти починаєш брати, тому що якщо ти 300 гривень за кіло платив вдома, то тут воно 120 гривень. Звичайно, ти будеш брати його, і це своє, рідне. Чи може це якимось воно там в голові? Цукерки несмачні, ковбаса несмачна. Нічого смачного немає, а, коли ти вже береш своє, і ти вже відчуваєш: «Боже, який смак!» (*посміхається*). Хоча не знаю, чи воно дійсно так і є, чи це вже моє особисте, але смачно те, що своє, українське. Це ж знаєш стовідсотково.

До речі, для мене стало відкриття, і знову ж таки я щаслива від того, що поряд зі мною такі люди, що більшість все ж таки є патріотами. І палкими патріотами. Ніколи ми про це зі знайомими, друзями, сусідами не розмовляли, тому що не було такої потреби. А ось за певними діями, вчинками, висловлювання ти розумієш, що людина є патріотом своєї країни.

Згодом вже налагодилися потрошку, але особисто я, наприклад, мабуть, місяці два або три не могла виїхати з дому, я боялась. Дитину свою я так само не випускала. Чоловік-то він точно сидів вдома, а мама, оскільки вона пенсіонерка, каже: «Що з мене взять?». То в більшості вона їздила. Я могла з нею кудись піти так, щоб десь недалеко біля дому, а далеко – я боялася. Дуже боялася. І навіть коли стало питання, що треба виїхати на роботу, тому що час не зупинився, треба рухатися, то для мене це був такий дуже складний психологічний момент, коли я мала сісти, поїхати й побачити блокпости, коли тебе перевіряють, переглядають документи, переглядають телефони. Ти не розумієш, що такого зробив. Я знаходжусь у своєму місті. Яке ви маєте на це право? І коли на тебе дивляться з автоматом націленим, то неприємне враження, то, звісно, це страшно. Не можу сказати, що всі ось такі. Але траплялися такі, що спеціально людей запитували чи наводили автомат, як було в мене з донечкою. Ми йшли, і він бачив, що ми йдемо назустріч цим двом солдатам-нелюдям. Бачу перелякане обличчя моєї дитини, тому що вона вперше побачила дядьку у воєнній формі з цим автоматом, який розхлябано несе серед людей, і він просто, проходячи повз неї, починає його перезаряджати. І вона все це чує, вона все це бачить, і я бачу, що у неї

шок. Я кажу: «Донечко, йдемо, не зупиняємося, все добре». Вона каже: «Мама, він що буде зараз стріляти?». Я кажу: «Він не буде зараз стріляти, йдемо». Після цього вона сказала: «Ні, я більше не буду, не хочу, я буду вдома сидіти – і все». Таке у нас було, а дитина просто захотіла виїхати подивитися, тому що сидіти весь цей час вдома, без особливого спілкування, це дуже важко.

Чоловіка взагалі я боялася кудись відпускати, якщо чесно. Та й сама так само. Але хочеться допомогти своїм і партизанам. Ти приблизно знав, спілкуючись в групах, ти розумієш, де яка група, ти розумієш, що там якась інформація приходить, і коли ти бачиш, що там вони заїхали, там вже стоять, то хочеться повідомити кому треба, щоб туди наші бомбанули і щоб скоріше цей жах закінчився. Було і таке, трошки партізанили (*посміхається*). Не можу сказати, що явно, але потрошки було.

М.Г.: *Ви чи хтось із Ваших з родичів або знайомих брав участь в мітингах, які відбувалися в Херсоні?*

Л.С.: Брала. Брала в мене знайомі участь у мітингах і бачили весь цей жах. Звісно, коли дійсно палили в повітря зі своїх кулеметів, людей залякували, і якраз на цьому мітингу були, коли кинули на площі шашки і коли почали стріляти по людях. І просто дивом, я не знаю як, моя подруга в цей момент була за кінотеатром «Україна», і вона була за будівлю і не встигла підійти ближче. Якщо б вона підійшла ближче, то її так само могло зачепити. Оце страшно, звісно. Знайомих дуже там багато було, і бачила відео, як вони записували звернення до всієї країни, до Європи про те, що відбувається, щоб звернули увагу. Ми зверталися до друзів, які за кордоном, що не мовчіть, говоріть, що відбувається в нашому місті, що ми не приймаємо, щоб там не говорили, не приймаємо в жодному разі. Ми залишаємося українцями. Ці прапори, стрічки – все це було, і люди не боялися певний час. Навпаки, виражали це і ходили, але коли вже почали викрадати людей, почали бити людей, вбивати. І, на жаль, те, з чим стикалися, і те, що чули, що декотрі або не витримали, або продалися і видавали людей з проукраїнською позицією. Приїзжали, знаю і такі випадки теж були. Моїх знайомих теж викрадали. Тримали два тижні: били, катували. Потім відпускали. Через 2–3 тижні знову могли приїхати так само забрати. З чим це було пов'язано? Не знаю. Може, хтось щось сказав.

М.Г.: Чи проводилися обшуки в районі, де Ви мешкаєте?

Л.С.: Да *(впевнено)*, дуже багато було обшуків. Але саме у нас по вулиці, я не знаю, Бог милував. Навіть коли військові вже після звільнення ходили по хатах і питали, де хто там, чи є колаборанти, чи ми знаємо, хто де мешкає, хто виїхав, хто не виїхав, хто тікав, хто не тікав, і кажуть: «А обшуки?». Я кажу: «Ви знаєте, от наша вулиця, я не знаю: вони їздили по нашій вулиці на “уралах”, на БТРах, заглядали в двори, можливо, щось шукали, видивлялись, але з обшуками – ні».

А на сусідніх вулицях, ближче до залізної дороги, до кладовища до нашого Кіндійського – там дуже багато було обшуків і практично кожного тижня щось відбувалося. Я не знаю, з чим це було пов'язано. У групах писалося: будьте обережні, швидесенько ховайте телефони, ховайте все, відбуваються обшуки на конкретних вулицях, піднімаються вище. І ти вже розумів, що ти сидиш і вже чекаєш, дойде до тебе чи не дойде. На сусідній вулиці декілька разів вони так само приїжджали. Бачиш, «урал» їде повний цих військових хлопців, вони сидять, вискакують і починають ходити по домівках. І ти нічого їм сказати не можеш. До сусідки (на жаль, вона загинула вже після звільнення, взимку, коли був обстріл Херсона) декілька разів приходили і перевіряли. Вона каже: «В мене питання – що у мене? Хвора свекруха лежить, я і донька. Більш нікого немає. Що шукати?». Вони шукали всюди, абсолютно все переривали. Вони нічого не пояснювали. Вони просто вирішили заїхати. Вони вирішили, що хтось не сподобався, вони просто могли забрати. І таких випадків було теж чимало, тому що просто людей забирали. За що? Чому? «Не ваша справа! Будете багато говорити – заберемо вас» – такі були відповіді. Телефон сподобався – просто забрали телефон. Вам він не потрібен. Було всіляко такого без пояснень, без нічого. Тому, звісно, казали не дивитися їм в очі, намагатися не зустрічатися з ними. Це дійсно так і було, тому що ти не розумієш.

Ти взагалі не розумієш. Ти стоїш у магазині, а вони втрюх заходять. Ідуть просто на тебе, а ти стоїш і на них дивишся. Ти не можеш нічого сказати. Я, наприклад, сама в такій ситуації була: розумію, що вони йдуть прямо на мене. Я не розумію: мені рухатися, мені стояти, мені щось говорити, що мені робити? Я просто стояла, вибрала щось придбати. Вони походили, походили, подивилися і пішли.

Всі перелякані, всі потім ще п'ять хвилин стоять і просто мовчать, тому що ніхто не розуміє, що відбувається. І так всі люди просто боялися, боялися щось говорити, щось діяти. Таких ситуацій було багато. Вони просто могли заїхати до магазину. Були нормальні, декілька разів ще й вибачалися: «Вибачте, що я зі зброєю. Я зараз візьму, і я піду, не лякайтеся, я вам нічого не зроблю. Все, я вже зникаю». Були такі. Але в більшості, на жаль, були погані. Вони бачили, що люди їх бояться, і від цього отримували задоволення. Від того страху, що ми маємо владу над вами, ми такі класні, всі ви боїтеся, правильно робите, що нас боїтеся. Але ж тут питання: ми боїмося не вас, а просто вашу зброю, тому що ми без зброї і законів взагалі. Якщо ти маєш зброю, значить, ти правий.

Був теж випадок у нас. Це ще на початку. Якраз, як вони прийшли, і в нашому районі за залізною дорогою, ближче до Бериславського шосе, вони розташувалися, там в них була позиція з танками, з «уралами». Був період, коли місяць-півтора пройшло, особливо їжі ще не було, вода теж з перебоями. Ці хлопці стояли і пішли просити їсти у місцевих і води. Почали ходити, видивлятися, і вийшла одна з сусідок, сказала: «Що вам треба?». Вона така жіночка бойова, нічого не боялася, каже: «Що мені вже боятися, вже пенсіонерка, що він з мене візьмете?». Каже йому: «Якого ви сюди прийшли?». У відповідь: «Нам сказали, що вам тут погано живеться, і ми прийшли вам допомогти». А у нас район – практично всі двоповерхові, триповерхові будинки, тобто гарний дуже район. Вона каже: «Подивіться, нас треба було від чогось визволяти, від когось визволяти, тобто ми погано живем? У нас все асфальтовано практично». Вони кажуть: «Да, і телевізори у вас теж багато знаходили. Деякі хати дивилися, там по 2–3 телевізора в будинках». Сусідка каже: «Тому, що погано живемо! Як це у нас по 2–3 телевізора в будинку? Це дуже мало, треба щоб було 3–4!». Кажуть: «Ну, дайте там нам хліба». Вона їм: «Якщо зараз я тобі дам хліба, що я буду їсти? Ти прийшов мене визволяти і приходиш до мене, ще просиш хліба і води? Що ж ти за визволитель такий? І від чого ти мене звільняєш? Від того, що ти сам не маєш шо їсти?». І вона потім говорила, що розуміла, що вони вже починають трошки злитися, тому що – як це так? Ми такі гарні, класні прийшли до вас, а ви нас тут ногами забуваєте. Це неправильно. Каже: «Хліба дам, Бог з вами, а води не дам ... *(посміхається)* ... бо мені самій не буде, що пити».

І ось таких випадків, коли вони не розуміли, чому це ми так гарно живемо, було багато. Для них це було незрозуміло: «Нам говорили, що ви тут взагалі найбідніша нація». Бог з вами, хай ми будемо, як ви там вважаєте, але просто не чіпайте нас, ми собі тихо мирно жили, нікого не чіпали, і нам було гарно. Саме в такі моменти розумієш, як цінності змінюються насправді. Ти постійно жалівся: «Ой, мені це, мені все! – а зараз ти розумієш: мені було дуже гарно в рідній хаті, в рідному місті жити і всього було вдосталь. Абсолютно.

Страшно було, дуже страшно насправді. Ну, нічого. Ми цей період вже пережили.

М.Г.: *Як вдалося організувати роботу?*

Л.С.: Ой, це було важко. Дяка Богу, в онлайні все ж таки працювали потрошки. Але я дуже сильно боялася, переживала, що у мене дуже, дуже багато української літератури, посібників. І, якщо чесно, нічого не ховала. Чесно, не ховала. Мене питали: «А чому?». Почекайте, кому треба знати якусь інформацію про мене, вони її знайдуть і прекрасно розуміють хто я є. І якщо я до цього 20 років працювала вчителем і в мене багато української літератури українською мовою, цих всіх посібників, то чому я маю їх ховати? В принципі, це абсурдно. І так вони залишилися. Дуже сильно я переживала за дитину, тому що пішло таке гоніння щодо шкіл і вимагали, щоб діти йшли в російські школи. Ходили по будівлях, списки у них були, перевіряли: чи плануєте ви віддавати свою дитину в російську школу? І коли говорив «НІ», то тоді питання: «А чому?». Спочатку був онлайн у нас, але на роботі ми ще у квітні місяці завершили навчання. Далі доопрацьовували вже документи і пішли в червні у відпустку. Ми їздили ще на роботу. Максимально намагалися цей процес завершити. Дяка Богу, нас особливо не чіпали, але приходили до нашого закладу. Я знаю, що десь, мабуть, осіб 10 всього пішли співпрацювати, але зараз їх немає в місті. Це точно, бо тікали, всі тікали. То потрошечки так налагодили, і потім вже, коли ми ще були в окупації, то все рівно в онлайні ми намагалися виходити. Це було важко, тому що потім взагалі зв'язок зник – і український, і через російські сімки. Ми до останнього не купували взагалі цей російський зв'язок. Взагалі були без зв'язку практично, і дуже складно було передати інформацію рідним, друзям, що все нормально, все добре. І вже, мабуть, десь місяць чи два до визволення

ми тільки придбали цю одну сімку, тому що хоч якось же треба говорити, що все добре, тому що неможливо без зв'язку було. І дитині треба було займатися. Важко було. Виразовували, хто не ходить до російської школи. В нас питали за дитину: «Чому ні?». Я кажу: «Тому що гатять по місту. Як я свою дитину віддам до школи, коли в будь-який момент може прилетіти?». Вже почали викручуватися, як хочеш, аби тільки від тебе відстали. Сиділа вона, звісно, працювала. Єдине, що нікому нічого не говорили, тому що боялися, щоб ніхто не сказав, що моя дитина не ходить до школи і щоб не прийшли потім. Залякували, дуже багато залякували, що і батьків заберуть, і дитину заберуть. І все було.

Те, що я спостерігала, як відбувався освітній процес за російської влади, то два тижні з двох місяців навчання. Я спілкувалася. Мені ж цікаво було. Підручники збирали українські, я знаю, їздили по школах, тому що не було підручників. Але як вони говорили, що українську мову не викреслюють, але основний акцент роблять на російську мову, російську культуру, літературу, історію. Перекручувалася ця історія. Вчителів в більшості не було. Діти ходили до школи, але часто вони сиділи у підвалах, тому що повітряна тривога. З 5–7 років було 2 уроки, наприклад, англійська мова, математика, тому що є тільки 2 вчителів – це англічанин і математик. Все, більше не було. І так десь протягом двох тижнів вони ніби навчалися. Потім канікули. Потім референдум – теж дітей відпускали. Потім знову якісь канікули, тобто, в принципі, навчання як такого не було взагалі. То я прекрасно розуміла, що моя дитина, ховаючись в онлайні, разом з сім'єю отримала набагато більше, ніж, якщо б ми пішли в цю школу. Взагалі те, що примушували, вимагали – так, це було. Але ті, хто залишився вірним, ніхто не пішов. Зраджувати самого себе не можна; свою мову, свою країну, свою державу – не можна. В жодному разі.

М.Г.: *У чому полягав Ваш досвід уникнення участі в псевдореферендумі? Чи ходили по вашій вулиці росіяни, намагаючись залучити до референдуму?*

Л.С.: Ходили, ходили, люди ховалися. Я знаю, наприклад, з того, що я чула, з вулиць нашого району ніхто не ходив на референдум. Всі ховалися по домівках. Нам тоді говорили, радили, що, якщо все ж таки й потрапите або в поле зору і від вас будуть вимагати

голосування, поставте ту «галочку» заради того, щоб врятувати себе, тому що сьогодні вам скажуть: «Ви маєте право вибору або голосувати, або не голосувати, а завтра ви проголосуєте, як вважаєте за потрібне, і до вас прийдуть. Щоб цього не було, краще ставте вже так, що ви погоджуєтесь, і, ясна справа, ви врятуєте своє життя». На щастя, не стукали до нас. Але страшно ці три дні було, якщо чесно, було порожньо. Всюди було порожньо, тільки за потреби і перебіжками виходили, всі сиділи вдома, бо знали, що буде референдум. Це я знаю точно: по максимуму скуплялися, щоб були дома продукти, щоб все було вдома, щоб не виходить зайвий раз. Люди ходили з організаторів референдуму, стукали; машина від'їжджала трошки далі по вулиці зупинялася, і вони вислідковували, чи вийде хтось подивитися, хто то стукає. Якщо бачили, що хтось виходив, то поверталися і могли вже навіть самі залізти через паркани, тому що бачили, що хтось є вдома. Люди передавали цю інформацію в групах. Знову ж таки – ми розумні. Ми знаходили вихід, ми знаходили способи один одному передавати інформацію, навіть якщо нас блокували. Вже навіть, коли з'являвся російський зв'язок, то говорили, що прослуховують. Не боялася. Вже як буде, так і буде.

Коли постало питання, що майже стовідсотково проголосували у цьому референдумі, то у всіх одне було питання: звідкіля цей результат? Зрозуміло, звідкіля цей результат візьметься. «Галочки» самі поставили. Хоча, були такі, що і мені казали, що я роблю неправильний вибір. Ну, це моє життя, якщо це неправильний вибір для мене, то я якось це буду переживати вже сама. Якщо ви вирішили зробили свій правильний вибір, це ваше право. Одного разу мені сказали: «Дякуй мені за те, що я тебе не видав». Тоді дякую, що ти мене не видав. Що я можу ще сказати? Є таке питання – як просто бути людиною. Любитель подяк виїхав. Тікав. Тікало багато.

В мене завжди було таке питання, і цьому любителю «руського міра» теж, завжди було питання: «Ти народився в цій країні, ти жив в цій країні, ти досяг всього тут – так чого ж тоді ти все своє життя провів у цій такій поганій країні, з такими поганими навкруги тебе людьми? І чому ти не виїхав в улюблену свою рашу? Чому ти там не досягав, не жив, не працював? Якщо там краще, чого сидіть тоді тут?». Можливо, хтось дасть таку відповідь. Чому ж ви тоді тут жили, в цій поганій країні? Вам так було погано, а ви не виїжджали в свої омріяні «руські міри», де вам би дали все. Та Бог з вами, живіть

собі. Тільки ось потім не говоріть про те, що ми маємо вас зрозуміти. Немає вибачення, немає розуміння. Краще там живіть, але тоді вже не жалійтеся, коли нам тут буде краще. А нам буде краще. Це точно. Ми всі знаємо, що все буде добре. Україна переможе.

М.Г.: *Останні тижні окупації росіяни активно вивозили все з Херсона. Чи довелося Вам бути свідком цих подій?*

Л.С.: Воно все було настільки відкритим, якщо чесно. Дивися на це і розумієш: які все ж таки нелюди. Раніше я ніколи так не могла навіть подумати. Вивозилося все: сходинки, перила якісь. Якщо їх не можуть відкрити – виламують. В мене питання: «Навіщо тобі ця залізняка? Що ти з нею будеш робити?». Вивозилось абсолютно все. От як казали про ці унітази, от воно так і є насправді. Я б не повірила, якщо б не бачила це сама. Вони не ховалися. Ні. Абсолютно все це було видно, все це було чутно. Просто, знаєте, якось так смішно і в той же момент соромно за те, що така людина взагалі ходить по землі. Ну як таке може бути? Це – жах. Це просто нація бомжів, які дійсно взагалі нічого не мали і вивозили, викрадали. Заганяли просто машину у двір. Причому видивлялися, де яка будівля. Ага, тут таке собі, можна не чіпати. І вони просто заганяли машину у двір, все з хати виносили і виїжджали. Все. Ти нічого сказати не можеш. Що ти скажеш військовим, які на тебе з автоматом? Нічого. На жаль такі факти були. Дійсно бачили. Телефони? Ми повернулися до звичайних кнопочних телефонів. Знаходили стареньке щось для того, щоб не носити з собою телефони, і вже тоді вони теж стали розумнішими і говорили: «А де ваш справжній телефон?» – «А в мене його немає» – «Як це немає? У всіх є, у вас немає?» – «А отак, раз – і немає». Або просто ми їх вимикали, тому що ми українські сімки не виймали, просто на час вимикали і ховали, а брали з собою звичайні кнопочні. А оці останні тижні вони починали знищувати просто все. І уже не було зв'язку взагалі ніякого. Вже не було світла. Вже не було телебачення. І вже не було води, тому що підірвали практично все.

Останній місяць був важкий. Ти збираєш воду, коли іде дощ. Ти ставиш всі ємкості, які тільки є у тебе вдома, набираєш цю воду. Зрозуміло, що пити ти її не будеш, але для побутових потреб вона згодиться. Запасалися ми цією водою. Чомусь було таке передчуття, що треба, щоб завжди вода стояла вдома налита. У сусіда був колодязь, який вже не функціонував багато років. Він заліз, почистив,

привів його в порядок, наточив повний води колодязь і каже: «Хай стоїть».

Коли все зникло, ми розуміли, що щось в місті відбувається. Вони не можуть залишатися в місті, де знищили все. Немає світла, немає води, немає зв'язку. Як тоді вони будуть самі жити? Немає навіть якогось телебачення, тому що вони підірвали все. І, значить, щось має бути. Дорога до Антонівського мосту – це наша центральна траса, і там постійно стояв якийсь гул. Ми не розуміли, бо то було щось незрозуміле. Ми не боялися, коли наші стріляли. У нас діти вже знали – от полетіло на міст. Не бійтеся, це свої. А ось коли вони запускали своє ППО, то було страшно, тому що вони просто гатили, і оці ракети летіли в нас. У сусіда влетіла вночі ракета, пробила йому дах і застрягла над ним, над ліжком. І це якраз було десь до звільнення, може, за тижні 2–3. А він каже: «Я прокинувся від такого грохоту і розумію, що на мене щось сипиться. Я розплющую очі, а наді мною – ракета». Це було жахливо. Таких випадків було дуже багато. Діти збирали залишки цих ракет, роздивлялися. Вони гралися надворі. А коли наші стріляли, якось так не боялися, тому що це наші, все нормально, можна не боятися. Ті, звісно, аби куди потрапляли і казали: «Збиваємо, збиваємо ракети ворогів». Ми прекрасно розуміємо, що нічого там не збивалося, а просто запускалися. Тим паче, вони стояли біля будівель, ставили і погрожували людям: «Скажете, ми будемо знати звідкіля ця інформація». Біля моїх хрещених батьків вони жили в 100 метрах, в сусідньому будинку, який залишили господарі, просто виїхали, і там вони поселилися і жили собі, їздили на роботу, о 8-й годині виїзжали і в 6 вечора поверталися. Ця купка нелюдів. Так і в нас було так само. Люди знали, де вони живуть, і потихесеньку їх видавали. Але це було дуже важко, тому що ми вже розуміли, що довіри не було. Ти точно не знаєш: ти тому говориш чи не тому. В нас була одна група підпільна з Антонівки ... (*посміхається*) ..., і там ми максимально списувалися: хто що бачив, попереджали один одного. Ділилися координатами. Потім бачимо: хлопчика одного заарештували. Хтось його видав. Тож написали, щоб терміново видалялися з групи, щоб не було жодної інформації. І тоді стало вже трошки ... Внутрішньо-то розумієш, що хтось зі своїх. Це було страшно. Такий невеличкий досвід партизанства.

І ніч, страшна дуже ніч визволення була. Прийшла до мене подружка і каже: «Ти знаєш, наші вже сьогодні-завтра нас звіль-

нять». Я кажу: «Та ну, що ти кажеш?». Каже: «Ні». Десь там кудись вона видиралася, почав з'являтися потроху зв'язок. Треба було його їздити шукати. Всі боялися, бо щось відбувається, а ніхто не розумів, що саме. Каже: «Я дозвонилась сестрі, вона каже – там вже наші. Що сьогодні-завтра вже щось буде». І після цієї розмови якраз і була страшна ніч, тому що все гуділо, все гепало, і з такою силою, що ми зрозуміли, що Антошку нашого вже підірвали. Сила вибуху була така сильна, що в нас міжкімнатні двері повідкривалися і просто нас кидало по підлозі, тому що весь цей час ми спали на підлозі. Від самого початку війни, ми не ходили до підвалу, але спали вдягнені на підлозі, тому що в будь-який момент нам треба було, не дай Боже, бути готовими бігти. Поряд стояв рюкзак з документами, чемодан зі складеними речами. Всі з мене сміялися, казали, коли, не дай Боже, щось станеться, ти за той чемодан і забудеш. Але хай буде. І ми спали всі весь цей час одягнені. Тільки вдягалися по сезону, якщо це була весна-літо – вже легше. Важко це було дуже.

Коли нарешті ми пережили цю страшну ніч, надзвичайно страшну, складну, то приїздить до мене подруга з дітьми і каже: «Наші у місті». То перше моє було (*маше головою*) – невдалий жарт. Вона каже: «Я тобі серйозно кажу, на власні очі бачила». І тоді, коли ми вже бачили, що дійсно вже наші в місті ... Це було... Це просто (*маше руками*)... Не передати словами насправді. Це радість! Ти розумієш, що можеш вже видихнути після цього всього і не боятися.

Коли ти бачиш цих солдат і кажеш: «Можна я вас просто торкнуся, щоб відчути, що це справді Ви?». Люди виносили все, що вдома було, і вони вже казали: «Нам вже немає куди, вже досить». Перекривали ці дороги, з'являлися прапори, тому що ховали їх де завгодно так, щоб не знайшли. Стрічки жовто-блакитні. Це настільки було свято. Дійсно, для нас це було свято. Коли вже наші приходили по будівлях, ти дивишся на них і розумієш, що можеш не боятися, що він з тобою розмовляє. Це так надзвичайно. Треба нам було стільки пережити в окупації для того, щоб у цей день визволення відчути такі емоції. Це було свято, у мене є десь фотографія, де ми з військовими. І, ви знаєте, ось коли ти до них дякуєш, вони кажуть: «Дякую вам, що ви нас дочекалися» (*посміхається*). Важлива була віра в те, що ми віримо, що нас не покинули. А як можна було інакше? «Дякуємо вам, що ви нас звільнили!». Він каже: «Якщо б не ви, мабуть, цього не було». Вони плакали, ми з ними плакали, тому що те горе, лихо яке ...

Ой, не дай Бог! Ну, нічого. Херсон це – Україна. Тепер будемо чекати звільнення лівого берега, тому що там теж багато дуже залишилося людей, які вірять і чекають.

М.Г.: *Які Ваші плани на майбутнє?*

Л.С.: Плани – тільки додому, продовжувати жити, працювати, відбудовувати, покращувати. Якщо раніше могли виїхати до Європи, то на сьогодні я можу сказати одне: тільки вдома і тільки в своїй країні. Всі прекрасно розуміють, що це війна і після війни буде важко, але важко на своїй землі. І тільки разом ми зможемо все подолати, відбудувати і зробити ще краще. І нікуди їхати вже не хочеться. Є знайомі, які за кордоном, і єдине бажання – тільки додому. Погляди змінилися. Все змінилося. Шукати кращої долідесь – ні. Тільки вдома.

М.Г.: *Дуже вам Дякую за розмову!*

*«Гуманітарку їхню привозили, біля магазину зупинялись.
Кажу: “Та, ні. Руки маю, ноги маю, картоплю маю.
Вареників налепили”»*

Лук'яненко Лариса Анатоліївна,

працівниця сфери дошкільної освіти м. Херсон
1969 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 01 серпня 2023 р. у форматі аудіозапису
Михайленко Галиною Миколаївною (ХДУ)¹.

Михайленко Галина Миколаївна (далі – М.Г.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Лук'яненко Лариса Анатоліївна (далі – Л.Л.): Я провела в Херсоні всю окупацію.

М.Г.: *Розкажіть про Ваше місце роботи станом на 24 лютого 2022 року.*

Л.Л.: Я працюю у сфері дошкільної освіти.

М.Г.: *Як Ви дізналися про початок повномасштабного вторгнення?*

Л.Л.: Як і всі, застала війну вдома зранку (*посміхається*), потім почалось. Одразу почались обстріли. Ми живемо на Таврійському, донька в мене на Стіклотарі живе. Одразу виїхали до них. Там приватний будинок, а приватний будинок – самі розумієте. Побули ми там три дні, там взагалі гучно стало. Почали рашисти лазити по хатах по Східному, і ми виїхали. У мене будинок в Камишанах, і виїхали ми в Камишани всією родиною з котями, собаками, з усіма. Я живу на самому краю, і всі обстріли Чорнобаївки, все чули. В мене перед будинком поле і весь обзор, як обстрілювали Чорнобаївку, все це мені було видно. Над хатою літали і гвинтокрили, і літаки. Було таке, як заїзжали машинами на вулицю. По периметру ставали машини, висипає звідти жменя їхніх салдофонів і по дворах 6–7 чоловік. Перевіряють документи, шарять по підвалах, по шкафам, усюди.

¹ Дешифрувала запис та створила транскрипт Г. М. Михайленко.

Це, звичайно, було мрак. Дитина в нас маленька, онучці один рік був. Донька нервує, зять ДСНСнік. Його почали кліпашить на роботі. Потім донька з зятем виїхали, а ми залишились. А тут, коли ще були, теж такі моменти. Ми приїхали в Херсон, бо в мене тітка не ходяча, хочеш не хочеш, війна не війна, а їздити треба, пішки ходили. Ще не знаєш, що тебе чекає на дорозі. Ну нічого – ходили. Коли на машині, коли без машини. По-різному було. Страшно було, як з кладовища спускатися і коли в'їжджаєш в самі Камишани, там поворот такий, і вони розвернули свої БТРи, зібрали нас під гірку всіх і стоїмо. І гірше всього, що вдома лишилась донька з маленькою дитиною. Вона телефонує і каже: «Мама, а у нас перед калиткою машина стала». Я тут стою, репетую, донька – там, кажу: «Лізь в підвал, сиди там, що буде, то буде». Три години ми там простояли, я думала: я чьокнусь, а вони розвернулись і через поле поїхали в сторону Чорнобаївки. Бог милував. А так, звичайно, по дворам ходили, до машин чеплялись, в сина і чоловіка права забрали, машину одну відібрали, другу побили. Це капець якийсь. Єдине, що рятувало: донька, коли поїхала, ми ще не прибирали дитячу площадку довго, бо вони заходять, бачать: «Где ребенок?» – «Поехали в поликлинику». А що я мала робити? Ну, вони так лояльно до цього відносились, якщо дитина тут, то були спокійніші, а так, звичайно, і в собак стріляли, і по вікнам стріляли, якщо ніхто не відкриває ... То краще відкривати. Нехай заходять, дивляться. Ну, а що в нас? Такого нічого немає. Форму зятя довелося мені глибоко закапувати (*сміється*), тому що цього не можна залишати вдома. І літаки, коли над будинком летять, то видно їх обличчя. Це, звичайно, мрак. І все. Всі на другий поверх і у всіх очі, очі, очі через це поле, і, звичайно, було жутковато, коли виїзжали колони. Одного разу нарахувала 60 машин і всі з дітьми.

М.Г.: Вивозили дітей?

Л.Л.: Так, наших дітей. Це наші виїзжали. Тікали теж на машинах. Собак покидали, котів немерено. Собаки уходили самі, деяких залишали, волонтери приїзжали забирали.

М.Г.: Як змогли організували свій побут під час окупації?

Л.Л.: Цей будинок в нас недобудований. Опалення не було, рятувала пічка будь-якими дровами, бо дитина мала була. В підвалі стілажи, матраци і в два яруса спальники. Сім місць. Стягувалося все,

що можна було: одіяла, подушки. Особливо, якщо вночі обстріл, підвал відкритий, і так всі одразу схопилися, кожен своє скинув, і всі спустилися. Сидимо. Відбій. Ага, знов всі полізли на гору і знов це все тягнути (*посміхається*). Хто спав, хто не спав. Потім подружки приїхали, кума приїхала. Короче, у мене там цілий табір був. Куди було дівати людей, коли вони бояться в Херсоні бути? Опалення немає, холодно, страшно. Давайте до мене всі.

М.Г.: Це вже під кінець окупації?

Л.Л.: Так. Так. Ой, Боже, Боже! Було таке.

М.Г.: Чи доводилося проходити перевірки документів під час поїздки до Херсона?

Л.Л.: Так. Так. Навіть чоловіків моїх і роздягали, і дивились ці всі наколки, благо, в нас нічого немає. Слава Богу, що населений пункт в нас дружній, в заборах поробили калитки один до одного, щоб на вулицю не виходити. Розумієте ситуація яка, якщо до когось прилетить, завалить і як? Я через забор бетонний не перестрибну, і ми все повипилювали, поробили легкі калиточки і тепер вони в нас так і стоять (*сміється*). Допомогали людям. Та і зараз в нас з цим потопом, але це вже друга серія нашого «Марлізонського балета». Все дорого було. Дуже дорого. Ковбаси немає. Я пам'ятаю, донька купила сосиски, і мала стоїть і цю сардельку їсть. Я кажу: «Боже, Боже!». Перевіряли всі телефони, все, що там є. Ми назнімали, назнімали, комусь відправили, повидаляли, тому що через пости їхати треба. Потім взагалі заборонили фотографії робити і щоб нікому не відправляли. Тому вже не наражали себе на неприємності. Гуманітарку їхню привозили, біля магазину зупинялись. Кажу: «Та, ні. Руки маю, ноги маю, картоплю маю. Вареників налепили». Сина побили сильно.

М.Г.: В якій ситуації відбувалася перевірка чоловіка і сина?

Л.Л.: Виходить, вони чоловіка підрізали (в нас мікроавтобус), що вони від нього хотіли, я не знаю. Вони його загнали прямо в стовб під мостами, розбили машину, і він зателефонував сину, щоб приїхати і допомогти. Вони зрозуміли, що машина не їде, і вона їм не потрібна, а під'їхав син, і вони забрали в нього машину. Син взяв із собою 10 літрів спирту і поїхав за машиною, і вони віддали йому машину (*сміється*). Права відновили вже. Мотоцикл стоїть, я кажу

зятю: «Що мені з ним робити?». І вони: «А чей это мотоцикл?». Я кажу: «Мой». А я на ньому навіть їздити не можу, думала заберуть. Так потім засунули його в кут, закидали його там тряпками, всім на світі. До сусідки приходили, стукали, сусідка глуха, а вони їй двері вибивають. Я прибігаю, кричу: «Не вибивайте двері, я вам зараз все відкрию, через мене зайдете!». А вони ж звіріють. Запускаю їх, вони зайшли, порискали, полазили. В неї будинок невеличкий. У нас, звичайно, перевернули все. Резину в нас забрали, нова лежала. Це, мабуть, найменше, що могли зробити, в людей і більше позабирали. Ось так і жили. Пічка, світла немає, вікна позакривали, бо через мої вікна видно аж до Чорнобаївки. Чоловіку кажу: «Зроби щось, я вже не можу, я не витримую цієї темряви». У мене все, у мене дискомфорт повний, дезорієнтація йде повна. Він потім зробив такі доски навісні, а то вже в крота перетворилась. Дітей племінника з Благодатного забрали, бо там бої були, обстріли.

А самі добре вони гуляли. Поруч школа, так там танці, пляски були. Потім на БТРі їздять п'яні, забор сусіду знесли, самі загинули днівці. Туда їм і дорога. По дорозі багато ракет возили. Я це все з вікна бачу. Мені погано було, коли труповозки їздили. Кров текла з цих машин. Вони насиплю понакидують тіла, палять потім це все в Чорнобаївці. Вони ще стоїть, ми вікна всі закриваємо. Це жак якийсь. По дорогам, коли це все їхало, це якийсь мрак. Це – мрак. Як вони пральні везли, «Дельту Дніпра» всю пограбували. Тягнули це все просто на ободах, це все тягнули. Це якийсь мрак був. Було страшно, звичайно.

М.Г.: Чи змінилося за час окупації Ваше коло спілкування?

Л.Л.: Звичайно. Деякі друзі нам вже НЕ друзі. Самі розумієте. Половина поїхали на ту сторону, хоча ніколи не могла подумати за багатьох. Кожен обрав свою долю сам. А так, хто залишився тут, то мені здається об'єдналися більше, ніж до цього були. Сусіди різні. Є в нас такий сусід: і на парад до них ходив, і зараз він розповідає, як він в окупації сидів. Я йому кажу: «Замовчи!». Просто ми всі це бачили. І пацки йому привозили, і все на світі. За які послуги тільки? За цього сусіда всі якось нервували, що воно там може наговорити. Один у нас на кварталі нехороший чоловік.

М.Г.: Він евакуювався?

Л.Л.: Ні, ні. Він тут. Все в нього благополучно. Ніхто його не чіпав. Сошло з рук, чи я не можу зрозуміти, чи може ще не дійшли до нього.

М.Г.: Під час окупації чи часто росіяни ходили в Камішанах з обшуками, з перевітками?

Л.Л.: Ходили, так. По нашій вулиці, коли ходили, нас вдома не було. Це було зранку. Вони приходили, стукали, наші сусіди прибігли і сказали, що вони виїхали, їх зараз немає тут, і нас це якось не торкнулось. А так дуріли за «руській мір», не хотілось і виходити, і це все бачити. Багато нам вже не друзі. Ніколи не думала, що могли так поступити. А куди мені було виїзжати? В мене троє неходячих. От куди? І бігаємо. Добре, що вони недалеко один від одного живуть. У тітки взагалі цукровий діабет.

М.Г.: Як Ви дізналися про звільнення Херсона?

Л.Л.: Від сусідів. Я тьопаю в своєму городі, а Світлана, сусідка, кличе і каже: «Йдемо чай, каву поп'ємо, щось поїмо». Ігор, сусід інший, біжить каже: «Наші зайшли» – «Куди наші зайшли? До тебе в город зайшли?» – «Лор, я тобі серйозно кажу» – «Ну, добре, будемо чекати». І такий день був красивий. І що ви думаєте. Сидимо зі Світланою, каву п'ємо – і такі крики по дорозі, такі сигнали! Боже, я думала вона мені руку відірве. Вона так вчепилась в мене і трясла мене як грушу і кричить, сльози катяться. Ми вийшли на дорогу. Боже, люди з квітами, столи накриваються, багажники відкриваються, син мій прилетів сюди з Херсона: «Мама, наші тут». Всі п'ють (сміється). Всі з прапорами, всі зі стрічками і з нашими українськими атрибутами. Я подавала українську символіку. Пораздавала усім. Всі нарядні такі. Ой, Бог ти мій! Ми всі сильно зраділи. Вся дорога була в квітах. Пішли одразу мінери, стали розміновувати.

М.Г.: Багато мін знаходять у селищі?

Л.Л.: Так. Перехідні містки сильно були заміновані. Це зараз вже, слава Богу. А цими прильотами мені дах, вікна побило. Я не знаю, як мені це все зібрати воєдино. І збивали їх багато, і вертоліт збили, валявся на полі. В одного пілота парашут не розкрився, а другий на парашуті спустився. Вертоліт догарав, це було страшно.

М.Г.: Чи забирали росіяни з Чорнобаївки свою техніку?

Л.Л.: Так, там ціла гора була, вони її згрібали, згрібали. Це ми нещодавно там були, а вже їх техніку забрали в Миколаїв на переплавку. Тітка вже повернулась. А що їй було там залишатись? Тільки це все почалось, у брата інфаркт стався, він помер. Був приліт в будинок – дядю Мішу вбило. Через три дня в хату прилетіло, і вона зібралась і поїхала до сина меншого, у Скадовськ, вона сама онкохвора, і потім до Києва поїхала. Повернулась, дзвоне мені, каже: «Боже, що ти там робиш?». Кажу: «Траву тяпаю». Каже: «Та додому хочу». Вже вдома. Дай Бог, щоб усі поверталися. З нашого садочка я вже знаю, хто не приїде. Сумно, обідно. Рідня сильно ругалася, що ми сидимо нікуди не їдемо. А куди ми поїдемо? Тітка тут, свекруха тут. А коли окупанти приходили, то на «ви» зверталися, росгвардія така: «Вас тут нікто не обижає?». А хто нас тут може ображати? Сусід вийшов, паспорт показує, а вони питають: «А дружина де?». Та там трохи прихворала. Вона до них виходить, каже: «Ви вже мене вибачте, бо я хвора – коронавірус». Та ви б бачили, як вони тікали (сміється). Чхурнули так, що аж. Це ж треба було придумати таке? А вона така: «Я навіть не можу зрозуміти, як це все сталося» (сміється).

М.Г.: Дуже дякую Вам за розмову!

«Директор театру Олександр Книга виїхав навесні й вирішив попри все проводити XXIV Міжнародний театральний фестиваль “Мельпомена Таврії”». Я теж, як могла, долучалась – писала анонси, організовувала літературну сцену»

Мовчан Альона Ігорівна,

керівниця літературно-драматургічної частини
Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру
імені Миколи Куліша
1997 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю проведене 12 липня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції Черемісіним
Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Вкажіть Ваше місце роботи і посаду.

Мовчан Альона Ігорівна (далі – М.А.): Керівниця літературно-драматургічної частини Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру імені Миколи Куліша.

Ч.О.: Скільки часу Ви провели в окупації?

М.А.: Близько 7 місяців, з 1 березня до 20 вересня 2022 року. Виїхали 20 вересня.

Ч.О.: Як Ви жили до 24 лютого 2022 року?

М.А.: У мене була робота, улюблена робота, були заходи, які організовувала («Поетична шафа»), фестивалі («Шафа! Фест»). Фестивалі – щоліта, заходи – щомісяця. Паралельно я працювала над кількома проектами, над програмою, над випуском книжки з рядками поетів Херсонщини. Я була задоволена своїм життям, воно було наповнене творчістю, позитивом. Менш ніж за місяць до війни, 26 січня, в мене народилась дитина – син Добромир. Народжувала не сама, було термінове кесареве та післяпологові ускладнення. Ходила я дуже повільно, але до роботи хоч інколи,

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

та доходила. І ось 23 лютого в мене був такий перший вихід у світ. Два з половиною роки ми працювали над прем'єрою за п'єсою сербського драматурга Милорада Павича «Вічність і ще один день». Він пише гіперлітературу. Ця п'єса – меню для театральної вечери, написана за формулою 3+1+3, тобто, 3 початки, 1 основна частина та 3 фінали. Працював над виставою наш режисер Сергій Павлюк. Він зробив 1 «аперитив», 2 варіанти «закусок», 1 «основна страва» та 3 «десерти» на вибір глядачів. Прем'єру запланували на 23, 24, 25 лютого. На цю виставу була шалена черга людей, бо там обмежена кількість глядачів. Задіяні шість сцен театру відразу, люди вибирають фінал вистави, а на початку розділяються: одні йдуть на сцену під дахом, інші – на сцену під сценою, та дивляться різні «закуси». І знаєте, це був наче ковток повітря. Я пішла на роботу, чоловік був з дитиною, а як повернулась додому, ми з ним обговорювали план дій на найближчі дні: піти в лікарню, поїхати в торгівельний центр. У нього були останні три дні відпустки, а 25 лютого Віктор уже мав виходити на роботу. Я заснула з позитивними думками та навіть не вірила, що може статися щось погане...

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

М.А.: О 4-й ранку нас розбудив Добромир. Чоловік міняв йому підгузок, і тут за вікном щось двічі бахнуло... «Що це, грім?» – запитала я. «Або вибухи», – відповів чоловік.

Із дитям на руках я читала новини: «Почалося повномасштабне вторгнення...». Чоловікові, а він боєць Державної служби з надзвичайних ситуацій, зателефонував начальник караулу і повідомив про збір-аварію.

Ми швидко спакували речі. Чоловік відвіз нас до моїх батьків, а сам поїхав на роботу. Дорогою ми бачили, як палає військова частина в Чорнобаївці. Було відчуття нереальності того, що відбувається, і страх. Чоловіка відпустили тільки в обід, а вже зранку він мав заступати на зміну.

Повернулись додому, а орендували квартиру на набережній Дніпра біля Парку Слави з чудовим видом на вже окупований лівий берег... Ми чули все, що відбувалось на Антонівському мосту. Вирішили розвідати обстановку та поїхали на набережну парку Слави, а там... стоять люди з чипсами та спостерігають за боєм. Ми були в шоці...

Ночували вдома. Саме тоді ворог ударив по розташуванню прикордонників на вулиці Гімназичній. А незадовго до вибуху я чула, як над будинком пролетів гелікоптер. Це було дуже страшно...

Наступного дня, 25 лютого, чоловік пішов на роботу, а мене відвіз до моїх батьків, і перший час ми жили в них.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

М.А.: Знаєте, це теж дуже складно. Ну, по-перше, 28 лютого я ще слідувала за новинами. Взагалі перші дні повномасштабного вторгнення я практично не спала, адже хвилювалась за чоловіка. Пожежні-рятувальники гасили і Центральний ринок, і прикордонників. Це все було дуже небезпечно. І все чекала на позитивні новини, бо ж говорили то про тиждень, то про 10 днів...

26 лютого малому якраз виповнився місяць. Це вже почалась війна. Тоді я написала перший вірш про повномасштабне вторгнення...

Ввечері 28 лютого я читала, що люди блокують в'їзди в Херсон з боку Білозерки, і, чесно, у мене були думки: чому я не разом із ними? Певно, у кожного було таке відчуття... Я сиділа з місячним малим і не могла піти.

Чоловік працював через день. 1 березня мав їхати знову на роботу, ми з ним обговорювали новини. Він переймався про те, як доїдуть на роботу його колеги, які проживають в області. Чоловік зранку вийшов, зателефонував до начальника караулу, повідомив, що дорогу заблоковано. Той попросив перевірити можливі в'їзди в місто, зокрема й біля «Епіцентру» на Шуменському. Вітя поїхав, а там – гусенична техніка... Бачив колону орків, які вже йшли по мікрорайону. За словами Віктора, це, скоріш за все, була розвідувальна піхота.

Зателефонував до хлопців, вони попросили його повернутись на кільце до ліцею та забрати їх там. Він повернувся, надзвичайників ще перевіряли на блокпосту десь у районі Білозерки. Поки Віктор чекав у приватному секторі, вийшли місцеві жителі. Вони розповіли, що місцеві готувались зустрічати росіян, наробили коктейлів Молотова, а на ранок всі пішли спати... Не дочекались... Коли чоловік сказав, що пожежний, його пригостили кавою... І тут – знову ця колона орків. Окупанти пильно на нього дивилися, вочевидь, запам'ятали авто. Дивом його не зачепили. Чоловік заїхав глибше

у приватний сектор, перечекав, набрав колег та сказав, що вирушає в частину. У цей час вже розстріляли «Даewoo» на Шуменському...

Віктор прибув, доповів про все керівництву. А хлопців навіть у Херсон не пустили – поклали обличчями в землю та погрожували розстріляти.

Поки чоловік їздив по району, він набрав нас, повідомив, що місто окупували та попросив не виходити на вулицю... Батько відразу побіг на розвідку. Ми з мамою та Добромиром були в будинку, я постійно дивилась новини і, чесно кажучи, була розгублена. Мама наполягала, аби я виїжджала за кордон. У мене родичі є в Естонії. Але я не могла покинути чоловіка і вважала зрадою поїхати. Я просто не могла це зробити. 2 березня ми пішли на розвідку з батьком. Ходили мікрорайоном, дивились. На весь Шуменський працювала одна точка з кавою. Воду практично неможливо було дістати. Ми обійшли мікрорайон, зрозуміли, що де працює, яка вартість. Російських військових не зустріли, повернулись додому. Чоловік був на роботі чотири доби поспіль. А ми з Добринею майже весь час сиділи вдома. Я сходила з розуму.

Дитину надовго не могла лишити з батьками, робила те, що могла: писала вірші, викладала в інтернет, робила патріотичні публікації...

Ч.О.: *Ви брали участь у проукраїнських мітингах?*

М.А.: На мітинги я не ходила, тому що була з місячною дитиною. Я викладала в соцмережі вірші й проукраїнські пости, ми запускали патріотичний флешмоб із поетами. Це були вірші українською мовою. Після того у березні ми робили підпільний творчий захід. В одному з артпросторів Херсона зібралися поети, музиканти. Нас було небагато, близько 10 людей, але ми читали вірші, написані за місяць з початку повномасштабного вторгнення. Грали на гітарі, співали. Ну, нам пощастило, ніхто не прийшов, хоча розсилала запрошення в соцмережах. Я не публікувала анонс, але писала людям в особисті. Пізніше з'ясувалось, що дехто з нашої творчої тусовки співпрацював, дехто і в поліцію влаштувався рашистську... Але нас тоді не здали.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш особистий досвід в організації побуту в окупації?*

М.А.: Знаєте, дуже складно відповідати на це питання... Люди такі істоти, що швидко звикають до всіх умов. І я навчилась купувати в магазині не те, що хочу, а що є... І тільки вистоявши у довгій черзі...

Перші пару тижнів ми жили в батьків, то вони ходили на пошуки їжі та закупки. Коли ми повернулися в орендовану квартиру, то вже повідкривали деякі магазини, аптеки, але були великі черги. У банкомат стояли десятки, а то й сотні людей. Одного разу мене з Добринею пропустили, хоча я цього не хотіла. Далі ж завжди чекала на свою чергу. Був випадок, коли просто підійшла записатися в список очікувань, а жіночка, яка його складала, почала кричати і наголошувати, що люди похилого віку в пріоритеті і неважливо, що я з дитиною... «Та я не прошу без черги, просто запишіть...», – відповіла тоді їй. Я розумію, у всіх був складний моральний стан, але це було дуже неприємно...

Люди виїжджали. Дуже багато людей. Знаєте, спочатку це сприймалось як так, як має бути... А вже з середини літа кожен виїзд друзів ставав ударом... І ще ж більшість не говорили, що планують їхати... Писали вже з волі...

Але я намагалась жити далі. Влітку ми зробили ще два підпільних заходи – гаражні паті у дні, коли в нас мали бути фестивалі, тобто на День Конституції в червні та День молоді в серпні.

Чоловік багато працював, я писала вірші, теж працювала... Директор театру Олександр Книга виїхав навесні й вирішив попри все проводити XXIV Міжнародний театральний фестиваль «Мельпомена Таврії». Я теж, як могла, долучалась – писала анонси, організовувала літературну сцену.

Інтернету тоді вже не було. Ми переїхали на іншу квартиру, адже навколо будинку, де ми тоді мешкали, чимало об'єктів заповнили окупанти: будівлі СБУ та Нацполіції, офісну будівлю «мера» сальдо, Порт-Елеватор, стадіон «Кристал», де вони вечорами проводили навчання. Ми постійно чули постріли. А 9 травня, коли я розвішувала білизну на балконі, чоловік погукав мене в дім і показав у вікно. На даху елеватора стояв російський військовий, який у бінокль спостерігав то за «парадним дійством», то за нашим балконом... Це була остання крапля... Я захотіла поїхати з центру, виходимо з чоловіком та сином у двір, а там люди з радянськими прапорами, у георгіївських стрічках... Згодом з'явилися фото

з цього «параду»... І серед учасників я побачила знайомі обличчя... Тоді було сумно. Ще й в один із днів переїзду до мене телефонували та пропонували робити поетичний захід до Дня дітей...

«Мельпомена Таврії» почалась 10 червня. Літературна сцена відбувалась з 11 до 17. Графік подій у мене був досить насичений, тож необхідно було подбати про наявність інтернету. Я працювала у двох кав'ярнях – на Шуменському й у центрі.

11 червня було три заходи на платформі Zoom. Перша – зустріч з письменником, який на той час уже служив у лавах ЗСУ, Віктором Янкевичем. Із ним я спілкувалася, сидячи в дитячій кімнаті в квартирі подружки Юлі. Там же я проводила й захід з Юлею Бережко-Камінською, яка на той час перебувала за кордоном, і останню в цей день бесіду – з американським драматургом Доном Ніро.

12 червня відбулась онлайн-трансляція на Facebook творчої зустрічі зі згадками про Херсон «Теплі мандри» за участю письменниці Ярини Каторож та менеджерки Тетяни Пилипець. Дівчата говорили про Херсон і пригадували заходи, які відбувались у нашому місті, а також, які були пов'язані з херсонцями. Цю зустріч я слухала та коментувала в кафе «Кофітель» у центрі. Як туди добиралась – окрема історія. Чоловік затримався на роботі, тож довелось їхати самостійно. Я посадила Добромира в «кенгуру», взяла в руки автокрісло, повісила на себе барсетку, рюкзак із речами сина, ноутбук та почимчикувала на зупинку. Якою була вага мого обмундирування – не знаю досі, та йти було непросто. Доїхала до Центрального ринку, а звідти обхідними шляхами, аби не зустріти орків, пішла до кав'ярні. Добромир на момент прибуття в пункт призначення заснув, я обережно переклала його в автокрісло й почала працювати. Послухавши зустріч, взялась за написання текстів.

13 червня на платформі Zoom відбулася зустріч зі Степаном Манукяном. Він бізнесмен, зубний технік, співзасновник та директор стоматологічного центру «Дантист». Пан Степан презентував автобіографічну книгу «Смак перемоги неповторний». Цю зустріч я також проводила з тієї ж кав'ярні. Увечері була трансляція Андрія Курейчика на його особистому YouTube-каналі та сторінці Facebook. Її я дивилась із пивнички, що поряд з кав'ярнею, бо «Кофітель» закривали о шістнадцятій годині.

14 червня була зустріч у Zoom з українським письменником Василем Кузаном. Вітя знову був на підробітку, тож я від-

дала Добромира своїм батькам і поїхала в «офіс». А тепер уявіть: у прямому ефірі пан Василь говорить про війну, своє ставлення до рашистів, каже, що їх треба вбивати, як вони вбивають нас, а за п'ять метрів від мене в ресторані сидять ці самі рашисти, у формі, зі зброєю, та розглядають перехожих і відвідувачів кав'ярні. Страху в мене не було. Навіть думки не закрадалось, що може статися погане. Я поставила собі задачу та мала її виконати. Все.

Наступного дня у мене був запланований онлайн-захід із дружиною Василя Кузана, українською письменницею Тетяною П'янковою. Оскільки жоден заклад у цей час не працював, я поїхала... – вгадайте!.. – до чоловіка ловити Wi-Fi біля Державної служби з надзвичайних ситуацій! Так, тієї Держслужби, куди приходили орки зі зброєю та намагалися схилити всіх до співпраці. Вітя у цей час сидів на КПП, а я ходила неподалік та модерувала зустріч із Тетяною.

Тільки-но онлайн-захід закінчився та я видихнула, як чоловік знову повернув мене до реальності. Сказав, що мене додали в групу з херсонськими нацистами... І, як припускали інші «шафовці», про яких також там писали, вела її наша знайома, яка перейшла на сторону зла... І, до речі, її син свого часу був у АТО... Отакий дисонанс...

Я була в шоці... Не знала, що робити далі... Першим ділом написала колегам, аби вони прибрали на YouTube-каналі театру відео онлайн-зустрічей літературної сцени, бо там було моє обличчя... Та й усе! А що ще? Виїжджати з Херсона без чоловіка я не хотіла.

Добралась додому та почала шукати ту групу в Telegram. Знайшла, а там... Скрин моєї основної світлини у Facebook, посту про викрадення Олександра Книги та інших діячів, фото з чоловіком у вишиванках, знімок ніжок малючка в жовто-блакитних пінеточках, вірші... А далі в переписці додали скрин емоційного та не дуже вдалого вірша, який я написала після розстрілу рашистами карети швидкої. Виклала ті два куплети, а за кілька тижнів їх видалила, адже вирішила, що не варто смітити в соцмережах і краще допрацювати текст. Проте й того часу вистачило, аби «добрі люди» заскринили мої рядки.

Пів ночі я вирішувала, що робити: а раптом прийдуть за мною, куди дівати дитину? Із цими думками заснула, а, прокинувшись, знову взялась до роботи – про зустрічі було домовлено, я мусила виконувати заплановане.

16 червня Вітя знову був на роботі (пожежні-рятувальники на той час працювали дві доби через чотири), а в мене були заплановані аж три зустрічі. І я пригадала, що мене якось запрошували до себе попрацювати друзі-готи. Не ті, що зі східногерманських племен, а які ходять на Гелловін на кладовище, палять там багаття (усе в межах безпеки, звичайно), одягаються в чорне та слухають рок-музику. Отже, ми з Добромиром вирушили на ХБК. Малючок заснув у кенгуру ще в дорозі. Я поклала його на ліжко, сама ж підключилась до Wi-Fi та почала працювати. Спочатку долучилась у Facebook до презентації книги п'єс «Дош в акваріумах площ» з Недою Нежданою. Потім відкривала в Zoom презентацію антології антивоєнних віршів «Поезія без укриття» і слухала ефір Макса Кідрука з його особистої сторінки у Facebook.

17 червня були зустрічі з Анною Шеррі на YouTube та з Сашком Кучеренком у Zoom. Їх я знову проводила з дитячої кімнати у квартирі Юлі та Андрія.

Ось такий у мене був семиденний квест. З одного боку, це складно, з іншого – небезпечно, а з третього – наче ковток свіжого повітря...

Уже під час фестивалю додався ще один захід – дискусія «Розстріляне відродження: від Херсона до Харкова і ніколи знову». Він проходив 18 червня на YouTube. Дискусію я дивилась, зловивши Wi-Fi ОСББ. Тут же або біля квіткового магазину на Шуменському я виставляла публікації зі сторінок театру в соцмережах.

Далі відносно побуту. Найбільшою була проблема з вакцинами. Малюкові потрібно було робити календарні щеплення. Вакцини я розшукувала по всьому місту й публікувала дописи з сигналом SOS на своїх сторінках у соціальних мережах. І якщо на початку окупації ще можна було якось впоратись з проблемою, то влітку це було неймовірно складно. Маленького вакцинували на три тижні пізніше! Процедуру Добриня переніс дуже погано: кілька днів був дуже кволим, трималася висока температура, дуже боліла ніжка, малюк увесь час плакав... Це був жахливий досвід.

Щовечора ми об'їздили машиною місто, спостерігали за ситуацією... І день від дня помічали, що росіян на вулицях більше й більше... Вони ходили з нашими дівчатами, скуплялися на ринку за гривні, сиділи в барах, дітки гралися на їхніх танках, фотографу-

валися з ними, загалом – почувалися окупанти так, наче приїхали додому. Це обурювало.

Водночас зігрівали серце акції херсонських партизанів. Ми не раз бачили, як вони малюють на стінах прапори та іншу українську символіку. Раділи й коли помічали, як адмінбудівлі Херсона, де вдень сидять окупанти, вечорами підсвічуються жовтим і блакитним кольорами!

Ч.О.: *Можете описати свій психологічний стан періоду окупації?*

М.А.: Мені дуже складно сказати. Знаєте, моментами я збирала валізи, виїжджала, моментами – ненавиділа весь світ, навіть тих, хто поряд. Мені ставало сумно, коли бачила, як по російському танку, який охороняв радянський прапор у Парку Слави, стрибали діти... Як наші дівчата ходили з російськими військовими... Як діти йшли у школу 1 вересня... Це мене знищувало. А ще знищував і продовжує знищувати той факт, що дехто з друзів поїхав жити в Крим... Тримало тільки те, що я була поряд з родиною, бо ж багато сімей були розділені.

Взагалі, важко описати свій моральний стан – це буде на кілька томів. Я старалась зібратись для того, аби бути мамою та жінкою, аби працювати... Як у всіх, бували моменти, коли я просто сідала і плакала... А тоді сльози висихали й знову з'являлась надія на те, що ось-ось щось зміниться.

Ми з чоловіком жили вірою в краще, трималися одне одного, але інколи розклеювалися. Ось так, якщо коротко.

Ч.О.: *Як вдавалось організовувати роботу?*

М.А.: Їздила по всьому місту, шукала кафе, заклади, друзів з інтернетом. Ось з ноутбуком, з телефоном шукала Wi-Fi, планувала пости наперед, а коли роботи було багато, то бігала з цукерками до знайомих, просилась посидіти у них. Але в мене ще робота – читати п'єси, книги. Я досить багато читала, бо в окупації, крім переживань, з'явився ще вільний час... Ну, коли син відпочивав. Чоловік ішов на зміну, а я боялась спати – треба було постійно слідкувати за ситуацією, тому ночами читала. Відкрила для себе багато цікавих авторів. Особливо заходили прозові книги Тетяни П'янкової, Макса Кідрука, вірші херсонських поетів.

Ч.О.: *Як на Вас вплинула зміна часу і простору в окупації?*

М.А.: Дні спочатку ми жили, а тоді проживали... Існували, не відчуваючи часу та простору, як ляльки...

Я зараз намагаюсь пригадати, як жила. Навесні, наприклад, були моменти, як сиділа на Суворова в кав'ярні, читала книжку, а в цей час директор телеканалу «ВТВ плюс», де я свого часу працювала, зустрічався з якимись чоловіками. Як з'ясувалось, канал співпрацював з окупантами. Сумно, але це їхній вибір.

Дуже все змішалось... Знаєте, коли емоції б'ють через край, ти перестаєш помічати час і простір. Особливо так було в останній місяць перебування в окупованому місті – вересень, коли чоловік вже не ходив на роботу (до речі, пожежні-рятувальники працювали в окупації під українським прапором до 01.09). Ми думали: їхати чи не їхати? Вирішили, що лишимось і продовжимо збирати мотоцикл, який відклали, коли я завагітніла... Треба ж було чимось займатися, поки чекаємо на визволення...

Знайти інтернет я вже практично не могла, було дуже важко працювати. Якщо раз на тиждень вдавалось вийти на зв'язок, то відписувалась колегам і друзям. А вони все наполягали, що нам треба виїжджати...

Ми відчували себе героями якогось дурного беззмистовного мультику. Зранку вставали, годували дитину, йшли в гараж, гуляли, годували дитину, дитина спала, ми знову гуляли, десь їхали, щось робили... Щось невідомо для чого... Просто чимось займали ефір. Друзів вже практично не лишилось, бо більшість повиїжджала, було кілька близьких людей. А так ми постійно були втрьох.

Почали вимикати світло. Але було все одно. Я відволіклась постійними фанатичними прибираннями квартири та приготуванням їжі, хоча взагалі не кулінар...

У вересні з Віктором дізналися, що в будинку за нашою старою адресою окупанти проводили обшуки. Ще й наближались терміни наступної вакцинації сина. Ми розуміли, що час виїжджати... Зібрали валізи, здали орендовану квартиру і 20 вересня вирушили в дорогу...

Як зараз пам'ятаю, прокинулись того дня і чоловік питає: «Ну що, їдемо?». Я мовчу. «Альона, їдемо?». Я мовчу... Він встав і почав збиратися, я машинально пішла за ним...

Ч.О.: Як вдавалось вирішувати фінансові проблеми?

М.А.: Мені дуже пощастило, бо чоловік пожежний-рятувальник, Україна платила йому зарплатню і доплати. Тому навіть при високих цінах на продукти ми могли орендувати житло, забезпечувати себе й дитину... І збирати гроші на випадок виїзду... Допомогали знайомим, у яких не було що їсти. Я збирала й розвозила продукти літнім жіночкам, поетам. Ми опікувались патріотично налаштованим дідусем...

Друзі з підконтрольної писали, пропонували допомогу з грошима. Я їх спрямовувала до тих, хто її дійсно потребував, або до тих, хто допомагав іншим. Приміром, друг Віктор Братан волонтерив, я давала його картку. Він закупляв продукти, розвозив бабусям та всім, хто цього потребував. Були колеги з театру, молода родина, я давала і їхню картку. Я знала, що в них дитина, що дуже складно, бо вони не місцеві. Картку вони дали, кошти їм скинули... Та, як виявилось, тоді вони вже співпрацювали з окупантами...

До речі, і театр зарплатню платив. Не завжди вчасно, не завжди повну суму, але як міг – за це спасибі... І ще колега з театру Євгенія Кірсанова робила збір та підтримувала коштами тих, хто лишився в Херсоні. Кілька разів скидала мені, і якраз коли треба було... Привозили продуктові набори від режисера театру Сергія Павлюка – теж коли нам була необхідна підтримка...

Але ще раз зазначу: нам дуже пощастило...

Ч.О.: Ви пам'ятаєте ціни на продукти періоду окупації?

М.А.: У мене навіть був пост про ціни: «На ринку продають хліб за демократичні п'ятнадцять гривень, картоплю середню – по тридцять гривень за кілограм, дрібну (я таку в кращі часи в селі худобі давала) – по п'ятнадцять гривень. Шкуродери... Але продають, і то добре!». Це текст від 2 березня. У перші дні все було дуже дорогим. Влітку можна було придбати за доступними цінам овочі, домашнє м'ясо на ринку та сир у магазинах нашого маслозаводу. А ось предмети особистої гігієни коштували чимало... Підгузки для дітей марки «Huggies» у захоплених рашистами магазинах (один із них назвали «Тору») коштували понад 2000 грн. Ну, це взагалі не вкладалось в голову! До початку повномасштабного вторгнення ми купували за 600 велику пачку, а тут 2000! Але ми примудрялися ще в серпні відшукати українські підгузки за демократичні 500 грн.

Я ще, до речі, пам'ятаю, як весною, коли полиці магазинів пустували і тільки-но почали возити продукти з Криму, люди продавали ковбасу та пиво з багажника автомобіля на Суворова. Стояла молода пара, вони за палку ковбаси брали 300 грн, а за 2 літра пива, здається, 150 чи 200.

Коли ж на початку окупації розпродавали продукти в магазинах, оливки в АТБ були по 10–15 грн. А влітку хотіла купити їх для салату, то ці ж оливки марки «Своя Лінія» на ринку продавали за 80.

Підвищували ціни на медикаменти. Було дуже дорого в аптеках. От я спілкувалась зі знайомою лікаркою, вона говорить: «Наприклад, “Еналаприл” від тиску у нас 20 грн, а в окупації за них брали 200».

Пива було скрізь багато, але коштувало воно... Здається, влітку хлопці купували на ринку пляшку 0,5 л за 60–80 грн.

Ми не купували, але бачила, що крупи також коштували більше, як і консерви... Російські, скоріш за все з їхньої гуманітарки...

Загалом, все було в 2–3 рази дорожче. Ціни кусались. Коли ми виїхали на підконтрольну, зрозуміли, що жити в Києві дешевше, ніж в окупованому Херсоні... Та як перебралися в Миколаїв, помітили, що там ще дорожче, ніж у Києві... Не знаю, чому так. Може, бо Миколаїв відходить від обстрілів...

Ч.О.: *Вдавалось зустрічатись з кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати і чи склався у Вас їхній образ?*

М.А.: Щодо кримчан важко сказати... Було видно військових, і було зрозуміло, де зі сходу країни, а де росіяни, бо вони говорили з певним акцентом. А, загалом, скоріше ні, ніж так, скоріше, не пересікалися.

Ч.О.: *У Вас склався єдиний образ окупантів?*

М.А.: Ні. Ви знаєте, це дуже складно, бо, по-перше, як я зрозуміла, «днр»/«лнр» і росгвардія не контактували. Був випадок, коли окупант почув у кав'ярні мою українську та сам почав говорити нею... Я пішла в іншу залу, але зрозуміла: він намагався показати, що свій... Але свої зі зброєю не приходять.

У мене склався образ військового росгвардії, коли Віктора у дорозі з Залізного Порту до Херсона ледь не розстріляли через татуювання... Образ такий: це чоловік середнього зросту, чорнявий,

дуже злий, грубий, з негативним поглядом на світ та який дивиться на тебе з презирством. Я не буду стверджувати, що вони недалекоі... Дійсно, військовий слово «КохАна» в Telegram у Віктора прочитав як «КоханА» і думав, що це чоловік... Смішно? Так. Але далеко не всі були дурні, як люблять розповідати... Особливо що стосується ФСБшників, які допитували друзів та мого чоловіка.

Були перелякані буряти, які їздили, заглядали на всіх...

Окупанти відчували себе королями. Окрім всього, вони не дотримувались правил дорожнього руху, через що траплялись ДТП та страждало цивільне населення.

Були ті, які відчували провини і всім про це розказували. Хоча, може, вони просто грали, говорячи, що заручники обставин?! Бо це смішно! Бо хто тут заручник?! Були ті, хто був у шоці – це можна було прочитати в очах. Насправді, важко скласти один образ... Вони всі приїхали на нашу землю зі злом – це спільне та характерне для російських військових.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід виїзду з окупації?*

М.А.: Ми виїхали 20 вересня на власному автомобілі. Дуже довго й ретельно до цього готувалися. Зокрема, спакували речі в прозорі сумки з-під постільної білизни – аби їх менше переривали. Також узяли з собою велику скатертину, на яку за потреби викладали все з автівки для перевірки.

Спочатку нам щастило, і ввечері того ж дня ми дісталися Запоріжжя. Їхати десь далеко не хотілося, тож спершу планували перебратися до Одеси. Але передумали, дізнавшись, що туди вже переселилося чимало херсонських пожежників, а тому Віктору важко буде влаштуватися на роботу. Обрали Вознесенськ. Зателефонували в частину, нам сказали приїжджати. Траса через Кривий Ріг була закрита, рушили в об'їзд – через Кропивницький.

За сорок кілометрів до останнього о восьмій вечора, наша машина потрапила в яму. Порвалися два скати, а запаска була лише одна й та не накачана. Ми вже думали, що доведеться ночувати з дитиною в полі. Аж тут небо послало нам янгола – Юру. Чоловік якраз їхав рятувати знайомих, що теж застрягли десь на дорозі. Він дав нам свої запасне колесо та насос. Ми «перевзулися», добралися до Кропивницького, а наступного дня – і до Вознесенська. Там пробули всього два дні – з роботою в чоловіка не вийшло,

довелося шукати інші варіанти. Обирали між Миколаївщиною, Закарпатською областю та Кіровоградщиною, а опинилися в Києві. Там завдяки колегам чоловіка протягом трьох днів знайшли житло, Віктор прикомандирувався до обласної рятувальної частини у Вишневому. Заяву він їздив писати в Ірпінь. І вже на зворотньому шляху на тому славнозвісному Ірпінському мосту в нашого автомобіля порвався трос зчеплення. Машина стала. Він довго намагався щось зробити сам, та не виходило... Тут зателефонувала я, він розповів про те, що сталося, і я з малим на таксі проїхала пів Києва до авторинку, а тоді ще чималу відстань до Ірпеня. Полагодили авто, з'їздили у Вишневе, а наступного дня Вітя вперше пішов на зміну з новими колегами. Після цього випадку ми почали жити більш-менш спокійно.

Ч.О.: *З чим у Вас зараз асоціюється окупація?*

М.А.: Це досвід, який я не хотіла б прожити знову.

Ч.О.: *У Вас будуть особисті прогнози щодо завершення війни?*

М.А.: Дуже важко сказати. Знаєте, в мене більше надій і мрій. Одне мені здається, що війна закінчиться так раптово, як почалося повномасштабне вторгнення. І лівий берег, і схід, і Крим звільнять так раптово, як звільнили Херсон.

Ч.О.: *Дякую, наразі у мене це всі питання. Якщо буде бажання щось доповнити, що не було враховано попередньому питанням, будь ласка.*

М.А.: Побажання тільки нашої перемоги та мирного неба.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

«Окупація – це справа складна, психологічно складна»

Мринський Іван Миколайович,

доцент кафедри ботаніки та захисту рослин Херсонського державного аграрно-економічного університету
1976 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 28 червня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Мринський Іван Миколайович (далі – М.І.): Повністю весь період до деокупації.

Ч.О.: *Розкажіть про Ваше життя напередодні повномасштабного вторгнення.*

М.І.: Займався викладацькою діяльністю, науковою роботою, науковими проектами. Ми мали можливість їздити по господарствам Херсонської та Миколаївської областей. Проводили цікаві наукові дослідження. Займався виданням навчальних посібників для навчального процесу як звичайний викладач. Опікувався нашим невеличким садом у нас в університеті, де ми вирощуємо малопоширені плодові культури, колекційним розсадником, теплицею – як в робочій, так і позаробочий час.

Ч.О.: *Як Ви зустріли 24 лютого 2022 року?*

М.І.: Це був дзвінок, дзвінок мого колеги, який подзвонив і повідомив, що розпочалася війна, а дзвінок був десь, мабуть, о годині п'ятій ранку, дуже рано. Напередодні, ввечері, я повернувся з Мелітополя, де виступав на науковій конференції. Ще й обговорювали питання з колегами, чи варто залишитися там переночувати чи їхати додому. Тоді була дуже тривожна інформаційна обстановка, тому ми вирішили повернутись до Херсону. І слава Богу, тому що дома все-таки трішки було психологічно легше перенести цю ситуацію.

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Ч.О.: Чи були у Вас думки чи прогнози, що війна може початися?

М.І.: Ви знаєте, я думаю, що, як і багато українців, ми все-таки сподівалися на здоровий глузд. Тому все-таки було сподівання, що ця ситуація не станеться. Новини, зрозуміло, тривожні були. Ці тривожні новини розпочалися ще з весни 2021 року, але, можливо, тому що був такий розголос ситуації, то все-таки тоді війна не розпочалася. Але, на жаль, як бачите, в лютому місяці це сталося. Я навіть з певною долею скептицизму віднісся до того, що за місяць до початку війни дружина почала збирати тривожну валізку: консерви, речі першої необхідності, документи. Проте у нас на момент початку війни все вже дома було зібрано і стояло, скажем так, при виході. Хоча знову-таки це викликало таку собі посмішку: невже все це знадобиться ... (посмішка) ... Не вірилось, не вірилось в те, що розпочнеться війна, до кінця не вірилось...

Ч.О.: Свідком яких подій Ви були 24–28 лютого 2022 року?

М.І.: Так сталося, що я проживаю з видом на Дніпро, на Антонівський міст. Тому, коли розпочалися бойові дії поблизу Херсону, це я все чудово і бачив, і чув. Саме перше, що не було зрозуміло, що робити взагалі далі, куди бігти, чим займатися, тобто ситуація була для нас з багатьма питаннями, а потім ми бачили, чули звуки вибухів. Бачили, як працювали гвинтокрили десь в районі Олешок, біля мосту. До сих пір ми не знаємо, чиї то гелікоптери були – українські чи російські. Потім над Дніпром пролетіли літаки. Один, потім ще 2 літака пролетіло. Ми зрозуміли, що ситуація серйозна. Пішли до онкологічної лікарні, яка знаходилась поблизу нас, бо знали, що там є сховище. Спустилися туди з речами разом з сусідами, тому що ми зрозуміли: раз уже почалися активні бойові дії поблизу Антонівського моста, то це може дійти і до нас. Сховище, людей багато, пацієнти. Все там трішки ще не було пристосованим до такої кількості людей, тому ми вирішили повернутися в сховище, яке було під нашим будинком. Ми там його завчасно з сусідами трішки обладнали. Там ми почули і звуки вибухів, і вібрації від них. Це були перші обстріли Антонівки «Градами». Потім скинули дві авіабомби біля Антонівського моста вже на нашому березі. Ми все це чули. Потім були обстріли артилерії по передмістю Херсона десь в районі Молодіжного пляжу. Це вже був справжній артилерійський обстріл... Ми все чули. Реакція людей у сховищі, зрозуміло, що була

тривожною. Люди молилися, плакали. Діти були поруч. Такі події до цього можна було побачити тільки в кіно або почитати в книгах, але вживу ніхто з нас в такій ситуації не був. Російська техніка по Кіндійському шосе в Херсон спочатку не заходила. Ми так розуміли, що росіяни просто ще не знали, куди можна заїжджати, куди рухатися. Потім з'явилося повідомлення, що побачили російські броневих автомобілі «Тигр» десь в районі «Епіцентру» – «Фабрики». Вони заїхали, розвернулись і поїхали. Ситуація така тривожна була. Ми не розуміли, що відбувається, не розуміли дії, які відбуваються: чи наші війська обороняються, чи наші війська відступають. Зі сторони Антонівки лунали постріли і черги. Новини ми читали з інтернету і слухали українське радіо, яке на той момент ще працювало. Нас не тільки цікавило, що в Херсоні відбувається, а й цікавило, що відбувається взагалі в Україні, тому що на той момент якраз зайшли російські війська з півночі і була ситуація дуже непроста під Києвом.

Окупація, як вам сказати? З 1 березня вже у нас офіційно в Херсоні це розпочалося – зайшли російські військові. Окупація – це справа складна, психологічно складна. Чому? Тому що нема впевненості в завтрашньому дні. Ти не розумієш, що буде в тебе завтра, післязавтра, через неділю. Не розумієш, що буде через годину. Найстрашніше, коли вже окупація відбулася, було усвідомити, що наші війська відступили. Це ж як відсутність будь-якого захисту. Коли живеш у нормальному, цивілізованому світі, ти маєш можливість отримати медичну допомогу, при необхідності отримати підтримку від правоохоронних органів, якщо, не дай Боже, сталася пожежа, ти міг викликати пожежників, тобто всі ці моменти, які є дуже простими, звичайними для людей, для нас вони тоді вже були або відсутні, або обмежені. І насправді усвідомити це було дуже складно. Я чув від своїх сусідів таку думку і, в принципі, з нею згоден: «Окупацію можна витримати, хоча це дуже складно, небезпечно і рік, і два, і три, якщо потрібно – 5 років (проводжу аналогію з Другою світовою війною), головне знати, що буде визволення і буде перемога». Оце найбільш важливий момент.

Відсутність інформації ми відчували з початку червня, коли, на жаль, вже не було українського радіозв'язку. Телебачення раніше ще відключили, здається, з квітня, коли росіяни почали використовувати кабельне телебачення для демонстрації своїх каналів. Але

радіо ми слухали, новини хотілося чути, а от уже з початку червня вже, на жаль, українського радіо не було, можна було тільки прочитати новини через інтернет-ресурси. Тоді вже ми мусили взяти російські сім-картки, тому що потрібно було хоч якось спілкуватись, зв'язуватися і можна було новини читати через інтернет. Хоча і був страх, зрозуміло, що тотальна перевірка всього і вся. Тому постійне «чищення» телефону, щоб там не було ніяких підозрілих для росіян фото або історії в телефоні, де, які новини читав, тому іноді новини тільки по заголовкам читали, щоб не відкривати. Часто стикалися з фейковими новинами. До речі, дуже дякую ресурсу «Український південь» – новин багато було, автор Лідія Григор'єва, вона давала зважену інформацію. Теж підтримка була дуже серйозна психологічна. Насправді це, можливо, зі сторони не зовсім зрозуміло, а, коли в окупації знаходишся, будь-яка така звістка підтримує психологічно, дуже насправді підтримує. Ти ж не знаєш, що буде завтра: пролетить – не пролетить, заберуть тебе – не заберуть, будь-який вихід на вулицю, навіть за продуктами або на просто на вулицю, – це ризики. Тому завжди намагались психологічно підтримувати один одного.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

М.І.: Ми сподівалися, що все це швидко закінчиться. Надія була, що це буде недовго, що це день, два, три, неділя, дві неділі, але коли вже прозвучало, що окуповано наше місто, то це було насправді складно психологічно. Ми розуміли, що ми зарадити цьому не можемо. Ситуація склалася, як вона склалася, але психологічно це було складно. Я проводив аналогію з Другою світовою війною, коли останній раз місто наше було окуповано. Це ми знали з історії, читали про це, світлини якісь бачили – і це було десь там далеко. Дата звільнення Херсона, чітко пам'ятаю, – 13 березня 1944 року. Все це історія, а у мене питання виникло: «Коли ж буде дата нашого звільнення?». І ми чекали, новини читали, Арестовича. Знаєте, мені важко критикувати чи позитивно говорити про нього. То хай фахівці оцінюють: він правий був – неправий, правильно-неправильно – важко сказати. Арестович казав: «А от ще два тижня почекайте, і все буде нормально». Я для себе розумію, що якби він сказав: «Почекайте два роки» – то це звучало би дуже довго, а коли там неділька, а потім ще неділька, то, знаєте, воно дві неділі пройшло,

потім ще, то це десь підтримало. Дуже, до речі, підтримував по новинам і по своїм виступам голова військової адміністрації, якщо не помиляюсь, Віталій Кім з Миколаєва. Ми за наших близьких сусідів, за Миколаїв, також переживали, тому що не хотілося, щоб там така ж ситуація відбулася, як в Херсоні. Новини читали за Херсон, за Миколаїв. Будь-які маленькі перемоги, які відбувалися та принаймні висвітлювались (ми ж розуміємо, що все не освітлювалось), то вони також підтримували, психологічно надихали. Тому 1 березня то був складний день насправді.

Ч.О.: Ви провели в Херсоні всю окупацію?

М.І.: Так, з першого дня і залишили місто ми 22 листопада 2022 року. Чому? Тому що вже на той момент почалися обстріли міста і безпекова ситуація склалася дуже складна. Почалися прильоти біля будинку, де живу: двір за будинком, в будинок, навколо будинку, касетні боеприпаси на той момент прилітали. Ми зрозуміли, що дуже великі ризики для дітей, родини, тому вирішили, що нам потрібно виїжджати, а так всю окупацію був там.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

М.І.: Участь в мітингах не приймав. Я живу ближче до окраїни міста, і переміщення з одного кінця міста в інше – то були ризики. Тому ми вирішили не ризикувати, хоча за людей переживали за наших, бо новини дивилися.

Ч.О.: У чому полягав Ваш особистий досвід організації побуту в окупації?

М.І.: Ми почали цінити ресурси, які в нас є. Я маю на увазі запаси продуктів, наприклад, цукру, солі, олії, муки; запаси звичайних речей – сірників, прального порошку... Коли ти розумієш, що тобі простіше все взяти вдома, чим поїхати на ринок, і не зрозуміло, що може відбутися по дорозі на ринок / з ринку, тому цінилося те, що є, і ми старалися дуже раціонально використовувати ресурси, які у нас були, для того, щоб можна було максимально зберегти кошти. Чому? Тому що ситуація по фінансам була теж дуже непростою. Ми та наші сусіди намагались використовувати все, що у нас було навколо будинку, наприклад, вишні, шовковицю. Були пластикові пляшки – набирали в них воду, тому що ми переживали, що робити, коли її не стане. Максимально старалися наповнити ємності водою,

і не тільки в квартирах, але і у підвальному приміщенні. Коли світло і газ є – все гарно, а коли не стане, що робити, як готувати їсти? Тому ми зібралися з сусідами за будинком, де було сухе дерево абрикоса, і його повністю розпиляли на складові, від такої гілочки тоненької до стовбура ... (показує) ... І все це так дуже акуратно склали в підвальному приміщенні. Ми розуміли, якщо буде відсутнє світло, газ, то потрібно готувати їжу. Робили консервації. В принципі, доступ до ринків був, тому там скляні банки, кришечки купити можна було, то старалися максимально законсервувати продукти. Зважаючи, що у нас холодильники завжди заповнені були: овочі, фрукти, м'ясо і так далі, то ми їх старалися максимально зберегти. Не була зрозуміла ситуація, що буде завтра, і почали організовуватись риночки в нас такі, яких раніше не було, перекупщики спочатку були. Коли почали масово магазини закриватися, то почали розпродувати товари, щоб швидше закритися. В нас поряд магазин АТБ був, і люди там скуповували всю (були такі, мені важко судити, це правильно чи неправильно, як виживали, хто як виживав) продукцію, а потім вже, коли магазини були закриті, вони просто перепродували. Там тільки більшу ціну ставили. Про це важко говорити, але так воно було.

Також ми робили світломаскування вікон у квартирі. Звичайно, у вечірній час старалися світло не включати або ж включати в кімнатах там, де світломаскування зробили. Приваблювати увагу не хотілося зайвий раз, ну і вели себе відповідно, так, щоб було тихо, спокійно, без всяких шумів.

Ч.О.: Наскільки Ви відчували зміну часу і простору в окупації?

М.І.: Ви знаєте, коли ти працюєш, коли ти ходиш на роботу, коли в тебе є завтрашній день, більш-менш явний, ти розумієш, що буде завтра, що буде десь орієнтовно через місяць, через два, тобто життя сплановано, і воно, у принципі, більш-менш так рухається, якісь плани робиш і так далі. А коли прийшла війна, то фактично стало зрозуміло, що все, що ти там думав, планував, і ця стабільність – вона просто як вітром здулася. Знаєте, як ото такий туман, а потім піднімається вітер і це все здуває. Так і тут все виявилось таким туманом на той момент часу, тому дуже складно було насправді. Саме перше це – що робити? Тому що в нас, наприклад, багато зобов'язань. Я працюю, я маю ходити на роботу, а, для того

щоб піти на роботу, мені потрібно було перетнути більшу частину міста, і ситуація була незрозуміла, тому я на роботу потрапив, мабуть, десь через місяць. Робота є робота, то коли транспорт почав ходити, завдячуючи керівництву міста, все-таки зрозуміли, що людям потрібно якимось переміщуватись – маршрутки, тролейбуси виручали. Я їхав на роботу / з роботи і бачив по Перекопській обстріляні будинки. На той момент ця ситуація ж була взагалі нереальна, незвична. Зараз (це не зовсім звучить коректно), але ми звикли, на жаль, до цього, що щось прилетіло, будинок розбило, пожежа там, не дай Боже, люди загинули. До цього звикнути важко, звичайно, це так, але дуже тяжко і на той момент було, коли їдеш по знайомим вулицям, бачиш прильоти: там БТР стріляв по будинку, видно сліди цих снарядів, десь вибиті вікна, вибита цегла. То це сприймалось дуже складно насправді, тому що були ризики для життя і ти не розумієш, що буде далі. Ти на роботу поїхав і не знаєш, ти повернешся звідти чи ні. Поїздка на роботу – це цілий квест. Ти переживаєш, як це все відбудеться. Періодично з'являлись блокпости. В одному місці, другому місці, читаєш телеграм-канал. Дивіться, там «увага» пишуть, значить, стоїть блокпост. А ти вже думаєш, чи варто, наприклад, лишній раз пересікатися з росіянами. Хтозна, що там у них у голові. Телефон потрібно «почистити», щоб там, не дай Боже, ніяких слідів не було, що ти там якісь новини останні дивився, тобто було складно. Але люди до всього адаптуються.

Ч.О.: Розкажіть про власний досвід організації роботи в окупації?

М.І.: По-перше, насправді війна, зрозуміло, це ситуація дуже не проста, але на той момент ми працювали дистанційно. Чому? Тому що цьому сприяло поширення COVID-19. Формат роботи був зрозумілий, потрібно було відволікатися самому, з однієї сторони, від ситуації, тому що це певна зайнятість. Набагато складніше нічим не займатися, з іншої сторони – потрібно було підтримати студентів. Питань було багато навіть у мене: як себе вести, і що робити, і так далі. То що вже казати за наших студентів? Хоч я не так вже маю багато життєвого досвіду, хоча вже сивий і став ще більш сивий за цей рік, але що ж говорити за дітей, які тільки прийшли на навчання? Тому старалися виходити на зв'язок, був розклад занять,

всі спілкувалися, проводили заняття, щоб їх підтримати психологічно. Виходили на зв'язок не всі, але ж ми стали спілкуватися, викладати матеріали дисциплін.

Я на той момент працював над трьома навчальними посібниками, вже наближався фініш роботи, і я розумів, що от в любий момент може зникнути світло, в любий момент можуть зайти в квартиру, наприклад, забрати комп'ютер. Можуть. Запросто. Хтось. Я дуже переживав, що ця незавершена робота, вона може зникнути, а роботи там було багато зроблено підготовчої, і от тепер ця незавершена робота вона просто пропаде разом зі мною. Ну, всі ми не вічні, зрозуміло, ми не можемо жити 100–200 років. Комуś поталанить може, але тим не менше, як кажуть, скільки Богом відведено, стільки відведено. Я дуже переживав, що я цю роботу не завершу і ця праця просто пропаде, тому я прикладав максимум зусиль для того, щоб завершити цю роботу і передати в видавництво. Тобто я вже думав так: якщо, не дай Боже, якась ситуація складеться трагічно, то принаймні моя праця не пропаде і нею скористаються люди. В мене була така думка. Тому я старався максимально працювати, коли вдень, коли більше в вечірні часи. Ввечері комендантська година розпочиналась, і все вже не рухалось. Патрулі тільки їздили по вулиці або БТР, тому можна було спокійно працювати. Ми зробили світломаскування гарне, і я так працював.

В університеті у нас ще була незавершена справа. У нас була дуже цікава ідея: ми зробили такі заготівки для виготовлення синічників і мали разом з дітками-школярами їх робити на уроках праці. Ми хотіли їх навчити виготовляти синічники, а потім розмістити їх у дендропарку нашого аграрного університету. Було так дуже цю роботу жаль, тому ми разом з колегою, коли на роботу приїжджав, принаймні спочатку раз на тиждень, потім деє двічі на тиждень разом доопрацьовували ці будиночки: почали збирати, потім почали фарбувати. Залишились ще студенти в гуртожитках, хто не зміг виїхати, і ми їх разом розвішували на території нашого дендропарку, деє, мабуть, півсотні вивішали. Люди, які ходили, питали у нас: «Так війна, навіщо ви це робите?». Кажу: «Війна то війною, а це птахи. Якщо навіть нас не стане, то птахи там будуть жити».

Я зробив чудові фотоматеріали під час окупації, які ввійшли у мою книгу. З однієї сторони, були ризики, що вона могла взагалі не вийти, а з іншої сторони – я задоволений, що там є фото, які зро-

блені в окупованому Херсоні. Ці фото показують, як ми робили свою справу, як розвішували будиночки для птахів до 1 квітня (Всесвітній день захисту птахів). У мене є фото наших студентів на території дендропарку, коли все робили, але фото не передає звуки, а в той самий час були чутні автоматні черги, деє вибухи, тобто ось так.

Хочу видавництву, з яким співпрацював, подякувати за підтримку. Це видавництво «Олді+». Вони оперативно працювали і макетували мої книги. Моя задача була дуже швидко вичитувати макети (я їх особисто редагував) для того, щоб передати їх знову у видавництво електронною поштою, тому що я переживав, щоб не виключили світло, закінчиться інтернет і так далі. Все відбулося, слава Богу, тобто за час перебування в окупації були змакетовані чотири моїх навчальних посібника, які вийшли наприкінці 2022 року. Роботою я задоволений. І слава Богу, що вони були випущені і вже використовуються в роботі.

Таким чином, я відволікався, тобто рятувала робота. Але не тільки це. Коли я писав книгу «Методи приваблення птахів та кажанів для біологічного захисту багаторічних насаджень», я приводив в ній схеми різних будиночків для птахів. Там їх декілька типів, і я вирішив, поки є час, я зроблю дома для себе, тобто втілю ці креслення в життя. Магазин ще працював «33 квадратних метра». Я пішов, купив дошки і почав робити. Сусіди дивляться, запитують, що я роблю, я розповідаю. Потім я звернув увагу, що у нашому невеличкому сховищі у підвалі будинку не вистачає місць для сидіння, коли туди спускаються люди. Тоді я почав шукати з піддонів дошки і робити невеличкі такі лавки. У нас вдома їх називають «ослончики», така невеличкі лавочки ... *(посміхається)* ... різних форматів, для того щоб забезпечити потреби своїх сусідів. Причому так: кому потрібно додому – давайте теж я вам зроблю. Я відволікався в роботі, воно коли щось робиш – тоді легше психологічно переноситься. Я їх робив, фарбував, роздавав бажаним і, відповідно, також зробив необхідну кількість в наше сховище. Вони там до сих пір деє, сподіваюсь, хтось ними користується.

Ч.О.: Як на Вас вплинула інформаційна блокада?

М.І.: Насправді нас рятувала присутність інтернету, тобто інтернет дозволяв працювати, тобто я знаходжусь в квартирі, з інтернетом працюю увесь день – і все. Ніяких проблем не було. Принаймні

таких великих. Потім вже, коли у нас зник український інтернет, це на початку червня, то вже з'явився російський інтернет. Я також готував багато презентацій для проведення занять, ним користувався. А влітку вже і таких великих навантажень навчальної роботи не було. Переживання як переживання. Розумієте, якщо дуже переживати, то не можна було за поріг квартири вийти, а так життя продовжилось. Працювали. Я розумію, що це потрібно було робити. Потрібно було і для взаємодії зі студентами, тобто студенти не мали відчуття, що вони покинуті, тому старалися все робити згідно розкладу, як там їм вдавалося. Це ж дома було, по суті, не на роботі, а вдома. На роботі це було більш небезпечно. Були технічні можливості вдома працювати, слава Богу.

Ч.О.: *Розкажіть про власний досвід вирішення фінансових проблем?*

М.І.: Складно. По-перше, дуже дякую за підтримку керівництву нашого навчального закладу, тому що кошти нараховувалися, накопичувалися на рахунку, єдиний клопіт був – це щоб була готівка. Чому? Тому що вже з банкоматами були проблеми, і готівку десь треба брати, готівка витрачалась, тобто розрахунки були картками, але не у всіх магазинах. І потім з часом почали забороняти розрахунок картками. Потім була така можливість: ті люди, які виїжджали на підконтрольну Україні територію, вони давали можливість отримати готівку, тобто я перераховував кошти з рахунку на рахунок, а мені, відповідно, ці кошти віддавалися готівкою. Чому? Тому що картку банківську набагато легше було вивезти, ніж готівку. Ось такий момент був. Старалися максимально економити. До речі, хочу сказати, що оплачували комунальні платежі, тобто ми підтримували наших комунальників. На той момент ще вони функціонували. Це було десь, мабуть, по травень місяць включно, тобто комунальні платежі, які у нас є, ми проплачували, щоб не було заборгованостей. Складно було, звичайно. Єдине, що дружина в мене медик, і в медичних закладах їм почали давати російську зарплатню, це ще момент був фінансовий невеличкий. Намагались економити. Ото все що було дома – раціонально використовували.

Ч.О.: *Чому Ви не виїхали з окупації? Яка була Ваша мотивація залишитися?*

М.І.: По-перше, це – рідний дім. Далі – це ризики великі. Новини, які ми отримували, були дуже тривожні: багато трагічних випадків при виїзді з окупації. Це і розстріли колон евакуйованих, це і підриви на мінах, тобто можна було, як кажуть, виїхати, але не повернутися. Ще робота, звісно. Коли багато робиш, якісь плани і так далі, і все це покинути важко. Зрозуміло, батьки. Батьки само собою, вони, правда, на лівому березі, тим не менш їхати десь, а як вони далі будуть, адже у віці, хворіють. І, дійсно, так і сталося. Десь якесь відчуття, можливо, було в мене: мій батько захворів онкозахворюванням, і це вияснилося в червні 2022 року. На той момент, слава Богу, були ще українські лікарі, тобто частина виїхала, але не всі. Тоді вже ходив катер, і вони перемістилися з лівого берега на правий, отримали медичну допомогу у лікарні, обстеження. В онко-лікарні надали ліки безкоштовні, і навіть встигли пройти два курси хіміотерапії, тобто, якщо б я на той момент десь виїхав, то вже батька не було б. Зараз, слава Богу, ще з нами.

Ще такі моменти: якщо десь їхати, то ми теж розуміли, що це потрібно в першу чергу орієнтуватися на свої можливості. Це забезпечення фінансове, в першу чергу. Якщо виїхати, наприклад, за кордон, ми розуміли, що буде підтримка благодійна до певного часу, але потім потрібно буде орієнтуватися тільки на себе самого. Які в нас там запаси фінансів?

Також відсутність машини власної. Якщо є власний транспорт – сів, ризикнув і поїхав, а якщо власного транспорту немає, то, відповідно, десь проситися потрібно, тобто купа факторів насправді, а найвагоміший – це покидати власний дім, все, що там дбалось, наживалось, це було насправді складно.

Ч.О.: *Як на Вас позначився дефіцит товарів і ліків?*

М.І.: Зрозуміло, що кожна людина має певні звички по продуктам харчування, власним потребам, знає, чим лікуватися. Під час окупації різноманітність продуктів і товарів зменшилась, почали рости ціни, далі у нас з'явилися завезені російські продукти і товари, але набагато гіршої якості порівняно з українськими. Навіть ми ще стикнулися з таким, що були підробки під українські товари. Наприклад, на етикетки дивлюся – начебто українська, але якщо уважно читати, то розумієш, що він явно не наш. Тому різноманітність і якість товарів були набагато гіршими, єдине, що рятувало

якось ситуацію в певній мірі, – це просто запаси, які були на складах, тобто ті запаси, які ще використовувалися продавцями і на ринках, і в магазинах. Потім їх ставало менше, менше. Я хочу сказати, насправді психологічно купувати чуже складно. Ми розуміємо, що товар гіршої якості. Наприклад, купуєш куряче яйце, і, здавалося, яка різниця, чия куриця знесла це яйце, але ж ти розумієш, що то раніше яйця були українського виробництва, а тепер зовсім чужі, і вже психологічно насправді складно. Потім, зрозуміло, звикаєш, просто в тебе вибору немає.

Ліки – це була ціла сфера діяльності. Було багато перекупників на ринках, в аптеках божевільні ціни, люди замовляли ліки, передавали десь через волонтерів. Це взагалі дуже складно представити, наскільки було важко тим людям, які залежні від ліків, тобто, якби стан здоров'я вимагав, наприклад, періодично приймати певні групи ліків. Тут уже була десь взаємовиручка, тому що зверталися, в кого що є. В соцмережах у групах писали: «Будь ласка, поділіться». Ми шукали в фейсбуці інформаційні повідомлення, оголошення. Наприклад, в мене тато захворів, потрібно було катетери знайти, сечоприйомники, тобто специфічні товари медичного призначення, які було дуже важко дістати. Ми намагались шукати вже між людьми, хто ділився, і таким чином викручувалися з ситуації.

Ч.О.: *Ваш університет було захоплено окупантами. Ви були свідком того, як це відбувалось?*

М.І.: Офіційно університет, створений росіянами, у нас запрацював з 1 серпня 2022 року. До цього моменту особливо не турбували. Ми тихенько раділи цьому. На території вони були, але не більше того, тобто навчальні корпуси, гуртожитки не чіпали, а от з 1 серпня все змінилося: запрацював новостворений університет. Наскільки я знаю, було так: туди пішла працювати певна кількість наших співробітників, які на той момент працювали в університеті або працювали колись раніше. Наскільки я знаю, обдзвонювали з пропозиціями роботи не просто всіх підряд, а тих, кого хотіли побачити в університеті по тим чи іншим причинам. Це робилося завчасно, ще десь за місяць, у липні. Те саме відбувалося зі студентами, це вже через деяких кураторів, які пішли працювати в новий університет. Причини важко назвати, кожна людина в цьому житті робить свій вибір самостійно. Мене, слава Богу, не чіпали. Задавали

питання, чи хотів би я піти працювати? Це ще було в червні. Я відмовився, і, слава Богу, мене більше не чіпали. Я не був надійною людиною з їхньої точки зору, щоб працювала там в їхньому університеті.

Ч.О.: *Чи склався у Вас єдиний образ колаборантів?*

М.І.: Це дуже складне насправді питання. І просте, і складне. Поясню чому. Тому що, наприклад, була категорія людей, про яких ми розуміли, що вони прихильники російської федерації. Це були російськомовні люди, яким подобалась, можливо, російська історія, культура і так далі, тобто можна було передбачити, що ці люди, якщо складуться такі обставини, вони в перших рядах ідуть працювати. Ця категорія людей для мене якраз була зрозуміла.

Була й інша категорія людей, у яких начебто не було таких очевидних підстав для того, щоб піти співпрацювати. Насправді, ця категорія людей найбільш складна. Чому? Я для себе ставив питання: «От чому людина пішла працювати на росіян?». А в мене немає відповіді на це питання. Я можу собі десь якісь версії мати. Ще скажу один з моментів, який, можливо, спонукав піти працювати на росіян, це – фінанси. Там пропонували заробітну плату дуже високу в російських рублях. Це один момент, фінансовий.

Був і ще один момент – владний. Людина, наприклад, все життя мріяла бути завідувачем кафедри або деканом, проректором або ректором, а тут такий шанс відкрився. Достатньо прийти, стати співробітником нового університету під російською назвою і сказати: «Я хочу бути завідувачем кафедри». Оце солодке слово «влада» насправді було один з чинників, який впливав на рішення цих людей. Людина в один момент могла стати із простого працівника відразу, наприклад, проректором. Кар'єрний зліт ого який, і плюс зарплату там гарну обіцяли, і купу преференцій і так далі.

Тому ці дві категорії людей, яких насправді можна було передбачити, але були й такі, від яких не очікували. І це, до речі, був один з самих складних моментів після деокупації в принципі. Чому? Тому що настороженість була відносно всіх. Твої дуже давні знайомі насправді могли виявитися не тими, ким ти їх вважав і так далі.

Зустріч з людиною після деокупації – це в першу чергу настороженість. Якщо ти не знав про неї нічого, взагалі інформації не було, не зустрічався і так далі, спочатку ти не розумієш, як реагувати

зараз. Ця людина була з нами, чи людина вже пішла працювати десь на когось, на нових господарів. Тому оцей момент насправді дуже складний. Складний, і, на жаль, я думаю, що у херсонців такі ситуації у дуже багатьох, коли після деокупації частину бувших знайомих, друзів ми вичеркнули зі свого життя.

Це з однієї сторони, а з іншої сторони – я цьому дуже радий, тому що я вважаю, що людина, де хоче, там і живе, що хоче, те й робить, але якщо їй дуже подобається інша країна, то ніхто ж не заважає цій людині зібрати свої речі важливі (документи, кошти) і поїхати жити в ту країну, де їй подобається. Там будувати своє майбутнє. Правда? Це вибір людини, але коли людина примушує тебе робити цей же вибір – це вже складно. Чому я маю думати так, як вона думає? В мене інша думка, мені подобається моя країна, де я народився, де живу, і тут, я сподіваюся, і буду похований, а тому – це мій вибір. Тому перед деокупацією частина людей, скориставшись обставинами, зібрали чемодани і виїхали, чому я радий, насправді. Вони виїхали, і, дай Бог, щоб вони там залишилися, і не поверталися, і ми в житті більше не зустрілися. От, до речі, це одне з моїх бажань: я не хотів би зустрітися з жодною людиною, яку я знав, яка стала колаборантом. Взагалі я вичеркнув у себе з пам'яті цих людей – і все, і до побачення, і не хотів би я дивитися на них взагалі. Не знаю, як в житті складеться, але сподіваюся, що більше не побачу. Тому так. Це складно.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш особистий досвід уникнення участі в псевдореферендумі?*

М.І.: Дуже, до речі, цікаве питання. Коли відбулося це дійство, яке було заплановане, то були центри для голосування, куди можна було з'явитися. Також ходили по квартирах. Тому ми взагалі пішли з дому, не хотіли навіть стикатися і бачитися з тими агітаторами. Ми пішли до наших знайомих, поспілкувалися, випили чаю, обговорили цю подію. Псевдореферендум – це, по суті, була вистава, яка потрібна була для картинки росіянам, щоб на телебаченні зняти, показати новини і так далі. Це не була демократія і не той демократичний вибір, до якого ми звикли. Ми звикли виражати свою думку. На будь-яких виборах ніхто не заважає мені сказати те, що думаю. А в цьому випадку це була вистава, і результати завчасно вже були десь підготовлені. Ми розуміли, що це так. Було жаль тих

людей, які все-таки повелися, хоча розумію, що не обов'язково, що людина, яка приймала участь у референдумі, голосувала «за». Я знаю, що були люди ходили, які ходили голосувати, але вони говорили: «Ні, я з цим не згоден». Вони все-таки вважали, що їхня думка буде врахована. Я розумію, що це не так. Це все фейк, тобто проведений референдум – це була просто гра, яку потрібно було продемонструвати для слухачів, глядачів і зафільмувати. І показати: дивіться – ми тут не просто так, а нас тут чекали. Для цього потрібно було. Але, коли їдеш в транспорті, їдеш по ринку, хочеш не хочеш, ти чуєш, що говорять люди. І те, що я чув в транспорті, те, що я чув на ринку, насправді воно підтримувало, тому що я не чув жодної розмови про підтримку цієї агресії. Навпаки, люди це не сприймали, люди виражали негатив до цього, і всі чекали, коли це зміниться. Слава Богу, змінилось. Принаймні в місті Херсон, частині нашої області.

Ч.О.: *За час окупації Ви користувались допомогою волонтерів?*

М.І.: Ні, я особисто не користувався, хоча виходили на зв'язок. Деяких волонтерів я просто знав особисто, і мова велася про допомогу з ліками. У нас були сусіди, які вимагали додаткової допомоги у придбанні ліків. Батьки, до речі, мої також вимагали. Тому, в принципі, мабуть, тільки з цієї точки зору виходили на волонтерів. Я, чесно кажучи, дуже вдячний, що вони багато чого зробили дуже гарного для людей. Багато, на жаль, серед них постраждало за свою роботу, тому що росіяни не розуміли цю діяльність волонтерську, вони не розуміли, навіщо це робиться, тобто, коли людина може просто так, тільки за рахунок своєї життєвої позиції підтримати інших людей, може щось робити, вони це не зрозуміли. Вони думали, що організована якась є інша сторона цієї справи, а насправді люди рятували людей. Тому з волонтерами стикався, дружина трішки контактувала. При необхідності принаймні можна було звернутися, мені пропонували. Я знаю, що нашим співробітникам допомагали з ліками. Зверталися, в кого які потреби, і люди отримували.

Ч.О.: *За час окупації Вам вдалося спілкуватися з окупантами?*

М.І.: Так, мене забрали з робочого місця, мене тримали тиждень за межами Херсона, і, зрозуміло, я спілкувався на допитах.

Ч.О.: *Що вони від Вас хотіли, вимагали?*

М.І.: Мене забрали у зв'язку з тим, що в нас ще один колега був раніше заарештований. Мене забрали 3 червня, а колегу забрали наприкінці квітня – Владислава Кривого. І, наскільки я знаю, він зараз знаходиться у в'язниці десь в районі москви. Принаймні там його тримають за допомогу ЗСУ. У зв'язку з цим мене забрали і також запитували про можливу співпрацю. Їх дуже цікавили контакти зі Службою безпеки України і так далі.

Ч.О.: *А як вони Вас відпустили?*

М.І.: Ситуація могла скластися по-різному, в іншому випадку – могли б уже зараз з вами не спілкуватися. В більшій мірі, мабуть, зіграв роль суспільний резонанс, тому що коли мене забрали, це висвітлювалося в новинах, в соціальних мережах. Чому я знаю? Тому що вони мені показували, здається, телеграм-канал наш херсонський, казали: «Ви дуже популярний, за вас переживає дуже багато людей». Тому, я так розумію, що в більшій мірі зіграв роль суспільний резонанс. Тому вони протримали мене неділю і відпустили.

Ч.О.: *Чи склався у Вас єдиний образ ворога?*

М.І.: Люди вони дуже різні. Наскільки я для себе зробив певний висновок, це продукт російської пропаганди, який виховується, починаючи з дитячого садка, тобто вони свято вірять в те, що вони роблять. Все, що ви чули, бачили в новинах, а багато чого ми досі не знаємо, багато чого дізнаємось пізніше, але все, що робиться, в це все свято віриться, тобто вони впевнені в своїй правоті, незважаючи на всі ці негаразди, які у нас відбулися в країні, на загинулих людей, на злочини. Зрозуміло, що люди там дуже різнопланові. Серед них багато з віддалених регіонів росії.

Ті, що спецслужби, ті трошки за собою слідували, одягнені. А солдати звичайні, яких ми бачили на ринках, в магазинах, що приїжджали скуплятися, то неохайні, брудні. Таке враження, що води немає, не вмитися, не поголитися, не просто випрати форму. Не було, можливо, у них ні часу, ні бажання, тобто такий образ.

Ч.О.: *Ви не були свідком культурного пограбування Херсона?*

М.І.: Люди, які прийшли сюди назавжди, як вони декларували, спочатку не були схожі на злодіїв, а от далі те, що ми побачили,

говорило про зворотнє. Наприклад, моя дружина була свідком того, коли проходила повз музей, як на вантажівки вантажили картини, цінності. Ми бачили дуже багато речей, які просто вивозились з Херсону: зерно, мінеральні добрива, техніка, легкові машини, навіть будівельні вагончики. Вивозились у вантажівках насипом парти шкільні, стільці. Вивозилося все, це був звичайний грабунок. Це не люди, які турбувалися про культуру або про якусь спадщину. Це був звичайний грабунок, і я не впевнений, що все це вивозилось для збереження в музеї, наприклад, Криму. Я в цьому дуже непевний. Я розумію, що багато цінностей просто були втрачені в процесі перевезення і у вигляді коштів або у фізичному вигляді просто десь осіли в приватних колекціях або ще десь.

Сприймати це було складно. Музейні цінності збиралися десятиліттями, і дуже багато праці людей було в це вкладено, наприклад, тих же самих археологів, які все дуже ретельно розкопували, досліджували, класифікували і так далі.

Ч.О.: *За час окупації Вам вдалось зустрічатися з кримчанами, які приїздили до Херсону торгувати?*

М.І.: Це в більшій мірі були продавці на ринку, тобто вони або привозили безпосередньо з Крима товар, або овочі з лівого берега, які просто перекуповували там, привозили сюди і нам продавали. Це чистий бізнес – і все, тобто ми розуміємо, що вони, мабуть, платили там десь на переправі кошти, їх пропускали, і вони просто користувалися ситуацією. Дуже багато, до речі, спочатку у нас з'явилося ромів. Мені важко сказати, чи це з України, чи це були з Криму. Склалася думка, що вони з Криму. Торгували цигарками, горілкою, цукерками.

Продавалися кримські товари: газована вода, спиртові напої (пиво, горілка їхнього виробництва) та газовані води. Якість товарів була низькою, але люди купували. Спілкування з продавцями насправді не було. Було небезпечно щось обговорювати. На той момент в Херсоні уже були катівні, про існування яких ми знали. Люди зникали, інформація про це була в соціальних мережах. Насправді було дуже складно, тому ми старалися більше слухати й менше говорити або говорити з тими, кого ми принаймні на 100 % знали і розуміли, що можна якісь питання обговорювати.

Ч.О.: *Напередодні визволення Херсона окупанти повністю знищили інфраструктуру. Розкажіть про власний досвід пережиття цього етапу.*

М.І.: Інформації, зрозуміло, мало було і, знаєте, уривки: десь хтось щось сказав, десь щось прочитав. Ми відчували наближення визволення по інтенсивності бойових дій, по роботі російського ППО, коли вони охороняли спочатку Антонівський міст, а коли він став непридатним, то почали охороняли понтонну переправу, і цю роботу чутно було. У вечірній час ми мали можливість спостерігати використання росіянами фосфорних боєприпасів. Спочатку було чутно вихід боєприпасу, проходило секунд 30–35 і потім вдаліні орієнтовно в сторону за Чорнобаївкою, за Киселівкою, в тому напрямі бачили щось схоже на салют. Тільки новорічний салют отак ... *(показує руками праворуч і ліворуч)* ..., а цей зверху вниз і так повільно падає. Уявіть собі, коли ми чуємо виходів 10, 12, 14, а потім бачимо, що там ці «феєрверки», фосфор падає. Ми розуміли, що це ж не просто так, що це все ближче, ближче підходять наші війська.

Інтенсивний рух техніки, особливо в вечірній час, тобто на виїзд до понтонної переправи, був. І хочу сказати, що десь ще 10 листопада до обіду ми бачили машини з зетками. Потім руху техніки вже не було. І вже ввечері 10 листопада почали з'являтися люди з прапорами. Ми вже побачили пару машин, які проїхали з українськими прапорами. Ввечері люди почали виходити на вулицю. Просто виходили до дороги, з прапорами жовто-блакитними стояли. Невизначеність була, ми ще не розуміли, що відбувається. А вже 11 листопада з'явилася інформація, що наші солдати в центрі міста біля облдержадміністрації. Тому я сів на маршрутку та поїхав туди. Маршрутки ходили весь час, щоб ви розуміли – не було такого, щоб вони не ходили. Більше, менше, але ходили. Біля адміністрації я побачив наших солдатів. Нацгвардія була, періодично під'їздили військові. Людей було дуже багато. Я вперше побачив наших солдатів за час окупації. Це відчуття дуже складно передати насправді. Я розумів, що ми повернулись в Україну. Я приїхав додому, забрав дітей своїх, щоб повезти їх в центр міста, тому що це потрібно було бачити. Це був той день і час, коли треба було там бути. Ми поїхали, побачили наших військових, сфотографувалися, емоції переповнювали нас.

І спочатку все це було в центрі міста, потім почало переміщуватись до меж міста. Машини проїжджали, вже наші військові, не

з зетками вже, ні. Це зовсім інше відчуття, і коли ти бачиш солдата, нашого солдата.. А знаєте, що мої діти сказали? Вони відразу побачили різницю між російськими солдатами і українськими. Різниця була наступна: російські солдати кругом, де вони переміщувалися, завжди носили захисну маску. Вони залишали тільки очі. Росіяни боялись, мабуть, щоб їх люди, можливо, не впізнали, мені важко сказати, коментувати. Але факт є факт. Вони постійно ходили заховані, а наші солдати, коли прийшли, вони відкриті. Я не бачив жодного, хто ходив би і ховався від людей. Це перше, що кидалося в очі.

Якщо запитати про один з символів визволення Херсона, то я сказав би, що це – хризантеми. Так склалося, що восени 2022 року осінь була теплою і тривалою, і у листопаді якраз було дуже багато хризантем. Різноманітних хризантем. Це, мабуть, квітка-символ визволення Херсона.

І ще хочеться звернути увагу на одне питання. Під час окупації росіяни спалювали своїх загиблих солдатів. І один крематорій був організований неподалік нас. Це були ангари, і там спалювали загиблих росіян. І оцей запах ми так назвали проміж собою – запах смаленої курки, паленого пір'я. Це запах непередаваний. І коли деокупація відбулася, то ще пару днів цей ангар тлів. Там ще догорали ці рештки. Не знаю, що там використовувати для спалювання, можливо, солярку, але іноді бувало так, що не можна було на вулицю вийти, бо запах відповідний був. Нас дуже рятувало, коли вітер дув зі сторони Херсона на лівий берег. Іноді спалювання тривало не тільки в нічний час, а й у денний час; і півтори, і дві доби. Тому це складно було. Коли деокупація відбулася, запах ще десь пару діб стояв.

Ч.О.: *Що найбільше Вас вразило або запам'яталось під час окупації?*

М.І.: Багато речей було, багато техніки, літаки пролітали, вибухи в районі Чорнобаївки. Ми це все бачили. Але один, мабуть, з таких моментів яскравих, який запам'ятався, це був перший раз, коли прилетіло в казарми. Це було на Пестеля. Там були росіянами в цих казармах. От уявіть собі: до лінії фронту ще далеко, десь біля Посад-Покровського, і бойові дії там тривають, рух наших військ зі сторони Нововоронцовки – і тут вибухи в місті, тобто це була

сильна паніка. Не серед херсонців, ні. Серед росіян, коли прилетіло в казарму.

Коли були прильоти по Херсону, обстріли зі сторони Збройних сил України, то ми цього не боялися. А чому? Тому що точні боеприпаси прилітали тільки в ті місця, куди потрібно було прилетіти. Вони не прилітали по мирним жителям. Цього не було. І от свідчення цього: коли був приліт у цю казарму (один, другий приліт), то в гімназії, яка поряд знаходиться, може, пару шибок тільки тріснутих було у вікнах, а вона ціла була.

Це перший обстріл був першим знаком таким суттєвим для нас, як для херсонців, що ситуація кардинально міняється. Це була перша половина серпня, ми розуміли, що вже розпочався відлік до деокупації міста. Потім вже почалися приліти по місту, то там, то там, в потрібних місцях. Оце, мабуть, один з таких моментів був для нас суттєвий, тому що ми розуміли, що за нас не забули. Ми розуміли, що робота ведеться, і розуміли, що час скоро прийде.

Ч.О.: Ви для себе винесли уроки або висновки з окупації?

М.І.: Все, що робив я, робив вірно. Те, що я залишився, це було вірно зроблено, я не жалкую. Було складно, десь було психологічно складно, але це було все зроблено правильно. Я хочу сказати так: насправді потрібно любити ту країну, де ти живеш. Я не розумію людей, які тут живуть, які їдять, п'ють, відпочивають, а потім кажуть: «Тут дуже погано».

Ми зрозуміли, що в Україні все гарно, що є дуже багато речей, про які ми навіть не задумувалися. Коли був час (все одно ж потрібно було трішки десь відволікатися) і ми просто ввечері прогулювалися по вуличках не центральних, а маленьких вуличках, які були поблизу нас і на яких ми до цього не бували, я фотографував Херсон, окупований Херсон: квіти, комахи, дерева – тобто природу, і ділився цим у Фейсбуці. Скоріше, навіть не для себе, я все це і так бачив, вживу, а більше для людей, для того, щоб показати, що ми живі, що Херсон живий, що в нас є такі дуже гарні місця. Негативу вистачало, хотілось трошки більше позитива. Тому потрібно любити країну, любити землю, любити повітря, цінувати те, що в нас є.

Я зараз знаходжусь не вдома. Тут теж непогано. Це теж Україна, але вдома краще. Нас нормально люди прийняли, і ми знайшли своє місце. Поки що знаходимось тут, але я сподіваюсь, що ми поверне-

мося додому, дуже хочеться. Там робота, там багато чого потрібно відновлювати. Є чим зайнятися, тому ми сподіваємось, що повернемось.

Ч.О.: Маєте власні прогнози щодо завершення війни?

М.І.: Ви знаєте, я зараз вам скажу таку річ: якщо б було українцям байдуже до власної країни, то війни б не було. Просто зайшли б росіяни, був би терор, тому що, наскільки я читав, були списки активістів, політиків, артистів, яких потрібно було просто ізолювати від інших людей або фізично знищити.

Це так було б, але так не відбулося, і, скажем так, зараз ми бачимо реакцію наших українців на цю ситуацію, яка склалась. Воюють. Складно. Багато гине людей, цивільних людей, військових людей, але все це робиться для того, щоб повернутися до тієї країни, яка в нас є. Вона найкраща. І в будь-якому випадку ми будемо боротися до завершення цієї війни. По великому рахунку, нам хотілося б, щоб це раніше відбулося, але не грає ролі, скільки це буде тривати, рік чи два, чи три, ми все рівно повернемо всю свою територію. Люди не згодні бути рабами. Я по-іншому не скажу, тому що, коли тебе в рамках тримають і ти ні вправо, ні вліво нічого не можеш зробити, це не свобода, це – рабство. Ти можеш бути не в темниці, не у в'язниці сидіти, можеш просто ходити по вулиці, але ти будеш у в'язниці під відкритим небом. Ми до цього не звикли. Ми люди вільні.

Знаєте, ви запитували про протести, які були в Херсоні. Так, от коли активістів наших затримували, питання перше, яке задавали: «Хто вас організовує?». Тож вони не могли повірити і зрозуміти, що ці протести, які були в Херсоні, це не було організовано кимсь одним, двома, трьома, що це йшло звідси ... (показує) ... від серця, і це все йшло від людей. Це люди таким чином демонстрували свою думку, і їх не потрібно було скликати з гучномовцями, що сходитеся туди і робіть те. Ні, це йшло від людей. Росіяни цього не розуміють.

Ми маємо вільну країну, ми маємо гарну країну, і ми не хочемо, щоб нам вказували, що робити. Як показав досвід, багато країн світу залежать від України, ми не просто тут щось вирощуємо, щось там для себе, а для всього світу. Ми насправді підтримуємо цей світ, і без України буде дуже тяжко. Якщо уявимо ситуацію, що Україну раз – і з карти світу прибрали, то для багатьох людей в світі ситуація дуже кардинально зміниться в гіршу сторону. Здавалося б, що

там те зерно українське? Але це необхідна умова для життя людей в багатьох країнах світу. Тому я вважаю, що війна, вона не зупиниться в підвишеному стані, ми будемо боротися з тими ресурсами, які у нас є.

Зрозуміло, є велике переживання: якщо нас перестануть підтримувати інші країни світу, що буде? Зрозуміло, буде тяжко, буде довше, але результат буде тільки один, тож ми на цьому не зупинимося. Дуже серйозна підтримка йде не тільки зі сторони інших країн світу. Дуже серйозна підтримка йде від населення, простого населення. Там, за кордоном, кажуть: «Ми не розуміємо, як ви знаєте ситуацію, яка відбувається на окупованій території?». Військові знають. Чому? Тому що населення допомагає, небайдуже населення, звісно, крім тих всіх технічних засобів, можливо, які там використовуються військовими. Багатьом українцям ситуація не байдужа.

Ми хочемо повернутися до того життя, яке було в нас, і покращити його. До речі, в мене запитували при спілкуванні росіяни: «Чи ми краще жили до того, як вони прийшли?». Вони цим цікавилась. Я сказав: «Так, краще». Ми хочемо, щоб наша країна процвітала, була ще кращою. Всі можливості для цього є, і складнощів буде досить багато. І багато наслідків війни потрібно буде виправляти не тільки нам, але й нашим дітям і нашим внукам.

У дитинстві бабуся мені показувала окопи, лінію оборони, яка ще залишилась після Другої світової війни, хоча на той момент уже років 40 точно пройшло. Для мене тоді це було екзотикою. Скільки ж наші діти і внуки будуть бачити наслідки теперішньої війни, мені важко сказати. Сьогодні я прочитав, що в Херсонській області підірвався комбайн. Він же не просто там катався, щоб десь наїхати на міну. Це хлопці, які ризикнули виїхати в поле для того, щоб уже розпочати збирання зерна, але, на жаль, підірвались... Таких моментів насправді дуже багато, це дуже складна ситуація. Не тільки це. Каховська ГЕС, внаслідок підриву якої вода піднялася на 4 метри. Викликів багато, які потрібно буде вирішувати. І ми зараз про це вже думаємо, хоча про війну також. Але про це також думаємо, що буде потім.

Ч.О.: Дякую, наразі в мене це всі питання. Якщо Ви маєте бажання додати те, що не було враховано попередніми питаннями, будь ласка.

М.І.: Я хочу сказати, що насправді ми дуже вдячні підтримці лікарів Херсона. Чому? Тому що, незважаючи на всі обставини, вони допомагали. Коли тато потрапив в лікарню, то в лікарні на той момент лікувалися і росіяни, там охорона зі зброєю була, і тим не менше лікарі були на своєму посту. Вони лікували. Максимум допомоги ми отримали від онкологічної лікарні, Херсонської міської клінічної лікарні ім. О.С. Лучанського. Працювали і водії маршруток, тролейбусів, тобто Херсон – це люди, які не виїхали з міста, тому що цінують його, та й обставини принаймні дозволяли ще триматися, залишатися, хоча, як було б у подальшому, важко сказати. Якщо було б це, тривало рік, два, три, то ситуація б ставала гіршою. Дуже складно було бачити, як грабують Херсон. Дитина мене погукала, каже: «Тато, дивися. Вивозять парти шкільні». Я цього не розумію. Не розумію росіян, коли вони з парку забрали паровозик, на якому діти каталися, фотографувались.

Дуже насправді підтримують новини. Ми розуміли, що не все в них можна казати, але це дуже психологічно підтримувало. Радіосигнали ми шукали, коли почав з'являтися зв'язок, українське радіо. Це також було дуже важливим для нас. До речі, пам'ятаю нашого херсонського відомого волонтера – дядю Гришу. І от уявіть собі ситуацію: Дніпровський ринок, вулиця Миру, ти йдеш і чуєш українську музику. Їде на возику дядя Гриша, до нього люди підходять, ніхто не сторониться, навпаки, підходять, вітають, кошти передають, і грає українська музика. Він не боявся.

Так, життя триває. Хочеться швидше додому повернутися. Хочеться, щоб менше постраждало місто наше. Підтримуємо наших хлопців. Нічого. Все буде Україна! До речі, була дуже серйозна підтримка з-за кордону. Це були дзвінки по вайберу, по вацапу – писали колеги з Ізраїлю, Туреччини, Німеччини. Підтримка – це також дуже важливо.

До речі, хочу сказати, що всі будиночки для птахів, які ми розвешували під час окупації в парку нашому, заселені птахами, тобто наша праця була не марною.

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

«Я приїхала 1 березня – в Херсон заходили російські війська. Це був обстріл Бузкового парку, який знаходиться по нашій вулиці, і була розстріляна тероборона»

Н. Любов,

працівниця сфери дошкільної освіти
1985 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 01 серпня 2023 р. у форматі аудіозапису
Михайленко Галиною Миколаївною (ХДУ)¹.

Михайленко Галина Миколаївна (далі – М.Г.): Який термін Ви провели в окупації?

Н. Любов (далі – Н.Л.): Я провела в Херсоні всю окупацію.

М.Г.: Розкажіть про Ваше місце роботи станом на 24 лютого 2022 року.

Н.Л.: Я працюю у сфері дошкільної освіти.

М.Г.: Як Ви дізналися про початок повномасштабного вторгнення?

Н.Л.: Про те, що почнеться повномасштабне вторгнення 24 лютого, ми не знали, але нам подзвонили 23 лютого, було це 5-та година вечора, і сусіди сказали, щоб шукали бомбосховище. Я кажу: «Чому? У мене у сина сьогодні день народження, 10 років». Саме 23 лютого ми святкували день народження, і до нас приїхало багато гостей, а сусідка задала таке питання. Ми цим не озадачилися, тому що в нас свято, і про це не подумали, я відповіла, що я не вірю в це. Ми були не готові, хоча перед цим говорили, що треба знати, де бомбосховище, як збирати валізки, але ми в це не вірили, і вже 23 лютого, коли нас запитали, ми були не готові дати відповідь. Чому? Тому що в мене свято, ми святкуємо день народження. Кажу: «Завтра буде день, і завтра будемо говорити». Ми святкували, всі були веселими, щасливими, день народження, подарунки.

Чоловік мій працював з третьої ночі, він пішов на роботу, і вже чутно було перші вибухи. В 5 ранку він мені зателефонував і сказав, що почалась війна. Я не повірила. Я включаю телебачення, діти спали, маленький почав плакати, на телебаченні вже говорять, що заходять російські війська. Дитина розплакалась, попросив мультики, і я переключила на мультики.

І далі почала шукати інформацію. Так, дійсно, почалась війна. Всі були стривожені, була паніка, не знали, що робити. Старший син Ілля плакав, казав: «Що з нами буде? Куди нам тікати і що робити?». Чоловік сказав: «Збирайте речі, документи, будемо їхати в село до мами, в Томину Балку». Так ми дочекалися його з роботи.

В 8 ранку ми вийшли на вулицю і почули перший вибух, це біля нас недалеко знаходиться Чорнобаївка, і ми почули перший вибух. Я відкрила двері, і була така вибухова хвиля, що мене відкинуло. Тоді я перший раз злякалась і почула, що це таке вибух. Взяла сумку, зібрала речі, чекали чоловіка. Чоловік прийшов з роботи, приїхав мій брат з села, забрав всі речі, і ми поїхали в Томину Балку. Це Білозерський район, там живе моя мама. Ми були там до 14 березня, але навідувалися в Херсон, дивилися, щоб було виключене опалення, щоб не розмерзлися труби, дивилися за квартирою.

І ось саме в цей день, коли я приїхала 1 березня, в Херсон заходили російські війська. Це був обстріл Бузкового парку, який знаходиться по нашій вулиці, була розстріляна тероборона. Там було дуже багато вбитих, і вони далі просувалися по нашій вулиці. Їхав БТР, їхав танк, вони сиділи зверху, і по обидві сторони вулиці вони йшли з автоматами, просто починаючи від Бузкового парку обстрілювали всі будинки. Йшли і обстрілювали. Просто стріляли по домам з автоматів.

Наш будинок 1 березня був повністю обстріляний. Залишилися цілими тільки мої вікна. У всіх були вікна простреляні. Кулі валялися. Кулі були в стінах, в шафах. У моїх сусідів народилося маленьке дитятко. Добре, що в цей час вони витягли дитятко з коляски – коляска була простріляна. Вони, мабуть, йшли дуже злі, тому що бій там був з теробороною. Все, що біля нас, все було простріляно. Якраз перед цим людина йшла з роботи, і, коли побачила, що стріляють, вона просто встигла залетіти в двері, і куля пролетіла повз неї. Вона врятувалася. Ось таке було 1 березня, коли вони зайшли до нас. Після цього наші сусіди навіть боялися просто вийти на

¹ Дешифрувала запис та створила транскрипт Г. М. Михайленко.

вулицю. Не знали, що очікувати. Наша вулиця просто така, по якій проїзжає дуже багато транспорту.

Після цього 2 березня я поїхала знову-таки в село. Там було тихіше, спокійніше, але вже 3 березня заходили вони в села, і «урали» по кожній вулиці були і йшли, перевіряли будинки. Перший раз, коли ми з ними зустрілися, вони прийшли до нас перевіряти будинок. Це було дуже страшно. Вони шукали – хто з вами проживає. Чоловіків роздягали, дивилися татуювання, документи. Чоловік 23 лютого здав свій паспорт на подовження, і він залишився без паспорта. Саме 23 лютого. Вони запитали, чого немає паспорта. Ми їм дали ксерокопію і водійське посвідчення. Про паспорт ми сказали, що забули вдома, але коли всю окупацію їздили, вони постійно (ми їздили часто в село) запитували, а потім вже, мабуть, запам'ятали і сказали, що наступного разу, якщо в тебе не буде російського паспорта, ти або сюди не проїдеш, або не повернешся назад.

Ми вирішили, що будемо їздити я з дітьми, а він буде залишатись просто сидіти вдома, тому що ми знали, що можуть розстріляти на місці. Вони кожного разу, коли ми їхали, наставляли дуло автомата просто на нас. Я сиджу в машині з дитиною, він стоїть і на мене наставляє автомат. Я кажу: «Нічого, що дитина?». Вони або посміхалися, або просто відверталися і відходили від машини. Ми їздили дуже часто в село, тому що переживали, як мама там, бо вона сама живе. Дуже боялися, щоб нічого з нею не сталося, тому ми майже кожні вихідні їздили туди. Навчалися онлайн, дякувати Богу, що був інтернет, але діти не виходили, ні в магазин, нікуди не виходили. Ми були весь час вдома. Якщо в магазин, то могла я сходити. Чоловіка боялася відпускати, бо не було документів.

В один прекрасний день, біля нас знаходиться Київстар, і вони заселяються туди. Чому? Тому що там вишки, це зв'язок, і вони встановлюють там свій зв'язок і поселяються. Наші будинки стоять поруч, і буквально 2 метри – знаходиться Київстар (просто забор стоїть), і вони там оселяються і живуть. Їх там було чоловік 30 спочатку. Завезли туди машини і матраци, ліжка і жили там. До них кожного дня приїздили і привозили їм харчі, пиво. Це ми бачили, з вікон виглядали. Весь час слідували. Було цікаво, що вони там роблять і як вони живуть взагалі. Вони так на другий поверх не дуже заглядали, але ж вони розуміли, що за ними спостерігають. Майже кожного дня вони смажили шашлик, пиятики були, музика,

танці. В нас на початку було дуже багато дітей, і, коли ми виходили, вони дуже часто влаштовували автоматні черги і стріляли в нас по забору. Три рази вони до нас закинули гранати. Тоді ми попадали на землю і дуже налякалися. Діти плакали. Просто кричали і плакали. І вже мені урвався терпець. Підійшла до забору і сказала: «Якщо ви ще раз так зробите, то я піду просто в коміндатуру». А там дірка у заборі, і він мене бачить. Я кажу: «У вас совість є? У вас діти є? Чи ви нелюди?». Я вже була просто на емоціях, в мене руки, ноги тряслися. Я думала, вони мене застрелять, але вони пом'ялися і сказали: «Тихіше, і не кричить, і не пищить». Я кажу: «Добре, але ви не стріляйте». Ось таке було. Діти ці гранати пам'ятають. Так.

В одну прекрасну таку ніч, в першій годині, ми чуємо – музика. Туди приїзжали дівчата. Виглядаємо ми у вікна на дорогу, і ці дівчата разом з військовими. Ці військові дають дівчатам в руки автомати, і дівчата починають стріляти. Ми зрозуміли, що це може прилетіти в будь-яке вікно. Сказала всім: «На землю!». Ми вже зранку побачили, що вся дорога була вкрита гільзами.

Одна з наших сусідок на другий день дзвонила в комендатуру, хотіла зробити це анонімним дзвінком. Вони запитали про прізвище її. Вона не захотіла казати і поклала трубку. На наступний день приїхали, і її сина побили.

Потім, це було якраз на Великдень, коло нас розстріляли машину. Їхав хлопець, я не знаю, хто це, але цього хлопця розстріляли в машині. Потім ця машина довго (місяці три) стояла біля нашого будинку розстріляна вся, і люди приносили туди квіти. Коли ми вийшли, то побачили, що весь асфальт був всипаний цими гільзами – і великі, і маленькі. Вони його просто розстрілювали впритул.

Ми розуміли, що вони живуть біля нас і може щось бути, але, мабуть, були зрадники, які попередили їх, і перед тим, як наші закинули туди хаймерси, вони виїхали. Забрали всі матраци і машинами вивозилися. Там залишилось чоловік п'ять, і в ніч з 14 на 15 вересня, цей день ми запам'ятали, було три приліта хаймерса. Цей Київстар просто склався. Близькі квартири вцент розбиті, балкони всі пошкоджені були. Це був такий вибух, що руки-ноги тряслися. Було спочатку два приліта. Посипалися вікна. Було дуже гучно, страшно, діти плакали. Діти залишилися в квартирі, а я вийшла на вулицю, і сусіди повиходили. Дивимося – шматки заліза. Київстар був вкритий рубероїдом. Цегла, каміння валялося у нас у дворі, і буквально

тільки ми зайшли в будинок – був третій приліт. Ми раділи тому, що туди прилетіло, і добре, що наші будинки були цілі. Те, що вікна, балкони побиті, то нам було все одно, головне те, що їх там накрило. Підїхала машина їхня, газелька, зайшли туди. Мабуть, там були загиблі, але їх ніхто не забирав, і вже на другий день в 10 годин ранку приїхали машини і когось вивезли звідти. Ось таке було страхиття біля нас.

Я в цей час знаходилась в декретній відпустці, особливо жити було ні на що. Чоловік залишився без роботи, без документів, а їти на співпрацю до росіян ніхто не хотів. І я вирішила, що буду займатися овочами, фруктами. Тим, що ми вирощували у себе на городі. Привозили на шуменський ринок, і ось так ми виживали. Ми були не дуже вибагливі. Овочі свої. М'ясо можна було купити, і ось так ми прожили. Щоб сказати, що ми голодали, ні, ми не голодали. Те, що ми заробляли, те ми проїдали. Більше в нас планів ніяких не було, аби тільки вижити. Вже 1 жовтня я вийшла на роботу до дитячого садочка, і в середині жовтня наш садочок захопили російські військові. Зайшли в садочок, нам сказали, що все, ми в садочок не ходимо на чергування. Далі ми залишалися всі вдома і чекали визволення.

Коли вже нас визволили, ми почали ходити. Зараз отримаємо зарплатню, але ми на простої. Нам платять 2/3, але за ці кошти ми живемо. Дякувати Богу, що всі живі і здорові, хоч квартира наша пошкоджена. Зараз ми думаємо про те, аби просто вижити і щоб лівий берег звільнили.

Пошкоджена моя квартира після де окупації – 19 червня 2023 року. Саме перед цим ми виїхали в Тернопільську область, і до нас прилетіло. В нас пошкоджені вікна, стіни, побутова техніка, меблі. Ми вимушені були повернутися назад через два з половиною тижні. Повернулися, вікна забили, стіни поштукатурили, трішки навели порядок, прибрали все, і зараз ми там проживаємо, але сподіваємось до зими вставити вікна, бо як далі жити – не знаю. Без вікон не зможемо.

М.Г.: Коли Ви виходили на ринок торгувати, чи доводилось перетинатися з росіянами?

Н.Л.: Перетиналися. Вони приходили на ринок. Вони, в кого хотіли, забирали овочі, молоко, м'ясо. Деякі їм просто давали, посмі-

халися, обіймалися. Ті, мабуть, які чекали їх. Коли до мене підійшли за овочами, я просто відвернулася і все. Я не хотіла ні продавати їм, ні віддавати. Він постояв, я просто відвернулася і зробила вигляд, що я розмовляю по телефону. Він потім відійшов.

Потім була така ситуація, мабуть, багато цього не розуміли, що значить для нас українська мова, і ми не були такими патріотами. Чесно можу сказати: не була я такою патріоткою, як зараз. Зараз я розумію, що наша українська мова – найкраща, солов'їна, співуча, і ми зараз розмовляємо. І багато моїх друзів, ті, які все життя розмовляли російською, стали говорити українською мовою, і це принципово. Коли одного разу зайшла я в магазин «Екомаркет» і говорила українською мовою, я просто не побачила, що поряд стояли росіяни, і на касі я з продавцем розмовляю, запитую. Вона мені дає відповідь російською мовою. Я повертаю голову: вони стоять, на мене дивляться. Таких людей вони називали нацистами. Вони за мною спостерігали. Я не знала, що робити. Я склала все в пакет і просто стою біля каси. Думаю, невже вони причепляться до мене біля каси, бо людей багато. Я стояла хвилин 40, подзвонила чоловіку, сказала, що я не можу вийти з магазину, бо вони спочатку стояли просто на мене дивилися, потім вони зібралися і стали біля виходу. Я їх бачила, що вони там стоять, але я боялася вийти. Пройшло ще хвилин 20, біля них крутилися діти і гроші просили, а вони все стоять і стоять. Я просто не знала, чи вони мене чекають, чи вони просто стоять. Я біля 2 годин простояла в «Екомаркеті», прийшов чоловік. Я побачила, що їх немає, ми вскочили на зупинці в тролейбус та й поїхали. Вони чудово розуміли, що я підтримую Україну. Можливо б, і нічого не було, а, можливо, і так, тому що вони прискіпливо за мною спостерігали, вони весь час на мене дивились. Стояли, розмовляли і весь час на мене тикали пальцями. Можливо, не підійшли до мене, тому що було багато людей.

Постійно ми все видаляли з телефонів. Інколи я просто телефон не брала з собою. Ховала його в квартирі, а брала з собою старий телефон, російську сім-картку ми не купували. Придбали лише у вересні місяці, бо навчатись треба було онлайн, інтернет треба був, а так користувалися лише своїми і намагалися все зайве прибрати з телефона. Ось такі спогади неприємні.

Але коли зустрічали наших, ми просто не повірили. 11 листопада я в цей час була в квартирі, Ілля грався на вулиці. Ще 9 листопада

ми бачили, що дуже багато машин їде по нашій вулиці в місто як на виїзд. Було дуже багато транспорту. На одному грузовику виглядала двоколісна тачка, будку ми бачили собачу (*сміється*). Так, це бачили всі сусіди. Будка була нова, мабуть, хтось тільки нещодавно зробив або з якогось магазину. Тачки були, стояли відра, офісні стільці і тент був відкритий. Ми побачили це 9 листопада, і я сусідам кажу: «Вони, мабуть, тікають». Цілий день ми спостерігали, як БМД їх, дуже багато зверху на них сидить, і всі з клунками. 10 листопада ми бачимо, що немає взагалі жодної машини, порожнє місто, і ми розуміємо, що щось воно не те відбувається, щось буде.

І коли 11 листопада Ілля побачив, що перша машина по Нафтовиків їде, і на ній герб, він забіг в хату і кричить: «Наші!!!». Я побачила у вікно, що їдуть наші пікапи з нашими прапорами, і всі з криком почали вибігати на вулицю. Ми підставляли свої прапори, які ховали під ленолеумом, сусідка ховала в туалеті. Ми дістали їх, у Іллі була вудочка ми натягнули на неї і стали на Нафтовиків і зустрічали наших. Вони їхали, сигналізували, зупинялись, обіймалися. Ми просто не вірили. Потім я кажу, що треба їхати на площу Свободи і дякувати всім нашим хлопцям.

Я організувала всіх наших сусідів, і ми поїхали на площу Свободи, дякували їм всім, обіймали, кланялися їм і цілували їм руки. Чесно. Перший раз я побачила нашого викладача Цуркана Ігоря (*сміється*). Він весь час допомагав нашому селу і в Томину Балку привозив харчі для людей. Я його була так рада бачити, і ми почали обійматися. Я кажу: «Я думала, ви виїхали». А були такі пости у фейсбуці, що він наче і не тут. Він каже: «Мені просто треба було так писати, ніби мене тут немає». Мабуть, за ним слідували. Першого його в червоній куртці зустріла (*посміхається*), почали обійматися. Це були такі емоції. Зустріла там багато друзів, з якими давно не спілкувалися, але ми були настільки раді один одного бачити, що почали обійматися, цілуватися, хлопців наших військових на руках носити і кожному давали квіти. А потім вже наступного, 12 листопада, вже коли багато їх заїзжало, біля нас зупинялися – ми робили їм каву, давали водичку, пиріжки, печиво. Ось так пригощали. Це були дійсно емоції, але декілька днів, і потім все це згасло, коли почалися обстріли.

М.Г.: Ваш старший син Ілля шкільного віку. Чи запрошували до російської школи?

Н.Л.: До нас не приходили. Я домовилась з усіма сусідами. У мене у дворі живе жіночка, яка сказала, що у 8-му школу, яка знаходиться на Нафтовиків, прийшли, і вона буде працювати під російським прапором, по російській програмі, і ви обов'язково підете до цієї школи, бо будуть всіх змушувати. Я сказала: «Поки до мене не прийшли, поки ніхто не знає, що ми тут знаходимося. Дитину я свою не виводжу, ніхто не знає, що він тут». Коли ми їздили на машині через блокпости, вони не запитували про школу, і я збрала всіх своїх сусідів і сказала, що якщо прийде якась перевірка, не говорити, що тут живе дитина шкільного віку. Говорили, якщо обшуки будуть робити, то ми його закриємо в сусідській квартирі (в нас ключі були, там ніхто не жив), і я там його заховаю, щоб його не бачили, а ви, сусіди, кажіть, що вони виїхали і все. Друга дитина маленька, їй три роки. Слава Богу, до нас не прийшли.

М.Г.: Коло спілкування за час окупації сильно змінилося?

Н.Л.: Спілкувалися не з усіма було раніше, бо більше часу проводили на роботі. Зранку пішов, ввечері прийшов, а за час окупації ми з усіма сусідами познайомилися. Почали спілкуватися, один до одного в гості ходити, чаювати разом, збиратися у дворі. Кожного вечора у нас була 5-хвилинка – ділилися новинами. Коли нам сказали, що загинув Стремоусов, раділи, і радості не було меж. Зараз це наші найперші вороги, і ми їм не співчуваємо, а радіємо.

М.Г.: Які знаходили можливості слідувати за новинами?

Н.Л.: Отримували інформацію з телеграму, вайберу, фейсбуку. Коли прилетіли до нас хаймерси, ми видалили повністю все з телефону, до заводських налаштувань. Ми розуміли, що до нас прийдуть. Вони прийшли до нас в першій годині ночі, але ми закрили наш під'їзд, і до нас не потрапили. У сусідній під'їзд прийшли, перевірили у всіх телефони. Один сусід мав два телефони, встиг новий заховати. У дівчини перевірили телефон, шукали наводчиків, але ми це робили не через свої телефони. Там було через кого. Поки у сусідів перевіряли, ми сиділи в цей час і видаляли, бо ми розуміли, що це буде. Нас врятував зсередини засов, який ми зробили за час окупації.

Телевізор працював, але ми дивились тільки мультики, тому що російські тв неможливо було ні слухати, ні чути, ні сприймати це взагалі. Тому вмикали тільки мультики дітям.

Потім, коли не стало інтернету, то ми взагалі інформації ніякої не знали, тому що в нас вай-фай не працював, наші сім-карти не працювали, а сім-карти російські ми купили тільки у вересні. Цей час, липень-серпень, ми були відірвані від інформації. Нам сусіди розповідали новини.

М.Г.: Як дітям пояснювали події, що відбувалися навколо?

Н.Л.: Старший розумів. Молодший, коли чув вибухи, спочатку плакав, а потім трошки звикся. Коли сильні прильоти були, то теж плакав. Коли були вибухи, ми казали, що це салют. Але зараз, коли обстрілюється з лівого берега, дитина каже: «Це прильоти?». Кажу: «Ні, то вильоти» (*посміхається*). І менший постійно нам каже: «Всім в коридор». У нього є улюблена подушка, з якою він не розстається і вдень, і вночі. Тож коли прильоти, він обіймається з подушкою і сидить. Коли на вулиці граємось, якщо починаються обстріли, він: «Всім додому!», тобто дитина розуміє, що вибухи – це страшно, що треба ховатися.

М.Г.: Як у вас очікування / плани на найближчий час?

Н.Л.: Збираємось зараз у Миколаїв їхати, але я поставила такі рамки – три місяці. За три місяці наші хлопці повинні звільнити лівий берег, і щоб ми повернулися додому і відновлювали свою школу, приводили її до порядку. Будемо це робити разом, організовуватись, щоб діти наші разом всі зустрілися, а я вийшла на свою роботу. Хочу дуже на свою роботу повернутись, зустріти всіх своїх дітей маленьких. Такі очікування. Надіємось, сподіваємось, віримо в те, що наші ЗСУ допоможуть в цьому найближчим часом, а для цього ми теж працюємо, донатимо. Кожного місяця я відправляю до 1000 гривень. У сина було день народження, подарували йому гроші – він відправив на ЗСУ. Він так вирішив сам. Ще моя мама в селі пече пиріжки і на блокпости приносить нашим ЗСУ. Там поруч три блокпости. Привозить їм цукерки, водичку охолоджену, морозиво. В селі біля нас хлопці живуть. Ми з ними познайомились, дуже гарні хлопці з Західної України. Якось у нас невеличке родинне свято було, ми насмажили шашликів і дуже були раді, що хлопці поїли смачненького. І я вирішила: поки я тут, в селі, буду їм готувати їжу. І кожного дня готувала то котлетки, то голубці, то перчики, холодець, піцу. І кожного дня я їм смаколики відносила, і вони

дуже вдячні були. Один хлопчик мені сказав: «Я з'їв ваш холодець – наче вдома побував». Лише б ви вижили в цій війні і повернулись всі до своїх сімей. Вони кажуть, що все буде добре, а я їм вірю. Вони сказали, щоб не поспішали виїзжати – скоро буде звільнення. Я їм вірю (*посміхається*).

М.Г.: Дуже дякую Вам за розмову!

*«Окупація почалась з сумбуру.
Маса людей розгубленими очима дивились на вулицях»*

Ринденко Марина Олександрівна,

держслужбовець

1984 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю проведене 17 грудня 2023 р. у форматі аудіозапису
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Вкажіть Ваше місце роботи і посаду.*

Ринденко Марина Олександрівна (далі – Р.М.): На час окупації – держслужбовець.

Ч.О.: *Скільки часу Ви провели в окупації?*

Р.М.: Провела в окупації весь час.

Ч.О.: *Як для Вас почалось повномасштабне вторгнення?*

Р.М.: Зранку о 4-й мені дзвонила сестра, вона була при посаді, теж на службі, і намагалася попередити, що почалося. Потім подзвонив дальній родич, який на Донбасі в той час тримав оборону, і сказав: «Прокидайтеся, на вас пішли». Ми вийшли, закурили, заварили каву і слухали, як зі сторони Раденська вже йдуть бої. Загрузили дітей в авто і поїхали до міста, тому що той район, де ми живемо, на нашу думку, потрапляв під шквальний вогонь, коли окупанти мали нас проходити. Ну, так пройшло, що можна було не виїздити з дому в той час.

Були цікаві на роботі маневри. Людина, в якої син працював в СБУ, категорично запевняла, що ніякої війни не буде. Напередодні вторгнення пішли до аптеки купляли жгути, стрептоцид, бо самі знали, що ось-ось війна почнеться. В спину нам гототали, це було 23 лютого, просто ржали. А 24 лютого ми всі прокинулись в новій реальності. Про це ж казали з преси, це звідусіль лунало, від знайомих АТОшників: знали, що ворог накопичує сили. Ми точно відчували, що почнеться. Ми знали те, знали й наші діти. Старші діти склали тривожні валізки за тиждень до війни. 24 лютого най-

молодша, гірко плачучи, натягала колготки, а ми бігали, складали документи. Старші, що ще тиждень тому все собі поскладали, стояли, дивились на те й казали: «Ми ж казали, треба було збиратися заздалегідь, разом із нами».

Ч.О.: *Як для Вас почалась окупація?*

Р.М.: Окупація почалась з сумбуру. Маса людей розгубленими очима дивились на вулицях. Ми виїздимо, не знаючи куди, подалі від артерії обстрілу і ймовірного бойового зіткнення. Місяць ми були в місті, потім повернулися додому у передмістя.

Всю окупацію проживали як могли. Так нам хтось зкидував із друзів 2 тис. грн, хтось 5 тис., а так – ішачими, де могли, заробляли з кров'ю і потом.

Наразі ми об'їхали весь фронт і допомагаємо практично кожен день чим можемо нашим хлопцям, тобто якщо не в ЗСУ, то для ЗСУ.

Для нас тоді, на початок окупації, було єдиним вірним кроком задля допомоги односельцям на останні кошти скупляти їжу. Їздили, куплене роздавали в різні місця. Туди, де випікали безкоштовний хліб, діставали із трудом борошно, отримували потім хліб, роздавали. В нас біля одного ринку є такий ресторан, там теж цей хліб потім роздавав людям.

Ловили рибу на Арестанці. Рибінспекція приїхала і сказала: «Делайте, что хотите. Щоб люди бачили рибу». За це їм спасибі. Ми розвозили багато риби по своєму району, роздавали, коли в людей нічого не було. Люди до сих пір деякі згадують, що перша їжа, яку вони отримали, це були оці наші мотання з багажником, повним крові риб'ячої, і як риба вискакувала з ваганів. І завдяки цьому і люди вижили, і їх коти, собаки. За це нас досі пам'ятають.

Кацапів ненавиділи. Як же ми їх ненавиділи, і ненавидимо! Коли вдома над нами пролітали їх літаки, ми зі старенькою сусідкою в городах кидали сапки, бігли, крутили їм дулі, факи і проклинали їх. І коли сильно емоційно реагували – повертався один літак. Виходить, відпрацювали.

Ч.О.: *Ви брали участь у проукраїнських мітингах?*

Р.М.: Запам'яталося багато цікавих моментів, наприклад, як відбили в росгвардії хлопчика. Був там мітингуєчий, чимсь їм не сподобався, біля художнього салону, там ще ювелірка є. Вони цього

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

висмикнули з натовпа. Як побігли чоловіки, і мій в тому числі, видрали нашого хлопця в них з рук. І народ наш дуже розумний, дуже швидко розуміє все їхнє психологічне реагування на будь-які крики і матюки. Поки наші волали «Херсон – це Україна!», «Ми – Україна», вони стояли і так скептично посміхались, а коли народ швидко зорієнтувався і кричав: «Нахуй йдіть в росію!» – у них почали витягуватися морди. Там було багато кричалок. Відразу натовп зорієнтувався. Вони зрозуміли, що ми наразі б'ємо їх нашим салом та по їхній шкурі. Вони прийшли звільняти від нацистів-українців, а тут стоять такі ж російськомовні, як вони, і посилають їх. Розумієте? Оце був для них шок, і наш народ дуже швидко викупив.

Коли почали стріляти над головами мітингуючих, я встигла вперше на землі повалитись. Було страшно, але ми йшли. Всяке було там, ви це бачили.

Були ми на багатьох мітингах. Перший був розкочувальний. Туди ми чи в кінці прийшли, чи не встигли, а коли вже були на наростання страстей – отам ми скрізь були. Одного разу ми втомилися і проворонили один цікавий момент, коли наш натовп вирішив пройти по Перекопській гордо. Ми, на жаль, вже настоялися, намерзлися, ми розвернулися і не побачили того чоловіка на БТРі. От я досі шкодую. Все бачили, на площі були, а от нашого хлопця, який скочував на БТР з нашим прапором, цього, на жаль, не побачили. Хотілося б потиснути йому руку.

Ч.О.: Як Ви переживали окупацію?

Р.М.: Спочатку у центрі міста. Жили в підвалі з дітьми. Потім повернулись десь через місяць додому, до приватного сектору, який в береговій зоні знаходився. Я на той час держслужбовець, перед початком війни я тільки вступила на держслужбу. Зарплатня у нас була на всю родину 5000–6000 грн. І у кацапів ми не брали ні копійчини. Виживали за рахунок того, що бариги на ринку обналічували нам зарплатні гроші і переводили від рідних. Бензиноюю косою косили сусідам і знайомим городи, за рахунок цього ми вижили. Дуже нам настирливо місцеві колаборанти через треті руки (сусідів) пропонували отримати на дітей допомогу. Там руські обіцяли по 60 000 рублів на мати трьох дітей. Ми дико цього боялися, тому що розуміли, що дітей заберуть до російської школи і будуть промивати мізки. А ще ми були впевнені, що, коли росіяни підуть з Херсону,

дітей моїх у цій російській «школі» під шумок евакуюють кудись на лівий чи то до рф без нашого про це знання. Тому з переляку ми викопали фальшпідвал. У нас був вже підвал під кахлями на кухні. Він був замаскований, з вентиляцією, лежав на люці килим. В тому підвалі сиділи діти, коли були рейди по вулицях. Благо в тому, що наше домогосподарство знаходиться на досить віддаленому місці від артерії їх руху. Вони, коли робили рейди по нашій вулиці, вони були досить втомлені і вже змучені, і до нас не доходили. Тож ми викопали другий підвал поруч з тим, який в нас є. Фальшпідвал був видимий, там стояв бутиль самогону, лежала картопля, лежала закатка якась там, щоб якщо вони прийшли, їм було що натрофеїти і піти. Між ціма двома підвалами була катакомба, нами прокопана тоді ж в окупації. Землю я ходила розтрушувала по полю. Це дуже велика робота, діти працювали. В ніч, коли кацапи взривали мости і відходили, чоловік з'єднав ці два підземні приміщення, пробивши невелику залишену глиняну стіну, тобто, дітей дуже берегли.

Коли був референдум, в мене донька на той час закінчила 11-й клас, вона вже була не школярка, а чоловіка могли розгледіти, бо ходили чутки, що будуть призивати. Чоловік в нас теж бойовий, з великим скандалом заховали його в підвал з малими дітьми, зі школяриками, а ми з донькою залишилися віддуватися. Йшов референдум по вулиці, в тому районі, де ми мешкали. І так сталося, на диво, що, ми, люди не віруючі, я вам скажу від усього серця молилися. І коли вони з поліцейською їхали машиною з мігалкою, та й через одну хату до нас вони вже були, проходили – і сталося диво, наші вгатили з хімарса недалеко від нас, і весь цей референдум згорнувся і різко закінчився.

Із страшного можу вам розповісти, що, виходячи на поле, ми бачили біля балки людей, я так розумію, наших якихось громадян, що не сподобалися. Стоїть джип, і людина з коротким автоматом у чорній формі. Люди в громадянському були на колінах, на головах були мішки, люди стояли на колінах. Пострілів ми не чули, або був пістолет з глушником? Ми трохи переполохалися з родичкою, забігли до двора. Чоловік каже: «Що там?». Бо бачить, що щось із нами відбувається. То ми кажемо: «Та ми там вийшли, від нас метрів 150–200 отаке». Потім ця людина вже зі зброєю сідала в машину, а людей з мішками на головах вже не було. Там була велика балка, у руських там було стрільбище. Ми не знали, чи тих людей постріляли

і кинули в балку, чи їх лякали. Грузилося в машину одне створіння кацапське, а наші куди поділись, я не знаю.

Із жакливого. Поруч з нами йшли великі бої, і наші місцеві чоловіки у перші дні війни наших хлопців ховали, і знаки відзнаки з них ховали. Наших закапували глибоко, як могли, а кацапів присипали в пожарній розпашці тямками. Коли пішов збір черешні, трупочною воняло страшно. І оцей запах, знаєте, коли ти сидиш ввечері (ми там не близько від цього черешневого саду), коли повертає вітер, а ти ввечері сидиш, і ти ще п'єш чай надворі, і воно махне по носу, і ти всю ніч цей запах якось згадуєш просто фізично. Це дуже, дуже жакливо. На нашому районі собаки вже перед самою деокупацією тягали людські лікті. Руки з однієї сторони, пошмалені кістки з другої. Стегнові кістки. Рука була дуже молодої людини. Я не знаю, хто це, цивільний чи військовий, чи наслідки влучання по їхній кацапській располазі. У нас там розповсюджені були там удари з хімарса.

Досить багато чого бачили. Є і смішні історії, але вони дуже сороміцькі. Народ їх зустрічав безстрашно.

Ч.О.: *Вдавалось особисто спілкуватись з окупантами?*

М.Р.: Звичайно, вдавалось, вони на блокпостах нас усіх кошмарили. В мене був основний телефон з банкінгами, а убитий страшний був з кацапським чипом, бо, якщо в тебе немає телефону, це викликало велику підозру. Чип був куплений з рук втридорога на ринку, без паспортних даних. І, як їздили, я вдягала двоє трусів і між трусами засовувала на літаку телефон основний український з Дією з усіма ділами, з банкінгами, а в руках був кацапський. В кацапському гуглились всякі гінекологічні болячки, але вони, на диво, до нас не лізли. Чому – мені аж цікаво було. Кожен день в мене була робота. Я прокидалась і всяку гидоту гуглила: хвороби курчат, псячі всякі хвороби, жіночі. Мені би було цікаво побачити їх обличчя. Це була якась гарантія від згвалтування, тобто, взявши цей телефон в руки, вони б сказали: «Фу, жінщина, заберіте его куда подальше і їдьте отсюда» – і потім би ще серветками руки протирали. Хитрили як могли (*посміхається*).

Спілкувалися – так, на блокпостах. Вони задавали питання – ми відповідали. Все. Оце все спілкування з ними, тому що ми тут постійно мотались.

Найгідючіші були днрвці і лнрвці. Російські кадрові військові – вони падли, тварі і вбивці, але в них є якісь нічтожні зачатки якоїсь військової етики, а лнр/днр, я вам скажу, це дуже маргінальні хмирі, а найстрашніше – це була кримська тероборона. Це були як скінхеди (в Санкт-Петербурзі таких показують, є), тут спостерігала протягом тижня – вони стояли на одному з блокпостів. Зброя в них була якась мені не зрозуміла, там якісь автомати, як із страйкболу, думаю, дорогуці. За виглядом просто вбивці. Стояли і машини шманили страшно. Фізіономістика людська – вона ж говорить, хто надзвичайно небезпечний, а кого якось ще можна об'їхати з острахом і з горем пополам, але можна їхати.

Вони дуже безграмотні – від орфографії до пунктуації.

З чеченцями їздив бус хьундай, спочатку без номерів, вікна тоновані, на ньому стояв пристрій для прослуховування телефонів, вони їздили по місту і видивлялися людей. Потім ця автівка заїздила на наших очах в управління УВД, яке на Кірова знаходиться. Як ми зрозуміли, там саме чеченський склад був, то вони займалися терором і катуваннями. На блокпостах чеченці не стояли. Я так розумію, що вони ставили себе вище за це. На блокпостах стояли кадрові, рязанські морди, лднр та буряти. Я так зрозуміла, в них буряти там на правах бідних родичів були, в цій військовій компанії.

Ще такий випадок був. Там на орестанці, де пивзавод раніше був, кацапи прибилися за водолазом нашим і кажуть: «Поїхали» – «Куди поїхали?» – «Поїхали і беріть другого». Де взяти другого, нікого не хвилює. Він там старий трохи, ну таке. Тут у нас ловив раків. «Йици второго» – і поставили йому пістолет до голови під горло, і він знайшов в телефонному режимі другого. Поїхали вони під Антонівський міст. На мосту їх спустили: «Доставайте» – «Что доставать?» – «Доставайте тела». Одне дістали. Ні, не те. Росіяни між іншим. Друге дістали. Теж не те. Третє не те. Всі росіяни. Витягнули чи 5-го чи вже не пам'ятаю якого – і: «О, спасибо. Все свободны». Виявляється бомбили Чорнобаївку, і вони викинули свого генерала. Оце вони забрали генерала, довольні були і всіх розпустили.

Ч.О.: *Пам'ятаєте ціни періоду окупації?*

Р.М.: В період окупації все злетіло в ціні. Кацапська продукція була гідюча: гівняна ковбаса, палена горілка (якою спаювали наш народ), погана кава. Хтось торгував їхньою гуманітаркою. Ми не

подавали ні на яку гуманітарку документи. Мої персональні дані їм в руки не трапили. Ми були готові їсти я не знаю що. З переляку засадили город, тому сподівалися їсти городину.

За ціни треба ще сказати «дякую» нашим баригам, які в перші дні вигребли з АТБ все, що можливо, і потім продавали на вагу суху квасолу по 250 грн. Цигарки дорогі. Я розумію, що курити – це погано, але у людей стрес, і з цим нічого не поробиш, якщо є така звичка, тож є. Цигарки погані, контрафактні наші злітали до 1400 грн блок, то це тупо наживання на своїх співвітчизниках. Це щось страшне – півтори тисячі блок. Чай, кава, туалетний папір перший місяць окупації – ціни були страшні. Дуже шкода було бачити інколи бабусь, які це все купили в АТБ і наварювались на своїх громадянах. Ми були нормальні, все життя бабулечкам місця в громадському транспорті поступали, а, коли ти бачиш, що останнє з людей обдирали, ось на цьому треба акцентуватися.

Це було просто кошмарно, все коштувало надзвичайно великі гроші. Потім якось ринок вгомонивсь трохи, і першомісячного баригництва було менше.

Дуже раділи, коли трапляли часом на наші рошенівські цукерки.

Було відчуття іншого простору. Наразі ми живемо всі під обстрілами, ми не спимо і через шахеди вискакуєм, дивимось, спостерігаємо, але це вже інше. В окупації було інше сприйняття, навіть навколишньої атмосфери. Ця пришедша росія, таке було враження, що все було протравлене повітря. Мені важко це передати словами, але я відчувала це фізично, коли ти тут переживаєш. Це відчуття пригніченості, воно йшло скрізь. Були великі опасіння, що дітей за навчання в українських школах можуть кудись забрати. Коли онлайн-навчання пішло, то хтось з батьків сидів на шухері, а діти займалися. Я не знаю, що б я робила: чи кидала ці гаджети в підвал і дітей за ними, чи може той комп'ютер об коліна поламала, щоб не знали, що діти навчалися, бо казали, що батьків за навчання дітей в українській школі просто до підвала відправлять.

Ч.О.: *Спілкувались з кримчанами, які торгувати приїздили в Херсон?*

Р.М.: Я знаю херсонців, які торгували, мотаючись в Крим. Це дуже непогані начебто люди. З кримчанами не пересікалася. Не можу сказати вам нічого.

Ч.О.: *Як на Вас позначилася інформаційна блокада?*

Р.М.: Коли відрубили український зв'язок, потім поновили, у нас був провідний інтернет, і ми так розуміли, що його підключили через відому кримську міранду фсбешну. Чим ми рятувалися? Стояли різноманітні VPN. Я понаставила всього, чого можна було. В мене був американський VPN, який був безкоштовний, валив купу реклами, але він мене не підвів. Те саме було на телефоні. Все підвантажувалося дуже повільно, але безпеку свою воно давало. Коли вони вже відходили, на нашому районі відрубили зв'язок за три тижні до де окупації, і досі його там немає.

Як ми знали, що нас звільнили? Наші родичі, в них балкончик на горищі, на кацапській сімці зловили інтернета, вилезли ледь не на коник, і 11 листопада зранку, і в слізах, з балкона вони мені почали кричати, що «миколаївський ваньок» змінив аватарку. Ми побігли казати сусідам, нам ніхто не повірив. Одна жіночка в літах – вона тільки повірила. Плакали, обіймалися, і ми вже виїхали зустрічати наших, бо було трошки лячно, щоб якісь охвістки кацапські не залишилися на шляху і не схопити кулю в голову.

Коли нам зв'язок відрубили, ми згадали що в нас є супутникова тарілка, трошки полагодили, і дивились український телемарафон. А на кухні в нас телевизор такий поганецький, і так я заходжу, а чоловік любить будь-що попоїсти і ввімкнути, аби що галділо, а щось там говоре кацапське! То я йому пригрозила, що зараз той телевизор і розіб'ю. А потім ми влилися в цей процес, дітей виганяли з кухні, як двоє дорослих, і дуже емоційних людей. Сиділи, кушали, дивились соловйова та подібних, і дуже нецензурно коментували кожен вислів, тобто розважались як могли. Ненавиділи їх, відчували великий шок від того, ЩО вони несуть, що це суцільний БРЕД. Навіть якби нас заперли кудись в сибір, ніяка пропаганда нас вже б не змінила. Ми їх ненавиділи і не вірили їхнім словам. Ніяке кацапське телебачення, ніяка пропаганда, жодне брехливе слово на нашу психіку б не вплинуло і на нашу віру в деокупацію міста, не просадило б нас.

Ч.О.: *Як для Вас проходило нічне життя? Комендантську годину не порушували?*

Р.М.: Про нічні патрулі я чула пару разів, але ми живемо на краю географії, тобто в віддаленій частині міста від їх первинних шляхів

заходу в населений пункт. Як вже казала, вони до нас завжди доїзжали втомлені. Було дуже страшно. Катались БТР, там сиділо 17 чоловік їхні. БТР – це не дуже велика штука, і вони там зверху, як мухи на гімні, сиділи. Як вони звідти не валилися, я не розумію, і, коли повз тебе їде, – страшно. Вночі в межах крихітного населеного пункту – так ми лазили, до сусідів ходили, ходили з оглядкою, тому що дружити треба. Люди є люди, їм потрібен соціум, а вдень ти робиш, а ввечері йдеш в гості почесати язика. Так, ми лазили, поміж городів лазили. По вулицях ходили тихенько з оглядкою. Якщо б вони їхали, я б до сусідів через паркан перестрибнула би і заховалась. Без дітей, зрозуміло, ходили. В комендантську годину в місто не їздили.

По ночам дим до нас доходив з горілими шкарпетками і смаченим м'ясом – трупи спалювали. В полі, де ми мешкаємо, метрів 500–700 за городами, ввечері 10.11.2022 дець з 16.00 до 19.30 вони випалювали мідь, яку вони накрали. Палили кабелі. Їм вже тікати пора, а вони грабувати заходилися. Ну таке, смішне. Грузли в бруді їх танки в дні перед їх відходом. Ми спостерігали за цим, коли вони тікали, але це за декілька днів до деокупації. Однесенке дурне приїхало і поїхало по ямам – встрягло, інше дурненьке приїхало – встрягло разом з тим, приїхало третє – влипло. Перше відлипло, потягнуло друге, потягнуло третє. Ну що з нас взяти? Ну, ми регочемо, треба ж розряджатись якось. Просто хоч озвучку із «Каламбуру» «Железний Капут» підставляй.

Магазин, який у нас працював, торгував харчами з рф останні місяці, бо іншого продукту вже не було майже. Навіть окорочка у них були отвратні, як у нас у 1990-ті. Таке враження, що вони були оті гуманітарні з 1990-х, передані з американської бази, а заморожені ще в 1960-х роках. Бувало так, один заходить «боєць» готовий і робить вигляд, що він ще тверезий, народа стоїть купа, бо завезли яйця, сметани, кефіра, а вони гребли горілку каністрами. Приїздили і на наших очах брали: два кілограма пельменів і 20 літрів спирту. Така потішна пропорція. Це офіцери брали. А солдати заходять: один автомат волоче по кахлям, а інший ще якось тримається; і той, що зовсім готовий, жере окорочек поганий, і цей окорочек падає, де стоїть 20 людей і брудно, підіймає і продовжує їсти. А другий каже: «І@ать, ну ти внатурі орк». І ми вилітаємо з того магазину, а сміятись не можна, бо вони п'яні з автоматами. Всі з магазину вилітають метрів за 10 і починають реготати.

У нас ще така є здоровенна алкоголічка на районі, дуже товста жінка. І приїхали з обшуком до друзів наших, її сусідів. Ну, з обшуком не дійшли). Вона їм каже їм: «Нах@ ви сюди приперлись, валіть звідси!». Потому ця пані п'яна зняла волохаті гамаші, зняла труси, стала рачки і показала все, що має. А вони: «Женщина, мы сейчас заберем вашего мужа». А вона: «Забирайте, він мені не потрібен». Вони його забрали, покатали, привезли, поставили на місце і сказали: «Мужик, мы тебе очень сочувствуем». Дали пачку цигарок і поїхали (*сміється*). А там ще були буряти по 18 років, так вони не зайшли в ту хату, все забули і поїхали геть. Так ті, до кого вони приходили, одразу о 4-й ранку зібрались і виїхали, бо були співробітники органів МВС, і ця легенда ходить до сих пір. Багато всього смішного було. І на оцих бурятів кажемо: «Боже, або вони виростуть геями, або ніколи просто не одружаться після того, що побачили». Так що жіночка їм влаштувала привітання.

У нас на районі були їх прихильники, які допомагали організувати референдум, розносили їхні погані газети. Я, як дитина, яка народилась ще в радянському союзі, бачила радянську пресу. Мої батьки не виписували заангажовану пресу – журнал «Крокодил» був та ін. А ось ця преса, яку вони в Херсоні роздавали, таке враження було, що цим займалися розумово відсталі маргінали. І ці жіночки місцеві, які займалися розповсюдженням цієї ідеології (я знаю декількох чоловік), доповіли вже люди про них СБУ. Проте ці персони досі ходять. Їм сусіди пару раз плюнули в обличчя, обматюкали – і ніхто їх не забирає, ніхто їх не допитував, ніхто їх не чіпає, бо це передпенсійного віку люди, не пенсійного навіть. І вони сидять, в них є телефони андроїди, і ніхто ними не займається. Це дуже дивно.

Ч.О.: Ви були свідком культурного пограбування Херсона?

М.Р.: В самих місцях я не була, коли вивозили. Дізнавалась з преси. Дуже було страшно, коли приїхав кран їх (про це ніхто не каже) і встав біля пам'ятки невідомому солдату. Ця Батьківщина-мати, сама незаполітизована пам'ятка, і не тільки на всю Україну, а й на всьому пострадянському просторі. І туди приїхав кран, він стояв, вони крутились і намагались її зняти. І потім вони зрозуміли, що це, напевно, неможливо і поїхали. Але намагання було.

Родич бачив, як паровозик дитячий вони вивозили.

Не була присутня під час російського мародерства в жодному закладі культури. Сама очима не бачила. Наслідки бачила. Між нами, у мене таке враження, що там не тільки вони постаралися, а й наші мародери, що мали доступ до приміщень під час окупації, попасились під шумок. Але не буду лукавити. Нікого за руку не тримала. Та й то якийсь мізерний відсоток в масштабі саме російського розграбування цінностей Херсона.

Ч.О.: Були свідком вивезення дітей з Херсону?

М.Р.: Чесно сказати, вони відправили дітей добровільно до Євпаторії. Той телевизор, в який ми плювалися на кухні, бачили цих дітей в Євпаторії по кацапським новинам, дуже тяж сильно психували на це і цих дітей. Якимось дивом за два дні деокупації прибули на місце, і 12 листопада з усіма з українськими прапорами зустрічали ЗСУ, тобто фактів викрадення насильно я не бачила. Я бачила поодинокі факти двулічності наших громадян.

Ч.О.: Серед Ваших особистих знайомих були колаборанти?

М.Р.: З моїх особистих – сусіди далекі по вулиці. Сусіди родичів були. З близького кола – ні. Коли ми бачили в людях проросійську позицію, ми гербували з ними спілкуватись взагалі і максимально відсторонювались від подібного спілкування.

Ч.О.: Церква в Вашому житті в окупації зіграла певну роль?

М.Р.: Ні, наші попи потікали, поруч з нами бросили свою паству. А, може, вони і правильно зробили, а то б і їх чекала доля славнозвісного батюшки. Ви зрозуміли якого, а, може б, і взагалі їх вбили. Церкви поруч із нами не працювали в окупації. Ми вірили тільки в ЗСУ, скажу чесно. Коли там щось траплялося і ми відчували потребу в якійсь молитві або проханні вищих сил допомоги, зверталися до Бога, але церква не відіграла нічого в нашому житті. Ті батюшки, які не наші, не херсонські, з Західної України, якимсь контрабандним шляхом передавали дітям іграшки та солодоші, і ми на нічку розподіляли між сім'ями, і це був такий привіт з підконтрольної України! От тим церквам я просто хочу сказати «дякую», просто за те, що зрозуміли, що тут треба не солодоші, не іграшки, а підтримка.

Ч.О.: В окупації користувались допомогою волонтерів?

М.Р.: Було таке, що передавали нам продукцію без огласки, тихо, мінімально, невідомо від кого з підконтрольної. Але з волонтерами безпосередньо не мала нагоди спілкуватися.

Ч.О.: Як вдалось вижити, коли окупанти знищили всю інфраструктуру?

М.Р.: Був генератор, цей генератор 100 раз на день глох, чоловік з психами його заводив, то ми мали змогу дивитись і українське телебачення, і собі щось попати. Пережили. Була така позиція, ми розуміли, коли вони це знищили в нас з'явився такий азарт: якщо нищать – значить, підуть. І кожен їх крок був черговим підтвердженням того, що вони звідси підуть. Тому ті незручності в нас закріплювали надію.

Другий досвід переживання окупації я ніколи в житті не хочу отримати. Можна сказати, що ми за цей час постаріли років на 10–12 в порівнянні з тим, якими ми були в перші дні війни. Хотілось би сказати, що ті наші міста, які не відчують бойових дій в тому масштабі, як ми відчуваємо, їм потрібно розуміти, що якщо вони будуть класти плитку і займатись господарськими справами, то росія добереться і зробить бросок кобри. Вона ніколи не залишить думку нас захопити і знищити повністю, погратися в голодомор або в переселення народів, тобто вся країна наразі повинна встати на військові рейки, обмежити себе в усьому можливому, максимально збільшити допомогу хлопцям на фронті, і тільки тоді є шанс на багату десятиліть убезпечити себе від їх наступних агресивних кроків

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

Рябенко Анна Владиславівна,
онлайн-працівниця в рекламній компанії
1983 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю проведене 17 лютого 2024 р. у форматі аудіозапису
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Вкажіть Ваше місце роботи і посаду.*

Рябенко Анна Владиславівна (далі – Р.А.): Онлайн-робота в рекламній компанії.

Ч.О.: *Скільки часу Ви провели в окупації?*

Р.А.: Три тижні.

Ч.О.: *Як Ви оцінюєте організацію життя до 24 лютого 2022 року?*

Р.А.: Подобалось все, було чудове життя. Ми пару років як переїхали в нову квартиру, зробили ремонт, чекали тільки на краще життя. Добра робота була у мене і чоловіка. Я працювала, чоловік працював на «Фабриці», ремонтував мобільні телефони, дочка ходила до школи. Все було добре. 23 лютого не пам'ятаю, що було, наче все добре було, лягли спати. Тривожну валізку збирати вже були думки, були. Були такі думки – гроші тримати, щоб нічого не купляти, бо хотіли кондиціонер придбати і встановлювати в квартирі, але вирішили почекати. Передчуття якимось було. Я за місць до цього зустрілась зі своїми друзями в Одесі. І зі своєю подругою ми тоді зустрілися, відмітили 20 років нашої дружби. Це було або 14, або 15 лютого. Було відчуття незворотньої біди, але нікому не хотілось вірити.

Ч.О.: *Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?*

Р.А.: Мені мама подзвонила, це було о 6-й ранку, і в сльозах казала, що війна почалась. І месенджер у мене постійно билим-билим, билим-билим, мабуть, з 5-ї ранку почав. Ще робочі чати

блимали, але якось не прокидалась, а, коли мама подзвонила, я встала і не можу зрозуміти: чую «бах, бах» і бачу, як дим чорний підіймається з Чорнобаївки, коли аеропорт бомбити почали. Я тоді не знала, що робити. Я дивлюсь у вікно, а люди з валізами, хто в машини стрибає, і всі кудись їдуть, дітей хапають, а я стою і не знаю, що мені робити. Якийсь ступор був: і страшно, і ти, дійсно, не знаєш, що робити.

Ч.О.: *Як пройшли дні 25–28 лютого, коли йшли бої за Херсон?*

Р.А.: Постійні вибухи на Антонівському мості, коли постійно бомбили Чорнобаївку і коли вони вже в місті були, я вже бачила солдат. На Шуменському вони багато лазили, коли був бій у Бузковому парку, біля Нової лінії – ми тоді жили в коридорі. Матрац там постелили, а в перші дні взагалі спати не могли, то в ванну бігали, то в коридорі. Страшно було. Коли ти відчуваєш страх, то до тошноти доходить, і я це пам'ятаю. Ніколи такого страху не відчувала до цього.

Ч.О.: *Не було досвіду перебування в бомбосховищах?*

Р.А.: А у нас його немає. У нас підвал є в будинку, але він не дуже безпечний. Його підтоплювало постійно, тому нікуди не ходили, а до найближчого бомбосховища було далеко, та й, мабуть, у нас його немає на Шуменському. До школи деякі люди ходили, але ми не думали, що це безпечно, тому залишалися вдома – то коридор, то ванна.

Ч.О.: *Чоловік не намагався вступити до ТРО?*

Р.А.: Ні. Ми одразу вирішили, що якщо росіяни зайдуть у місто, то в окупації ми жити не будемо. У мене є друзі з Донецька, які поїхали ще в 2014 році, вони мені розповідали, що це таке, і я знала, що в окупації ми жити не будемо. Для мене це було неприпустимо.

Ч.О.: *Як пережили 1 березня 2022 року?*

Р.А.: Перебували на зв'язку з друзями. Вони були на Житлоселищі, і в цей час йшли бої. Ходили російські солдати, стріляли з автоматів. Це було страшно. Не знаєш, що буде далі.

Ч.О.: *Як Ви зрозуміли, що почалась окупація?*

Р.А.: Коли почали їздити танки по вулицям, на Ушакова, коли вже «Фабрику» підпалили. Хоч наш прапор висів над мерією

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

і казали, що все добре, що все добре, але ми розуміли, що нічого це не добре. Прапор висить, але танки-то в місті.

Ч.О.: Як Ви дитині пояснювали те, що відбувається?

Р.А.: Війна, росіяни напали на нас, але ми разом, все буде добре. Ми постійно грали, сиділи всі разом в коридорі. Вона якось перенесла це доволі спокійно. Не було сліз, паніки, страху. Ми завжди були разом. На вулицю не виходили. Інколи Саша ходив продукти купити, але намагалися бути завжди разом і дитину не пускали на вулицю, вона була завжди вдома.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

Р.А.: Ні. Багато моїх друзів ходили. Я більше думала за дитину. Я знаю, що це було небезпечно і що могло статися будь-що. Я не могла припустити, щоб моя дитина залишилась без когось з батьків.

Ч.О.: Як вдавалось організовувати побут?

Р.А.: Постійно непокоїлась, що світла не буде чи води не буде. Воду постійно набирали в ванну, баклажки, постійно намагалися запасатись водою, запасатись продуктами. Сьогодні є хліб, а завтра його може не бути. Це страшно, ти не знаєш, чим ти будеш годувати дитину. Ти розумієш, що це окупація і продукти не будуть завозитись з нашої сторони. А коли вони будуть завозитись з тієї сторони, якими вони будуть і за що ми будемо купувати – невідомо. То намагалися закупати мішками, впрок запасатись, так би мовити, тим, що не псується. Спочатку було страшно. У мене вікна виходять на вулицю Дімітрова, і коли йшли обстріли, то вікна дребезжали, бо Чорнобаївку бомбили постійно, і це було нам дуже чути. Тепер я розумію, що це було далеко і НЕ страшно, якщо порівнювати з тим, що зараз у Херсоні.

Ч.О.: Як Вами відчувався час і простір в окупації?

Р.А.: Ми були в окупації три тижні. Для мене це було як вічність. Саме страшне для мене – це було не знати, як виїхати. Потяги припинили їздити, автобуси так само, Антонівський міст вже був перекритий, і куди виїзжати – це було питання. Я вже зібрала валізки, я знала, що ми виїдемо. Тільки вже коли виїхала моя подруга, вона мені дала телеграм-канали, що якось люди виїждять, що є провідники, і тоді вже почали шукати і почали вже виїзжати. Вже через тиждень я зрозуміла, що ми будемо шукати шляхи виїзду, бо в оку-

пації нічого доброго не буде. Я не могла гарантувати безпеку своїй дитині. Це, мабуть, було найстрашніше.

Ч.О.: Допомогою волонтерів користувались?

Р.А.: Тоді ще волонтерів не було, мабуть. У нас тільки був керівник ОСББ, який нам привозив один раз йогурти і пару разів, коли чорнобаївська птахоферма вже була розбомблена, то цих курей привезли напівмертвих. Більше не користувались.

Ч.О.: Церква в період окупації вплинула на Ваше життя?

Р.А.: Ні. Пам'ятаю перший тиждень, що в групі в школі написали, що можна приходити як в бомбосховище до школи; у кого є чи теплі речі, чи ковдри, чи подушки – приносять, то я відносила, в мене були. До церкви не зверталась.

Ч.О.: З окупантами довелось спілкуватись?

Р.А.: Слава Богу, ні. Мені знайомі розповідали, що до одного під'їзду приїзжали, то хтось в іншому місці їх бачив. Бачила, як проїздили танки та транспортери, але, слава Богу, до цього не дійшло.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід виїзду з окупації?

Р.А.: Якраз один раз спілкувались, коли ми виїзжали. Моя подруга, колега в минулому, виїхала. Вони на своїй машині виїхали, і мені написала, що є групи в телеграмі, де є провідники, за гроші вивозять. Я знайшла одну групу, потім другу, потім третю, і ми зрозуміли, що просто збираються групи людей на 6-ту ранку біля Корабелу, три-чотири машини. Розповідали, що можна брати, що не можна. Казали, що обов'язково реєстратори з машини знімати, бо можна постраждати. Це було страшно.

Поїхали, Саша (чоловік) був за кермом. Мабуть, тиждень збирались виїзжати, вивчали інформацію, хто як виїзжав, що відбувається на пропускних пунктах, як пропускають. Звичайно, було страшно, але вже наважились, і ми виїхали з першого разу. Була з нами одна провідниця. Вона з Одеси, і вона показувала дорогу. Вона так їздила кілька разів, вивозила людей. У кого місця були в машині – брали попутчиків: хто безкоштовно, хто гроші брав. Доїхали ми до першого КПП, стояло два якихось «сопеля», я на них глянула: це були діти років по 20. Форма на них висить, але ці діти були зі зброєю, і вони могли зробити що завгодно, і це було довго.

На першому КПП ми чекали, мабуть, півгодини. Документи тільки перевірили, а більше нічого не дивились. Вже на наступному вони перевіряли все: «Відкривайте двері, виходьте, діставайте речі, покажуйте, що у вас є, хто з вами їде». Там вже були не діти. Там вже були «матері» військові. Один почав питати: «А чого ви їдете, що вам не подобається?». Я розумію, що не можу йому сказати все, що хочу. Він спитав у чоловіка: «Чому ти в Одесу їдеш, що ти там будеш робити, тобі що в росії погано? Давай ми тобі ще повістку пришлемо?». Це російські військові казали. Перевірили всі речі наші, чоловіка перевірили, перевірили, що в машині може бути. Проїхали ми. Ще після цього було два пункти, там вже швидше було.

Коли ми доїхали до наших, то хотілось обійняти кожного і розцілувати. Це була вже Миколаївська область, але там також не можна було затримуватись. Швидко, швидко, бо обстріл міг початись кожної хвилини. Далі треба було їхати по ґрунтовій дорозі кілометрів 20 і дуже швидко. Вздовж дороги стояли протитанкові загородження, і їх треба було об'їзжати, не жалкуючи машини. До Миколаїва доїхали о другій дня. Вже розумієш, що ти на підконтрольній території, вже легше. Далі ми доїхали до Одеси. Поки їдеш – ти в чаті, і інші машини їдуть. Кожен пише: ми проїхали той КПП, на іншому застрягли. І ми виїзжали буквально останніми, і за нами вже машини не пропустили, розвернули, бо починався обстріл, і вони вже чекали до наступного дня чи кілька, щоб виїхати знов.

Ч.О.: Після того як виїхали, брали участь у проукраїнських заходах?

Р.А.: Так, постійно у Брюселі, біля Європарламенту.

Ч.О.: З чим у Вас асоціюється окупація зараз?

Р.А.: Із свинособаками, нелюдями, які зламали життя усім, з цією формою сірою, військовими їхніми і зі страхом.

Ч.О.: У мене наразі всі питання. Якщо є моменти, які не увійшли до запитань, можете зробити доповнення.

Р.А.: У мене бажання, щоб всі свинособаки здохли і якнайскоріше пішли з нашої землі. Це моє найбільше бажання. Все буде Україна!

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

«Крім відчаю, страху, я не пам'ятаю, що я ще відчувала»

Рябенко Тетяна Юріївна,

домогосподарка

1984 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю проведене 12 липня 2023 р. у форматі аудіозапису
Черемісінін Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Вкажіть Ваше місце роботи і посаду.

Рябенко Тетяна (далі – Р.Т.): Домогосподарка.

Ч.О.: Скільки часу Ви провели в окупації?

Р.Т.: Півтора місяця.

Ч.О.: Як Ви оцінюєте організацію життя до 24 лютого 2022 року?

Р.Т.: Нормальне, комфортне життя.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

Р.Т.: Прокинулась я від смс-повідомлень від знайомих та родичів. Далі хтось почав телефонувати вже, потім пролунав вибух в Чорнобаївці. Це дуже налякало. Почала будити дітей. Не знали, що робити, і в першу чергу побігла в магазин купувати продукти (замислилась). Тоді такий інформаційний вакуум був, що я, наприклад, не знала, де що відбувається. Було дуже страшно.

Ч.О.: Що Ви робили 25–28 лютого 2022 року, коли йшли бої за Херсон?

Р.Т.: Ніяких подій свідком я не була, тому що весь час знаходилась вдома з дітьми. Я була одна. Чула, лише чула постійні вибухи і вдень, і вночі. Було дуже багато вкидів інформаційних в соцмережах, такі, як вайбер. Писали в різних групах, що вони вже зайшли. І було не зрозуміло, так це чи ні. Я, наприклад, дуже боялась виходити взагалі на вулицю. Я вийшла, здається, після 24 лютого через 3–4 дні і пішла в магазин, розуміючи, що продуктів, які я купила 24,

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

що їх надовго не вистачить. От. А так за бої за Херсон я лише чула. Чула на власні вуха, але нічого я не бачила.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

Р.Т.: 1 березня? Я вже так і не пам'ятаю ці дати, що саме я робила. Я пам'ятаю цей весь місяць, що я знаходилась в Херсоні з початку війни, це постійно ти в новинах, вночі не спиш, чекаєш ранку, тому що дуже страшно. Вдень не так страшно було. Потім встало питання: треба чимось дітей кормити, бо полиці в магазинах були порожні, і весь мій час це було ходити по магазинах і щось здобувати. Що я робила, що я відчувала саме 1 березня, я, на жаль, вже не пам'ятаю. Я пам'ятаю, що весь цей час, що я там знаходилась, це жахливо.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

Р.Т.: Ні. Я не виходила, я боялась залишити дітей одних, самих.

Ч.О.: Яким був Ваш досвід організації побуту в окупації?

Р.Т.: Побут? Якщо не зважати на те, що був дефіцит в продуктах, то, в принципі, в побуті були всі комунікації, все працювало, була вода, було світло, був газ, тобто такого нічого не змінилося, окрім продуктів харчування.

Ч.О.: Як на Вас вплинув дефіцит товарів?

Р.Т.: Це було дуже страшно. Страшно за дітей, що їм не буде чого їсти. Потім, я пам'ятаю, люди з сіл почали підвозити овочі. Дефіциту овочей не було, тобто була і картопля, і буряк, і капуста, тобто вже було не так страшно. Десь яйця продавали, десь молоко привозили. В принципі, ми не голодували, але було страшно. Коли спустошувались полиці в магазинах, і цей період, коли було порожньо і коли вже люди почали приватним чином підвозити продукти, то цей момент був страшний.

Ч.О.: Пам'ятаєте ціни на продукти в цей період?

Р.Т.: Я, чесно, не пам'ятаю ціни. Вони якщо і піднімалися на той час, то було дорожче, але не набагато. Овочі, я пам'ятаю, що були доступні ціни. Хліб подорожчав, я не пам'ятаю, здається 10–12 грн була буханка хліба.

Ч.О.: Ви користувались допомогою волонтерів?

Р.Т.: Ні.

Ч.О.: У період окупації церква зробила певний вплив на ваше життя?

Р.Т.: Ні. Біля мого дому була церва московського патріархату, я туди не ходила, і я не знаю, що в них і як відбувалось.

Ч.О.: Як Ви відчували час і простір в окупації?

Р.Т.: День швидко проходив, тому що, якщо я виходила за продуктами, це були величезні черги і працювало все до обіду години до 2 або 3 максимум, а це був березень, темнішало рано. Ти тільки прокинувся, сховався кудись – і вже ніч, а вночі було дуже страшно. Вночі я дуже боялась.

Ч.О.: Мали в окупації фінансові проблеми і в чому полягав Ваш досвід вирішення їх?

Р.Т.: Ну як? (замислилась). Фінансові проблеми, звичайно, були. Були в тому, що скільки ти зміг в банкоматі зняти грошей в перший день, і як би все. Потім в банкоматах це були величезні черги, і не завжди, вистоячи чергу, ти міг зняти ці кошти. Картки не всюди приймали. Було незручно в тому плані, що якщо в тебе й є гроші, то не завжди ти можеш їх зняти. Одного дня, пам'ятаю, було дуже холодно, я простояла години 4–5, і до мене закінчилися гроші.

Ч.О.: Ви можете описати свій психологічний стан? Які емоції були домінуючими?

Р.Т.: Яка була психологічна атмосфера в місті, я не знаю. Я особливо нікуди не виходила. В чергах у людей був жах. Переважно люди думали, як вижити. Це було страшно, коли ти стоїш в черзі і десь лунає якийсь вибух. Але це особливо вже нікого не лякало, тому що тобі потрібні ці продукти або потрібно гроші зняти, і ти все одно стоїш. Особисто в мене на протязі всього періоду, що я була в окупації, це був жах, було дуже страшно. Здавалося, що це неможливо, що це якийсь сон, що такого не може бути, і було дуже страшно за дітей. Окрім відчаю, страху, я не пам'ятаю, що я ще відчувала.

Ч.О.: У чому полягала Ваша мотивація виїхати з окупації?

Р.Т.: Вивезти дітей, бо вони дуже боялися, особливо молодша донька. Коли з перших днів вона чула вибухи, особливо Чорнобавку, то в неї піднімалась температура. Вона дуже боялась.

Ч.О.: Який у Вас був досвід виїзду з окупації?

РТ.: Це було страшно. Ми виїзжали через Станіслав. Було (*замислилась*), здається, сім блокпостів російських до Олександрівки. В Олександрівці вже були наші хлопці. Ну як? Було страшно, звичайно, дуже було страшно. А блокпости коли проходили, то деякі були спокійні, спокійно реагували на виїзд. Просто перевіряли документи. Деякі казали: «Та чого ви виїждаете? Це по нам стріляють. По місцевим не будуть стріляти». Деякі психологічно тиснули: «Чого ви їдете в Миколаїв. В Миколаєві вже стоять наші кораблі. Ми уже Миколаїв взяли, скоро будемо в Одесі. Можете повертатись додому». Психологічний був такий тиск, що ми вже виграли, а вам нема сенсу туди їхати.

А коли вже наш був перший блокпост, то щастя було й радість, що вже наші хлопці. І Миколаїв вразив великою кількістю військових, велика кількість техніки і також дуже багато блокпостів. Це вже були наші, вже було не страшно. Вразило якось також, що дуже багато було військових, техніки, прямо по дорогах їхали, і так стояли блокпости. Коли заїхали в Одесу, то Одеса жила своїм життям, як і до війни, і там було декілька блокпостів, і люди їздили, тобто мирне життя, от як у нас було до 24 лютого. Якщо в Миколаєві відчувалась війна, воєнний стан, то в Одесі вже такого не було.

Ч.О.: Що найбільше Вас вразило за період окупації?

РТ.: Страх, який я відчувала. Страх от 24 лютого, коли всі прокинулись, і страх весь цей час, поки ми знаходились в окупації. Мені особливо було страшно за дітей.

Ч.О.: З чим у Вас зараз асоціюється окупація?

РТ.: З якоюсь в'язницею. Ти не можеш робити те, що ти хочеш. Як би ти можеш пересуватись вільно, але в тебе завжди є відчуття страху, що тебе може просто забрати хтось кудись. От у мене відчуття в'язниці.

Ч.О.: У Вас буде особистий прогноз щодо завершення війни?

РТ.: Я вірю в те, що ми переможемо.

Ч.О.: У майбутньому Ви будете повертатись до Херсона?

РТ.: Поки Херсон так обстрілюється... Я сподіваюсь, що мені буде куди повернутись, що моя домівка буде ціла. Тоді, мабуть, так.

Ч.О.: Дуже Вам дякую за розмову!

«Мене випустили зі статтею 27 “Загроза російській федерації”»

Стельмах Анна Костянтинівна,
учитель історії Херсонського наукового ліцею
Херсонської обласної ради
1986 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 01 серпня 2023 р. у форматі аудіозапису
Михайленко Галиною Миколаївною (ХДУ)¹.

Михайленко Галина Миколаївна (далі – М.Г.): Який термін Ви провели в окупації?

Стельмах Анна Костянтинівна (далі – С.А.): Я провела в Херсоні всю окупацію і плюс ще днів 10. Статус ВПО, я точно пам'ятаю, я отримала 25 листопада, а приїхали ми за два дня до оформлення статусу, тобто 23 листопада 2022 року.

М.Г.: Ваше місце роботи і посада станом на 24 лютого 2022 року?

С.А.: Учителю історії Херсонського наукового ліцею Херсонської обласної ради.

М.Г.: Як Ви дізналися про початок повномасштабного вторгнення?

С.А.: Якщо чесно, за день до цього ми знали, що деякі служби вже повиїздили разом із сім'ями. Нас попереджали, що почнеться війна, але ми до останнього в це не вірили. Ми прокинулись о 5-й ранку з чутками про те, що всі заправки забиті машинами, автівки рухаються на виїзд з міста. Мені телефонував тато, який живе під Каховкою, там проходить кримська траса, і розповідав, що поруч із Каховкою військова частина. Її розбомбили. Знайомі тікають з дітьми в чому були вдягнені і приїхали до них в село, і щось відбувається дуже страшно. Потім о 9-й годині – наступний дзвінок тата. Казав, що російські танки проїхали повз їхнє село і рухаються на Каховську ГЕС. Далі, я знаю, були місцеві бої, вивісили російський прапор, і ці колонії рушили далі. Ми боялись потрапити в агонію

¹ Дешифрувала запис та створила транскрипт Г. М. Михайленко.

цієї паніки, застрягнути десь в якійсь колоні, і тому вирішили залишатися вдома.

М.Г.: *Як провели перші дні війни?*

С.А.: Ми переїхали до друзів в центр міста, бо живемо на крайньому поверсі п'ятиповерхівки, вікна якої виходять у бік Дніпра. Залишатись там було вкрай небезпечно, адже розпочались бої за Антоновський міст. До 4 березня ми були у знайомих. Вже 2 березня дозволили їздити на автобусах з опущеними вікнами й прив'язаними білими хустинами, щоб руки було видно, не більше 20 км/год по місту.

Додому ми повернулись 4 березня. На той момент у нас майже не було продуктів, бо я ніколи не була особливо запасливою, закупи робила лише на день-два. Разом із чоловіком та сином ми вийшли на Дніпровський ринок, щоб купити хліб та овочі. Дуже мало людей вийшло торгувати на базарі. Я дуже вдячна продавцям, які домовились між собою продавати лише 1 кг картоплі у одні руки, щоб забезпечити якомога більшу кількість людей елементарним продуктовим набором, куди, до речі, входила 1 капуста, 5 морквин і 5 цибулин. Ми розділились: я стояла в одній черзі, чоловік – в іншій. На той момент було скрутно з продуктами, доводилось по 2–3 години стояти у черзі в очікуванні хліба чи кілограма цукру.

Паніки не було, але я бачила в очах перехожих розгубленість, відчай, нерозуміння, що з нами буде далі. Якийсь такий стан, наче в тумані. Ще я добре пам'ятаю, як мені вдалося купити солодощі сину, і я йому сказала: «Не їж одразу все, бо я не знаю, чи зможемо ще придбати». У той момент мені справді стало страшно, що я не зможу нагодувати свою дитину.

М.Г.: *Ви працюєте в обласному ліцеї, а 1 березня 2022 р. біля нього відбулися військові сутички ТРО з росіянами. Чи знаєте Ви щось про ці події?*

С.А.: 23 лютого я працювала, все було добре. А вранці 24 лютого я зателефонувала завучу й дізналась, що батьки по максимуму мають забрати дітей з ліцею. На той момент близько 600 дітей знаходилось у наших гуртожитках. До вечора на базі дітей не було. У перший день нам сказали скинути якісь завдання, а далі було прийнято рішення на тиждень призупинити навчальний процес. Після

цього навчання перевели на дистанційну форму, і ми намагались забезпечити дітей навчально-виховним процесом.

Стосовно військових. Я знаю, що вони до нас зайшли й на території ліцею чоловіки з ТРО намагались дати бій окупантам, за що поплачували життям. Нам особливо ніхто не розповідав, яка ситуація у навчальному закладі, тому подробиць не знаю. Але так як ліцей знаходиться на виїзді з міста, то там для військових було дуже вигідне місце дислокації. Якийсь час на базі ліцею нікого не було. Я дуже добре пам'ятаю, що напередодні Великодня у нас було оголошення прийти в ліцей на прибирання. Я там не була, але після Великодня я попросилась приїхати, щоб забрати ноутбук, і мені сказали: «Який ноутбук? Ти взагалі розумієш, що відбувається?». Ніхто нам нічого не казав, ніякої офіційної інформації у нас не було. Те, що я дізнавалася, – це на рівні колег. Я знаю, що вже після Великодня вони заселились, бо в нас там два гуртожитки. Все дуже зручно. У нас дуже гарна територія: скрізь квіти, алеї. Окупанти загнали туди техніку й перетворили ліцей на власну базу. Знаю, що меблі, комп'ютери, навчальне обладнання були вивезені. А вже після деокупації було декілька прильотів на територію навчального закладу. Бачила з новин, що один такий приліт був у сусідній кабінет з моїм. Там залишились мої речі, мої 15 років життя.

М.Г.: *Як надалі вдалося організувати навчальний процес?*

С.А.: Навчання було організоване за дистанційною формою. Єдине, нам сказали не проводити онлайн-заняття, так як ми не знаємо, у якій безпековій ситуації діти. Потім, коли більш-менш стало спокійно і окупаційна влада нікого ще не чіпала, бо вони ще самі не знали, що з нами робити, то проводили профільні предмети онлайн. Я дуже добре пам'ятаю, що мені почали писати діти, що їм потрібна допомога щодо підготовки до НМТ, і я з власної ініціативи організувала спільну групу дітей і з ними проводила підготовку до НМТ. Це був вже травень – початок червня, тобто я продовжувала працювати для дітей, яким це було потрібно. Я чомусь вирішила, що багато учнів у нас виїхали за кордон і не будуть вступати в українські ВНЗ, але діти вирішили інакше. Навчальний рік завершився онлайн. Узагальнюючі роботи були проведені, і на основі їх були виставлені оцінки.

М.Г.: Під час онлайн-навчання багато учнів не виходило на зв'язок?

С.А.: На момент кінця навчального року більшість виходила. 70–80% виходили на навчання, не було там великої складності. Наступний навчальний рік почався з того, що кількість учнів почала зменшуватись, і, чим далі тривала окупація, тим ставало важче. У нас були учні, які знаходились в окупації, то дехто взагалі не виходив на зв'язок. У нас був наказ взагалі цих дітей не чіпати, бо безпека була така собі. Я була класним керівником 11 класу, і в мене були діти, які з Каланчака, Олешок. До них приходили з перевітками. У мене дівчинка одна на кінець навчального року виїхала. У Каланчаку зв'язок був нормальним, і вона могла виходити, виконувати якісь завдання. Все добре було, поки одного разу не прийшли з перевітками і в історії її вкладок побачили перегляди українських ЗВО. Була дуже жорстка розмова з нею і з батьками. Дитина видалилась з усіх груп, і вона не виходила на зв'язок, допоки батьки її не вивезли. Вона зараз перебуває в Києві. Тож безпекова ситуація була у всіх різна.

М.Г.: На момент початку нового навчального року почали відкривати школи за російською програмою. Як вдалося вирішити питання з навчанням сина?

С.А.: На момент початку нового навчального року я намагалася виїхати через Крим. Мене не просто не випустили, а повернули з багатьма наслідками. 25 серпня ми повернулися в місто, і я була дуже дезорієнтована, налякана, в очікуванні того, що до мене можуть прийти люди з автоматами й забрати на перевиховання. Я спитала у класного керівника своєї дитини, де знаходяться особові справи, бо містом ширились чутки, що будуть ходити з перевітками, і хто не прийде в російську школу, погрожували штрафом і позбавленням батьківських прав. Класний керівник сказав: «Мене запевнили, що заховано залізобетонно».

Вже 30–31 серпня проводились батьківські збори для тих, хто бажає навчатись за російською програмою. Від батьків я дізнаюсь, що завуч нашої школи пішла на співпрацю. Завуча я знаю особисто, бо вона вчитель історії, і ми були на курсах підвищення кваліфікації разом.

Я вирішила особисто перевірити, яка саме ситуація в школі. 2 вересня, коли я прийшла у школу, то мала дуже неприємну роз-

мову із завучем. Мені одразу було вказано на те, чому я прийшла 2 вересня, адже навчальний рік почався і що тут вже «русская школа». Я була шокована з того, як зі мною розмовляла людина, що умовно ще учора викладала історію України. Розмовляла вона з офіціозом та зверхністю. Коли я спитала про особову справу, за дві хвилини вона принесла її з іншого кабінету, і я написала заяву про те, що ми будемо навчатись.

Але я не хотіла, щоб мій син навчався у такій школі, а тому ми постійно вигадували якісь поважні причини: то поїхали з міста до бабусі, то захворів тощо. Класний керівник така собі, я її не знаю особисто, але вона дуже лояльна, і вона на нас не дуже звертала уваги, слава Богу. Син продовжив навчання в українській школі онлайн.

Нам ще пропонували поїхати на відпочинок у Крим. Особисто я відмовилась, але знаю, що деякі батьки погодились, а потім не могли повернути своїх дітей з такого відпочинку, бо їм їх просто не віддавали. Якщо чесно, це для мене був ще один шок. Ну як можна віддати свою дитину незрозуміло кому і куди?

Після звільнення міста я розмовляла з класним керівником, який повідомив: вся та школа, коли тікала, залишила всю документацію й навіть особисті речі. Я повідомила, що ми є у списках і я писала заяву на навчання.

М.Г.: Розкажіть, будь ласка, про спробу виїхати з окупації. Чому Ви повернулися?

С.А.: Я дуже добре пам'ятаю, як наші знайомі, що виїзджали у квітні – на початку травня, їхали 8–10 годин до Миколаєва. Я була не готова стільки часу провести у дорозі, яка за звичайного життя займала трохи більше години. На той момент я не усвідомлювала, що ситуація буде набагато гірша.

Ми з чоловіком вирішили почекати стабілізації ситуації. Я пам'ятаю, як тоді всі казали про зелений коридор для Херсона. Це ще був той момент, коли мер був у місті і закликав владу звернути увагу на гуманітарну катастрофу. Ми просто чекали. Потім останні наші знайомі виїзджали 21 добу, і там все перевіряли.

Життя в окупації – це для мене було бути заручником у терористів. Я не знаю як кому. У нас багато знайомих і кожен по-різному сприймав. Хтось намагався просто займатися своїми справами,

хтось намагався налагоджувати життя, хтось чекав, хтось впадав в якусь апатію. Я була серед тих, хто хвилями впадав в апатію. Мені було дуже важко, я хотіла вирватись. Мені здавалось, що мені вже немає чим дихати. Неодноразово ми чули про випадки, як розстрілювали автівки із сім'ями, що намагались виїхати. Потім ще одні знайомі потрапили під обстріл, але виїхали. Ми це все зустрічали як страшну новину, яка нас зупиняла.

В кінці серпня наважились їхати через Крим. В мене мама живе під Асканією-Нова, тому ми приїхали до неї й звідти нам вже було ближче до пропускнуго пункту Перекоп. Ми приїхали зранку і чекали до 3-ї години дня, а далі була наша черга і наші перевірки.

Так як на початку війни я була соціально активна, то я дуже багато всього постила, знімала. Десь два тижні я готувалася до виїзду, я дуже багато всього чистила. Чоловік – більш стриманий. Він ні з ким не листувався, нічого не викладав. Його перевірили – все нормально.

Взяли на перевірку мій телефон і знайшли там листування, як в травні я одній дівчинці писала, що ми в окупації і кричимо, що ми не хочемо «руського міру», а нам кажуть, що ми хочемо; і ми намагаємось казати, кричати, показувати, виходити на акції протесту, а окупаційна влада робить вигляд, що нічого не бачить і намагається налаштувати тут якийсь життя. Я забула про це листування. Ми з нею спілкувалися стосовно роботи, онлайн-навчання. І там переписка була в цілому робоча, нічого там такого, а от перше повідомлення з нею було стосовно окупації, і я про це забула. І це знайшли. Там була величезна переписка, і це все пролистувалося і читалося.

Мене викликали і почали питати: «Що це таке? Давайте розповідайте, як ви до нас ставитесь». Почався моральний пресінг, мені не давали можливості взагалі нічого сказати. Потім мене вивели і сказали чоловіку, що ви можете їхати, а вона НЕ їде 100%. Чоловік сказав: «Я без неї не поїду» – «Ну тоді очікуйте». Вісім годин мене тримали на допитах, а чоловіку розповідали, що мене на 15 діб заберуть і, може, ви її взагалі не побачите. Він там бігав, намагався встановити якийсь контакт, щоб хоча б дізнатись, де мене взагалі забрали.

Мене забрали в інше приміщення, і там чотири різні особи мене по-різному допитували. Хтось намагався увійти в довіру і зрозу-

міти, яке моє ставлення. У мене був ступор. Я більше мовчала, ніж говорила. Мені потім знайомі казали, що треба було розплакатись, сказати: «Каюсь», аби тільки проїхати. З мене дуже погана акторка, я так не вмю. Я мовчала і казала тільки «так», «ні», «нормально ставлюсь», «претензій не маю». Питали: «Ви взяли російський паспорт?» – «Ні» – «Чому?» – «Я хочу виїхати, я не хочу тут жити». Ми розповідали, що їдемо до мами чоловіка в Італію, бо вона там живе дуже багато років, і на підтвердження можна було в телефоні знайти переписку, а вони мені відповідають: «Хм, що підете в Києві отримувати паспорт?». Тобто ми з ними розмовляли як люди з іншої планети. Я їх не розуміла. Вони були впевнені в тому, що спецоперація триває, вони досягнуть своїх цілей, Київ буде під їхнім контролем, і ми в Києві все одно підемо отримувати російські паспорти.

З моїм чоловіком допити проводили окремо і запитували його: «Нащо ви їдете з міста? Все буде прекрасно. Їдьте в Маріуполь, там уже все добре, там для вас є робота». Він каже: «Я на нього дивлюся як, напевно, на інопланетянина, бо я щось не розумію: як в Маріуполі може бути все добре?». У них таке сприйняття – «у нас все добре».

Вони зламали мій особистий аккаунт, але довго не могли зламати нашу корпоративну ліцейську систему. Врешті-решт, були поновлені усі видалені файли: світлини з українською символікою, різні матеріали з історії. Я не знаю, чи побачили вони мої відео з мітингів, бо я ще ходила на мітинги проукраїнські і мене син знімав на мій телефон. Я не знаю, бо вони мені багато чого не показували, що знайшли. Я сподіваюсь, що не звернули уваги, бо там було дуже багато всього, і якби ті відео знайшли, то забрали б на підвал.

Ще побачили архівні документи про Голодомор. В мене діти брали участь у Всеукраїнському конкурсі по Голодомору, писали роботи. Там ціла купа архівних документів. Для них якимось шоком цей контент був: «Що це таке? Пояснійте». Я кажу: «Так, це документи. В мене діти писали роботи». Якщо чесно, вони взагалі не розуміються ні в історії, ні в чому. Вони мене питали: «Так Голодомору не було» – «Як не було? БУВ». І мовчу, я ж далі їм не буду розповідати, хто в цьому винен, але вони не розуміються просто на темі. У них, знаєте, таке ставлення, що ми все повигадували.

Прикордонники у мого чоловіка спитали: «А хто она у вас? Она что рецидивист какой-то?». Чоловік каже: «Та ні, вчителька історії».

Вони: «Хаа, переписанной истории». Тобто отаке ставлення, що ми все вигадали, ми перекрутили, переписали, а вже що саме – це їх взагалі не цікавило. Вони не розуміються на жодній історичній події. Ось так.

Потім, коли я спитала, чим для мене все це закінчиться, ніхто нічого не відповідав, нічого не пояснювали. Я спитала: «Так що, тепер прийдуть мене перевиховувати?». Він каже: «Ну, може, й прийдуть перевиховувати. Ви очікуйте, очікуйте».

Я була, якщо чесно, дуже налякана тим, що мені сказали. Деяких знайомих відпускали, і вони через тиждень-два намагались знову проїхати. Мене випустили зі статтею 27 «Загроза російській федерації». У мене взяли відбитки пальців й зробити фотографії: анфас, профіль, а чоловіку сказали: «Якщо ще раз вона приїде, то більше ви її не знайдете». Ми повернулись у місто. Я взагалі в прострації, в шоці, не розуміла, що тепер робити далі. В мене був просто такий стан ... якщо мені заборонений в'їзд в рф, а ви тут розповідаєте, що ми частина російської федерації, то що я тут роблю взагалі? На яких я тут правах і хто я тут? Мені вже хотілося сказати: «Так депортуйте мене в Україну, вивезіть тоді мене, тільки якимсь безпечним шляхом. Я поїду собі в свою країну, якщо я тут для вас загроза».

Намагались дізнатись, що мені робити далі. Знайомі сказали чоловіку, щоб йшла у військову комендатуру: нехай проситься, плаче, пояснює, що вона все визнала, що це було давно, що була під пропагандою українською. Чоловік мені це все розказував і каже: «Боже, у тебе на лобі синьо-жовті кольори, я б тебе сам не випустив нікуди» (*сміється*). Чесно, я не могла. Я в нього запитую: «Ти уявляєш, як я піду і буду там плакати? Я ж не зможу». І так ми залишили це питання. Я просто жила в місті, очікувала. Мені деокупація дуже потрібна була. Я розуміла, що на той момент взагалі дуже важко було, нікого вже не випускали. Отак я залишалась у місті до останнього.

Якщо чесно, 11 листопада я чітко зрозуміла, чому мене росіяни не випустили: бо я мала бути у місті, бо я мала пережити всі ці емоції де окупації, і 11 листопада я зрозуміла, що воно того варте. Те, що я пережила, і те, що я отримала, що все те пережите – це настільки воно було мізером в порівнянні з тими емоціями, які ми отримали, бо, якщо чесно, я дуже хотіла хоча б маленьку перемогу.

М.Г.: Як проходили допити і де саме це відбувалось?

С.А.: Спочатку це були кімнати пропускнуго пункту. Щоб вам було зрозуміло, це вагончики. Ти заходиш – там стіл, ти сідаєш на стілець безпосередньо один на один з цим фсбешніком. Він задає питання. Ставляться більш-менш лояльно. Далі мене повели в такі самі вагончики, і вони збоку так стояли від пропускнуго пункту. Окремі кімнати там у них, ноути з програмами, які поновлюють все, що ти завантажував. Вони поновили виключно те, що саме було на телефоні. Там спочатку двоє сиділи, один клацав телефон, інший мене допитував. І так знаєте по-доброму запитують: «Ну, хіба ми вас розстрілюєм? От вас ми розстрілюєм?». Я кажу: «Ні». «А в місті у вас, що прям всіх розстрілюють?» – «Ні, не розстрілюють». «Яке у вас ставлення?» – «Нормальне ставлення». «Ні, це не відповідь, ви нам розкажіть щось». Отак. Потім один пішов, той, який зі мною так по-доброму, а інший почав зі мною вести розмову з іншою інтонацією: «Ага, ну шо тут у вас, а ето что такое? Роскажіть» – і просто починав мене морально давити, давити, і так дивився на мене, неначе сканував. Вони бачать, як я реагую, які в мене жести, якою інтонацією я відповідаю, тобто вони все розуміли. Чоловіку сказали, що вона нічого не засвоїла, не усвідомила, але я розуміла, що кожне слово має бути дуже акуратним, інакше я можу постраждати. Знайома дівчинка, яка разом з нами ходила в Спорт-лайф, її 13 травня за проукраїнські мітинги забрали і ніхто до сих пір не знає, де вона. Я розуміла, що мене виводять на якусь емоцію, або я зараз здамся і правду якусь видам на кшталт: «Все, я вас ненавижду, ви зруйнували моє життя, ви вдерлись в мою країну». Мені здавалось, що в одному погляді я бачила, що він так хоче, щоб я йому висказала все, що я про нього думаю. Але в мене просто ступор був, я взагалі не могла щось нормально відповісти, і я відчувала, що в мене такий ком в горлі. Потім, коли мене відпустили, ще дві години вони не віддавали документи і телефон і казали, що вони працюють ще з телефоном, тобто вони щось там знайшли. Що знайшли, мені не пояснювали, не показували, але потім я дуже боялася, що до мене прийдуть. Я потім зрозуміла, чому не прийшли. З вересня трошки ще якась активність була, а далі ж вони почали все вивозити і вже були зайняті не тим. Я так розумію, що мені дуже пощастило, що я виїхала саме в цей період, після якого вони почали збирати речі, вивозити пам'ятники з Херсона, з лікарень

все вивозити, з навчальних закладів. Я, наприклад, знаю, що 52-га школа, це там, де мій малий, її відкрили, а 50-та, яка навпроти, там вивезли все, навіть контурні карти. Боже, невже будуть вчити? Нехай вчаться тоді, якщо все повивозили.

М.Г.: Як дитина реагувала на всі ці події?

С.А.: Стосовно дитини – це взагалі окрема історія. Моя дитина трималась. Син якось абстрагувався на той момент, принаймні мені так здавалось. Спочатку було страшно бачити машини з літерами «Z». Окупанти – вони здавались якимось величезними. Просто це був величезний страх, а потім все нормально – він ходив в мене гуляти. Якщо до війни він в мене їздив містом сам на всі свої гуртки, то тепер без нагляду він нікуди не ходив. У нас тренер проводив заняття з футболу, і мій син пішов на футбол. Ми намагались гуляти містом, він дуже багато гуляв зі мною, бо ми всидіти вдома не могли, і мені здавалося, що він дуже нормально реагує.

Після того, як нас не пропустили, я тиждень у мами плакала. Я кожен день ходила плакала, мене вже ніхто не чіпав. Розуміли. Мама переживала сама в собі за мій стан. Чоловік знав, що мене краще не чіпати, бо це не має жодного ефекту. А син казав: «Мама, це не найстрашніше в житті». Він мене намагався якось підтримати.

Йому було уже страшно після деокупації, коли почались обстріли з лівого берега, а у нас квартира недалеко біля Дніпра. Коли почались обстріли, він вилітав на коридор за секунду. Йому страшно було, коли почались масовані обстріли. Саме тому ми і виїхали в Одесу. Тільки через півроку він почав розповідати, що йому було страшно, особливо вночі, коли окупанти переганяли техніку. Вікна його кімнати виходять на проїзну частину, тому він прекрасно чув гул машин. А ще син розповів, як йому у вікна світили ліхтарем. Так окупанти намагались виявити тих, хто знімав відео, тобто я так зрозуміла, що дитина знаходилась в жахливому психологічному стані. Зовні здавався спокійним, а насправді дуже сильно переживав й тримав все у собі.

Слава Богу, що зараз є дуже багато благодійних організацій, я записала його в денний табір, він почав спілкуватися з дітьми. Там кожен день проводили тренінги психологічні. Я бачила, що цих розмов стало менше і його більш-менш попустило. Потім ми поїхали ще у один табір для дітей ВПО у Трускавець, який також допоміг

вивести дитину з депресії. Там всі діти були з Херсонщини, які пережили щось. Я бачу, що це йому допомогло, і бачу, що він більш-менш, тим паче що він пішов в школу і вже у нас таких розмов немає. Але в місті Одеса я зіткнулась з проблемою російської мови в навчальному закладі. На початку навчального року у сина були дуже неприємні асоціації від російської мови у школі. Він мені казав: «Мама, у мене картинки, що я в окупації. Я в Херсоні сиджу, там росіяни». Це було у вересні, зараз вже звук, адаптувався, навчання подобається.

Я вважаю, що ті діти, які прожили там, свою психологічну травму мають, з якою треба ретельно працювати, бо зовнішній вигляд дитини може говорити про абсолютний спокій, а насправді там всередині ховаються дуже важкі переживання.

М.Г.: Як вдавалось організовувати побут в окупації?

С.А.: На початку, коли був величезний дефіцит продовольства, це відчували абсолютно всі. Але у нас найпрекрасніше місто, ми вижили за рахунок власних ресурсів. Слава Богу, у нас велика кількість людей, які займаються сільським господарством. Ми були забезпечені елементарними овочами, фруктами. Це було дуже доступно, і слава Богу, ми за рахунок цього вижили. Я, наприклад, раділа, що працював наш херсонський молокозавод, який поставляв молочну продукцію, і ми були всім забезпечені.

Проблема з ліками. У мене чоловік організовував збір ліків, кому що потрібно серед знайомих. Хтось в соціальних мережах писав про потреби у ліках. Ми збирали замовлення і через перевізників закуповували. Знайшли хлопчика, з яким познайомились просто під час війни. Він нам закуповував в Одесі ліки і передавав, тобто ми якийсь період займалися ось такою діяльністю. В мене, наприклад, мама, яка залишається на лівому березі, гіпертонік, і їй потрібні специфічні ліки, і я їй замовляла та й для дитини постійно щось було потрібно. Але з часом завозити з підконтрольної частини України заборонили. Доводилось купувати ліки, що привозили з Криму. У місті працювали так звані «народні» аптеки, але російські ліки були неефективні, навіть аналоги працювали гірше. І це була не лише моя думка, дуже багато знайомих скаржились, що ліки поганої якості. А ще ціна. Вона перевищувала українські ціни у три рази, а то й більше. Моєму сину потрібно було купити краплі, і я знайшла у одній з аптек. Але, якщо їх ціна була 120–130 грн, то

тепер вони коштували 600. Я спитала у дівчат: «Чому така ціна?» – «Ну, а що ж ви хочете? Поки ці ліки дійдуть через Казахстан. Потім в росію, далі – Крим, а вже потім до нас... Ось вам і накрути».

Стосовно продовольства: те, що завозили з окупаційного Криму, це якийсь жах. Я пам'ятаю, як чоловік приніс перший раз ковбасу додому. Я її не їла (*сміється*). Я сказала, що я їхні продукти їсти не буду, і я така принципова довгий час взагалі не їла продукти з Криму. Я сказала: «Я без цього виживу. Я на овочах і фруктах місцевих буду, але я це не їстиму». Потім з мене довго сміялися і постійно це згадували, особливо знайомі. Але хочу сказати, що ці продукти мені були противні, і мені нічого не подобалось.

Проблеми величезні просто з продуктами і з забезпеченням ліків. Але якось люди пристосовувались і виживали. У нас була задача – вижити. Мені здається, що вижити і не зійти з глузду, бо те, що відбувалося в місті – для мене був якийсь дурдом.

Я хочу ще одну історію розказати, яка найбільше мені запам'яталася серед того, що відбувалося. Окупаційна влада влаштовувала свята дитячі постійно. Я не могла зрозуміти: яке свято? Постріли, летять ракети, волає їхнє ППО, щось відбувається, а у нас кожен тиждень, це як вони називали, – «праздник двора». У нас якісь аніматори, музика, щось відбувається. Це якийсь сюр був, якийсь жах. Я не могла цього зрозуміти.

Я дуже добре пам'ятаю 1 червня – День захисту дітей. Біля нас проспект Текстильників, там дитячий майданчик і влаштоване дитяче свято: гучна музика радянських часів, аніматори, діти. Ми проходимо повз. Це наш район, я прекрасно знаю дітей, батьків, а тому помічаю деякі знайомі обличчя з не дуже благополучних сімей, але й бачу багато чужих людей. Ми проходимо втрьох: я, чоловік і син. Я встала і кажу так, щоб мене люди чули: «А у нас що сьогодні свято?». Я дуже добре пам'ятаю цю цифру: 425 дітей вбила російська влада на території України. І я кажу: «А я не розумію, ми що тут святкуємо? Свято на могилах дітей?». Мене хапає чоловік, відводить просто в бік і каже: «Ти взагалі в адекваті, що ти кажеш?». Я кажу: «Я не розумію, що за свято?». Я починаю ще голосніше казати. Він каже: «Подивись, хто стоїть навкруги». Я не бачу, бо я ж емоційна, я бачу тільки те, що відбувається, я обурена, я хочу, щоб мене почули. Він мені показує: стоять в спортивних костюмах по колу якісь чоловіки. Це чи фсб, чи якісь інші служби, я не знаю,

хто це були, але вони стоять і просто дивляться, хто як реагує, хто що говорить, тобто вони за цим всім спостерігають. Чоловік каже: «Ти що? Зараз би тебе під руки взяли і все – я тебе більше не знайду».

Я була у розпачі. Найбільше від того, що не можу вплинути на ситуацію, не можу зупинити це неподобство. Саме тоді я згадала, як готувала якийсь урок і у добірці з медіаграмотності знайшла матеріал про свято Нового року. Після Голодомору й сталінських репресій 1937–1938 років владі потрібен був образ щасливих дітей. А дітей, що пережили такі жахіття, дуже важко було назвати щасливими. Тому був виданий наказ про обов'язкову організацію ялинок на підприємствах, на заводах, фабриках, різних організаціях – радянській владі потрібне було щасливе дитинство. Я така сиджу і думаю: «Боже, нічого не змінилось, і росія – за одними і тими самими сценаріями працює. Тому вони і влаштовували ці дитячі свята, щоб створити картинку щасливого дитинства».

М.Г.: *Восени проводився псевдореферендум, потім говорилося про можливу мобілізацію чоловіків. Як реагували на ці події?*

С.А.: По-перше, стосовно референдуму, то ми сиділи вдома і нікуди не виходили, щоб ніхто ніде не зачепив. Коли по місцевому телебаченню показували, як херсонці радіють можливості проголосувати за входження до росії, ми над цим сміялись. Там одні і ті самі люди в різних місцях голосували. Це був дешевий цирк. Ми живемо біля ринку, бачили, як на вулиці голосували. Я знаю, що, наприклад, до нашої знайомої приходили з автоматами і ходили по будинку. Вона не відчинила. Постукали і пішли. У нас ходили, стукали, але до 5-го поверху, на якому ми живемо, не дійшли. Чому не знаю.

Стосовно мобілізації. Були перестороги, інколи навіть дуже було страшно. Але здоровий глузд підказував, що не буде у нас мобілізації. Чому? Тому що окупаційна влада в кожному з нас бачила ворога, і це я знаю від тих, хто з ними спілкувався. Наприклад, у нас знайомий розказував, що солдати говорили, що якщо в Донецьку вони себе відчували в безпеці, то тут кожен – це ворог, вони в кожному вбачають ворога. І я коли це почула, кажу: «Правильно вони роблять. Нехай вбачають в нас ворогів. Нехай навіть не розслабляються і не почувають себе тут комфортно». Тому цієї віри, що мобілізація буде здійснена в класичному вигляді, не було. Так, ми

нервували, обговорювали багато, але здоровий глузд підказував, що все це маніпуляції й залякування.

М.Г.: *Чи змінилося за період окупації Ваше коло спілкування?*

С.А.: Даваймо будемо відвертими. У нас дуже маленьке місто: ми знаємо, хто пішов на співпрацю, і серед наших знайомих також пішли на співпрацю. Деякий час вони це приховували, але ж ми людей бачили, знали. Тому коло спілкування змінилось кардинально. Всі люди поділились на чорне і біле, і між ними, може, щось сірувате залишилось, кого ми не до кінця розуміли. В місті стало небезпечно відкрито говорити. Ти не знаєш, хто ця людина, бо вчора вона могла бути такою проукраїнською, щирою українською мовою спілкувалась, а ким вона була сьогодні – ти не розумів. З людьми треба було досить акуратно спілкуватись, більше на якісь нейтральні теми. Бувало, щось скажеш стосовно успіхів ЗСУ й бачиш, як людина насторожилась, а потім ми дізнавались, що ці люди співпрацюють. Мені також одна знайома говорила: «Аня, ти ж розумна! Іди, працюй!». На що я відповідала: «Хіба що їм викладати історію України! Іншої історії у мене немає!». У моїй голові все одно не вкладається, як можна все життя вчити дітей бути патріотами своєї держави, говорити про боротьбу нашого народу за власну свободу й незалежність, наголошувати, якою ціною вона нам дістається, а потім в один момент змінити позицію і прославляти росію! Ну як? І це ж люди з вищою педагогічною освітою й часто цілою купою відзнак і нагород. Слава Богу, що таких людей небагато, і більшість, особливо серед моїх знайомих, залишились при пам'яті і не забули, що Батьківщина – це не пусте слово, що не можна це так взяти і поміняти, перевдягтись і перевзутись. Тому в мене більшість все ж таки знайомих залишились стійкими.

Стосовно спілкування, мене дуже підтримували друзі, які на підконтрольній території. Я, наприклад, почала спілкуватись з подружкою, з якою не бачилась 20 років. Я їздила до неї в Київ, тепер вона приїхала до мене в Одесу. А ще мене дуже підтримували діти. Я зрозуміла, що моя професія найкраща, бо діти – це той фактор, який завжди тримає в тонусі. Дітям не можна показати, що ти слабка, бо я все життя їх підтримувала і була прикладом. Завжди усміхнена, на позитиві. Після деокупації багато дітей писали й пропонували допомогу. Це було так приємно й так цінно.

М.Г.: *Напередодні звільнення чи спостерігали Ви посилений рух окупантів на виїзд з Херсона?*

С.А.: Так, ми багато бачили, як все виноситься й вивозиться із різних закладів: бібліотек, музеїв, медичних закладів, шкіл. Багато приватних будинків було розкрадено. Вивозили все, що могли і встигли. Коли вивозили наші дитячі потяги, які їздили в парках, то порушили електромережу, залишивши частину міста без електрики. Ще був приклад дуже цікавий. На той момент працювало тільки російське телебачення і показували днр і пушиліна, який презентував в лікарні МРТ. Я думаю: «Боже, ви там вісім років і у вас там тільки вперше МРТ. Це у вас досягнення?». А ми знали, що напередодні з нашої поліклініки Лучанського вивозили обладнання. І ми сидимо з чоловіком: «Ну да, з Лучанського вивезли – в днр привезли. Нарешті в них покращилось життя». Тому ми дуже добре знали, що вивозили.

М.Г.: *Як отримували новини з підконтрольної території?*

С.А.: Коли казати про більш пізній період, коли українського зв'язку не було, а лише російське телебачення, то виключно інтернет і телеграм-канали. Я дивилась новини виключно з ноутбука, бо телефон могли перевірити. Я виходила в телеграм, і для того, щоб не відслідкували, не підписувалася на канали, а просто їх читала. Я так думала, що це мене більш убезпечить в цій ситуації. В цьому мені допомогла робота. Ми всі проходили курс академії цифрового розвитку, і там нас навчили, що якщо ти заходиш через режим інкогніто, тоді нічого не зберігається, тобто система не запам'ятовує, куди саме ти заходиш. Навіть VPN не дає тобі гарантії безпеки. Ми так, до речі, і на дистанційному навчанні працювали. У нас вчитель фізики просто профі в цих всіх напрямках, вона всім нагадала і мені особисто написала, як треба працювати в режимі дистанційного навчання. Лише режим інкогніто, і після цього ми щось відкриваємо.

М.Г.: *Як дізнались про звільнення Херсона?*

С.А.: Ой, в мене це ще одна історія (*сміється*). Вам я розкажу. 11 листопада, я вже не пам'ятаю, який це день, в місті немає ні електрики, ні води, і точно пам'ятаю, що немає хліба. Ми все з'їли, я йду в місто купити хліб. На вулиці Куліка працювала пекарня. Там дуже класні дівчатка і хлопці, які підключили генератор, який слабко

тягнув, але вони намагалися щось випікати. Подяка цим людям, які в таких умовах продовжували працювати, бо тут було важко себе зібрати в купу, не те що працювати. Я йду в цю пекарню, і дівчата кажуть, що через дві з половиною години буде хліб.

Я зайняла чергу і думаю, що в нас на вулиці Суворова є така сама пекарня і там людей стало дуже мало. І я так вирішила, що, можливо, там є хліб. Я йду в центр міста, приїзжаю на Суворова, там все зачинено, ніхто не працює, і розумію, що мені треба повертатися. Йду повз нашу центральну площу й на місці, де колись був флагшток, бачу український прапор. Я дивлюсь на людей, поряд які проходять. Люди так з обережністю з кишень дістають телефони і так: сфотографували – і сховали. Я думаю, що і я хочу сфотографувати, а потім думаю, не дай Боже, це провокація, бо ми вже знаємо, що такі провокації були, коли росіяни влаштовували з прапорами, і хто реагував, тих кидали у підвали, на допити і там били. Я вагалась, але також швиденько сфотографувала і пішла на зупинку.

Повернувшись у свій район, попрямувала в пекарню, де вже дівчата мали спекти хліб, й побачила свою знайому, яка мені й каже: «Аня, ми бачили наших десь там на околиці. Хлопці сказали, що поки що в місто в'їзжати не будуть, щоб не провокувати на обстріли, але вже все. Херсон звільнено».

Зв'язку немає, світла немає, нічого немає, не знаю, де мій чоловік, де мій син, але знала, що в деяких місцях вони можуть бути. Я біжу в одне місце. Це були місцеві кав'ярні. Я бігаю, знаходжу їх, і мені чоловік теж каже, що йому вже хтось сказав, що наші зайшли в місто.

Прибігаємо додому, беремо машину, їдемо до знайомого, а він каже: «Та наші вже там. Все вже, всі на площі. Все. Треба їхати».

Ми їдемо в центр. Там вже розгорнули прапор, в мене є відео, де ми їдемо на машині, де люди йдуть з тим прапором. Люди з площі пішли до залізничного вокзалу і потім поверталися назад. Усі кричали: «Слава Україні! Херсон – це Україна». Якщо проїзджали військові автівки, люди зупиняли їх, не давали проїхати. Усі кричали: «Слава ЗСУ!». На вулицях вперше було стільки людей, особливо після обіду. Як правило, після 14:00 людей майже не було на вулицях, а тут величезний натовп. Діти скрізь співали «Червону калину», вперше за всю окупацію нам не було страшно бути на вулиці увечері.

А через день ми організувались і колоною з п'яти автомобілів поїхали з прапорами містом і на Чорнобаївку. Там зустрічали наших хлопців. З дуже багатьма спілкувались. Проїзжала ціла колона різних спецслужб: розмінування, ДСНС, військові. Військові до нас зупинялись і нашим дітям давали цукерки. Цукерки «Рошен» – це просто була якась феєрія, найбільша мрія наших дітей, бо з нами восьмеро дітей було. Потім 4–5 днів ми святкували, раділи, і це був той момент, заради якого хотілось жити.

М.Г.: Чи маєте бажання щось додати, що не було враховано попередніми питаннями?

С.А.: Та наче ні. Я вам багато розповіла (сміється). Вилила на вас всю свою окупацію (сміється).

М.Г.: Дуже дякую Вам за розмову!

*«Уперше, напевно, у своєму житті я зрозуміла
силу єднання»*

Судаковська Наталія Володимирівна,

учитель історії та правознавства
Херсонської спеціалізованої школи № 55
1985 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 02 серпня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Судаковська Наталія Володимирівна (далі С.Н.): Ми провели в окупації шість місяців – починаючи з 24 лютого і до 24 вересня 2022 року.

Ч.О.: *Розкажіть про Ваше життя напередодні повномасштабного вторгнення.*

С.Н.: Напередодні, ми всі пам'ятаємо, це був період ковіду, ми більше свого часу проводили вдома. Всі працювали онлайн, намагалися якось своє життя організувати саме вдома. Дуже тісно. Я дивилася новини, як всі люди, і передчувала небезпеку, передчувала, що щось може трапитися. Дійсно, таке страшне. Як людина, як вчитель, як історик, більше як людина вам скажу: я не вірила. Мій чоловік напередодні, 22 лютого, працював у Генічеську. Він приїжджає 23 лютого в обід звідти і якось такий був дуже напружений і каже: «Наталю, ідем до магазину, щось купимо». Я кажу: «Що купимо? Навіщо?». Ми ніколи не робили запасів продуктових. Ну, добре. Ми мешкаємо біля залізничного вокзалу і поїхали в АТБ біля вокзалу, і це було уже надвечір. Це була, мабуть, 8-ма година. Я заходжу в цей магазин, і таку кількості людей я бачила тільки перед Новим роком. Всі хватають все, що тільки можна. Паніка. Вона вже наростала, проте якось себе, дійсно, організовували, що буде все добре, буде все добре. Після магазину ми приїхали додому, повечеряли, лягли

Судаковська Н.В. «Уперше, напевно, у своєму житті я зрозуміла силу єднання»

215

спати. Тривога була чогось невідворотного. Проте, проснувшись в 4.30 (у нас хоч і зима, але завжди досить тепло було вдома і вікна були відкриті), почули свист, вирішили, що там ганяють мотоцикли по Ушакова, і лягли спати далі. Потім в 6-ту годину ранку (24 лютого старша школа повинна була виходити уже на оффлайн-навчання) мені телефонує мама (ми поряд живемо) і каже: «Я не знаю, що робити – війна». Я кажу: «Мама, ні» – і виходжу на балкон. А мій балкон ... якраз я дивлюся на аеропорт Чорнобаївка, так здалі я вже бачу, я бачу, що був вибух, я бачу цей дим – і війна. Почалася паніка, бігали по квартирі, збиралися. Куди збиратися? Чоловік поїхав заправляти машину – вже черги безумні. І що ми зробили ... Ми не надумали виїжджати. Не було думки виїжджати кудись, навіть з міста. Ми взяли необхідні речі і пішли до мами. Мама в мене зі старенькою бабусею поряд в під'їзді (ми на 7-му поверсі, вони – на 8-му), щоб так не боятися, бути разом. Ми побігли до них. Ну, і от як ми побігли до них, так і до самого 24 вересня ми таки прожили разом, і живемо разом і зараз, підтримуючи один одного. Це от такий передпочаток війни. Саме початок в моїй родині.

Ч.О.: *Ви мали досвід перебування в бомбосховищах на початку повномасштабного вторгнення?*

С.Н.: Ні, я не мала цього досвіду, тому що я вам вже сказала, ми перебралися на 8-й поверх. Коли почалися сильні бойові дії на Антонівському мосту, нам дуже було чутно «Гради», чутно вибухи, виключили ліфти, і поряд в домі було не бомбосховище, скоріше, підвал такий, який є в багатоповерхових будинках, і люди всі почали туди бігти. Ми зібралися бігти, а у нас бабуся, на той момент – 84 роки, вона не спуститься з 8-го поверху і потім не підніметься, їй дуже важко. Я, син, чоловік, мама – ми всі прийняли рішення, що ми зробили собі таке наше укриття, яке стало нашим куточком безпеки в коридорі. Всі подушки, ковдри, все – ми всі сиділи, закривали двері у всі кімнати, і всі сиділи в коридорі, і в бомбосховище ми не бігли. Тому в мене, слава Богу, немає цього відчуття, як ти сидиш в підвалі і закритий.

Ч.О.: *Що Ви робили 24–28 лютого 2022 року?*

С.Н.: Я вам скажу, що з 24 по 28 ми здебільшого ховалися в квартирі. Ми не виходили навіть на вулицю, тому що наші вікна виходять

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

якраз на центральну вулицю Ушакова і під'їзд – до залізничного вокзалу і перехрестя вулиць Ушакова – Куліка. Ми вже бачили, як йшли танки, ми бачили, що йдуть солдати, і тому ці чотири дні ми не виходили, навіть на подвір'я. Я не випускала чоловіка, ми сиділи в квартирі, і ось як неодноразово було сказано, що у кожного була своя щілинка в вікні, так і у нас вона була. Ми в цю щілинку у вікні тільки дивилися, що відбувається на вулицях. Звісно, читали новини. Жах я відчула, коли ми дивилися на балконі в щілинку, як йдуть танки в сторону залізничного вокзалу, і ми заходимо з балкона, а вікно на 8-му поверсі прострілюється з автомата, і оця куля ... вона так і залишилася між двома склопакетами в нас на балконі лежати. Вона не пройшла наскрізь, вона залишилась в склопакеті. Перший склопакет вона пробила, і ось так ми відчули, що це дійсно вже відбувається насправді. Це не кіно, і що «стопу» не буде, що це буде тільки наростати.

Ч.О.: Як Вам вдалось пережити 1 березня 2022 року?

С.Н.: 1–2 березня 2022 року уже йшли бої на Антонівському мосту, і пішли повідомлення у нас в домовому чаті, що нашим хлопцям потрібно все: потрібні речі, потрібні ліки, потрібні бинти – все що можна. І оце перший день, коли ми вийшли з квартири, спустилися з 8-го поверху, ми побігли до себе додому і брали абсолютно все з чоловіком, з моїм сином: ми складали чоловічі речі, починаючи від спідньої білизни, куртки, носки, продукти, і все це (приїхали чоловік, жінка з нашого дому) грузили все це в машину і відвозили до лікарні Лучанського. І ось 1–2 березня у нас пройшло в таких зборах, чим ми можемо допомогти нашим хлопцям, яким було потрібно абсолютно все.

Ч.О.: У Вас не було знайомих, які брали участь у ТРО?

С.Н.: Я не знаю, наскільки ... в ТРО, які люди, які загинули. Ні, в мене не було знайомих. Ті люди, які брали участь, захищаючи Херсон зі сторони Бузького парку. Ні, в мене знайомих не було.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

С.Н.: Я особисто не брала участь в проукраїнських мітингах. Я не ходила на площу. Я поясню чому. Тому що це ... всеохоплюючий страх, він в мене був. Я розуміла, скільки людей вийшло на площу, скільки там наших людей, я настільки боялася за.., навіть не за

своє життя, а я боялася, якщо зі мною щось станеться або з моїм чоловіком, хто буде піклуватися за наших дітей, за маму з бабусею? Я розуміла, що мирно ці акції не пройдуть, що не дозволять окупанти людям стояти з українськими прапорами і волі уже такої не буде. Вороги були здатні на все, людське життя для них нічого не значило...

Ч.О.: Як в окупації вдавалось організовувати побут?

С.Н.: Якщо казати за побут, вперше, напевно, в своєму житті я зрозуміла силу єднання. Силу єднання людей, які поруч з тобою, не тільки близьких, не тільки рідних, а сусідів, друзів. І ця сила єднання, взаємодопомоги один одному ... якраз вона і почала проявлятися на початку березня. В чому? Я вам скажу. Ми ділилися з сусідами в кого що було і допомагали один одному. Це такі прості речі. А якщо вже казати про літо. Всі ми знаємо, що там були проблеми з інтернетом, що взагалі не було можливостей зняти українські гроші, розрахуватися терміналом. В мене сім'я, ми всі вчителі, мама, чоловік, ми всі працювали онлайн, отримували заробітну платню. Проблема була розрахуватися. Рятували магазинчики, які біля дому, де тебе знають все життя продавчині магазинів, продавчині аптек, які, ризикуючи собою, своїм життям, діставали термінали і дозволяли нам розраховуватися терміналами. Це дійсно було, хоч і орки їх і забирали, і дівчат страшали, продавчинь. Сказати, що в нас не було харчів, я про це не можу. Тільки завдяки цій силі єднання, взаємодопомоги людей в нашому мікрорайоні, а майже за всі ці місяці окупації далі чим Ушакова – Куліка я не виходила. Це був наш риночок на залізничному вокзалі, де можна було купити овочі, і кілька магазинчиків, де тебе просто виручали продавчині, даючи змогу розрахуватися терміналами.

Ми завершували навчальний рік дистанційно, ми працювали дистанційно, ми закривали документацію. Далі червень і початок липня місяця в мене пройшов в таких тривогах за свого сина, тому що він завершив 11 клас і стало питання вступати до університету. Так от, вже коли розпочалися знущання і переслідування проукраїнського населення, а я повторюся, що ми вчителі (і я, і мама, і чоловік мій; ми з мамою – вчителі історії України), і ми розуміли, що, скажемо, ми під наглядом вже можемо бути з боку ворога, тому що

школа 55 була окупована, академічний ліцей, в якому працює моя мама, він теж був взятий під ворожу владу. І в такій ситуації я розумію, що моїй дитині потрібно вступати в університет. Ми намагалися два рази вивезти дитину, вивозили сина в квітні і на початку травня місяця, щоб він здав НМТ, щоб він поступав, як всі студенти, здаючи іспит. Нам не вдалося (*важко дихає*), тому що виїжджати в машині з двома молодими чоловіками це дуже тяжко. Мене як жінку не образили, але два молоді чоловіки в машині це ... я нікому цього не побажаю. І тому і він починає готуватися до співбесіди онлайн, щоб вступати в університет. Так от, червень місяць. Починаються переслідування, а до нас ходить моя колега, вчителька української мови, і займається з моїм сином українською мовою, готує його до іспиту. І червень-липень у нас якось так проминув в підготовці до іспитів дитини. Слава Богу, він здав, і є студентом нашого університету. І от все добре. Липень теж, я не можу з вами поділитися якимись своїми враженнями, що творилося в місті. Я майже нікуди не виходила, і от все, що нам було потрібно для нашого життя, для нашого побуту, ми це знаходили біля свого будинку. Я кожного дня тільки молила Бога, щоб ніхто не захворів, тому що я розуміла, що якщо хтось з родини захворіє, то нам прийдеться оцю свою зону комфорту, цю маленьку трьохкімнатну квартиру, в якій мешкає стільки людей, її покинути і виходити, і бачити, що там відбувається в місті. Ось так у нас пройшли літні місяці.

Ч.О.: *Сина не змушували брати російський атестат?*

С.Н.: Моя дитина закінчила академічний ліцей при Херсонському державному університеті. Тому на той час, коли уже було завершення навчального року, то більшість співробітників ліцею були уже на підконтрольній території України, і тому дітей, які знаходилися в зоні окупації, не дуже чіпали, я маю на увазі – з боку навчального закладу. Окупаційна влада – вони його не бачили. За шість місяців в окупації ця дитина виходила на подвір'я сім разів, і то під під'їздом він постояв. Ми його ховали настільки, наскільки можна. Два рази невдалих наших виїздів, те, що ми побачили під час ... Перший раз ми їхали в сторону Снігурівки – не вийшло, а другий раз – в сторону Берислава, теж не вийшло. Він був на вулиці сім разів, тому якогось утиску саме як учня у нього не було. Ми його ховали, як могли, всією родиною.

Ч.О.: *Як відбувалося захоплення Вашого навчального закладу?*

С.Н.: Захоплення нашого навчального закладу відбулося на початку червня місяця. Це зробила наша колишня колега, колишній заступник директора, яка за пів року до війни була звільнена за невиконання своїх посадових обов'язків. Її звали Савіна Олена Вікторівна, яка зайшла до закладу як королева, як то кажуть, ногами відчинивши двері, ногами відчинивши всі кабінети, викинувши всі речі людей з кабінетів, тих, що не влаштовували її. І ось вона просто зайшла. Я так розумію з подачі окупаційної влади, яка її назначила директором, і, всівшись в крісло директора, починає керувати закладом. Коли вона дійсно була назначена директором, тут уже якась безпека свого перебування в Херсоні теж починала дуже так напружувати, тому що вона прекрасно знала кожного співробітника і вона прекрасно знала, хто з людей знаходиться в місті, хто виїхав, хто не виїхав, тому що ми ж все рівно спілкувалися з колегами, і я так думаю, що вона знала. Як вона знала, що особисто ми залишилися (моя родина) в місті? Мій чоловік її зустрів у магазині. Вона подивилася на нього і зробила для себе висновок. Нас не примушували працювати в школі. Якщо б вже дійшло до того, що почався би примус працювати в школі, то я не знаю, куди б ми тоді тікати або які б наслідки несла наша непокоря, тому що однозначно: питання працювати з окупантом воно не стояло. Краще я не знаю, що було б зробити, тільки не йти на такі ... По-перше, проти своєї волі, проти своєї віри, проти всього. Нас не змусили, навіть ця Савіна, яка прокерувала закладом, напевно, до втечі своєї. Нас не змушували, проте наш заклад було відкрито. Там декілька вчителів, вони пішли на співпрацю. На 1 вересня наша школа відкривається, відчиняє свої двері для дітей. Кількість дітей я вам не можу сказати. Хто там був і які діти, я цього не знаю. Знаю, що заклад було відкрито, і заклад запрацював на 1 вересня. Потім, коли, мабуть, вони теж розуміли (окупанти), що все це не буде тривати вічно, вона починає грабувати заклад. Наш заклад, я вам скажу, він був і є закладом, який спеціалізується на праці з дітьми з особливими потребами. Тому у нас були прямо класи, починаючи з 1 по 9-й клас, у нас були окремі класи для дітей з особливими потребами. Ці класи, вони дуже були гарно укомплектовані державою – починаючи від дошок інтерактивних і завершуючи технікою. Що ця людина взяла зі свого директорства – вона пограбувала школу

нашу вщент. Майже все було за її директорства винесено. Ось що я можу сказати про свій навчальний заклад.

Ч.О.: *Ви володієте інформацією з приводу вивезення дітей «на відпочинок» окупантами в Крим?*

С.Н.: Наскільки я спілкувалася з учнями свого класу, де я класний керівник, то і в мене було досить багато учнів в окупації, жодну мою дитину не вивозили на цей відпочинок. Проте, звісно, не називаючи прізвищ, я можу сказати, що одну дівчинку з мого класу, маму її змусили, змусили піти до російської школи. Змусили чому? Тому що мама працювала водієм тролейбусу в тролейбусному депо. Ми ж всі розуміємо, що всі організації державні було захоплено. І цій жінці сказали, що якщо дитина не буде зарахована в школу (але не в нашу, не в 55, в іншу школу за місцем прописки в Херсоні), якщо дитина не піде до школи, то з тобою будуть проблеми. Потім, після деокупації, розказала, що дівчинка пішла до школи і провчилася два тижні. Потім вони зробили вигляд, що захворіли, і дитина більше до школи не ходила. Коли я з нею спілкувалася, я кажу: «Як там було? Вас не ображали?». Вона каже: «Нас не ображали, але було настільки страшно. В цій школі на кожному поверсі стояли солдати, і ми не мали навіть права пересуватися по школі. Нам повидавали речі, починаючи від ручки і завершуючи зошитом, все ж в російській символіці». Це така дитина, дуже хороша дівчинка, і вона каже: «Я вже зрозуміла, що я повинна щось (дитина, яка перейшла до 7 класу) вигадати, що я хвора і я не буду сюди ходити. А саме по дітям, яких вивозили в Крим, я не знаю. Я вам скажу особисту думку, що дітей (не дітей, які знаходилися в дитячих будинках), дітей батьків, які були в окупації, просто так зайти, забрати дитину і відправити без згоди батьків навряд чи були такі випадки. Це моя особиста думка, я наголошую: я думаю, що такого не було. Якщо дитину відправили батьки на відпочинок з міста Херсон до Криму, це було тільки зі згоди батьків. Я ще раз наголошую, це моя особиста думка. Ситуації бувають різні.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з колаборантами?*

С.Н.: Мала. Я не буду називати прізвищ. Мала. І було для мене це дуже образливо, навіть не те слово, я навіть не можу підібрати слово. Коли тебе нудить просто від повітря і від того, що ти бачиш

цю людину, людину, з якою я спілкувалася, знала майже все своє життя. Ця людина працювала в навчальному закладі, у якому працює моя мама. Це людина, з якою ми були сусідками майже все життя. По своєму місцеперебуванню вона теж жила біля залізничного вокзалу. Людина, яка надавала медичну допомогу в моїй родині. Так от, коли уже був захоплений Херсонський державний університет, вона майже на все Ушакова кричала: «Слава Богу, давайте помашим нашим солдатам», – які як навіжені носилися туди-сюди по Ушакова кожного дня і ночі, і кричала: «Идем в университет, будут должности, будет работа, будет все». Мовчала. Я на той момент мовчала, тому що розуміла, що, якщо ти скажеш якесь не те слово, ти розумієш, якими можуть бути наслідки. Тому з цією людиною я спілкувалася. Я можу назвати її ім'я. Це – чи Хіцевич Аліна Олександрівна. Жіночка, яка чекала, як виявляється, вона все своє життя чекала, щоб її звільнили. Вона була настільки щаслива. Вона була інша людина, яка зробила зачіску, наклеїла вії і ходила як королева з роботи на роботу.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з самими окупантами?*

С.Н.: З самими окупантами я мала досвід спілкування один раз. Один раз і очі в очі. Це відбулося в магазині біля нашого дому. Ми туди пішли з чоловіком за продуктами. Чоловік відволікся, хтось йому зателефонував, і я заходжу в магазин і бачу, мабуть, штук 11 солдатів і один такий якби вже старий дядько. Я не знаю, як там їх розлічали, хто буряти, хто не буряти. Такий чорно-сивий. І ось я зайшла в цей магазин, і вони стоять. Перше моє бажання було розвернутися, а магазин пустий, тобто тільки вони скупляються, продавчиня і от я. Моє перше бажання було розвернутися і тікати. Я думаю: ні, мені потрібно було купити хліба, молока і так далі, тому я не буду їх боятися. І я заходжу. Вони розступилися, і оцей старий дядько, я не знаю, хто в них там він, командир, каже їм: «Розступіться, пропустить жінчину, а ти бери». Я кажу: «Я сама собі походжу, не надо» – «Бери, я сказав». Я під цим автоматом, даже не змогла дійти до тієї полиці, що мені потрібно взяти. Відкрила, набрала там води і підійшла до каси. Вони так всі розступилися, він стоїть з автоматом, а я тільки молю Бога, щоб зайшов мій чоловік. І я під цими автоматами беру оцю воду, і він каже: «А теперь выходи, падажди, пока купятся». І я вийшла. Ми перечекали, десь

заховалися, поки вони там собі наберуть харчів, і потім зайшли до магазину. Тому це таке спілкування очі в очі. А по Ушакова вони їздили своїми БТРами. В них прямо ... от в 21.30 обов'язковим був кортеж. Все в щілинку в вікно на балконі ми дивилися, як вони приїжджали до залізничного вокзалу, розвертали, потім вони їхали назад. Тому спілкування в мене таке єдине, що я можу згадати.

Ч.О.: Як на Вас позначилась інформаційна блокада?

С.Н.: Інформаційна блокада позначилася, мабуть, з моменту, коли у нас повністю вимкнули зв'язок наприкінці травня. Коли майже на тиждень був повністю вимкнений. Ми відчули інформаційний вакуум, саме перед дев'ятим травня вони вимкнули повністю зв'язок. Тут допомагає улюблене слово – «критичне мислення», тобто у нас ні на секунду, навіть в інформаційному вакуумі, не було думки, що нас покинули, що ми залишилися самі на розсуд окупанта, що тут росія назавжди. Ні. Ми чекали, чекали новин, чекали можливості підключитися, коли орківський зв'язок запрацював. Нам він був понад важливий, тому що дитина здавала екзамен, і без інтернету це було просто вже неможливо. Тому інформаційний вакуум – дуже обтяжуючий саме в ті моменти, коли немає ніякого зв'язку. Я не знаю, як у вас, а у нас наші телевізори одразу перейшли на російське телебачення, тому телевізори ми навіть поприбирали, тому що дивитися ці помії, які йшли саме з сторони російського телебачення, ми не змогли. Я хочу сказати, що, дякуючи тому що у нас дуже велика бібліотека, почали читати книги всі. Не тільки ми, а й моя дитина, яку, як зараз вся сучасну молодь, заставити взяти книжку в руки дуже важко. Читали книги і вірили, що все буде добре, що це ненадовго. Коли відновився зв'язок, то з ВПН все працювало. Давайте будемо казати правду: ми читали, ми були в курсі всіх абсолютно новин, які відбувалися за межами нашого окупованого Херсону.

Ч.О.: Ви пам'ятаєте ціни на товари періоду окупації?

С.Н.: Я, знаєте, що найбільше пам'ятаю – вершкове масло, яке коштувало 1200 грн. І для мене це такий шок був. Як можна? Це тільки купити кіло масла і всіх кормити маслом. Ми розраховувалися, напевно, липень і серпень тільки картками. У нас гривень просто не було. І тому «Сита хата» на Ушакова, ця жінка, яка з Острова

їздила кожен день через блокпост на роботу, продавчиня, дівчатка з косметичного магазину, аптека і м'ясний магазин біля Таурту допомагали тихенько користуватись терміналом. Звичайно, м'ясо по 900 грн і так далі. Все коштувало дуже дорого. Коли ми вирвалися з окупації, в Кривому Розі зайшли з сім'єю в АТБ і я побачила, що нормальний магазин, нормальні ціни, то тільки було можна плакати.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати?

С.Н.: Ні, не мала, тому що на риночок на залізничному вокзалі більше люди приїжджали з ближчих сіл до нас, наші люди, в яких ти все життя брав молоко, картоплю, помідори. Майже до самого виїзду ми у одних і тих же людей брали продукцію, що нам була потрібна. Тільки в наших людей. То, мабуть, кримчани десь були на Центральному ринку, Дніпровському; на нашому тільки якісь чужі обличчя – це були ті, хто завезли цигарки і цей безумний алкоголь, який заповнив весь Херсон. Ось тут да, то ти бачив, що це чужі обличчя, яких ти не бачиш все життя. А от якихось інших людей там не було. Майже всю окупацію були тільки свої обличчя. Наскільки я бачила. Я не знаю, як би ми прожили, якби не оці дівчата. А потім у всі магазини все почали завозити, там уже були і сигарети, тому що теж куримо і так далі (*посміхається*).

Я завжди боялася вибухів. Особливо серпень місяць ми вже розуміли, що там, де вони бувають, і буде вибух. Я завжди уникала цих місць, коли ми ходили за харчами. І ще нас дуже виручили батьки випускника моєї мами, в них маленький магазинчик на Київській, як їти до університету, там є такий непримітний. Так от ці люди перекваліфікували свій продуктовий магазин на абсолютно все, звичайно, вони вже потім брали і кримські товари. У них можна було купити, починаючи від хліба, помідор, порошок і так далі, і тихенько уже не розраховуватися, а уже просто перевести гроші через Приват24, таким способом просто перерахувати на картку. Так от і жили.

І, ви знаєте, я погоджуюся з думкою, що до всього звикаєш. Правда. Тоді здавалось, що наче все було так все життя (*посміхається*).

Мені згадується моя мама, теж початок серпня, відкрите вікно, ці придурки весь час заселялися в військову частину. Пам'ятаєте?

Їх тільки виб'ють біля 6-ї гімназії, тільки вони завали розберуть і потім знов туди заселяться, наші знов по ним стріляють. Вони рази три отак заселялися у цю військову частину біля Ювілейного. А ми з мамою тоді вийшли рано і купили такий гарний перець болгарський, і мама його стоїть закручує. Вікно відкрите. І такий один вибух, і уже починають писати, що попало у цю військову частину, а потім другий вибух. Вона стоїть так мовчки закатує: «Йобне так йобне, сюди не дійде» (*посміхається*) – і вона така спокійна. Звикли. Ми дійсно, ми тоді до всього просто звикли. Найстрашніше було – це виходити у себе перед домом, оце їх бачити, чути, як вони їздять, і їх плакати. Потім уже сказали, що та людина, яка їх друкувала, цей колаборант, теж жив в нашому домі.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, Ви користувались допомогою волонтерів?

С.Н.: Нам допомогла теж мами моєї випускниця, дівчинка з Польщі. Вона допомогла нам ліками. Напевно, це був дець кінець квітня. Вона з Польщі передала, а люди-волонтери перевезли ці ліки, і в центрі міста ми зустрілися з дівчинкою, яка нам передала. Ось отак допомогла ця дівчина-випускниця Даша Плахотня, вона до сьогодні допомагає армії, людям. Вона передала необхідні ліки для нашої бабусі. А так ми не користувалися допомогою, тому що, як ми вважали, ми не були голодні. Були люди, в яких не було зовсім роботи, і так далі, тому, напевно, комусь потрібно, щоб була допомога, тому ми навіть не шукали, де вона і хто займався. Я знаю, що наші співробітники ліцею, університету – це святі люди, які допомагали, допомагають і під час окупації допомагали людям. Тому наша сім'я не користувалася допомогою.

Ч.О.: Церква в період окупації зробила певний внесок у Ваше життя?

С.Н.: Я вам скажу, що церква, мабуть, не церква, а Віра. Віра, молитва почала займати таке вагоме місце в житті, тому що коли чув вибухи і коли страх підбирався уже так, що уже не знав, що робити, то тільки спасала молитва. Церква, в яку я ходила у нас на залізничному вокзалі, – маленька церква, вона була закрита, тому що отець Ігор, очільник церкви, пішов на війну капеланом, і церква була закрита. За окупацію я сходила рази три в церкву Всіх

Святих, яка знаходиться у нас на старому кладовищі в центрі міста. Я з 2014 року перестала в неї ходити, тому що вона дійсно була дуже така проросійська, хоч в цій церкві охрещена була я, моя дитина, і сама церква, самі ікони і дух в цій церкві, він настільки цілющий, але з 2014 року я тут не ходила. Так як вона була найближча до мого дому і потреба духовна була піти, туди я раз ходила – там нікого не було, одна там матушка сиділа. А коли я третій раз прийшла, там йшла служба. Служба йшла російською мовою. Батюшка, він молився руським язиком, і це так різало слух, і вже ти зрозумів, що те, за чим ти туди ідеш, за якоюсь духовною допомогою собі, то ти того там не відчуваєш, тому що окупація окупувала навіть душу нашого міста, залишивши тільки проросійських священників, які тільки чекали продавати свічки по 40 рублей. Ось так питання з церквою було. Ось так от було.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід виїзду з окупації?

С.Н.: Я повторюся, що після двох невдалих спроб виїхати, цих принижень ми вже вирішили дочекатися звільнення, вирішили, що ми будемо вдома. Дитина вже стала студентом. Останнє, що допомогло прийняти рішення, – початок референдуму, коли прийшов мій чоловік і сказав: «Ти знаєш, розпочнеться референдум, я вже не знаю, що нам чекати». От правда? Проведуть вони референдум, зайдуть і заберуть мене, заберуть сина і чоловіка, заберуть – і все, і ти нічого не зможеш зробити, ховаючись. Вони виб'ють двері. В нашому будинку дуже багато було випадків, коли вони приїжджали на своїх машинах, вибивали двері. Ти сидиш, і ти чуєш, як твоїм сусідам вибивають двері. І він каже: «Ти розумієш, ти нічого не зможеш зробити». І 24 вересня початок референдуму, ми на 8-му поверсі, і ось в цю щілинку бачимо: під під'їздом стіл стоїть для людей і лавочки, і ось з 7-ї години починають туди перевозити кабінки, приїжджати люди, і наш сусід, з яким ти здоровкався всю окупацію, керує цим референдумом. Людина мого віку. Він з мого під'їзду, з мого етажю, Саша. Ви якраз питали мене про спілкування з колаборантами. Да отак от ми всі дев'ять місяців з ними здоровкались, і тут він організовує референдум. Бачили, як вчителька історії 31-ї школи, колишній завуч з виховної роботи, приїхала на газельці, привезла парти і стільці та показувала, як розставити для референдуму.

Ми живемо дуже близько від коледжу економіко-правового, який на Ушакова знаходиться. Біля нас гуртожиток цього коледжу, і от одного ранку я виходжу на балкон і бачу, що цей гуртожиток заселяють орки. Їх дуже багато. Їх «урами» попривозили і заселяють. І ми далі не знаємо, що робити, тому що цей гуртожиток знаходиться від нас 20 метрів, і ми розуміємо, що як тільки вони заселилися – наші зреагують, тому що практично всі нададуть координати, а ми на 8-му поверсі і дивимось прямо на цей гуртожиток. Цей день у нас пройшов у сумнівах, що робити. Наша хрещена, директорка академічного ліцею, вона всю окупацію теж пробула в місті Херсоні, наша мужня маленька жінка, яка не боялася нікого, нічого, сідала за руль, їхала за продуктами. Наскільки могла, захищала теж свою родину. Вона живе в приватному будинку, і, коли заселилися ці орки в гуртожиток, вона каже: «Бери всіх, їдьте до мене, тому що наші зреагують, їх виб'ють звідти». Ми отак от день посумнівалася, що нам робити, і вирішили на завтра, що ми поїдемо до неї, будемо ховатися там, бо буде вибух.

Такого не сталося, тому що в 10 ночі, сиділи з мамою на балконі, наші влучили в цей гуртожиток. Їх вибили. Було два таких потужних вибухи, а ми в цей момент з мамою знаходились на балконі. Бігом виповзли в коридор, і всі лежали в коридорі, поки не затихли вибухи, а потім почалося відбуватися взагалі незрозуміло що. Як потім сказали, що кадировці знімали тік-ток і по Ушакова, по заводу Петровського бігали. Це зараз смішно, а вони там бігали, стріляли. А ми ось лежимо на полу: я, мама, чоловік, бабуся. І тоді я вже зрозуміла, що треба щось робити. Нас повбивають і все. І ось цей момент, який ми пережили, і потім референдум, який розпочинається 24, і сусід, який керує. Тут приїжджає машина і ми в щілинку бачимо новопризначеного директора окупованої 31-ї школи, вчителя історії. І вона як королева виходить, розставляє кабінки і показує, кому що робити. І вони ставлять кулемет на оцей стіл і направляють, а ми у щілинку за цим спостерігаємо.

В обід до мене прийшов чоловік і сказав: «Все ми їдемо! Антонівського моста немає, тільки переправа». Ще діяла переправа з нафтогавані, платна переправа, як тоді казали, паром там ходє, тільки за гроші, і тебе перевозять до Голої Пристані – 2000 грн. Перші два рази я збиралася, збирала речі: ложки, плошки, все інше. Тут у нас така маленька машина, седанчик. Ми прийшли до

мами з бабулею і кажемо, що ми без вас не поїдемо. Ми виїжджаємо тільки разом. Бабушка наша, вона так спокійна. В мамі був шок, стрес, але вона зробила так, як ми кажемо. І 25 вересня о 5-й годині ранку ми сіли і поїхали на Острів на нафтогавань.

Перший блокпост був на мосту на Острові, вонючі такі, як зараз пам'ятаю, солдати підійшли, перевіряли: «А ви куди?». В нас речі у багажник вмістилися, почали відкривати, а речі в цих сумках навіть на верху, на машині склали, і нас пропустили. Коли ми туди їхали, в мене була така надія, що черги не буде за такі гроші, а ми приїжджаємо, а уже черга на цю паромну переправу платну, ми 18-ті, і я розумію що ... а вже йдуть чутки, що Василівку завтра-післязавтра закривають. І я розумію, що, напевно, нас наше місто вкотре не випустить і ми не виїдемо. Але, дякуючи, я не знаю, наглоті, чи як це сказати, мого чоловіка... Він підійшов до цієї людини, яка керувала посадкою (я думала, що паром – це паром, а це залізо 10 на 10 і на нього заїжджають машини, ніяких бортів, нічого.) Він підійшов і сказав, що в мене бабуся 84 років, пропустіть без черги.

Нас пропустили. Ми були дев'ять машина, яка влізла на цю железяку, і на ній ми поїхали до Голої Пристані, і я ніколи не забуду, як ми від'їжджаємо все далі, далі, далі від Херсона. І я думаю: перший цей крок, все моє життя в цій машині. Я не кажу про речі, я кажу тільки про людей, я думаю, якщо ми не потонемо тут, то ми виберемося. Ми доїхали до Голої Пристані, а Гола Пристань теж нам не чужа, а досить рідне місто, тому що мої бабуся з дідусем 36 років назад там збудували будинок в селі Кохани. В нас дуже гарна дача, сад. Була.

І, доїжджаючи до Голої Пристані, ми прямуємо на Мелітополь. Дороги пусті, нікого не було, тільки, що мені запам'яталося, – це дорога від Голої Пристані і до Олешок. Я нарахувала 14 фур з зерном. Вони вивозили зерно, везли його на Крим, вони йшли на скadowську трасу. Дуже багато машин, техніки як такої уже не було, і ми доїхали. Олешки проїхали і далі. Цей раз, коли ми виїжджали, вже не було такої кількості блокпостів. Пусто. На блокпостах нас зупиняли, на декількох блокпостах зупиняли, подивилися документи – і їдьте далі.

А один блокпост перед Мелітополем мій чоловік не затормозив на знак Stop, тому що там всі вони махали «проїжджай», і нас зупиняють. Я не знаю, це не людина, це не чоловік, це створення орка. І він

автомат на нас: «Виходь!». Вийшов. «Что, не учили правил дорожного движения?». Починається таке знущання. Ну, слава Богу, не фізичні, а ось моральні, що він тільки не казав, заставив знімати всі речі просто. Ти сидиш, розумієш, що ти не можеш нічого зробити від цього безсилля, що над тобою посеред поля оця абізяна, яка просто морально тебе вбиває. Відпускає він нас їхати далі, і тут в мого сина випадає навушник з вуха, і я бачу, що випав навушник біля сапога у цього солдата. І він уже випускає їхати, а я піднімаю очі, кажу: «Можна забрати навушник?». Він говорить: «Де він?». Я говорю: «Біля сапога». Воно так відвертає ногу ось такого розміру (*показує*): «Пусть берет». І я ніколи не забуду цього. Я не знаю, такого більше ніколи в житті не буде, от я буду, скільки мені життя, ненавидіти цих росіян. Мій син стає, спускається на коліна, піднімає цей свій навушники. І він стоїть сміється, оце падло. Ну, просто цей виїзд...

Доїхали до Василівки. У Василівці теж нас врятувала, як ми кажемо, берегиня нашого роду, наша бабуля. Її зовуть Таїса Устимівна. Так як їй 84 роки, мій чоловік прийшов до орків, у них там щось на кшталт комендантури. Хто був зі стариками і дітьми, ставили, як вони казали, у льготну колону, тіпа повага. У нас з документами бабулі чоловік пішов, показав, що дійсно вона стара людина в машині, що вже час близиться до вечора, ти розумієш, що потрібно ночувати, і вони нас пропускають. І на останньому блокпосту вони перевіряють документи, все – і нас пропускають. І ми виїжджаємо.

Ми виїжджаємо, і я так довго читала про виїзд груп в телеграмі і скільки читала про Кочубеєвку, сіру зону, де люди проїджають, що там немає нічого. І все. Ми коли їхали по цій сірій зоні, то ми всі думали, що ще і ще щось буде, блокпост, зараз нас пропустили, і нас знову будуть перевіряти. Ми помилилися дорогою, заїхали на замінований міст, який розбомблений, який Василівка – Запоріжжя. Ми показали, з нього з'їхали, з цих мін, і їдемо ми до Кочубеївці. І так сонце заходить, і мій чоловік каже: «Ще один блокпост, і нас пропустять». Тут прапор України. Я собі обіцяла не плакати, і отак ми виїхали (*ледь не плаче*). Ми всі побачили прапор України, так ми виїхали з окупації.

Буквально одразу нас зупинили наші солдати. Привітали. Все. Почалося інше життя, коли ти не бачив дому. Слава Богу, влаштува-

лися, живемо, маємо роботу, маємо мрії. Як зможемо, повернемося додому, і я розумію, що ми дуже чекали звільнення Херсону. Я вам хочу сказати, що я не змогла навіть за період відпустки з'їздити в Херсон. Якби сказати, що щось потрібно там з речей? Ні, вже нічого не потрібно. Життя бере своє, все рівно ти чимось обживаєшся. Я просто розумію: якщо я зайду додому, я уже (вибухи – не вибухи) не зможу, я не уїду більше з дому, тому ми поки знаходимося у нашому Кам'янці-Подільському і чекаємо, вже коли хоч трошки буде безпечна ситуація.

Ось така історія нашої родини. І якщо щось таке сказати, щоб розрядити обстановку, буду повертатися до своєї бабушки, якої вже в цьому році, дев'ятого травня виповнилося 85 років. Дорогою виїзду вона так тихенько сиділа, так тихенько, тихенько, і тільки один раз, коли останній блокпост, Василівка, вона сидить, сидить і малому каже: «Женя, це орки чи це наші вже?» (*посміхається*), а нерви на пределі у всіх і фраза: «Це орки чи це вже наші, коли вже будуть наші?» (*посміхається*). І вона через годину побачила НАШИХ РІДНИХ ЗАХИСНИКІВ. Що дає силу жити? Я так хочу дочекатися того, щоб жодна людина в нашій Україні не чула сирени і вже завершилася війна.

Ч.О.: Дуже Дякую Вам за розмову!

*«Біля нашої вулиці стояла САУшка російська,
яку розібрали успішно наші мешканці, і потім рашисти
почали ходять вже по домах»*

Теременко Анна Олександрівна,

домогосподарка

1980 року народження, мешканка с. Антонівка

Інтерв'ю записане 02 серпня 2023 р. у форматі аудіозапису
Михайленко Галиною Миколаївною (ХДУ)¹.

Михайленко Галина Миколаївна (далі – М.Г.): Який термін Ви провели в окупації?

Теременко Анна (далі – Т.А.): Ми провели в окупації майже два місяця.

М.Г.: Розкажіть про Ваше життя напередодні повномасштабного вторгнення. Чи очікували його початок?

Т.А.: Звертали увагу, по телевізору казали, спочатку взагалі на січень. Потім все-таки бачу наших військових – і це трішки насторожувало. Ну, не вірилось, мені, звісно, не вірилося, що таке може бути, а чоловік мені весь час казав, що можна очікувати з дня на день.

М.Г.: Як дізналися про початок повномасштабного вторгнення?

Т.А.: Чоловік вранці мене розбудив. Він сказав, що почалася війна. Я його спитала: «Як?». А він каже, що прочитав в новинах по всій Україні. А потім десь біля 7-ї вчителька Святослава написала, щоб діти не йшли до школи, бо почалася війна. Це такий перший дзвіночок і вже розуміння того, що почалася війна, бо спочатку думалось все ж таки, що неможливо, але ж таки почалася.

М.Г.: Ви мешкаєте неподалік від Антонівського мосту. Коли почули перші звуки, які вже свідчили про наявність російських військ біля Дніпра?

Т.А.: Спочатку десь о 15-й годині дня в нас полетіли вертольоти перші. Це було 18 вертольотів російських. Вони летіли до заліз-

ничного мосту. Це було перше, а друге – десь біля 17.00 почалися вибухи на мосту і подзвонила свекруха і каже: «Тут ідуть танки, йдуть БТри. Я не можу прийти додому, бо йде бій». Це був такий перший чутний бій, і тоді ми вже почули, було дуже чутно, бо ми з сином Святославом, коли були в кухні, чули/бачили, що навіть вікна ходили ходуном, ховалися кожного разу. Це був перший бій, який був дуже відчутним, це десь біля 17-ї години.

М.Г.: Як наступні дні 25–28 лютого?

Т.А.: Потім вночі, біля першої години, пролетіли літаки. Були в нас знову вибухи, це наша військова система, її, видно, розстріляли. І потім почався обстріл залізничного моста. Там же літав літак туди-сюди, стріляв по два вистріли. І були вже тоді чутні автоматні черги, і дуже багато техніки йшло. Спочатку я думала, що це наші, але наші відводили уже війська, на ранок уже їх не було. Військову частину розбили, зрозуміло, і біля моста вони не втримали. І на другий день чоловік приїхав додому. Він вже сказав, що підбитий наш БТР стоїть у нас в Антонівці і трупи. Прийшло смс на телефон, що дається півгодини на евакуацію, що росіяни дали півгодини, щоб виїхали з Антонівки, бо буде бій. Як завжди, вони не дотримали свого слова: десь через хвилину 15 почався бій. Виїхати майже нікому не вдалося. Сиділи в підвалі. Це був уже більш масивний бій, чим 24 лютого. І вже після того наших хлопців ми не бачили, уже йшли через нас тільки російські танки, вони йшли або по прямій через міст або у нас через Антонівку, через Садово, в обхід Херсону. Йшло їх дуже багато. У чоловіка була зйомка, але ми все, як виїжджали, стирали. Вночі воно так гуділо, що в хаті сидіти не можна було від цього. І на другий день, я не знаю, чи то воно поламалось, але біля нашої вулиці стояла САУшка російська, яку розібрали успішно наші мешканці, і потім рашисти почали ходять вже по домах і питать, хто що бачив. Ще біля нас стояло два «Гради» в посадці, вони в одну колону періодично стріляли. Ходили по домам російські військові, збирали інформацію і намагалися налякати, тиснути на населення. Такі були перші дні.

М.Г.: Виходить, в Антонівці росіяни вже були 25 числа?

Т.А.: 25 числа вони вже були. Так. У них уже у нас при вході був штаб. Вже там заселялися, там стояла й техніка. Вже там були. Вже

¹ Дешифрувала запис та створила транскрипт Г. М. Михайленко.

були відрізані. В принципі, виїхати толком не могли, бо вони поставили блокпост.

М.Г.: *Скільки часу Ви були відрізані від Херсону? Коли вже можна було пересуватися з Антонівки до Херсона?*

Т.А.: Волонтери періодично збиралися, а місцевих не пропускали. Чоловіків перевіряли. Бронежилети хлопці, як носять, то в них видно було на плечах, то вони роздягали всіх чоловіків і жінок, які більш схожі були на чоловіків, так сказати. І там вони могли пропустити, могли не пропустити. То дуже часто завертали. І були розстріляні автівки. Тодесь перші тижні в нас не було ні світла, ні газу, ні води, і магазини всі свої закриті. Так, це був такий самий тяжкий час для нас, бо знали, що не можна виїхати, не можна ніякої медичної допомоги, нічого.

М.Г.: *Як довелося облаштувати побут на цей час, поки все було відключено?*

Т.А.: Перші два тижні ми жили в підвалі у сусідки, тому що в нас такі підвали... Сусіди дозволили, там в неї дочка була, якій самій було страшно, і ми були там. Ну, як. Одіяла, матраци – все, що можна було, туди стягували, а з їжею теж нам пощастило тим, що дуже багато повиїжджало. Я не знаю, яким чином їм вдалося, чи може раніше. І казали: заходьте в хату, беріть все, що бачите, їжте, все одно все пропаде, бо те, що привозили волонтери, – це було дуже мало, і більше старались все ж таки допомогти літнім людям. «Данон» якось розвозили йогурти і молоко. Теж намагалися більш пенсіонерам віддати, інвалідам, малечі.

М.Г.: *Чи намагався в цей час чоловік відвідувати роботу?*

Т.А.: Ні. В перший день він поїхав. Потім – ні. Хлопці ходили, ті, що там живуть близько. Ходили деякий час. З адміністрації сказали, що можна і не ходити, будуть просто писати простій і будуть получати мінімальну заробітну плату. Хлопці казали, що теж вже до них там швидко прийшли російські військові, зробили обшук, і хтось пішов працювати з ними. Хто ні – тих відправили додому.

М.Г.: *Як змогли організувати своє життя у наступні тижні? Чи виїжджали з Антонівки до Херсона?*

Т.А.: Виїжджали. Ми перший раз виїхали через місяць, бо не було коштів, а Сергію пообіцяли на роботі, що банки видадуть їм аванс,

і треба було їхати. Блокпости треба було проїхати. На кожному блокпості чоловіків всіх виводили, оглядали. Оглядали документи, оглядали кишені, роздягали. В них тоді уже були роздруковані листівки з фотографіями, і вони вже шукали конкретних людей, тобто, я так розумію, в них уже були списки АТОвців, поліцейських, тому що вони конкретних відшукували людей, а так, чоловіків оглядали теж, в кого татування є і плечі. Коли перший раз їхали – це шок був. В нас магазини не працювали, і в Херсоні магазини не всі вже були відкриті. Ліки уже не купити. Це вже такий був перший дзвіночок, що треба виїжджати, того що у мами хворе серце і потрібно ліки, які не можна тут ніде вживу купити. Навіть російських не було в них дублікатів. До волонтерів, коли ми зверталися, казали «можливо», «можливо», але ніяк не було. Ліки закінчувалися, а такі ліки, що потрібно регулярно було пити. Лякали постійні обстріли. Дочка взагалі на вулицю не виходила.

Спілкуватися з ними було важко. Приходили, коли ми стояли в черзі, спочатку роздавали безкоштовний хліб, а потім – за гроші, тому були черги. Приходили, вони забирали, що їм там потрібно було. І весь час були з автоматами, навіть зі снайперками. Лякали колони, які йшли через нас туди-сюди, і зверху сиділи снайпера. Це вони в чотири сторони дивилися, вони направляли на черги, де були люди. Постійно проговорювалося, що не можна знімати, бо якщо побачать телефон – будуть стрілять без попередження. І в черги вони теж могли прийти, перевірити документи, і, якщо проходиш біля поста, потрібно запитати, пустять чи не пустять. Ну і вже почали часто ходити по домівкам. Це лякало дітей, тому що заходять: вони шукають, вони перевіряють, вони дивляться комп'ютер, ноутбуки. Поводять себе агресивно, і треба постійно себе контролювати, що сказати, бо їх це все виводить з рівноваги дуже швидко.

М.Г.: *В психологічному плані хто найважче сприйняв всі ці події?*

Т.А.: Дочка. Спочатку вона не виходила, вона чула постійні постріли. Потім вона прочитала про Бучу. Ще у нас у хрещеного дочка приїхала на ринок, і через добу її знайшли. Її скинули з 9-го поверху. Вона була жива, але, я так розумію, що вона була згвалтована і викинута з 9-го поверху, і так як вона потім сказала, що це було троє в масках. Зрозуміло, що в масках то могли бути

тільки росіяни. Наврядчи по Херсону в масках хтось ходив з наших. І це вона психологічно дуже важко переносила.

Ащевнаходили бійці лнр/днр – це взагалі жах. Неконтрольовані вони, без форми, але всі з автоматами, дуже агресивні більше до чоловіків. Просто я намагалася так, щоб вона менше з ними перетиналась. Два місяці вона майже не виходила з будинку. Якщо ми виходили на подвір'я, то ми виходили так, щоб нас не було видно. Вона дуже боялася цього. Старший син – як чоловіки, їм все цікаво. Було один час, він спостерігав з бінокля. Як побачила, кажу: «Ти що робиш? Снайпер побачить, не буде дивитися дитина чи не дитина. І чого ти там дивишся?». У нього теж було спочатку дуже багато зйомок, і все це довелося стерти, тому що перевіряють телефони.

М.Г.: *Ці відео зовсім не зберіглися, нікому не встигли переслати?*

Т.А.: Сергій намагався відправляти куму, а Святослав каже, що видалив вайбер. У нього у вайбері це все було, і воно все видалилося. Все. Видалив вайбер, бо сказали, що вони відновлюють якість фотографії. Ми перед тим як виїжджали, то чистили все, видаляли те, що було.

М.Г.: *За Антонівкою російські військові розташовувались протягом березня-квітня?*

Т.А.: Так. За нами вулиця, на ній лісгосп – вони там були. І був табір, але цей табір їх розбили, ще коли ми там були, а вже в лісгоспі – то пізніше там. І далі у нас там три хатки, де була залізнична зупинка, були лнр/днр. У них з росгвардійцями були постійно конфлікти, бо навіть вночі можна було чути, що там якісь автоматні черги, кулеметні черги. Там постійно якісь розбірки були.

М.Г.: *Трошки далі від вас знаходиться Таврійський християнський інститут. Чи росіяни заселилися і на його території?*

Т.А.: Там вони тримали госпіталь. І ще згадала, що коли летіли літаки, 18 штук, хтось, до речі, з території християнського інституту чимсь в них вистрілив, і один вертоліт задимівся і почав сідати. І після цього вони почали вже стріляти. Тоді сусід почав кричати: «Ховайтеся, ховайтеся!», бо вони почали стрілятися з вертольотів. Спочатку вкрилося таким червоним димом, а потім вже просто тупо почали стрільбу вести. Де бачили людей – почали стріляти. Так що хтось підбив один з вертольотів.

М.Г.: *Чи склався у Вас єдиний образ окупантів?*

Т.А.: Росгвардійці – вони більш такі були адекватні і такі впевнені, що вони вже сюди прийшли назавжди, бо коли перші зайшли у нас на вулицю, сусіди повиходили: «Що хлопці, що ви сюди прийшли?». То вони сказали нам: «Живіть своїм життям так, як жили. Ми місцевих не чіпаємо, якщо ви не будете провокувати конфлікти, ми трогати не будемо. Ми тут назавжди». Зрозуміло, лнр/днр взагалі агресивні, їх всі боялися. Їх забезпечували гірше, тому одягнені вони були, як цивільні, тільки з наколками і автоматами, машини забирали. Росгвардійці – вони були більш адекватні до населення. Ну, якщо до них не проявляли агресію. А інші – більш агресивні.

В нас ще такий випадок. Ми стояли в черзі, їде машина. Вантажна машина, там дуже багато озброєних людей. Вони летіли на дуже великій швидкості, і чоловік якийсь каже: «Треба ховатися, зараз будуть стріляти», але вийшов селищний голова Семенчев. Рукою махнув. Вони розвернулися і поїхали. Але подумали, буде якась провокація, але ні.

М.Г.: *Чи чули Ви коментарі росіян щодо нашого укладу життя, щодо забезпеченості, вигляду селища?*

Т.А.: Ні, нічого. Вони мало спілкувалися, взагалі мало, та й не було бажання з ними спілкуватися. Просто, коли вже така ситуація, що потрібно. Намагалася менше з ними спілкуватися, і вони теж не дуже.

М.Г.: *Можливо звернули увагу, до кого росіяни лояльніше ставилися – до літніх людей, до дітей?*

Т.А.: Лояльно вони ставилися до тих, хто їх чекав. Були все ж таки люди, які їх чекали. І до них ставилися лояльно і допомагали. І там були привілеї. А так сказати, чи до пенсіонери, чи дітей – ні. Намагалися просто не звертати уваги.

М.Г.: *Чи організовували мешканці селища групи в телеграмі, вайбері заради інформування?*

Т.А.: Ні, не було такого нічого.

М.Г.: *Що вплинуло на прийняття остаточного рішення про виїзд?*

Т.А.: По-перше, це ж дочка. Я бачу, як вона переживала. І в нас день починався з того, що вона починає плакати, казати: «Я не хочу

жити в росії». Я намагаюся пояснити: «Ми не в росії, ми тимчасово окуповані». Друге: треба було сину здавати зовнішнє оцінювання. Для того, щоб здати, потрібно виїжджати. На той час дуже багато поверталось людей, що намагалися виїжджати. Не знав, чи виїдеш, чи не виїдеш. Кудись їхать – теж не знав куди. Все-таки треба було жити за шось, якось і ліки, потрібні були ліки для мами, для мене. Я теж на гормонах, мені теж не можна було ніде купити. Була можливість через волонтерів посилку отримати, але все одно вона їхала більше місяця та посилка до нас. І теж ми не знали, чи вона дійде, чи не дійде, бо волонтери не знали, коли вони переїжджають через їхні блокпости, і ніхто не дає гарантію, що ми це дочекаємось. Нам пощастило, довезли.

М.Г.: *Коли і як Ви змогли виїхати?*

Т.А.: Вперше ми поїхали 22 чи 23 квітня, хотіли виїхати через Снігурівку. Коли ми виїжджали і їхали до постів, ми вирішили їхати не через Херсон, а через Садове, так як сказали, що там блокпости з 9-ї години, і наступний блокпост це був на Миколаївському шосе, тобто не треба було проїжджати чотири пости. Вирішили – так нам буде простіше. На Миколаївському ми зупинились. Вони вже розуміли, що ми на виїзд. Перша їхня фраза була: «Куди ви їдете? Херсон – це саме безпечне місце в Україні». Друга фраза була тіпа того, що ми вас тут випустимо, але там вас повернуть. Все одно повернетесь. І це ще були росгвардійці, а уже я не знаю, в якому ми населеному пункті були, але там стояли лнр/днр. Там їх було дуже багато, і вони розказали, що повертайтеся назад, того що до виборів ніхто нікого не випустить. Але кажу: «Таки спробуємо» – «Ну, пробуйте, но ви вернетесь».

Їхали через поле, було написано «минировано», але йшла колона – і ми йшли за тою колоною. Ніхто не звертав увагу, заміновано чи не заміновано, а вже біля Снігурівки, там річка якась, через неї міст підірвали, але вони вже зробили тимчасовий міст. Там стояв найбільший блокпост. Виявилось, останній блокпост, який відділяв нас від наших військових.

Це ми там були десь о дев'ятій ранку; до шостої вечора не одна машина не проїхала. Люди ходили, просили, що є діти, які не витримують, бо жарко вже було якось в той день, що присутні інваліди, онкохворі, яким потрібно в лікарню. Вони нікого не випускали

і сказали, що до виборів ніхто нікого не випустить. Ще були такі, які ходили по колу. Не знаю, що вони там шукали, і перед нами була машина. Вони підійшли до водія і кажуть: «Відвези нас в кінець колони», а в нього троє маленьких дітей до п'яти років, один зовсім маленький. Він каже: «В мене маленькі діти попросіться в якусь іншу машину». І цей військовий до нього повертається, наставляє автомати каже: «Куди стрілять? Вище коліна чи нижче коліна?». Тут мужики зібралися на цього хлопця: «Що ви робите, вони ж цивільні, ви що бачите якусь угрозу, що ви починаєте?». Ще вони там матюкались, матюкались, потім сказали, що ніхто нікуди сьогодні не виїде, а ти взагалі не виїдеш. Пішов.

Потім біля 6-ї години під'їхав танк, і сказали: «Даємо 15 хвилин, щоб всі звідси зібралися, хто не встигне, стріляємо». І машини почали всі роз'їзжатися, причому колонна була дуже велика, кілометрів 6–7. Вирішили, що поїдемо в якесь село, заночуємо, спробуємо вранці. Хлопці вже попередньо сказали, що вони приїжджають на блокпост в 6-й годині. Можна спробувати вночі приїхати, коли їх немає.

Слізаветівка. Заночували. Там маленька одна річка, то в місцевих запитали, чи бувають вони там, бо там у них не було нікого. А селяни кажуть, що вони приїжджають, коли хочуть, в любий час приїжджають, забирають, що їм потрібно, і їдуть. Це вже насторожило, звичайно. Стоїть стільки людей, вони бачили вже стільки машин, тобто можуть в любий час приїхати. Там був якийсь інцидент, але спочатку казали, що дівчинку забрали. Ну, ми не бачили. Ми бачили, що зранку летіла швидка на блокпост. І десь в другій годині ночі всі машини зриваються, починають їхати. Я чоловіку кажу: «Давай їхати, що робить». Коли всі машини включили фари – я таку кількість машин ще не бачила. Їх там, мабуть, я не знаю, скільки було там, тисячі 2–3, мабуть, точно. Всі починають рватися, і в дітей істерика, що це ми не виїдемо, це потрібно було раніше, а зараз уже нікого не випустять.

І так ми поїхали додому, а потім чоловік заправив знову машину. Сказав, що ще буде в нас один шанс виїхати. Якщо виїдемо, то виїдемо, бо вже бензин і газ можна було купити тільки в росіян. І в них тоді літр бензина був 150 грн уже. А коли виїжджають, кажуть, що така умова – повинен бути цілий бак, бо по полям, і кілометраж там намотується. Коли їхати, ми тоді ще не знали, а якраз був Великдень.

Я подзвонила мамі кума, і вона каже: «Вчора мій син виїхав, але виїхав через Давидів Брод. Там, – каже, – зараз людей мало, бо мало хто знає, як їхати, там немає вказівників. Якщо хочете, він допоможе, буде на зв'язку. Він допоможе вам, бо там дорога жах була тоді».

І це була, мабуть, дорога пекла, бо блокпостів 200 – це точно було. Вони стояли так по цій трасі, що їх видно було. Вони одні бачили других. І один пропускає – махає другому, а той хоче – зупиняє, хоче – не зупиняє. То, по-перше, лякало дуже, ця їхня кількість. Скільки їх (*важко дихає*). По-друге, зупиняють. Зупиняють і починають лазити в багажнику, вони лазили в сумках. Штрикали, щось там шукали. Документи всі перефотографували, повністю машину сфотографували, всі документи на машину, всі наші документи, і у всіх це все фотографувалося. Це теж було страшно.

З якою метою? І на одному блокпості все перефотографували, питає: «С какой целью едете?» – «В Україну, в Кіровоград, мама хвора, і сину потрібне лікування» – «То есть виїжджаєте назажди?». Кажу: «Ну, напевно так». Вони, значить, в якусь книжку вносили дані і сказали, що ви не заїдете на територію росії ніколи. Слава Богу! Налякали. Так налякали, і потім нам казали, що в самому Давидовому Броді там самий страшний блокпост. Ми, виходить, попали. По-перше, те, що в нас одна машина була, бо колони більше вони шманали. Це три машина з колони за нами йшли, були від них відірвалися, того що їхала колона російської техніки, і ті кричать: «Бігом в поле, все убігайте!».

Ми з'їхали, і Сергій їхав і проїхав, а ті зупинилися, то їх там, канешно, шмонали більше. Тоді нам вже було легше трохи їхати. Але, виходить, між Давидом Бродом, я не скажу, як називається населений пункт, там якраз був бій, і, мабуть, якраз вони відпочивали між боями, бо горіли будівлі, то ми проскочили, на блокпосту нас не зупинили. Їм не до того було, але ми ще тоді не знали, що це останній блокпост, бо вже коли проїжджали міст, який був замінований, а нам сказав цей хлопчик, що допомагав, виїзжати, що якщо виїдете на замінований міст – не лякайтесь і їдьте, їдьте, їдьте. Він замінований, але їдьте. Це вже, значить, скоро наші. Це вже ви саме страшно пройшли.

І ми вже, коли побачили міст, але ж все ж таки думаю: «Боже, це ще десть якийсь же блокпост самий страшний». І тут ми бачимо: стоїть колона десть машин біля сотні, мабуть. «Боже, – кажу, – це мабуть

самий страшний наш пост». Чоловік каже: «Що ж, буде як буде». І тут я бачу наш прапор, жовто-блакитний прапор. Кажу: «Це наші, наші!». Тут вже радість, що все-таки проїхали вже саме страшно.

Коли ми під'їхали до наших хлопців, це, звісно, зовсім друге. Усміхнені, обійми, всіх за руки перетрогали, це сльози. Хлопці наші кажуть: «Ми дуже раді бачити, що люди виїжджають саме з такими емоціями. Це дуже тішить, і ми тут стоїмо не просто так». Потім сказали, зараз буде, вже не скажу, який населений пункт, ви будете проїжджати, їдьте і не зупиняйтесь, навіть якщо будуть якісь вибухи, вистріли – все пролітайте, бо це сіра зона, вона ще обстрілюється, а вже в наступному населеному пункті вас зустрінуть. Там вже можете сходити в туалет, чай попийте. Так ми виїхали.

М.Г.: *В Херсоні залишилась мати вашого чоловіка. Чому вона не поїхала з вами?*

Т.А.: Як вона сказала: «Я вмиру дома!». Це знайома історія, мабуть, у всіх літніх людей, що це для них – дім. Вони прив'язані до будинку. Це мій дім, я тут народилась, я тут помру. І зараз кожного разу телефонуємо, щоб вона приїхала хоч в гості до нас. Ні. І плюс тваринки залишені. У нас там на вулиці майже нікого не залишилося, тварини позакидали. Коти, собаки, кури. Хто там ще, не знаю. Годувати треба.

М.Г.: *Як свекруха в таких умовах облаштувала свій побут?*

Т.А.: В нас балони газові і плитка на дві конфорки. Балони привозять, місцевий наш голова новий. Допомагають, тим паче пенсіонери. Взимку це була плита, бо собакам варить треба. Так їх не нагодуєш. І багато їх там, мабуть, там зараз дуже багато собак. Воду привозять. Був генератор, і включали по декілька годин два рази в неділю.

М.Г.: *Чи плануєте Ви повертатися?*

Т.А.: Так, повертатися. На валізах ми сидимо з того часу, як визволили Херсон. Звільненню ми раділи взагалі. Все, ми вже вдома! А чоловік з мамою кажуть, щоб почекати, ще не поспішати. Заріна дуже рветься додому, вона дуже хоче додому, а свекруха каже, що ні, сидить там. Так і немає світла, немає газу, немає води.

М.Г. *Дуже дякую Вам за розмову!*

Херсонка (псевдонім),

працівник освіти м. Херсон

1978 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 31 жовтня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Який термін Ви провели в окупації?

Херсонка (псевдонім) (далі –Х.П.): Два місяця.

Ч.О.: Розкажіть про Ваше життя напередодні повномасштабного вторгнення.

Х.П.: Я розумію найголовніше: ми не цінували те, що мали. У нас були прагнення. У нас були перспективи, бажання. Я багато казала своїм студентам, що ми не цінуємо Україну, ми не цінуємо свої ресурси, ми не цінуємо українську культуру, українську мову, і, відповідно, потім ми жалкуємо над цим.

І ось тепер я аналізую своє життя: воно було ідеальним, тобто в мене була стабільна робота, у чоловіка була стабільна робота, син закінчував 11-й клас, у нас квартира комфортна була. Для українців ми мали стабільне, в деякій мірі ідеальне життя, і, можливо, ми достатньо насолоджувалися ним. Найважливіше для мене було те, що здавалося, що ніяких змін не буде. Я, до речі, ніколи не вважала їх братнім народом. Для мене як фахівця, який має відношення до української мови та літератури, я знала дуже багато прикладів з літератури, там, де йшла мова про відносини росії з Україною, тому я впевнено знала і говорила, що ми не дружні народи. Нас завжди ця ворожа країна використовувала, на жаль. Але, я не думала, що в нас відбудеться така повномасштабна війна, я не думала, що вони зроблять це, як і більшість українців, думала, можливо, вони щось там погрожують, постануть, можливо, там трошки більше буде небезпеки в напрямку Донецька і Луганська, але не вся Україна.

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

Х.П.: Навіть 23 лютого мені чоловік багато разів говорив: «Ти ж розумієш? Ти розумієш?». 24 лютого я, як нормальна, справжня фахівець і справжня людина, яка комфортно себе почувала на робочому місці, вранці підготувалася, і я вже в 7.00 взяла ключі від машини і збиралася їхати в заклад, в якому працюю. І незважаючи на те що чоловік мені казав: «Куди ти їдеш? Ти ж розумієш, що відбувається». В мене ж обов'язки, я повинна це зробити. Так як ми нормально спілкуємось, я живу в такому комплексі – комфортно районі, мені зателефонувала сусідка (ще не було сьомої години), вона гуляла з собакою і, мабуть, побачила, що в мене вікно світиться. Вона пов'язана з поліцією і сказала, що не треба цього робити. Я ж так покивала головою. Керівник нашого закладу написав в загальному чаті: «Шановні колеги, будь ласка, перебувайте у безпеці вдома, ми працюємо онлайн». Вже тоді я зрозуміла, що, мабуть, все ж таки треба прислухатися до всіх людей, які мені роблять ці поради, і я залишилася вдома. Чоловік пішов на роботу на 8.00. Ми живемо в такому районі, який, в принципі, з видом на Антонівський міст і Олешки, і ми бачили, як це все відбувається.

З кімнати в кімнату ходила і розуміла, що тривожний чемодачик є (він в нас був готовий), але я його доповнювала, доповнювала, і рішення було прийнято в 11.00. Чоловік з роботи приїхав на машині, ми спустили деякі речі і поїхали (як ми вважали на той момент) в більш безпечне місце, вниз, ще ближче до Дніпра, в приватний будинок – там, де проживають мої батьки, тобто у них підвал. Я зараз розумію, що той підвал більш небезпечний, мені здається, тому що як укриття там такого немає. Поїхали ми туди, і там ми перебували 10 днів.

Що я ще помітила. Ми живемо у районі ХБК, поруч із прикордонним загоном. В період з 8.00 до 11.00 ми вже розуміли, що і дим іде, і Антонівський міст, і зміни – це не просто якісь погрози, не просто якісь фейки, а це реально почалася війна. Це усвідомлення для мене було дуже складним. Я дивилась і з 9-го поверха бачила поруч з нами дуже багато військових. Потім бачила, як сусіди з маленькими дітьми до них підходили, а потім через дві години я бачила, що вони сідають в машину (сусіди) і їдуть, тобто я розумію, що вони радились і були змушені теж покидати свої домівки.

Коли ми спустилися біля 11.00, перше для мене було враження, я ніколи в житті такого не відчувала до цього. Ми спускаємося, а у нас під нашим під'їздом сидять хлопці-прикордонники. Повністю вони всі були одягнені, з автоматами. І от ми дивилися на них, вони дивилися на нас, і я зрозуміла, що в них такий стан, як у нас – розгублений. Це останній раз, коли ми їх бачили. Потім, я думаю, що вони покинули територію прикордонного загону, і на цій території потім тривалий час перебували окупанти.

Ч.О.: Ви мали досвід перебування в бомбосховищах?

Х.П.: Я не мала досвіду перебування в бомбосховищах міського значення. Те, що ми у батьків, я так розумію, що ми гралися просто. Ми собі більше психологічно насаждали, що отут ми будемо в безпеці, в тому підвалі. Звичайний підвал приватного будинку з величезною кількістю консервації. І я розумію, що якби була якась небезпека, то ми більше постраждали б від цих склянок і цього скла. Бомбосховища – я теоретично знаю, як вони виглядають, а жодного разу не перебувала ні місті Херсон, ні в тому місці, де я зараз перебуваю. Знаю, що люди ходять, знаю, що люди себе там страхують, в безпечному місці залишаються. Я не перебувала, навіть не знаю, як там.

Ч.О.: У Вас були особисті знайомі, які долучились до ТРО Херсона?

Х.П.: Так, так. Були знайомі, які долучились до ТРО. Ця людина відома в Херсоні, і для мене це такий показник символу мужності. Це, дійсно, чоловік, який був потужним двигуном, чому ми виїхали з Херсона, тому що я знала, я з ним розмовляла безпосередньо, і він сказав, що, мабуть, треба покидати місто Херсон.

Я розумію, раз ВІН це говорить, значить, треба і нам діяти. Це – сусід Дмитро. Сусід по під'їзду. Він депутат районної ради, і він дійсно великий патріот, як на мене, він дуже позитивно себе виявив щодо мужності, чоловічності. Він зараз служить, незважаючи на те що, я знаю, що в нього була дуже критична ситуація, він був в аварії і має інвалідність. Незважаючи на те що він міг залишитися і займатися волонтерством, він все ж таки служить. Я слідкую за мережею його в фейсбуці і, коли є запити, звичайно, долучаюся, тому що розумію, що ця людина реальна. Він допомагав як учасник ТРО. В нас була група, чат нашого ОСББ, там, де він багато чого писав.

Потім він нам допомагав в перші дні з цією панікою. І хліб нам привозив. Це – реальний такий приклад сусідства.

Ч.О.: Свідком яких подій Ви були 25–28 лютого 2022 року?

Х.П.: Ми були великими теоретиками, слідкували і вдень, і вночі за новинами. Мені здавалося, що (ви ж пам'ятаєте, як у нас було) 2–3 тижні. І ми вірили, що один-два дні. І чомусь в понеділок дуже хотілося вийти на роботу. Кілька днів ми перебували у батьків в приватному будинку. В четвер ми переїхали; п'ятницю, суботу, неділю ми перебували у батьків і щодо продуктів, запасів, то ми могли собі дозволити кілька днів просто адаптуватися. Нікуди не виходили.

Ч.О.: Як змогли пережити 1 березня 2022 року?

Х.П.: Я не знаю. 1 березня, це ми говоримо, коли вони зайшли вже в Херсон. На жаль, ми повидаляли своє листування за цей день. Треба буде з чоловіком згадати. 1 березня ми пережили дуже, дуже критично, тому що ми, перебуваючи біля консервного комбінату в приватному будинку, абсолютно цілодобово чули Антонівський міст, ми чули всю цю небезпеку, і потім чоловік... У нас була можливість спостерігати в онлайні, що відбувалося 1 березня.

Ми відео ці, звичайно, не зберегли, але я розумію, що на це треба було звернути увагу. Була камера, яка записувала, і ми бачили, як вони йшли по вулиці Залаєгерсег до Перекопської. Я бачила, як вони, дійсно, як в фільмах йшли: такі топ-топ-топ. І це було таке враження, що це не у нас. Це не те місце. Найбільше було небезпек – це в парку між консервним комбінатом і мед коледжем. Там обстріляли один будинок, потім інший. Тобто ми все це чули, і здавалося, що, в принципі, це вже поруч і ось уже небезпека, вже малювалася картина, що танки на нас ішли. То це було біля нас. Потім сусіди говорили, що бачили багато вбитих, що трупи валяються у нас в парку. Ну, Слава Богу, це була неправда. Чули і навіть спостерігали в онлайні, що відбувається на тих вулицях, які були мирні ще тижень тому.

Ч.О.: Відчули зміну часу і простору?

Х.П.: Це стан, в якому ми перебуваємо до сих пір. У нас виходить, особливо в перші дні, як день сурка, тобто змін жодних не відбувається. Ми кілька днів були у батьків, а потім ... Думаю, якби ми були

втрюх: я, син і чоловік, можливо, ми, як нам здавалося, залишались би у безпеці.

Батьки, вони в мене дуже такого поважного віку (пенсійного) і особливо мама наполягала на тому, що треба робити запаси, Тому що голод – це страшна справа. Треба готуватися. У нас запаси були достатні, але поповнювати їх варто. Машину ми не брали, виходили ми наверх в магазини, які по Перекопській, на Дніпровський ринок. Для мене це було найстрашніше: паніка людей, відчай, страх. Так, я можу зізнатися, що був такий момент, що треба робити запаси, треба купувати картоплю. Так, була черга біля Дніпровського ринку, там, де картопля в єдиному місці була. Була черга, де я особисто стояла три з половиною години, і там давали на руки лише два кілограма картоплі. Єдиний, дуже позитивний момент, що я знаю, що в цей момент продавали картоплю і по 60, і по 90 грн, а у нас більш такі порядні люди виявились, вони, як до війни продавали по 20 грн, так продавали і далі. Я купила 2 кілограма картоплі на 40 гривень.

І мені здається, що оця покупка символічна. Я б не сказала, що ми дуже часто цю картоплю їмо, але необхідність була тому, що всі купували. Я не знаю, хто як, але я бачила ці величезні черги; і спочатку ти займаєш чергу, а потім вже дізнаєшся, що там продають. Йшов чоловік з роботи, і побачив невелику чергу в «Ситу хату», і дуже був щасливий, що купив останній шматок (десь біля 800 грн вийшло), мабуть, близько 2 кілограм, гарного балика. Ну, дійсно, цей балик був для нас таким символом того, що ми не будемо голодні.

Вирішили ми з матусею взяти його, поділити на певні шматки. Почали це робити, понюхали, а він зіпсований. Я так думаю, що це все-таки не дуже порядно, не дуже чесно, і такий осад залишився. Багато хто користувався тією панікою, і про це не тільки я говорю, інші також. У нас був такий досвід. В мене і в чоловіка було бажання піти повернути. Не зробили ми цього. Вирішили, що нехай буде так. Викинули, побоюлися давати навіть котам і на той час великі гроші витратили просто в нікуди, на жаль.

Ч.О.: Ви брали участь в проукраїнських мітингах?

Х.П.: Ні. Не брала. Вагань у мене було дуже-дуже багато, але я не брала.

Ч.О.: Як вдавалось побут організовувати?

Х.П.: Лише десять днів ми були з моїми батьками. Потім ми зрозуміли, що ми повинні повернутися в квартиру, і намагатись адаптуватись, і вести звичний спосіб життя, тому що в нас і інтернет, і багато речей, що залишилися.

На новорічні свята ми робили прививки від коронавірусу, бо тато хворів, але більш-менш ми пережили цей момент. На початку війни, після 1 березня, у мамі почала підвищуватись температура, я звернулась до сімейного лікаря, проконсультувалася, призначили антибіотики, але температура все підвищувалась. І якраз в той час коли зв'язку взагалі не було, тобто телефонним зв'язком ми скористатися не могли. Я розумію, що в мамі температура 39–40, мені треба консультація, мені треба порада. В мене був величезний розпач. Я телефоную сімейному лікарю – вона була в недосяжності, я телефоную перевіреній часом лікарці, вона до сих пір в Херсоні в дитячій обласній лікарні, лікар лор-відділення. Їй телефоную – вона теж в недосяжності. В мене єдина ідея, яка виникла: була дуже розповсюджена в перші дні гаряча медична лінія. Я зателефонувала. Єдине, що мене запитали, з якого я номеру телефоную. Я сказала, що з Херсону. У відповідь сказали, що ні, обслуговують тільки харків'ян. Потім на інший номер я зателефонувала і лікарю пояснила всі симптоми, пояснила я стан мамі. Вона сказала, що, в принципі, ви її не врятуєте, виходячи з ситуації. Судорожно я писала ліки, здається, було 5 препаратів, які вона радила, які зможуть врятувати маму.

Ці препарати я записала. Погукала чоловіка. Ми пішли в аптеку. Аптеки працювали до 12.00. Ми пішли, ще десятої не було, велика черга. В одній був один препарат, в іншій – ще один препарат. Потім я зрозуміла, що по-іншому треба діяти. Була черга, приблизно 20 осіб. В аптеках купували, зазвичай, знеболююче, жарознижуюче, шприци та інші складові. Як правило, люди стояли просто про запас. Мені конкретно треба було. І в останній аптеці те, що мені потрібно було найбільше, те, що терміново, я попросила, щоб мене без черги пропустили.

Як з'ясувалось, в них були вже всі препарати. Дивлюся на годинник, а переді мною ще 5 осіб. Ну, вже сльози були, соплі, але запевнили, щоб не переживала, мені все дадуть. Стояла я в черзі, почули ми інформацію що біля «Супутника» продають паштети. Зрозуміло, що чоловік туди пішов чергу займати, я тут стою і, коли

приходить моя черга, я називаю ці препарати, і мені говорять: «18 300». Картка у нас тоді вже не приймалася. В мене з собою готівки було приблизно 15 000, і я розумію, що інші гроші в чоловіка, який знаходиться біля «Супутника», а я знаходжусь біля Дніпровського ринку і зателефонувати я йому не можу, тому що телефони не працюють. Попросила залишити мені, залишила 15 000 грошей, побігла. Я пам'ятаю, як я шукала його, яка в мене була радість, коли я його знайшла, відібрала в нього ці 3 000, заплатила за ліки, і протягом п'яти діб продовжували ми лікування, як казав лікар з гарячої лінії. Ми її кололи, і я врятувала маму. Да.

Ч.О.: *За Вашими спостереженнями, як проходили черги?*

Х.П.: Нічого особливого не помітила, ніяких змін не було. Єдине, що все ж таки більше поваги було. Не було зловживань, щоб хтось якось без черг або хтось знайомого за руку проводив, більше було дисципліни і поваги один до одного. Підтримки було більше.

Ч.О.: *Ви пам'ятаєте ціни у перші тижні окупації?*

Х.П.: Ціни я не запам'ятовувала, я приблизно орієнтуюся, але я можу одразу сказати: все помножити на 3–4 рази, тобто все, що стосується і продуктів, все, що стосується і ліків, і певних товарів. Я пам'ятаю, були великі черги в магазини, які називаються «Простір», «Ева», тобто всі вони, коли закривалися, по нормальним цінам продавали, але вже інші, перекупи, ті, хто зловживали таким станом, то помножували на 3–4 рази.

Ч.О.: *Як Вам вдавалось знімати готівку?*

Х.П.: У нас заощадження були, ми їх використовували ці два місяці, заробітна плата і мені, і чоловікові поступала на картку. Я розуміла, що ці великі черги біля банкоматів я не подолаю, якось психологічно я не була готова в цих чергах стояти, але у чоловіка був банк, який обслуговував його підприємство. Це «Укргазбанк», той, що на Перекопській. І ось у них був не такий ажіотаж, не такі черги. Було якесь обмеження. Кілька разів чоловік їздив на Перекопську, ближче до Кременчуцької до банкомату, і він там знімав. А з Приватбанком, ми розуміли, що для можливості зняти треба прокидатися о 5-й ранку і півдня стояти там. Це заощадження і, дійсно, дякуючи банку, не Привату, а безпосередньо «Укргазбанку», де ми безпосередньо знімали кошти.

Ч.О.: *Ви користувались допомогою волонтерів?*

Х.П.: Той сусід, який був учасником ТРО, він привозив у двір, де ми проживали, хліб і роздавав сусідам і тим, хто просто до нього звертався. Він в групу писав: «Шановні сусіди, в 12.30 буду у дворі, кому треба хліб – спускайтеся». Чому ми використовували цю допомогу? Я про себе також думала. Лише з однієї причини: купити його було неможливо. Він нам допоміг, і, як на мене, це був значний момент, і ми дуже йому вдячні. Іншу допомогу ми, в принципі, не використовували, тому що я розумію і зараз, і розуміла, коли перебувала у м. Херсон, іншим потрібна більше допомога і зловживати не треба.

Ч.О.: *Церква зіграла у Вашому окупаційному періоді певну роль?*

Х.П.: Ні. Ні.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з окупантами?*

Х.П.: До виїзду не спілкувались. В самій окупації жодного разу ми не спілкувались. Бачили, що вони їздили по Перекопській, були в прикордонному загоні, на даху, де у них був дуже гарний огляд міста, і вони ж бачили і Олешки, і Антонівський міст, і, відповідно, ми їх цілодобово бачили з вікна свого. А особисто жодного разу не спілкувались. Бачили, бачили, наприклад, на вулиці бачили, як вони один з одним спілкуються. Бачили дуже і дуже багато. В мене зорова пам'ять така гарненька, і я приблизно розумію людей, де я бачила. Дуже багато було нових облич, не херсонців, які розмовляли з акцентом, і російській мові ні з чим не зрівняєш, тобто я впевнено можу говорити, що на початку квітня було завезено дуже багато не дуже успішних мешканців не херсонського, не українського регіону. З ними теж особисто не спілкувались. Я бачила, бувало, і в чергах, коли ти стоїш в магазин, і перед тобою стоїть російський військовий з автоматом, і ти поправляєш цей автомат, щоб він тобі не заважав, але не спілкувались.

Ч.О.: *Ви спілкувались з кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати?*

Х.П.: Вони приїхали вже пізніше. Ми виїхали 23 квітня, і в нас поки був такий період, що розпродавали те, що було, а от досвіду спілкування не було. Ми купували бензин стихійно, там, де коло біля Залаегерсег і Куліка, там, де ХБК, і там стояла старого типу

машину, яка заправляла. Ми купували єдиний раз, докупали по 60 грн бензин, а потім, коли збирались виїзжати, то повний бак дозаправляли.

Можливо, це були кримчани, але я не помітила ані акценту, ні якусь іншу поведінку. Я пам'ятаю, ще були якісь невідомі назви. Я бачила, що стояли, бачила, що інші купували, але в нас такої потреби не було. У мене єдине враження залишилося про те, що бачила таких асоціальних особистостей, які не належать до громадян Херсону, можливо, це українці з днр/лнр. Ми ще застали той момент, коли продавали яйця по 70–80 грн і казали, що вони з чувашії. Оці лотки я ще бачила. І так само я пам'ятаю ажіотаж, коли за яйцями була черга з ночі, але в нас запаси були, тобто я не особливо переживала. Ну є – гаразд, але стояти 3, 4, 5 годин, щоб купити десяток яєць, не вважала за потрібне. Пам'ятаю, знайомі спеціально з іншого району їхали на Шуменський, щоб купити два лотка. От такими вони були супергероями. Потім по Дніпровському ринку йдемо, дивлюсь, що просто по 65 грн і черги немає. Ми купили один лоток. Нехай буде. Я ще пам'ятаю, коли з цими яйцями така ж історія. У нас був по Перекопській магазин, один із витривалих – «Апельсин». І оця мережа, коли було трохи тепленько, сонечко, і їде колега Яцула, і вона така щаслива-щаслива з шапкою (було жарко вже, а вона в шапці) і несе перед собою 3 лотки цих яєць. І я чомусь так подивилася на неї і думаю: «Боже, яка вона щаслива, що вона купила аж три» (посміхається). Вона мене не бачила, але я не дуже розчарувалася, тому що ... я думаю, вона нікого не здивувала своєю поведінкою.

Ч.О.: Як вдавалось організовувати роботу в окупації?

Х.П.: Дистанційно. Я думаю, що єдиний плюс коронавірусу був у тому, що ми уже адаптувалися, у нас були платформи, на яких ми працювали. І в перші дні війни я зустрічалася зі студентами, спілкувалася, і, що мені здається найважливіше, ми намагалися бути певними психологами і їх підтримувати. Основна вся робота у нас, як і було під час коронавірусу, і в перші дні війни відбувалася дистанційно, але ми спілкувалися, підтримували один одного, бачили якісь зміни, хтось поїхав, хтось приїхав, якась небезпека. Обговорювали це все.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з колаборантами?

Х.П.: Мала досвід спілкування з колаборантами тоді, коли ще не знали, що вони колаборанти. Коли дізналися, що вони колаборанти, ми з ними не спілкувалися. Є такі люди пенсійного віку, наприклад, сусіди моїх батьків. Він все життя працював в медичному коледжі. Я розумію, що він пенсійного віку, я розумію, що і зараз продовжує в медколеджі працювати, відповідно, дистанційно. Чому він погодився співпрацювати? Він сказав: «Та я не подумав». Є також в тому ж районі, де мої батьки живуть, то є такі люди більш молодого віку. Теж мені здається, що в них була така потреба. Амбіції, бажання реалізуватися, що вони пішли в медичний коледж. Я так розумію, що вони в росії, але вони продовжують спілкуватися з сусідами, продовжують контролювати, в якому стані їх будинок. Мої колеги, я про них можу сказати лише позитивні аспекти, тобто якщо взяти колектив нашого закладу, то зрадників, негідників дуже, дуже мало, але, на жаль, вони є, і, на щастя, вони зараз не в Херсоні. На жаль, вони виявились непорядними людьми.

Ч.О.: У чому полягала Ваша мотивація виїхати?

Х.П.: Мабуть, найбільша мотивація – це мій син, який закінчував 11-й клас. І я розуміла, що в мене батьки пенсійного віку, і їм треба підтримка. Це нормально, що я залишалася в Херсоні і дійсно їх підтримували, і ми залишалися єдиною родиною. Як і в будь-якому закладі освіти, у фізико-технічному ліцеї теж чати – і класу, і загальний. І я бачила стан свого сина. По-перше, він в свої 16 років достатньо виглядав потужно, і він всі два місяці на вулицю просто не виходив. Я розумію, що це було правильно. І кожного разу він казав, що той покинув групу, той покинув групу класу. А ми прекрасно розуміли: якщо хтось вилучається з групи, значить, та людина зараз намагається виїхати з окупації. Потім хтось повернувся, і вони перебувають в іншому регіоні. Ну і переді мною став такий важливий вибір, адже почалися розмови, що ті одинадцятикласники, які перебувають на окупованій території, не будуть мати змогу складати ЗНО, тобто я розуміла, що для того, щоб була перспектива в мого сина, ми повинні діяти і повинні їхати.

Я розуміла, що є вихід, можливо, поїхати. З батьками моїми ми не обговорювали це все. В понеділок, коли син знову почав говорити,

що хтось виїхав з його однокласників, то був такий розпач, була шкода, що відбувається в Україні. Багато було таких психологічних змін. І в цей час зателефонувала моя мама і запитала: «А що трапилося? Так виїзжайте». Вона це сказала в понеділок, в середу ми вже виїхали. Перша наша спроба була в середу, друга спроба – в четвер. В п'ятницю ми залишилися день, щоб докинути речей. Я можу навіть сказати, що в п'ятницю мій чоловік до стоматолога пішов, а в суботу ми вже були на вільній Україні. З третьої спроби.

Ч.О.: Як відбувався Ваш виїзд?

Х.П.: Ми якось з чоловіком вирішили, що поки є Колихаєв, поки у нас є український прапор, поки у нас люди такі показові залишаються в Херсоні, ми, незважаючи на труднощі, будемо у нашому місті. Коли я брала хліб у Дмитра, то в його мікроавтобусі побачила величеньку таку переноску для тварин, дивлячись один одному у вічі: «Так, треба мабуть їхати, тому що дуже велика небезпека». Він мені казав за кілька днів. У нас показник – цей волонтер-ТРО-вець, який, в принципі, для нас був авторитетним, і те, що ми знали, що в нас такі істотні зміни щодо нашого мера також відбуваються. То він тримався, прапор у нас був.

Ми 23 виїхали, і 23 його вже і змінили. Прапор повісили, на жаль, інший. Ми моніторили не лише в ті дні, коли остаточно виїзжали, ми моніторили, як і більшість херсонців, групи виїзд із Херсона. Був виїзд з Херсона – це Станіслав, потім через Снігурівку, потім кілька тижнів був виїзд через Давидов Брод, і вже останній – це Василівка. Знали, як це все відбувається, чисто теоретично. Речі зібрали, і в середу ми поїхали до блокпосту через Інженерне. Потім машин 20 перед нами почали розвертати назад. Зрозуміло, що ніхто не повертався. Я не пам'ятаю, скільки ми в черзі стояли. Ми стояли в черзі, мабуть, години 4. Коли до нас дійшла, нам сказали: «Ні. Ви сьогодні НЕ зможете проїхати, тому що величезні обстріли». Ну, зрозуміло, що величезні обстріли не з українського боку. Ми це все прекрасно розуміли, але нас не пустили.

Ми повернулися назад в свою квартиру і чекали, коли відкриється перший блокпост і коли буде можливість їхати далі, тому що різна була інформація. В середу чоловік в 8.00 пішов на роботу. Моніторили ми. І, коли побачили, що в 9.00 можна проїзжати і пункт цей перший біля Інженерного відкрили, ми, мабуть, за півгодини

зібралися, сіли і ми вже були в черзі. Черга була набагато менша. Ми через перший блокпост проїхали, другий, третій і потім, вже проїзжаючи Інгuleць в бік Галагоновки, там, де бездоріжжя, все більше і більше бачили машин, і все більше розуміли, що десь далі воно перекрито.

Це двадцяті числа квітня, багато хто залишався в полі ночувати, були розмови, що розстрілювали машини, були розмови, що там на півгодини вікно і можна було проїхати, були такі розмови, що пропускають лише вагітних, з довідкою від лікаря, що терміново треба операція, тобто багато було інформації. Ми виїхали, десь було 9.30, і вже в 15.00 ми були вже посередині між Херсоном і Снігурівкою.

В нас було два варіанта – залишатися в полі ночувати або повертатися в Херсон. Ми проголосували як справжня родина. Син і чоловік сказали, що ночувати будемо і все рівно повернулися в Херсон. Нас зупиняли на блокпостах. Так таке бездоріжжя було і дуже брудна машина. Дивилися: «Що покаталися?» – «Покаталися». Ще так умовно сміялися. На цих блокпостах мені найбільше запам'яталося те, що була дуже велика показуха. На блокпосту, там, де Інженерне, була якась така група: хлопці молоді, ефектні, одягнені гарно – і дійсно оця їхня умовна назва «вежливые люди», то були «вежливые, вежливые», і «спасибо», і «пожалуйста».

Приїхали, знову ж таки чоловік пішов на роботу. Я залишилася, і пройшов час. Хоч ми виїхали з третьої спроби, але, повертаючись, ми завжди продумували, що ми не врахували. В п'ятницю чоловік пішов на роботу, і в суботу ми виїхали в комендантську годину. Темно, темно, темно ще було. Коли трохи розвиднілося, ми перший блокпост пройшли. Ми вже були готові. Взяли з собою одіяла й інші речі. Ми настільки були налаштовані виїхати, що ночувати приготувались і день, і два, і три. Коли ми поїхали у Снігурівку, не було такого великого напливу машин. Було багато машин, які їхали в зворотному напрямку. Багато машин. Все їдуть, їдуть, їдуть. Ми їдемо туди, звідки вони повертаються. Ну, я чоловіку кажу: «Давай, перекривай дорогу». Ми перекрили. Їде чорний, дуже крутий якийсь BMW і запитуюмо: «Розповідайте?». А вони кажуть: «Ви ж не повірите» – «Повірімо». Там в них, дійсно, дітей багатенько було. «Ми з дітьми ночували три ночі і не змогли проїхати» – «А зараз ви куди?» – «А зараз ми спробуємо поїхати через Давидів Брод» – «А можна з вами?» Потиснув плечима: «Можна». Виходить, як з'ясувалося, у них була компанія

6 машин, наша машина съома, а за нами приєдналася ще, якось так вийшло, родина із Олешок. І виходить, що ми оцією колонною 8 машин поїхали в бік Давидового Броду.

В Давидів Брод до цього ніхто не їздив. Виходить, що от наші 8 машин вперше проїхали цим шляхом. Те, що ми побачили: подив тих людей, які були схожі на тварин і були в землі. Ну, просто мені здається цивільні там не їздили, а ми так колоною впевнено поїхали. Багато ми чого бачили. Ми бачили пошарпаних, брудних людей, які з автоматами Мосіна, одягнені в такі лохміття, які просто неможливо уявити. Я чомусь завжди думала, що таке тільки в страшних фільмах є. Біля Тягинки, здається, нас зупинили і довго перевіряли. Не знаю, що вони хотіли там бачити. Чомусь мені цей момент дуже запам'ятався, коли один сидить з якимось типу журналом і олівцем брудним щось там заповнює чи номери пише. Я розумію, що в них не було систематизації і вони все показово робили, а інший перевіряв, перевіряв і підійшов до мене. Це якийсь такий момент дивний. Не дивний, а показовий. Повернувся, і в бардачок, і каже: «А у вас не будет 20 грн». Не рублей, а гривень. У мене у гаманці було 100 долларів, 100 гривень, 200 гривень, тобто ми розуміли, що буде така ситуація, але 20 гривень я знайшла. Він дивиться і каже: «Положите, пожалуйста, в бардачек», тобто він розуміє, що це треба зробити так, щоб той, що з олівцем засмаленим, не побачив. Я так думаю, що отаке ставлення один до одного навіть тоді було показовим.

Далі зупиняли теж. Просили вони цигарки, просили вони чай, просили вони цукерки. Наскільки вони були такі низькі дійсно потвори, які не мали якоїсь злагодженості, жили в таких нелюдських умовах. І те, що ми бачили ці окопи. Ми нарахували 58 блокпостів, які ми проїхали, і нас зупиняли, тобто нас зупиняли: нас на деяких перевіряли, на деяких просто ми показували документи, на деяких змусили виходити з машини чоловіка і його роздягали. Змусили виходити з машини і мого сина. Я, як літератор, можу таке говорити, є такий момент – кульмінація. Для мене це була кульмінація взагалі окупації, коли я сиділа на передньому кріслі і побачила, як єдиний мій син виходе і його роздягнули. Він в штанцях стояв і голий в полі. Дуже сильний був вітер, дуже було холодно, і в цей момент підїхала якась така крута зетка-машина і та людина, яка його перевіряла, повернулася і пішла. І ось я сиджу, я – мати, я сиджу в машині. Чоловіка одвели в інше місце. Я сиджу, я бачу

цю картину, що стоїть моя дитина безпомічна, безпорадна, і його могли закинути в цю зетку і одвезти. Я б нічого не змогла б зробити. Я знаю, що я б зробила. Я б вийшла, бігла, мене б вбили, його б вбили, але я б діяла 100%. Як з'ясувалося, то була зетка (*переживає, руки трясуться*) якогось керівника, який сказав, щоб пропускати, тому що нас 8 машин, перша вже поїхала, і за нами було і виходить дуже багато машин. Чоловік, син сіли в машину, і ми поїхали.

Зупиняли, просили. Ні я, ні чоловік – ми не куримо. У нас були цукерки. Я давала цукерки, і я бачила беззубих днівців неопрятних. В них була така радість, вони дякували. Так, документи перевіряли, записували, права чоловіка брали. Перед нами в колоні була дівчина, здається в неї була не вимкнена геолокація. Сказали, що ви всі їдьте далі, а вона залишається. Як з'ясувалося, в сусідній машині за кермом був її чоловік. Поїхав, через кілька хвилин вони приїхали, і 100 долларів він заплатив, щоб пропустити, і далі ми поїхали.

Я вважаю, що це була дуже швидка поїздка. Ми о 5-й ранку були біля Інженерного. Ми проїхали Давидів Брод і були вже на вільній Україні десь біля 15.00.

Ч.О.: Як Ваше життя склалось після виїзду з окупації?

Х.П.: Я після окупації зрозуміла, що ми в Україні, херсонці, залишилися один на один із своїм болем. Ми перебуваємо в такому місці зараз, ВПО. Я вдячна цьому місту, тому що вони не заважають, але жодної допомоги, жодної підтримки у нас немає. Ну, не заважають – і слава Богу. Ми переїхали і сплачували 5 500 гривень за оренду квартири, потім нам дивляться в обличчя господарі і говорять: «Ну, це ж відносини, це ж якщо вас щось не влаштовує, знаходьте інше житло». І ми змінили місце проживання, а цю квартиру здають таким же постраждалим вже за 13 000 гривень, тобто, коли я чую розмови щодо підтримки в інших країнах, я не дуже задоволена українцями щодо спілкування з українцями-постраждалими.

Психологічно дуже, дуже складно, і повернутися в своє рідне місто, незважаючи ні на що, дуже б хотілося. Я єдиний плюс бачу в тому, що мій син вступив у ЗВО, він успішно склав на 192 бала НМТ, вступив на омріяну спеціальність в один з рейтингових університетів міста. Я дивлюся, що мій син комфортно себе почуває. Він знайшов тут собі друзів, він знайшов кохання, і оце дуже, дуже радує.

Психологічний стан його оцінити за два місяця було складно мені. Він не зізнався. Коли ми вже звернулися до стоматолога, вона була дуже здивована, тому що такого жодного разу не бачила: а відбувається те, що він так стискав зуби під час того, що ми були в окупації, що в нього останні зуби повністю були сточені, тобто, наскільки в нього нервово було переживання, що він втратив кілька зубів з-за того, що він так міцно, міцно тримався і намагався не видавати ці свої всі почуття.

Ч.О.: Як Ви зустріли новину про визволення Херсону?

Х.П.: Не оптимістично. Я чомусь розуміла, до чого це йде. Я дуже боялася цього. Хотілося вірити у диво. На жаль, воно не трапилось. Ми, жителі Херсону, знаємо географічно, де перебуваємо, і розуміли, що коли вони залишаться на лівому березі, Херсон буде в небезпечній ситуації. Була така надія, і були такі повідомлення, що звільнили, звільнили Олешки, Лазурне, Голу Пристань, тобто хотілося вірити в таку казку, що звільнили Херсон і погнали далі за Скадовськ. Ну, звичайно, радість була дуже велика, що нарешті Херсон вільний і нарешті ми можемо побачити знову український прапор, і почути українську мову, і не відчувати себе приниженими, не стримуючи своїх емоцій. Але в цій ситуації я була, на жаль, реалістом.

Ч.О.: З чим у Вас окупація асоціюється зараз?

Х.П.: (декілька секунд мовчання): 24/7 під прицілом автоматів. Те, що у нас, я вважаю, дуже гарний будинок з видом на Антонівський міст і на Олешки, і вони цей прикордонний загін окупували, і там був смотрящий, чи як воно називається, з автоматами цілодобово, тобто я не могла вийти на балкон, ми всі жалюзі зачинили, тому що вони були і з біноклями, і з автоматами знаходились. Асоціація. Це – неволя, приниження і цілодобово бути під дулом потужної зброї.

Ч.О.: У майбутньому плануєте повертатись до Херсону?

Х.П.: Я була, є і буду патріотом. У мене була можливість, так як сину не було 17 років, одразу виїздити за кордон. Я розуміла, що це буде неправильно, що це буде нечесно, це буде дуже низько з мого боку кинути чоловіка в іншому місці в Україні. Тому прийняли рішення залишитися в Україні, і я розумію, що моє місце – це Україна. Я розумію, що моє місце – це місто Херсон, там, де мої

батьки, там, де моє життя, там, де моя квартира, там, де мені комфортно, там, де я своя. Я перебувала в Херсоні влітку 2023 р., і те враження, коли ти їдеш своїми вулицями, коли ти бачиш знайомих, коли кожне місце тобі близьке – це неможливо передати. Це я впевнена не на 100, на 1000%, це не відчують інші мешканці, які не були в окупації, які зараз перебувають під обстрілами. Так, повітряна тривога, так і на Західній і в північних центрах України. Так, у нас Україна у вогні, в Україні війна, але відчуття херсонців вони не зрозумілі іншим мешканцям. І плани. Найперше і найважливіше – це, як і у більшості херсонців (хоча б 50 км, хоча б 100 км їх відігнали від Херсона), зрозуміло, що повертатися, щоб відбудувати. Моя квартира постраждала. Щоб відбудувати і своє помешкання і долучатися до допомоги місту Херсону в цілому.

Ч.О.: У Вас будуть особисті прогнози щодо завершення війни?

Х.П.: Вона не закінчиться так швидко. Я думаю, що, на жаль, не дуже гарні прогнози. Ми бачимо, що дуже потужно обстрілюють Київ, Харків, дуже тривалий час, але все-таки ми вибороли Херсон, але у нас через 10 днів вже буде рік, як звільнили Херсон, і жодних змін немає.

Я розумію прекрасно, що бути в приміщенні, яке опалюється, і філософствувати, що в нас змін немає, легко. Багато чого хлопці роблять, і це потужна робота, але хотілось би, щоб ми весну 2024 вже проводили у рідному місті. Хочеться в це вірити. Можливо, з віком, але я почала до цього критично ставитись. І, коли я чую вислови людей, що все відбудуємо, мені хочеться сказати, що простіше всього говорити, перебуваючи в своєму місті, в своїй квартирі зі своїми рідними. І теоретично – так, абстрактно фантазувати, що відбудуємо. А приїдьте в Херсон, подивіться на знищені пам'ятки, на знищені квартири, на втрачені життя і скажіть цим людям: «Відбудуємо». Так само я дуже критично сприймаю, коли говорять: «Тримайтеся!». Що мається на увазі – «тримайтеся»? Оці штампи, вони трошки набридливі, і хочеться все ж таки, щоб їх не використовували.

Ч.О.: Дуже Дякую Вам за розмову! Наразі в мене це всі питання. Якщо Ви маєте щось доповнити, що не було враховано попередніми питаннями, будь ласка, маєте можливість зробити доповнення у вільному порядку.

Х.П.: Я запам'ятала під час виїзду такий портрет окупантів. Оця показуха щодо хлопців, які видно, що підготовлені, достатньо гарно виглядають, то такий образ «вежливого россиянина». Він був в таких показових місцях, там, де більше ми спілкувалися, але насправді, коли вглиб ми їхали (до речі, ми через Давидів Брод одні з перших виїжджали, і потім кілька разів були обстріли; якщо я не помиляюсь, менше місяця була ця дорога, а потім вже у Василівці) і ми бачили справжнє обличчя русского міра, люди, які були дуже жорстокі, які сприймали українців з ненавистю. Оцю методичку ми побачили справжню, як вони роблять показово, а які є справжні.

Ч.О.: Дуже Дякую Вам за розмову!

*«Працювала офіційна сторінка в соціальних мережах,
де ми публікували українські вірші патріотичні,
надихаючі картинки, щоб підбадьорити наших
користувачів, херсонців»*

Шестакова Оксана Миколаївна,

завідувачка відділу соціокультурної діяльності у комунальному закладі «Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара Херсонської обласної ради»
1984 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 27 липня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Назвіть Вашу посаду і місце роботи станом на 24 лютого 2022 року.

Шестакова Оксана Миколаївна (далі – Ш.О.): Працюю я завідувачкою відділу соціокультурної діяльності у комунальному закладі «Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара Херсонської обласної ради».

Ч.О.: Який термін Ви провели в окупації?

Ш.О.: Всі дев'ять місяців.

Ч.О.: Розкажіть про Ваше життя до повномасштабного вторгнення?

Ш.О.: Працювали як зазвичай. Були розмови про те, що, можливо, буде війна. Про це говорили у суспільстві. І серед колег були розмови, але у 2021 році вже була подібна ситуація, коли армія російської федерації підходила до кордонів. Я пам'ятаю, що у 2021 році ми якраз проводили чи у квітні, чи у травні захід, присвячений пам'яті воїнів АТО, і у нас були на заході присутні волонтери, учасники бойових дій, учасники АТО, і, власне, вони розповідали, що вони виїжджають на кордон, а Чонгар на Каланчак і туди на кордон, і дійсно, що там була підтягнута російська техніка,

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

дуже багато російської техніки вони бачили. Це вони розповідали на своєму заході але ж тоді теж було так досить страшно, але ми пам'ятаємо, що вони оголосили. Росія оголосила, що це було в них навчання, і через деякий час вони відійшли від наших кордонів. Власне, і все було знов-таки спокійно.

Ми щиро сподівалися, що у 2022 році буде теж подібна ситуація, що вони знову підігнали всю техніку і там полякають, полякають нас, відійдуть. Ну, але ж бачите, сталося не так, як гадалося, і особливо після 22 лютого, коли путін підписав якийсь документ у себе, не пам'ятаю, як називається. Це документ, що дозволяє приймати всі рішення щодо бойових дій без... Самостійно. І після цього вже серйозно почали говорити про те, що, мабуть, дійсно буде війна, і 23 лютого ми з колегами запросили до бібліотеки колишнього працівника від служби з надзвичайних ситуацій, який нашому колективу розповідав про те, що робити в екстремальних ситуаціях, тобто, зокрема, що робити, коли ви знаєте, що почалась війна, що має бути у тривожній валізі, які документи брати, як себе поводити, проходячи блокпости, як себе поводити, коли вас зупиняють ворожі солдати, тобто все це нам 23 лютого розповіли.

І вже зранку 24 лютого стало зрозуміло, що ця інформація ... вона нам дійсно знадобиться і необхідна. Власне, таке у нас було життя.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

Ш.О.: У нас 24 лютого розпочалося десь о п'ятій ранку, тому що мені мама почала телефонувати. Вона живе на кордоні з Кримом і телефонувала, казала про те, що вибухи якісь незрозумілі, вибухи, щось відбувається. І я подивилася, знаєте, оці сільські чати, там тієї спільноти. Дійсно, всі писали у вайбері, що щось відбувається, тому що всі чули вибухи з боку Криму, бачили, яскраві спалахи, і дуже було так не зрозуміло, що це відбувається і що потрібно робити, тому що якось всі здогадувалися, що це почалася війна, але ж ніхто до неї не був готовий.

Я розбудила чоловіка, кажу, що потрібно збирати тривожні валізки, тому що знов-таки не зрозуміло, що нас буде чекати. Ми трішечки зібралися, і потім він поїхав на заправку, щоб заправити машину на всякий випадок, що знов-таки зрозуміли, що може від-

буватися далі, і на всяк випадок вирішили, що потрібно заправити машину, бо раптом доведеться кудись їхати. І він туди поїхав, коли повернувся каже, що була велика черга. І дуже багато людей їхали з лівобережжя. Каланчак, Тарасівка, оці села, які впродовж цієї траси на Крим, яка іде через нас, розташовувались. І люди, було видно, що вони всі казали в один голос, що йде дуже, дуже багато техніки і її супроводжує авіація. Люди це як у чому були схопили документи, якісь там такі речі. І оце в чому було, в тому машину пригнали і їхали, заправлялися, тут їхали ж, кудись там далі – або на Миколаїв, або в інше місто, подальше від цієї навали. А зранку вже ми чули, що був обстріл аеропорту в Чорнобаївці і у нас тут в Антонівці десь. Ой, ну десь близько о 6-й ранку. Вже світало, було вже таке... Ну, вже ж видно було. Бачили, що авіація відпрацювала по військовій частині, яка в Антонівці знаходиться, і в телеграм-каналах писали, що вони ще відпрацювали по військовій частині десь біля чи Каховки, чи Нової Каховки, тобто зрозуміло, що це вже до нас ідуть не гості, скажімо так.

Ми пішли в аптеку вже, коли розпочався робочий день, десь о дев'ятій. В аптеці була дуже велика черга, бо треба було купити бинти, заспокійливі, знеболюючі якісь, на випадок, якщо отруєння буде, тобто ці такі речі ми передивилися, що у нас було в аптечці і чого не було. І там стояли в черзі, і вже в аптеці практично нічого не було, тому що всі люди купували одне те й саме. І 24 лютого ми майже весь день просиділи, мабуть, в укритті в гаражі, тому що ми чули, що були якісь бої і що ворог вже близько 12-ї, опівдні десь вже підійшов до Антонівського мосту, тобто сюди, і було чути, що іде якийсь бій. Що йдуть бої, що були гелікоптери тут оці, як вони теплові пушки відстрілювали, ми все це бачили. Воно тут диміло, очерет димився, але Антонівський міст 24 лютого наші військові чи тероборона намагалися захистити. І, власне, весь цей час ми в гаражі просиділи, тому що чули ці бої, чули оці вибухи, а ми ж були невідготовлені люди до цього всього, і це було дійсно дуже страшно. Ми не виходили, бо боялися, дуже сильно боялися, і не було того розуміння, ніхто не оголосив евакуацію. Ми подивилися. Потяги вирішили дивитися, якщо їхати кудись на потязі, але було повідомлення про те, що 24 лютого і не прийшли потяги, і не пішли потяги, тобто люди, які хотіли б, не мали автівок десь евакуюватися, вони не мали змоги залізничним транспортом виїхати.

На роботу, звісно, ніхто не пішов. Коли постало питання, а що ж робити з нашими культурними цінностями (у нас в бібліотеці є велика колекція дореволюційних видань, в тому числі цінні видання краєзнавчого характеру), то підготовки ніякої не було, транспорту нам ніхто не надавав на евакуацію цих цінностей. І, власне, було не зрозуміло, що робити далі, бо, по-перше, ніяких інструкцій не було, а, по-друге, не було, не зовсім було зрозуміло, а куди ж потрібно все це везти, бо не зрозуміло, де вже буде безпечно. Опівночі ми теж просиділи в гаражі, бо було чути, що йде якийсь бій, тобто на вулицю виглядаєш, дивись: якийсь такий яскравий блиск від вибухів, але нічого не було зрозуміло, що там відбувається, але ми чули, що дійсно, бої ідуть, бої, автоматні черги і якісь такі дуже, ну, щось таке важке було. І вже під ранок з дитиною пішли на перший поверх, бо це вже було неможливо сидіти там чекати. І оце пам'ятаю, що ми одягнені. Лютий ж був. Одягнені спали, поруч взуття наше стояло, щоб про всяк випадок зразу одягтися, пригнути в чоботи, і там кудись бігти. Ось, власне, таке було 24 лютого у нас.

Ч.О.: *Уточніть, будь ласка, з приводу інструкцій. Як діяти в надзвичайних ситуаціях або військових ситуаціях, у Вас в бібліотеці прийнято не було?*

Ш.О.: Ні. Ні.

Ч.О.: *Навчання, про які Ви казали на початку лютого, проводились, щоб навчитись збирати тривожні валізки?*

Ш.О.: Це була ініціатива нашого відділу, власне, бо ми займаємося організацією різноманітних заходів, і якось ми відчули, що, мабуть, це не на часі. Ця інформація потрібна це, в першу чергу, для наших колег було. Ми зібрали наших колег, запросили цю людину, яка прийшла і розповідала нам ті речі, з якими у мирному житті ми ніколи не стикалися. І сподівалися, що ж не будемо стикатися, але ж, бачите, довелося все ж таки, тобто він розповідав про те, як діяти нам, як скажемо так, фізичним особам, як людям, які хочуть захистити свою родину, які хочуть зберегти своє життя. А якщо ми говоримо про бібліотеку як про юридичну особу, тобто що ми мали там робити, як воно мало все відбуватися, ніхто не давав ніяких інструкцій, ніхто не надавав, там не було чітко організовано – хто що має робити, до кого потрібно звертатися.

Були випадки, коли телефонували керівництву: або слухавку взагалі ніхто не брав, або теж не знали, що робити, тобто був такий, знаєте, хаос, паніка, і взагалі ніхто нічого не розумів, що потрібно робити, що ми маємо робити. Я так розумію, що, вже спілкуючись потім з іншими людьми, з інших організацій, що такий хаос був просто у всіх – у всіх закладах, абсолютно, не зважаючи, чи то було там заклад культури, чи то якась там силова структура, чи там ще щось, чи лікарня, чи там державна якась установа.

Ось люди сиділи, розумієте, і не знали, що його робить, тому що 25 вже почалися бої за міст. Серйозні такі бої. Тут у нас над Кіндієюкою авіація сильно відпрацювала. І стало зрозуміло, що, скоріш за все, міст не втримають, адже що можна зробити проти авіації? Як би там хлопці не намагалися захистити. Ну, прилетіли там два винищувачі, все ми бачили, ці вибухи, як вони обстрілювали все це. Ну і що? І потім пішла вже важка техніка, яка кілька діб йшла цим мостом. Йшла просто без зупинки. І буквально вони ж пішли одразу не у місто, а пішли по окружній, тобто одразу на Молодіжний і потім на Чорнобаївку, одразу пішли на Миколаїв, і фактично Херсон одразу опинився у кільці. Вже 25 опинився у кільці. І хоч, знаєте, зараз такі маніпуляції я бачу в соціальних мережах і в деяких публікаціях про те, що Херсон був захоплений 2 березня і до 2 березня можна було вивезти оці всі цінності. Взагалі, мова йде знов-таки про бібліотеки, про інші заклади культури, що там зберігали цінності культурні, але ж ніхто не говорить про те, що 25 лютого вже виїхати з міста було неможливо.

Ч.О.: *Отже, виходило так, що станом на 24 лютого Ви виявилися ні морально, ні теоретично не готовими до тих подій, які розгорнулися?*

Ш.О.: Та ніхто не був готовий. Зараз ми, знаєте... коли повертаєшся думками в той момент починаєш аналізувати, що ти міг зробити, як потрібно було себе вести. Подивилися ми на сайт Міністерства культури. Там 11 лютого було виставлено типу рекомендації щодо збереження культурної спадщини на випадок, якщо буде вторгнення. І вони ґрунтуються на документі, на декларації, яка, якщо я не помиляюся, була прийнята 1954 року. Я так розумію, що це десь там поряд з ООН було. Але ж там написано що до цього часу, коли ворог вже перетнув кордон, у нас мають бути, якщо ми

говоримо про бібліотеку, всі цінності розложені по скринькам, підписані. У нас має бути складений перелік того, що ми будемо вивозити з вказанням вартості того чи іншого видання, тобто це така ґрунтова робота, яка, вибачте, за пару годин не робиться. Вона вимагає дуже великого ресурсу.

Крім того, влада місцева мала нам надати контейнери, в яких ми маємо складати, в яких будуть транспортуватися всі цінності, надати транспорт – або це буде автотранспорт, або це буде залізничний транспорт і визначити місце, де воно буде зберігатися. Тут, знаєте, така велика і фундаментальна робота, яка вимагає ресурсу і яка вимагає допомоги від держави, тому що бібліотекарі, навіть усім складом із своїм ресурсом вони це не зможуть зробити. На чому ми це будемо везти? У нас бібліотеку обслуговувала одна автівка легкова. Ти ж не вивезеш все це на автівці. Ну, не знаю. І тобто стало зрозуміло, що взагалі ніхто до цього не готувався. Взагалі були не підготовлені, і зараз дуже сумно, що вже пройшло півтора роки з моменту повномасштабного вторгнення, але я спілкуюсь з іншими колегами, з інших бібліотек, до сих пір ніхто не отримав чітких інструкцій, як це має відбуватися. Немає конкретної людини, до якої потрібно звертатися, якщо це почалося, яка має надавати транспорт, яка має додавати людей, які будуть все це робити, яка надає оцінювачів, що будуть оцінювати вартість усіх картин і експонатів, музейні книжки дореволюційні, тобто всі ці моменти. Півтора року пройшло, ніхто нічого не отримав досі. Як ми кажемо про ті прикордонні регіони, наприклад, це Рівне, які, слава Богу, не постраждали від повномасштабного вторгнення, але які теж знаходяться у зоні ризику. Отак. На жаль.

Ч.О.: 26–28 лютого 2022 року як для Вас проходили? Що Ви бачили, що спостерігали?

Ш.О.: 25 лютого – це була п'ятниця, і близько 10-ї ранку ми з чоловіком вийшли на балкон кави попиту, бо безсонна ніч була, дитина ще спала. І ми бачили, як два винищувачі бомбили міст, якраз на нашому боці були. Знаєте, такі величезні вибухи, які раніше лише бачила у фільмах, і це дійсно було дуже страшно.

Адесь біля 12-ї майже усім мешканцям в Антонівці та Кіндійці надійшло повідомлення, ми так зрозуміли, що розсилка була від адміністрації нашої про те, що евакуюйтеся, бо будуть зараз брати

міст і будуть працювати «Градами», будуть цей район знищувати, всі будуть в зоні небезпеки.

Ми 25 лютого поїхали до бібліотеки, тому що у нас тут на районі бомбосховищ або укриттів, які були облаштовані, не було. Підвалу у нас як такого також не було. Гараж – це таке. Він наполовину під землею, тобто його теж не можна назвати стовідсотковим бомбосховищем або укриттям, і ми вирішили, що ми поїдемо до бібліотеки, де є такий нормальний нульовий поверх, де у нас гардероб знаходиться, а у випадку небезпеки там ще більше, у нас є ще можливість ще на один поверх нижче спуститися, там робочі приміщення, підвал, тобто там є, де сховатися.

Я зателефонувала директорів і спитала її дозволу, вона сказала, що так, звичайно, їдьте там розташуватися, і ми всією родиною поїхали туди, якраз на цей момент перед тим, як почалося оце взяття мосту і, власне, коли почалися бойові дії саме в нашому районі. Окрім нас, там ще було біля 70 осіб, причому це були люди похилого віку і родини, що зовсім з маленькими дітками, з немовлятами. Родини переважно були. І всім, десть ми були там чотири дні з моєю родиною, і весь цей час до бібліотеки приходили люди, які намагалися знайти там прихисток, тому що, як виявилось, бомбосховища або ті укриття, які були запропоновані владою, вони або були вже переповнені, або не відповідали певним вимогам, тому що там було жарко, або не було туалету, або не було, досить погано якість вентиляції, або були проблеми з водою, а у бібліотеці, враховуючи що це громадський заклад, у нас там був, і можна було посидіти. Там диванчики знаходилися на першому поверсі. Був відремонтований санвузол, раковини, умивальники були. І, до речі, був зроблений туалет для маломобільних людей, що дозволяв зручно користуватися людям похилого віку. Була душова, бойлерна, якби там не супердуш, але можна було прийняти душ, тобто люди досить комфортно і дуже зручно себе почували. Ми, власне, там були чотири дні, до понеділка.

Бібліотека знаходиться на березі Дніпра, і там дуже хороший панорамний вид. Видно Антонівський міст, видно наш район, і можна було спостерігати, якщо піднятися на третій поверх. Там великі панорамні вікна, дивилися те, як відбувалося захоплення моста. І як «Гради» летіли в бік нашого району. Це, знаєте, видивлялися, чи потрапили в наш будинок – ще не потрапили. Звісно, все це

орієнтовно, але теж виглядали. Це таке видовище було: дуже сумне, дуже страшне і дуже неприємне. І потім протягом трьох днів, бо ми знаходилися у цьому приміщенні і домовилися вже, що там 20 хвилин на годину або кожні там 20 хвилин будемо робити невеличку перерву і виходити на вулицю, щоб діти подихали свіжим повітрям, щоб взагалі провітрити це приміщення. І ми виходили на той бік, що виходить на річку, і спостерігали, як вдень, так і вночі, як важка техніка їде, і цей гул їде, і вона прямо без зупину майже, тобто не було такого, що трошки пройшло, потім нікого нема. Постійно-постійно-постійно йде, або якась зупинка у них, оці кольорові ракети – або червоні, або зелені, і потім воно знов їде, і оцей гул просто не перестаючи.

Чотири дні ми побули у бібліотеці, і потім вже, коли з нами була людина похилого віку, і ми зрозуміли, що їй дуже важко при штучному світлі, що там багато незнайомих людей, що вона вже втомилася. Стало зрозуміло, що потрібно повертатися додому, тим паче що за цей час чогось там страшного не відбувалося. Якось там було страшно, але відкритої небезпеки взагалі не було. І люди вже потихеньку почали виходити, заходити, кудись ходили, потім приходили. І момент, що будинок залишився без нагляду і у нас ще тут пес залишився, тобто чоловік поїхав подивитися в понеділок зранку, що тут відбувається в будинку. І, коли вже тут вже таких боїв, прямо не було, ніхто не стріляв по наших будинках, ми прийняли рішення, що потрібно повертатися додому і вже вдома буде більш спокійніше і безпечніше, ніж там десь серед незнайомих людей. Не можеш їсти приготувати, це теж такий був неприємний момент, тому що ми пішли до магазину буквально на другий день. Ціни виросли вдвічі одразу і майже миттєво, такі продукти першої необхідності, на які можна там було зберігати і вживати в їжу, особливо без там якогось спеціального приготування вони, одразу зникли із прилавків. Підвозу не було, і ось я пам'ятаю, що десь, мабуть, пару тижнів якось ми тут перебивалися на своїх ресурсах, поки почали там ледве-ледве працювати магазини. І в понеділок ми повернулися додому. Це було 28 лютого.

Ч.О.: Як вдалося пережити 1–2 березня 2022 року?

Ш.О.: Вдома сиділи. Ми, майже до, мабуть, середини березня сиділи вдома, нікуди не виходили, читали новини, бо ми сподіва-

лися, що ж зараз ось-ось все вирішиться. 2–3 тижні – все буде нормально, нас звільнять, і ми просто сиділи чекали, ми дивилися телеграм-канали, де публікували інформацію про те, що в «фабрику» був приліт, про те, що мародерять сильно. Поліції ж немає. Дуже ми боялися, що почнуть всякі по домах, по будинках грабувати мародери. Але у нас тут на районі в перші дні війни дуже мало людей виїхало, і ми тут скооперувалися своїми гуртом, тобто домовилися, якщо що, то всі сусіди будуть. Домовилися, що один одному допомагати, що всі сусіди, якщо будуть прибігати на допомогу. Власне, слава Богу, ніяких таких критичних моментів не було, все було нормально. Читали про те, що на Миколаїв були вже атаки. Мені здається, що десь приблизно в цей період ми побачили, що військові в місто заходять, бо вони почали, а, може, пізніше було, бо вони почали усіх по дорозі від Молодіжного пляжу їздити на БТРах з прапорами. До того ж дуже дивно було, що в них більшість прапорів були червоні радянські – червоні прапори. Саме на військовій техніці триколори я у них дуже мало бачила. В основному, це червоні прапори, щось там написано на них білими літерами.

Ч.О.: Як Вам вдавалось організовувати побут?

Ш.О.: Дивіться, одразу, як тільки почалася окупація, ціни вирости. Ціни дуже сильно вирости, в перші близько двох тижнів точно були неймовірні ціни на хліб. Хліб коштував майже 50 гривень, чи 55. Дуже, дуже дорого все стало. Чому ми додому ще повернулися? Тому що у нас були невеличкі запаси їжі, і, власне, нам вистачало макарони, картоплю зварити, тобто не шикували дійсно, але розуміли, що з голоду ніхто помирати не буде. Були проблеми з молоком одразу. Молока не було, м'яса не було. Потім Чорнобаївській птахокомбінат почав роздавати курей, тобто їх почистити треба було і роздавали людям птахів. Я не пам'ятаю, що там у них сталося на підприємстві – чи то проблеми зі світлом були, чи там був вибух якийсь.

Зрозуміло, що підприємство вже не працюватиме, а птахів потрібно чимось годувати, і я так розумію, що чи керівництво, чи хтось прийняв рішення про те, що краще птахів роздати людям. І я пам'ятаю, що нам тут біля церкви роздавали цих птахів, щоб люди змогли якось протриматися. Потім ще були такі невеличкі моменти, роздавали гуманітарні якісь набори. Можна було замовити ліки,

тому що херсонці в перші дні війни буквально одразу якось організовувалися, і були ці волонтерські рухи. Можна було через телеграм-канал замовити ліки, якось це їм вдавалося. Десь, я не пам'ятаю, десь після 10 березня почав працювати молокозавод наш, і можна було придбати молоко, молочні продукти, але треба було там вистояти у черзі, і оці черги, як в дев'яностих були за дефіцитом, дуже великі черги. Треба було там чекати, щоб придбати щось. Я маю на увазі молоко або сир, що у них там ще було, не пам'ятаю вже.

З м'ясом були проблеми певний час, поки якось воно стабілізувалося, і десь у середині березня люди почали вже потрошку-потрошку виїжджати. Особливо, коли 13 березня оцей був мітинг проукраїнський біля білого дому, перший такий великий, коли херсонці вийшли висловити свою позицію і продемонструвати окупантам про те, що не хочемо ми в російську федерацію. Але через деякий час учасників цих мітингів переслідували, забирали на підвали, і поступово люди почали виїжджати, і почали не виходити на мітинги, бо це було небезпечно. А щодо побуту, то я так розумію люди потрошку почали з Криму щось підвозити сюди, але березень – це був такий місяць нерозуміння. Нестабільний місяць, люди не могли ані ліки придбати, бо аптеки були закриті. Більшість продуктових магазинів були закриті. Можливо, на ринках можна було щось купити, але люди, знову ж таки хтось виходив торгувати але більшість не виходили, тому що боялися російських солдат. Вони всі ж озброєні були, могли підійти, забрати товар, забрати гроші, тобто це теж було небезпечно, і я пам'ятаю, як ми ходили в середині березня на роботу подивитися, що там, як там, заховати найбільш цінні видання. І ми проходили через декілька магазинів, коли люди відкрилися і вже розпродували те, що у них було, і я пам'ятаю, що дитині шоколадок накупила. Це така радість велика була, бо у певний час були саме без цього.

Поступово, поступово якось налагодився привіз продуктів з Криму. Ці прекрасні російські продукти, які неможливо їсти було. Це теж такі, ви знаєте, складнощі. Гастрономічні вподобання у кожній людині свої, і ми вже були звикші до якісних смачних продуктів, але навіть, якщо і бачили, що ці продукти були виготовлені в Криму, але їсти це було їх неможливо. Це, по-перше, поки ти до цих продуктів звикнеш, а найчастіше не звикнеш, і дуже, дуже погано. Дуже низька якість була цих продуктів, і кого не не питаєш, хто

там з херсонців був, що найбільше враження у всіх залишили російські яйця. Нашу чорнобаївську птахоферму вони знищили, а самі нам везли яйця, якщо не помиляюся з чувашії, там було написано. Це неможливо, бо вони мали дуже погану якість. Я 40 років на світі живу, і оце я тільки в окупації завдяки чувашським яйцям дізналася, що таке тухле яйце. Це неможливо. Ми спілкувалися тут один з одним, то більшість не сприймали ці продукти.

Виживали за рахунок того, що працювали ж Копані лівобережжя, і все одно на відміну від підконтрольної України у нас були дуже низькі ціни на овочі та фрукти, і мені здається, що за рахунок того ми виживали, що можна було дешеві огірки купувати і картоплю дешево. Дешевше у порівнянні з тими цінами, які бачили на ринках в Україні, наприклад. Власне, ось так. Потім почало вже м'ясо з'являтися на ринку, тобто магазини були закриті, але люди намагалися щось привозити. Привозили ковбасу з Бердянського м'ясокомбінату, теж був в окупації. І так потихеньку-потихеньку ми ось витримали.

Ч.О.: Ви брали участь в проукраїнських мітингах?

Ш.О.: Ні, я не виходила на проукраїнські мітинги. По-перше, були проблеми з транспортом, не дуже зручно було добиратися туди, і ми побоювалися, тому що було небезпечно.

Ч.О.: Як Вам вдавалось організувати роботу в окупації?

Ш.О.: Ми працювали в березні. Зрозуміло, що ми переходимо на дистанційний формат. Працювали в дистанційному форматі, ще був інтернет. Ми одразу закрили наш сайт, але працювала офіційна сторінка в соціальних мережах, де ми публікували українські вірші патріотичні, надихаючі картинки, щоб підбадьорити наших користувачів, херсонців, власне.

В середині березня ми пішли до бібліотеки. Я з колегою пішли до бібліотеки з метою подивитися взагалі що і як там відбувається, подивитися, що там потрібно поправити, пил повитирати, трошечки ладу навести, сховати. Думали сховати найцінніші видання, які знаходяться на видному місці. Я пам'ятаю, що ми йшли, це якраз березень був, так сонечко світило, і ми сховали.

Зрозуміло, що додому ми побоюлися забирати всі рідкісні та цінні видання, тому що, по-перше, могли нас звинуватити

в мародерстві та що ми розкрадаємо цінну літературу, тому що конкретних вказівок не було саме за ці видання, а, по-друге, ми дуже боялися, що можуть зупинити на блокпості у місті, тому що знов-таки маршрутки дуже рідко ходили, і ми, власне, пішки на роботу ходили. І на моєму шляху на перехрестя Перекопської – Залаегерсег був блокпост, і мені казали, що можуть зупинити, подивитися в рюкзак і забрати можуть. Це було небезпечно, і, власне, ми тоді сховали в спеціальну ячейку в книгосховищі, віднесли ці видання, які були найбільш цінними, і там в коробках заховали в цьому відділі.

І після цього у нас була дистанційна робота, знов-таки ми очікували, що нам вже нарешті скажуть, що ми маємо робити, як нам бути, як буде далі, але, не дочекавшись, ми продовжували вести сторінку у соцмережах, але на початку квітня, якщо не помиляюсь 2 квітня, відкрилась Буча, оці страшні злочини, які робила російська армія. І ми зрозуміли, що вести таку сторінку спокійно дуже небезпечно і теж її прикрили, тому що знаєте, ми керувалися тим, що, в першу чергу маємо зберегти своє життя максимально, щоб колеги не підпадали там під якусь небезпеку. І тому усі такі гострі моменти ми намагалися обходити, тобто вже, знаєте так, завдання було не популяризувати культуру і проводити патріотичне виховання, а власне зберігати життя та здоров'я наших колег.

Ми працювали дистанційно. Вже почали у цей період потихеньку, потихеньку люди намагалися виїжджати і працювати в дистанційному форматі, тобто, наприклад, курси проводили, освітні заходи. Це були такі одиничні речі, а в травні зник інтернет, зник мобільний зв'язок, і ми квітень, травень і частину червня не отримували заробітної плати, тому що це було пов'язано з тим, що бібліотека підпадає під керування облради. Ми фінансуємось з обласного бюджету, а, враховуючи що у нас в перші дні обласне керівництво зникло, то ми дуже сильно потерпали, тому що два з половиною місяці залишилися без якихось доходів. Це було дуже складно. І завдяки тому, що наші колеги, які вже виїхали з Херсона і знаходилися на безпечній території, написали відкритий лист у соцмережах, де позначали і офіс президента, і позначили Ірину Верещук та всіх інших, хто там так чи інакше має відношення до цього бюджету. Зверніть увагу на це питання, бо, власне, тут у нас залишилися люди, а в окупації у нас колег набагато більше зали-

шилося, тому що більшість виїхали вже після деокупації, коли почалися обстріли.

І, власне, тоді до нас з нашим керівництвом зв'язалася Ірина Верещук з тим, що вона намагатиметься вирішити це питання, і буквально через пару тижнів ми, мені здається, за один місяць отримали зарплату, а вже у липні отримували зарплатню за інший період. І це нам, знаєте, це нас дуже підтримувало, тому що інші люди, які залишилися взагалі без засобів для існування, вони просто не мали іншого вибору, ніж іти реєструватися на соціальну допомогу від російської федерації або оформлюватися до них на роботу, тому що людина мала за щось, хоча б хоча кудись їхати за щось. Завдяки тому, що наші колеги, які виїхали, галас підняли, що за те, що нас профінансували, ми дійсно мали змогу протриматися і дочекатися деокупації, і не піти на співпрацю, і, власне, тут не шикували, звичайно, але з голоду також не помирали, тобто протрималися саме до 11 листопада.

Близько до середини травня в бібліотеці була тільки наша технічна служба, яка забезпечувала функціонування будівлі. Опалення в опалювальний сезон закінчувався, потрібно було систему всю до ладу привести. Охорона була, щоб мародери не заходили до бібліотеки. В середині травня усю нашу технічну службу вигнали з будівлі, мотивуючи це тим, що було дев'яте травня, оці свята їх, а в нас бібліотека знаходиться поряд з пам'ятником. Поряд цієї стели, де завжди відбувалися всі урочистості пам'яті. І усю нашу технічну службу вигнали, тому що 6 чи 7 травня у бібліотеку заселилися солдати російської федерації, які мали забезпечувати безпеку оцих урочистостей, що відбуватимуться, на тому майданчику на набережній біля стели. Там на даху снайпери лежали. У відділах на диванах спали солдати. І 10 травня нам, коли вони вже пішли з бібліотеки, наказали піти навести лад після військових. На щастя, в основному постраждали особисті речі працівників, тому що вони побили чашки, цукерки поїли. І єдине, що ми одразу помітили, що вони викинули, в нас був інформаційний куточок про діяльність північного альянсу про НАТО, який постійно оновлювався; буклети, інформаційні довідники, тобто, кого з наших користувачів цікавила діяльність альянсу, той міг знайти там інформацію, але вони все одно всю інформацію зібрали, всю оцю літературу. І, якщо не помиляюсь, вони десь на смітники і викинули. Але все інше, слава

Богу, воно залишилося без змін, тобто ми не бачили, щоб там. А ми бачили, що вони брали книжки про помаранчеву революцію і про Степана Бандеру. Це ми бачили, що ці книжки вони, знаєте, вони мали стояти на полицях, а вони лежали десь на дивані або десь на підвіконні лежали десь скраєчку, тобто можна було зрозуміти, що хтось їх дивився. Ось, але вони були не пошкоджені. Тобто такий момент був.

А 21 червня бібліотека була вже захоплена окупантами, і з цього моменту перестали працівників туди пускати, тому що десь раз на тиждень весь час ходили на роботу. Квіти поливати, пил пови-тирати, якийсь там ще щось лад навести. Ми все чекали, що ось-ось-ось-ось і ми знову підемо на роботу і будемо зустрічати користувачів, тому все має бути більш-менш нормально. 21 червня нас вже перестали пускати на роботу, тому що кілька наших працівників, переважно це розпочалося з нашого головного інженера, який пішов на співпрацю, причому він, знаєте, ми раніше думали, що він такий раніше був, якби навіть не російсько орієнтований, а орієнтований більше на радянський союз. Я не знаю, як це правильно пояснити, тобто він такий советській солдат, він советській союз, і у нього завжди ця ідеологія советского человека завжди проскакувала. Тобто ми розуміли, що він точно буде радий цій всій ситуації, і потім, коли ми дізналися, що він почав співпрацювати, ми так думали, що він сидів там, кожний день приходив на роботу, а це вже було літо, перед входом, у нас там лавочки є, сидів, чекав, і ось одного разу, мабуть, прийшли солдати з автоматами і сказали йому: «А ну, давай працювати». А він такий: «Ну, хорошо».

Але було не так, насправді це вже, знаєте, потім, потім, потім, потім ми вже після деокупації, коли почали люди спілкуватися більш-менш, ми дізналися, що коли почала працювати оця «военная государственная администрация», то вони самі пішли, тобто вони звернулися туди ще з проханням, що ж потрібно працювати, що давайте, що бібліотека має приймати відвідувачів, що людям, дітям потрібно влітку читати. І у нас дуже багато колег, знаєте, так підглядали в пропагандистські канали, щоб дивитися, що там відбувається. І ми бачили, що наша колега, потім і підтримав інший колега, писали то лі Костюкевичу, то лі Костюковичу, це депутат єдиної росії, якого поставили на Херсонщину типу куратором і в нього ж був типу телеграм-канал, і вони писали, що потрібно

відкривати бібліотеку. Давайте працювати, давайте працювати. І тоді він відповів, що добре, приходьте, у ВГА пишть заяву, і ми там розглянемо ваші заяви і будемо щось вирішувати. Ось. Тому що до цього періоду, до червня місяця були якісь такі сюжети, то вони приходили до нашої бібліотеки, де нікого нема, там дарували книжки. Уже після цього ми заходили в бібліотеку до червня, і оці книжки, як ото їх поклали там у нас на кафедру, знаєте, в холі там, де стійка реєстрації, і вони там, мабуть, півтора місяці лежали, тобто ніхто їх не чіпав, ніхто взагалі не дивився там ці книжки.

З червня місяця припинили працівників пускати до бібліотеки, і вже ми розуміли, що там щось відбувається, тому що хтось когось запрошував на роботу, когось не запрошували. Хтось розповідав, що прийшов забрати особисті речі, а оцей головний інженер проводив агітаційну роботу, що потрібно працювати, що потрібно виходити на роботу, хтось і пішов. У нас загальна кількість у штаті бібліотеки 141 людина. Це з технічною службою, і якщо ми беремо і технічну службу, і бібліотекарів, то у нас десь на співпрацю пішло десь 20%, тобто до 30 осіб. Всі інші, як нам потім розповідали, всі інші люди, які там працювали, це були люди з вулиці, тобто ми їх не знаємо, хто це там працював. Але стовідсотково штат зібрати вони не змогли, тобто штат був заповнений лише близько на 40%.

Влітку вони щось робили. Ми так розуміємо, що вони вилучали україномовні видання, вилучали видання, пов'язані з історією України, пов'язані з Степаном Бандерою, пов'язані з періодом АТО, з історії України, тому що після деокупації ми заходили, ну, це не я заходила, а заходило керівництво, знайшли прямо, так знаєте, купу книжок. Ось зложена велика купа книжок, ми так і не розуміємо, що там далі мало відбуватися з цією купою, але те, що вона була вилучена і зложена, складена окремо, це таке було, і ми зараз дуже бачимо, бо бібліотека зараз законсервована, коли ми закривали фонди, ми бачимо, що практично усі може 10 відсотків україномовних видань лише залишилися в фондах. Все інше там десь по скринькам або по ящикам, по коробочками десь воно лежить. І дуже дивно було, що, коли ми починали, ну в бібліотеці починали роздивлятися, що там і як, я побачила, що ці посібники щодо впровадження інклюзії в освітніх закладах, вони україномовні, але вони всі вилучені, і це мене дуже дивувало, тому що це література, яка не пов'язана з історією України, не з літературою. А це посібник саме

спеціальна педагогіка. Нова причому. Це книжки не більше п'яти років було, і вони теж були вилучені. І ось ми зараз чекаємо, коли трішечки буде спокійніше на тому березі, щоб можна було прийти на роботу, зробити переоблік і побачити, що у нас залишилося, що у нас було вкрадено, тому що ми бачимо, що дореволюційні видання були викрадені і щось, бо там я розповідала цю історію, щось було сховано під час викрадення. Ми розуміємо, що хтось там ховав це в інший кабінет, а щось все ж таки вивезли, тому що знов на цих же каналах міністерства культури Херсонської області ми бачимо там експозиції виставкові, де в основному наші видання, з нашим логотипом, на наших стелажах, тобто важко поки що сказати.

І, власне, весь цей період з серпня місяця: серпень, вересень, жовтень до тих пір, поки інтернет не зник, взагалі ми працювали дистанційно. Вже відкрили в вересні сторіночку в соціальних мережах і вели дівчата, які виїхали на безпечну територію, тобто знов-таки хтось проводив онлайн-заходи, знов-таки, знаходячись на безпечній території. Ось, а ми тут вже у вересні ми всі розуміли, що вже скоро, скоро і нас звільнять, і вже якось воно й не дуже страшно було працювати. Працювали дистанційно. І 1 вересня бібліотека під окупаційною владою відкрила двері для читачів. Вони там щось проводили, а 22 жовтня, власне, їх вже розпустили додому, щоб вони евакуювалися на той берег, тобто бібліотека працювала фактично менше ніж два місяці. Все.

І після деокупації у нас робота дещо по-іншому пішла, бо ми переважно спочатку охороняли бібліотеку від мародерів, чекаючи, коли будівля пройде розмінування, а після розмінування ми вже брали активну участь в консервації. Хлопці дерев'яними щитами зашивали вікна, особливо там, де були пошкодження, а дівчата закривали плівкою там меблі, книжки, прямо стелажі з книжками, щоб зберегти наші фонди від негативного впливу вологи, холоду, бо після обстрілу воно там у нас є таке.

Ч.О.: *До Вас особисто звертались, змушували працювати на російську владу?*

Ш.О.: Дивіться, якщо ми говоримо про агітацію з боку, ну, умовно назовемо їх зрадниками, з колективу зрадники, то у нас десь у квітні, у травні, у внутрішньому чаті бібліотеки – робочому чаті було повідомлення про те, що, я не пам'ятаю, чи бухгалтерія наша написала,

було сказано про те, що ситуація якась невизначена і колеги вам потрібно визначитися – або ви працюєте з українською владою, де підтримуйте українську директорку, або ви переходите на бік окупантів. Тоді ви маєте написати заяву про звільнення. Тобто звільнитися від українського роботодавця і перейти на бік того роботодавця, якого ви обрали. І усі працівники, тобто це було завдання для завідувачів, які мали опитати своїх підлеглих і потім вже написати. І всі писали у відкриті, тобто мовчать, і бачили, хто промовчав. І бачили, хто відкрито висловлює свою проукраїнську позицію, тому що більшість колег, практично 90% відсотків наших колег, які, я маю на увазі завідувачів, вони сказали, що ми всі підтримуємо чинного директора і підтримуємо, чекаємо Україну. Але потім дехто по-іншому вчинив. І, власне, як би всі бачили, у кого яка позиція.

Мені ніхто не пропонував працювати, навіть колишні колеги мені не телефонували, тобто я роблю з цього висновок, тому що я одразу висловила свою позицію, і ми всі одразу вирішили, що ніхто не буде з ким працювати. Але, коли ми пішли до бібліотеки, це якраз 21 червня, був вівторок, ми в черговий раз пішли, то поливати квіти, і якраз я хотіла забрати там, ще до війни у нас були проекти на базі бібліотеки, реалізовувалися і проекти з нашими партнерськими організаціями, і якраз оці партнерські проекти, тобто частина речей була бібліотечною, але частина і реквізиту, зокрема, це театральний реквізит, вони належали іншій організації, іншим людям. Я хотіла піти і позабирати оці речі, які належать іншим людям, тому що я розуміла, що, якщо там щось зміниться, я потім їх просто не заберу. А люди мені можуть сказати, а чого ти їх не забрала, віддавай наші речі, ну, тобто з таких нюансів.

І у той день, коли ми ходили цих ляльок забирати, це ж театральний реквізит, ми якраз зіткнулися з представником ВГА, який, я так розумію, що це ось приїхав дивитися технічно-матеріальні цінності в бібліотеці, тому що якраз наш головний інженер ходив і відчиняв йому двері, тобто, знаєте, відкриваючи кожний відділ, щоб можна було ходити і дивитися, що там де є. Власне, тоді нам запропонували, що потрібно працювати. І так стояло питання: «Що ви хочете прийти в бібліотеку?» – «Так» – «Чого?» – «На своє робоче місце» – «А будете працювати в бібліотеці?». Ми казали, що, ми подивимось, ми подумаємо, що ви нам запропонуєте. Російською мовою ми розмовляли з ним, тому що українською він взагалі нічого не розумів.

І, власне, пропозиція така була, що, а ви СБУ не боїтесь? А чого нам боятися СБУ? То вам СБУ треба боятися. Тобто такі були пропозиції, що будуть збори, буде представлений новий директор бібліотеки. Будуть збори, вас всіх запросять і будуть вам робити пропозиції, від яких не можна відмовитися. Але реально ніяких зборів не було. Тобто я розумію, що наші колеги, той, хто пішов на співпрацю, ті, хто писали в телеграм-каналах, вони самі повибирали, кого вони хочуть запросити на роботу, а кого не хочуть. В мене одна була пропозиція, я там щось головою покивала і казала, давайте почекаємо зборів, подивимось, що ви нам запропонуєте і будемо дивитися далі. Але, враховуючи, що зборів не було, ніхто нас не запрошував, власне такі питання не стояли.

Як ми обходили усі ці моменти роботи, співпраця і так далі? Ви знаєте, ми, наша родина, ми фактично завжди сиділи вдома, ми особливо нікуди не ходили. Ми не ходили ні на які, знаєте, дітям, свята влаштовували. Ми не ходили отримувати гуманітарку, ми не ходили нікуди, де потрібно було залишати свої персональні дані, тобто ми сидимо вдома, ми тут всі хворі, нещасні і все. І не чіпайте нас. І коли щодо співпраці в мене жінка знайома, вона працює в пожежці диспетчером і вона розповідала, що до них кілька разів приходили оці на співпрацю. Я розумію, що вони таку позицію займали, вони просто морозились. Влітку вони приходили. Давайте співпрацювати. Люди такі покивали, покивали головою, сказали: «Ну ви ж тут вирішить, по-перше, чи якісь там законодавчі прийміть, бо тут же не росія і не Україна. Ну ми... не знаємо». Інші коли вже там відкрито там давай співпрацювати почали: «Ой, я хворий, босий. Мені потрібно підлікуватися. Ой, я вже не хочу працювати. Ой, вже все, мені потрібно підлікуватися».

І через деякий час, ви знаєте, в окупації ти розумієш, який би ярий патріот не був, що всі патріотичні лозунги вони в окупації не те, що нікому не потрібні, вони небезпечні стають, тобто ти дійсно в окупації просто розумієш, що всі свої патріотичні настрої потрібно десь приховати, тому що в найкращому випадку тебе просто пристрелять і все. У найгіршому ще якісь страшні речі будуть з тобою робити. Виходячи з цього з ким я не спілкувалася, з людьми, які потрапляли на допити з метою саме не покарання, а з метою до співпраці їх, коли притягували, то люди частіше морозилися, казали: «Я не проти працювати, але в мене здоров'я, або

в мене там ще щось», тобто люди таку позицію займали не відкрито їх критикувати і кричати, що вони всі такі нехороші, але й не йти на співпрацю, оминаючи усі ці пропозиції, якісь такі причини шукати, і начебто ти і не відмовляєшся, але ти не можеш.

У нас дуже багато людей так робили, у когось хтось... просто втомився працювати. Хтось сказав, що він вже на пенсію хоче, там різні, різні, різні варіанти були у нас такі. Знаєте, дуже, я б сказала, такий гострий момент був перед 1 вересня, коли оце дітей починав, почали до школи запрошувати, і знов-таки ми нікуди не ходили, ми ніде не реєструвалися, ми нікуди зайвий раз не ходили, щоб не бачили, що дитина є. І тобто намагалася максимально мінімізувати оці контакти, що, щоб нас ніхто не бачив і не чув, і ми тут сидимо собі тихенько і все. Але я якраз пам'ятаю, ми стояли на зупинці з чоловіком, їхати у місто, нам потрібно було. І так, знаєте, багато людей, багато людей стоїть, а це було або вже 3 вересня або за кілька тижнів до 1 вересня.

І підходить до нас якась жіночка з дитиною і каже: «А ви свого ребенка отдаєте в школу?». А ми такі, знаєте, одразу: «А що таке? А що треба?». А люди, які стоять на зупинці, ну, одразу вуха розвісили такі, слухають. А жінка нам каже: «Так мы ваши одноклассники, вы нас не узнаете?», а я вже потім на дитину подивилася, що да, це наш однокласник, але я більше його маму знаю. Це, мабуть, бабуся була. І ось вона каже: «Що ви будете робити?». Я зрозуміла, що зараз оцю ідеологічну складову потрібно не озвучувати. Я якби казала про те, що, ой, ви знаєте, зараз так небезпечно, оці вибухи, оці бомби, це якраз хімарсами по Антонівському мосту працювали вже в цей період. І ми з'їхали на те, що зараз так небезпечно, а вона каже: «Ой, ви знаєте, а у нас мама сходила на збори, і там пообіцяли, що будуть російські солдати дітей охороняти, зброєю». Я кажу: «Ну, ви знаєте, солдати точно не ППО, це небезпечно. А так вибух – ми з дитиною побігли в підвал, дитина поряд зі мною». Ви знаєте, кажу, мого трішки почекаємо, тільки все налагодиться. Ось небезпечно. І, знаєте, в мене таке склалося потім враження. Жіночка прям така вздохнула і каже: «Ви праві», тобто, я розумію, що, мабуть, вона теж шукала якусь таку причину, щоб не ходити, якимось це оминати, але не могла її знайти. І люди на зупинці дуже розстроїлися, що тут нічого цікавого не відбулося. Ось тому, що ну цивільних було багато таких росіян, які тут ходили, слухали, підслуховували і, власне, потрібно

було бути обережними. Ну такий момент ми обходили. Херсонці морозилися, скажімо так, ось від всяких таких моментів херсонці просто відходили і якимось так і обходили співпрацю.

Ч.О.: *Вдавалось особисто спостерігати за роботою хаймерсів та пересування по Антонівському мосту?*

Ш.О.: А як спостерігати? Ми чули це, тобто одразу слід сказати, що, коли вперше у засобах масової інформації почали з'являтися повідомлення про те, що ЗСУ отримала хімарси і що Антонівський міст одна буде з ключових точок, по якій вони будуть працювати, то в мене дуже багато людей, які повиїжджали, вони одразу почали писати, телефонувати. Через інтернет ми телефонували один одному про те, що давай виїжджай, будуть хімарсами работать. Це ж ужас, ужас, кошмар, кошмар. Що ти там собі думаєш? Будуть тут, вже будуть, будуть, будуть, будуть.

Ну будуть та й будуть. І слід сказати, що вперше, я не пам'ятаю, коли вперше спрацював хімарс. Але ну це було дуже гучно. Це було. Ну ось це було радісно, знаєте? Це було радісно, тому що ми розуміли, що ось увесь період окупації ми чули бої, які точилися. Ось Чорнобаївку, безкінечно Чорнобаївку обстрілювали, і ми чули оці вибухи, чули бої, і ми розуміли, що все-таки нас так не кинули, і все-таки нас все одно будуть звільняти. Тобто воно десь, але воно є, тобто нас ніхто не покинув.

А, коли воно вже почало прилітати на Антонівській міст, стало зрозуміло, що звільнення вже близько, тому що уже така зброя, і ось вона тут працює, і, що слід сказати, що хімарсами відпрацювали дуже точно. Чітко по мосту. Чітко. По мирних будинках жодного разу не прилетіло. Ось слід сказати, воно було гучно, воно було страшно, але те, що воно було саме туди, куди потрібно, тобто ми навіть не боялися, що там в нас прилетить. Знаєте, як ото ніхто тут є, що там в Херсоні йде бабулька і десь там поряд російські солдати, і починається обстріл, починають хімарси працювати. Там росіяни кричать: «Там бабка, там ховайся, стріляють!». А вона каже: «Чого мені ховатися? Вони по вас стріляють, а не по мені». Ну, власне, ось таке було. А потім, коли почалися уже постійні обстріли Антонівського мосту, ми знали, що якщо починається перший приліт, що їх буде кілька, ми бігли в укриття, ховалися в укриття, але були спокійні. Ось чесно. Не боялися, що воно там впаде зараз мені на голову чи

ще щось. Було страшніше, коли над нами поверталися винишувачі, коли там вони десь російські. Оце було страшніше набагато. А перші два, напевно, чи два, чи три рази міст ще був придатний для транспорту, тобто вони ходили, пересувалися транспортом, але ж потім понаганяли оцих барж.

І десь. О, я не пам'ятаю десь, мабуть, з серпня, мабуть, з серпня почала вже працювати паромна переправа. А зараз смішну історію розкажу, якраз теж про хімарси. У нас тут на районі кілька шкіл, і окупаційна влада не могла знайти людей, які будуть очолювати ці навчальні заклади, і почали привозити сюди людей або з Криму, або з російської федерації. І кажуть, мені здається, 12-та школа мала відкритися, і туди якраз приїхав директор чи з краснодарського краю, вони сюди їхали, тому що в них тут дуже хороші командировочні були, тобто їх тут грошима закидували будь здоров. І ось він мав підготувати заклад до навчального року, до 1 вересня, і кажуть, що там якась розпочалася діяльність, як я зараз пам'ятаю, що 12 серпня прилетіли хімарси на Антонівський міст, три штуки. Пам'ятаєте, три дірки такі великі показували? І 13 серпня директор зібрав свої речі і поїхав до себе додому, тобто 12-та школа вона не відкрилася, тобто наскільки ось люди злякалися і наскільки вони теж розуміли, що вони тут не потрібні, тобто, що їм там розповідали, одне – вони приїжджають сюди, якщо ми говоримо не про військових, а, наприклад, про того ж вчителя, наприклад, або лікаря. Він приїжджає сюди, він бачить, що там йому херсонці поміж очі плюють постійно. Він вже все розуміє, і розвернувся, поїхав назад.

А один раз була така ситуація, коли були черги на паром. І була ситуація, це вже була ніч, коли стояли фури, і ми бачимо, що собака у нас почала лаяти, і ми так здивувалися, тому що, ну, не розуміли, що відбувається, подивилися у вікно і побачили, що ці «урали», що вони розставляють поміж будинками, тобто нам під ворота, поставили під дерева, поставили оці такі криті КАМази. І, власне, ми підслуховували. Так. У нас було відкрите вікно, і ми чули, що один комусь каже, що буде обстріл, що давайте техніку всю відводьте, буде обстріл. І, наскільки я зрозуміла з розповіді, що в критих фурах якраз були боеприпаси. Але чому вони туди їхали, я так і не зрозуміла. Ось і, власне, якраз і був той обстріл, але ми розуміли, що русню хтось попередив і вони поховали всю цю техніку, а, коли сам розпочався обстріл, вони якраз під забором усі ховалися, бо я якраз

виходила собаку забирати, тому що, коли працювали хімарси, осколки, вони дуже сильно розліталися, і ми просто боялися, щоб собаку не поранило, і про всяк випадок все одно її ховали, тобто ховали поміж будинків. Отакий момент був.

Але дуже цікаво, що коли вони уходили, якраз в ніч з 10 на 11 листопада, вони якраз виходили все одно Антонівським мостом. Ні по баржам оці, що вони там понаганяли, а саме по мосту вони уходили, причому без фар вони йшли, і у нас тут ніч така була дуже шумна. Вся Кіндійка дивилася, як вони, як на початку війни, ви знаєте, ото гуділо кілька діб, так і наприкінці теж воно всю ніч був оцей гул сильний, і бачили, люди бачили, як на саме на мосту червоні оці стопи спрацьовують, що саме техніка уходила, саме по мосту уходили. Ось, ну матців не боялися. Не боялися, тому що вони дійсно точно працювали. Страшніше було, коли у них ППО починала працювати уже. Вистріли уже всі вибухи закінчилися, ППО тільки полетіло, і воно там десь прилітало саме по мешканцям. Там то туди потрапило, сюди потрапило. Ось на таке. Таке було.

Ч.О.: Під час окупації церква у Вашому житті зіграла певну роль?

Ш.О.: Мені здається, саме в нашому житті церква якраз і зіграла велику роль, тому що, коли окупанти тут ходили, солдати перевіряли всіх і вся, ось в мене така думка, що вони думали, що оці всі дома перед церквою – це все, ну церковна територія, і вони якщо зайшли в церкву, то вони певний квадрат вони потім не обшукували, не дивилися нічого.

Церква працювала. Але у нас така цікава ситуація, тому що наша церква, вона донещодавна підпорядковувалася московському патріархату, незважаючи на те що тут обидва батюшки україномовні, патріотичні, україноналаштовані. І коли пару разів було таке, що російський солдат, тобто настоятель на початку війни поїхав вивозити дітей на західну Україну і до батьків і хотів повернутися, але, так розумію, що він не встиг просто повернутися, а інший батюшка тут залишився. І оці, коли окупанти приїжджали, там солдати приїжджали, ну, вони багатенько разів приїжджали. І у них був просто вибух мозку, якщо можна так сказати, тому що церква була московського патріархату. Я так розумію, що там якийсь чи документ є, який підтверджує цю приналежність, а батюшка україномовний. І причому вони з ним спілкуються. Він їм відповідає

українською, і вони йому кажуть: «А вы на русском языке можете говорить?». А він: «Ні, мене, мама так навчила, але я все розумію, що ви тут кажете». Вони кілька разів пропонували свого батюшку привезти з росії, але знову ж таки наші тут казали: «Ну тут батюшка є, ну, нащо? Тут, бачите, порядок. Тут все нормально». Один раз приїжджали солдати, бо хтось їм там сказав, що в церкві був ремонт, а там дійсно, у нас були там певні там будівельні роботи ще до війни. І там хтось казав, що тут є зброя ну. І батюшка каже: «Ну, йдіть, шукайте!».

Ось і, власне, під час війни церква продовжувала виконувати оту свою функцію таку, тобто людей там ховали, батюшка брав безпосередню участь в похованні людей. До речі, коли початок війни пройшов і вже пройшов там невеличкий час, що стало зрозуміло, що можна туди виїжджати. Саме наш батюшка виїжджав, певчі були, виїжджав туди в поля, щоб поховати оцих наших солдат українських, які захищали Антонівський міст, бо ж людину потрібно поховати. І він розповідає, що на блокпостах він же в рясі, як би все, як потрібно, і не чіплялися. Слава Богу, не чіплялися, і все ж таки змогли поховати захисників наших. Ось кілька разів було таке, що через церкву передавали бізнесмени, які повиїжджали тут місцеві на підконтрольну територію, саме через церкву мали змогу передати якусь гуманітарну допомогу, причому в церкві знали, хто там бере російську, хто не бере російську гуманітарку. І той, хто не бере там принципово, приносили, і нам приносили невеличкий пакет з крупами, макарони, тобто такі продукти. Ну і, власне, через церкву знов-таки ми розуміли, що відбувається, і все одно церква підтримувала, знов-таки підтримувала проукраїнськи налаштованих мешканців Кіндійки якраз. Ну, що все буде добре, треба трошки почекати, треба дочекатися ось, і ну, власне, велику роль церква зіграла після деокупації.

Коли Херсон залишився без світла, без води залишився, і наша церква стала таким, знаєте, своєрідним пунктом незламності, тому що там організували воду. Якраз через наше подвір'я було проведено такий шланг і у сусіда, який виїхав, через помпу відкачували воду, і уся Кіндійка приходила і набирала собі питну воду, коли в Херсоні взагалі не було води. Можна було прийти підзарядити свої пристрої, ліхтарики, ще щось, тобто такий ось пункт незламності. Власне, ось. Ну і знов-таки зараз це гуманітарна допомога,

це пункт роздачі гуманітарної допомоги, тобто це не тільки виявилася духовна підтримка, але дійсно реальна підтримка мешканців нашого району.

Ч.О.: *Вдавалося поспілкуватися з кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати?*

Ш.О.: Ой, у нас один кримчанин, родич наш живе в Криму, так що у нас тут спілкування вистачало. Ой! Ну спілкувалися ми зовсім мало з кримчанами, які приїжджали працювати. Переважно це були, не одразу зрозуміли, що це приїжджі, але потім стало зрозуміло. Це люди які, як сказати, які привезли батуту. Ось у нас на ХБК оцей майданчик «Рошен» Порошенко, який профінансував майданчик дитячий, його там всі знають, тому що він один з перших в Херсоні був на проспекті Текстильників, і ми, власне, з дитиною туди інколи виїжджали. А ще у серпні дитина взагалі втомилася дома сидіти, ми почали ходити, я її на танці возила двічі на тиждень. І одного разу ми потрапили, що було дуже багато дітей. І, якщо раніше, знаєте, якось не звертали уваги, а мені дитина каже, що ми сюди з бабусею приїжджали. Якраз бабуся з Криму в нас. Вона на кілька днів до нас приїжджала, і вони були на батутах, щось там стрибали, стрибали, а потім бабуся відійшла чи води купить. А оцей, я не знаю, як повелитель батута, він їй каже: «А ви звідки приїхали?». А там ну, а моя мама так на нього дивиться, каже: «Ми з Херсона приїхали».

Ось, і потім я зрозуміла, що тут, ну тому що ми і раніше туди ходили, але я не звертала уваги, бо кожного року, знаєте, кожного року такі сезонні види заробітку, там кожного року новий господар, і там піди розберись, звідки він приїхав, а потім я стала помічати, що дійсно, що усі ці люди, які там такі каруселі організовують, батуту роблять, там ще щось проводять, що це понаїхавші, дійсно понаїхавші. Причому вони, якщо знімають якесь там своє кіно, вони ще привозять свої родини, тому що у мене дуже, допустимо, дуже вразило, коли ми там стояли, купували сахарну вату дитині, ну, і я розуміла, що це молодь наша. Тут стає, що це херсонці, але підходили там мама з дитиною і там: «З вами як розраховуватися – гривнями чи рублями?». Ну і там дитину дивиться і каже: «Ну гривнями, звичайно». Ось.

І потім ми помічали, що там так багатенько таких, що поприїжджали, що вони тут осісти хочуть і якраз там недалеко ми завжди

купували, піцу замовляли, купували, і там працювала дівчинка продавцем, а хлопець там одразу повар. І теж такі моменти, що оцей, хто на батутах, підходив туди і казав, там щось вони спілкувалися. Було дуже помітно, що цей не місцевий, хто з батутів, а той, хто повар, він йому відкрито казав, що я з тобою там ділитися там цигарками не буду. А чого тобі винен? А я така демонстрація того, що ти тут зайвий, і оцей на батутах, який каже йому: «Ти що – націоналіст якийсь?». Каже: «Да, да!». Ну ображали, ображали їх сильно росіян. Я маю на увазі тих цивільних. Ось було помітно, що вони приїздили сюди, думаючи, що зараз будуть їм всі раді, але так було видно, що вони не відчувають себе там, у своїй тарілці. І так далі.

На ринку було дуже багато людей, які з Криму приїжджали торгувати, зокрема, я стикалася, коли для собаці цей корм потрібно було купувати, це тільки кримські продавці, тобто, які поїхали, закупилися і приїхали сюди продавати. Але вони теж були такі, знаєте, нейтральні, просто нейтральні. Ось. Вони розуміли, що вони мають приймати гривню. І, до речі, дуже, до речі, дивно було, що солдати, що військові, що ці цивільні, переважна більшість вони спокійно розраховувалися в гривні, спокійно приймали гривню, було пару моментів, коли хотіли нав'язати приймати російські рублі, але я знаю, що більшість продавців знов-таки придумали собі відмазку і казали: «А в мене дрібних нема, ваша влада не забезпечила мене розмінними грошима, і в мене немає» – «Давайте нам гривнями тоді решту» – «Ні, я не буду вам давати гривнями решту, бо в мене там такий курс, а у вас такий курс». Ну і, власне, ось таке було, а спілкуватися з кримчанами, особливо якщо вони не хотіли, не хотіли ми спілкуватися.

Ч.О.: *Особисто доводилось спілкуватися з окупантами?*

Ш.О.: Ні, ні, я ж кажу, що єдиний такий момент, коли я спілкувалась з окупантами, це коли я прийшла на роботу-то ляльок забирати. Тоді хлопець, він з «военной государственной администрации», він намагався там поспілкуватися. Він не розумів, чому я забираю всіх ляльок, і так щиро дивувався. Йому дуже цікаво було. Не те що цікаво було, дивно, коли він мені казав, що «вы не понимаете, мы вам тут построим, ну типа мы пришли построить советский союз. Вам будет хорошо жить, как при советском союзе». І коли я говорю йому: «Деточка, вы вообще той советский союз

видели?». На вигляд йому було не більше 35 років, тобто у найкращому випадку він ще в останні роки радянського союзу в ляльки, мабуть, грався. І він такий не зміг нічого відповісти мені, тобто в той момент я взагалі зрозуміла, що вони з іншої планети просто. Причому потім вже по бібліотеці ми, коли після деокупації там дивилися, що залишилося у відділах. Ми бачили, що дуже багато наших надбань, історій успіху. Знаєте, такі історії успіху, коли бібліотека допомогла людині з чимось. З проектом якимось, виставку зробити. Дуже багато наших надбань, історій успіху вони просто собі приписали, і ти ... це так було дуже дивно, тому що я дивилася: у них була експозиція творчих робіт і фотографія дівчинки з аутизмом і мами. Я їх дуже добре знаю, тому що Марина і Олександра – учасниці моїх інклюзивних проєктів, і вони буквально на початку квітня виїхали з Херсона, а вони познаходили старі фотографії і повикладали, що подивіться, тобто приписували собі чужі надбання, чужу історію. Я уже думаю, слава Богу, що там Марина це не знала, бо там би був скандал дуже сильний. Тобто такі моменти і безліч таких моментів, коли вони приписували собі досягнення «папередніков», видаючи за свої, демонструючи це журналістам і так далі. А те, що про советський союз, мене дуже сильно вразило.

Власне, ми уникали контактів, ми уникали спілкування, і, ви знаєте, якщо у мирний час можна там було комунікувати з кимось на зупинці, у громадському транспорті з кимось, пару слів у кав'ярня перекинутися, то в окупації, особливо після травня, коли вперше у вас інтернет зник, мобільний зв'язок почав пропадати. Це вже стало небезпечно, тому що сьогодні сусідка, начебто я її добре знаю, а завтра вона вже російським паспортом має і в тебе пальцем тикає, що подивіться, подивіться це нацистка і все таке. Тому не спілкувалися. Не спілкувалися. Були такі ситуації, коли ідеш по вулиці, і назустріч іде військовий: «Добрий день вам, доброго ранку». Ти також кивнув, пішов собі далі. Ось тому що – ну. Я спілкувалася лише з тими, кого я добре знаю, спілкувалася з тими, в кому я впевнена, тому що це дійсно було небезпечно.

А після... коли спілкуєшся з херсонцями в окупації, то дуже багато відмічалось, що їх цивільних понавозили дуже багато. Дуже багато було цивільних: і молоді родини, і молоді люди, і свої родини, і якісь фахівці – типу лікарі, вчителі. У нас тут, може, в Кіндіїці, воно

не так дуже помітно було, бо ми тут на виїзді, а у центрі міста дуже багато було, і мене кілька разів попереджали, що там будемо йти з тобою спілкуватися або будемо йти каву пити.

Просто я на минулому інтерв'ю розказувала про те, що у нас вже, коли зник український зв'язок і український інтернет, дуже довго не було інтернету, і відсутність спілкування дуже гнітила, дуже гнітила. І, щоб там дахом не поїхати, ми домовлялися з моїм колегою, що ми там кожного вівторка о 10-й годині будемо зустрічатися біля басейну, в парку і ходити пити каву, обговорювати якісь новини, там ще щось. І він мене, а він в центрі живе, мене попередив, каже, що можна сидіти на лавочці, і біля тебе хтось буде сидіти, слухати, або будеш йти парком, і за тобою йдуть слухають. В кав'ярні потрібно дуже бути обережним, тому що теж прослуховують, підслуховують, підсідають. Такі моменти.

Дійсно, було небезпечно. Так що потрібно було мовчати, не комунікувати, зайві слова не казати. І дуже дивно, що потім, коли ти розповідаєш людям, які не були в окупації, вони так дивуються з цього і кажуть: «А чому вони не відстоювали свої права? А чому ви розрешали забирати мобільний телефон? Надо было возмущаться». Ну да (сміється).

Інколи такі поради, так розумію, що вже краще промовчати, ніж розповідати людині. Як ти можеш бунтувати, коли перед тобою людина з автоматом стоїть? Або ще щось таке, бо були такі, знаєте, моменти, що розповідали, що Херсону, мабуть, так дуже пощастило, тому що був наказ бути максимально лояльним до місцевого населення, тобто не вступати у такі відкриті конфлікти, не займатися бійками, тому що не були такі моменти, коли під час обшуку жінки найчастіше починали висловлювати російським солдатам, ви такі-сякі. І там вже доходило до того, що вже автомат передьорговувати, кажуть: «Блін то це нам наказ такий, бо якщо б не наказ, я б уже вас всіх постріляв просто-напросто». Мабуть, нам пощастило.

Ч.О.: Як Ви зустріли визволення Херсона?

Ш.О.: Ми дізналися, що нас визволили лише 12 листопада. Не 11, а 12, тому що я пам'ятаю останній тиждень перед звільненням. Чесно. Ми вже, знаєте, як атака була, атмосфера чи що у повітрі, всі чекали, всі чекали, всі розуміли, що вже скоро нас звільнення, тому що в нас тут, така, знаєте, яскрава, така показова історія.

Коли ви ж пам'ятаєте в окупації налівайки на кожному кроці, у нас теж магазини, поряд налівайка була, і в магазині завжди скуплялися російські солдати. Я так розумію, вони їхали на блокпост на мосту. По дорозі вони в магазин заїхали, я так розумію, що там продавчиня знала, що на цей час треба наточити 20 літрів пива, наприклад, тобто це була їхня точка, куди завжди приїжджали військові росії. Поряд була інша налівайка, але там трошки по-іншому було, магазин і ресторан, і в тій налівайці завжди газ, квас, місцеві сиділи. І я оце пам'ятаю, що вже десь за 10 днів до звільнення вже настільки, це все чути, все відчутно, бо там у цьому генделі приїхали наші місцеві хлопці, якісь такі, знаєте, вразливі верстви населення, скажімо так, там на копійки якісь приїхали, відкрили машину, голосно музику увімкнули, українські пісні якісь, і там вже п'яні. І приїжджають російські в магазин, вони все чують, вони все це бачать, що вже, ті радісні на фоні українських пісень, тобто зрозуміло, що вони подивилися, головою покивали, взяли своє пиво і поїхали, тобто, знаєте, в маленьких, таких маленьких деталях, це було відчутно, тому що люди вже раділи, вже особливо, бо зрозуміло, що ось-ось нас вже звільнять. І 7 листопада у нас зникло світло вже.

Інтернету в нас не було. Був лише на російських сімках мобільний інтернет. І теж він був дуже поганий, дуже його глушили, і ми намагалися подивитися, бо світла нема, інтернету нема. Ми вилазили на дах, щоб щось спіймати, якісь новини, щоб воно там підтягнуло, щоб подивитися, що взагалі відбувається, і 10 листопада це було день ще, бо я мала їхати на Шуменський до стоматолога, але я поки що вийшла на вулицю, а мені ще чоловік каже: «Ну, куди ти будеш їхати? Тобі на 2-гу годину, годину ти побудеш, а потім вже маршрутки не ходять. Ти що будеш пішки йти з Шуменського додому?». Типу не видумуй. Я думаю: піду і подивлюся на вулиці, що там, як там. Підемо в магазин, якраз води купимо, я це пам'ятаю, що ми це баклажку води, йдемо додому, ще хтось на тому боці з собачкою маленькою гуляє, ще люди гуляють, і тут, знаєте, такий гуркіт, просто дикий гуркіт, і щось їде по дорозі з боку мосту на місто. Я так придивляюся, чи то БТР. Ми тигри бачили, все це, Боже!, а це танк, виявляється. Це, виявляється, танк, причому він якийсь такий допотопний, допотопний, бо він не схожий на той танк. Я розумію, що це танк, але як для екіпажу там дуже багато людей на ньому, тобто не 3–4, а там, мабуть, чоловік 12 сидить. Оце вони там щось кому-

кричать, нам щось кричать, всі від них там тікають, розбігаються, і потім вони там же, біля магазину, стали. Ми потім ходили, питали, казали, що шукали вулицю Фурманова. Це був такий, знаєте, такий сигнал, що не варто нікуди, мабуть, їхати, краще бути вдома, тому що близько 3-ї ночі розпочалося.

Відхід почався, бо ми усю окупацію з дитиною спали в укритті, це у нас на першому поверсі. Там спершу перший поверх. Він наполовину під землею, такий нульовий поверх, і я розуміла, що щось відбувається, тому що, як на мене, вночі начебто танк працює, бухає, бухає, а коли я піднялася на гору, то я зрозуміла, що земля дуже багато звуків поглинає, бо відбувалося щось неймовірне, і вже потім, коли ми тут з сусідами спілкувалися, що вся Кіндійка тут не спала. Всі дивилися, що відбувається, тому що русня відходила, а ЗСУ їх проводжали, тому що артилерія, мабуть, працювала по ним, і оце ж бачили, що вони мостом уходили, чули, як оця техніка назад повертається, цей гул, він їде-їде-їде. Потім розповідали, що тут було, мабуть, кілька переправ, тому що, і, мабуть, у водну переправу влучили десь о 3-й, на початку 4-ї ранку. Просто той, хто живе ближче до дороги, розповідали, що прямо десь чоловік, мабуть, 300 солдатів пішки бігли на Антонівський міст бігом, щоб встигнути, і ми вже потім зрозуміли, чому вони так поспішали, тому що ті, хто ближче до Антонівського мосту живуть, ті навіть самі розповідали, що вони зірвали міст, і в той час там ще люди були. Ще їх солдати намагалися перебігти той міст, перетнути цю річку. І... Трупів було дуже багато. Тут хто розповідає, хто там ще ближче живе, це дійсно було дуже жахливо, тому що знищити, тобто знищувати свою армію, своїх людей, я вже не кажу про те, що вже після деокупації виявилось, скільки вони тут людей позалишали.

Знаєте, така в мене картинка просто перед очима, що зірвали, зірвали міст. І перед цим у телеграм-каналах було багато публікацій про те, що росіяни, ну всі казали, що там 12 листопада вони будуть виходити, а вони йшли 10. Я пам'ятаю, що коли зірвали міст, то була дуже сильна вибухова хвиля. І тут у нас дахи людям позносили, вікна повибивало, а ми ще мали доглядати кілька будинків. Люди повиїжджали і просили нас придивлятися, і ми з чоловіком пішли по району подивитися, чи все нормально з тими домами. Що, бачите, там, що і як. Оце я пам'ятаю, що ми вже назад поверталися, вже десь був опівдні. Зранку пішли, опівдні поверталися,

і їздила цивільна фура, я ось тільки не пам'ятаю, чи холодильник це був, чи просто фура, на російських номерах оце, і там такий дядько в кабіні такий грусний-грусний сидів, оце він туди поїде, тобто я розуміла, що людина хотіла виїхати, але він вже не може виїжджати, тому що всі мости зірвані і йому все одно доведеться тут залишатися. І ще багато було історій, коли тут наші військові відловлювали тих, кого позабували тут, в полях, а 11 ми ще не знали, що нас звільнили.

Це, знаєте, такий день тиші, бо нікого не було. День, коли нікого немає. Ми пішли на вулицю, а російських автівок немає, солдатів немає і наших немає, і нікого немає. І навіть маршрутки не ходили, бо ну ось просто день тиші якийсь був. А вже 12 листопада зранку ми. Мені чоловік кричить: «Іди у вікно дивися!». А у нас одне вікно – якраз видно дорогу, і ми побачили, що їдуть військові машини у бік мосту з нашими з українськими прапорами.

І це таке було, я не знаю, це таке, це така радість була, тому що ми одразу пішли на вулицю. Тут якраз працівниця церкви до нас прибігла, а у нас на заборах, як там ще під час окупації, видно, хтось пройшов з партизанів, написав тільки, що ЗСУ близько чи щось таке, а потім прийшли інші, написали про ЗСУ на цьому місці всякі гадості. І після цього ця жіночка каже нам: «Давайте ці гадості замалюємо, щоб не ображати наших військових». І там пішли в магазин. Нам безкоштовно дали, навіть всі, всі дуже раділи нам, господарям, власник магазину, безкоштовно дав пензлики, фарбу, і ми пішли, дитину взяли, пішли замалювали прапори. Малювали наші українські прапори. Я це пам'ятаю, що це люди повиходили, всі чекали, всі махали військовим, але біля нас військові не зупинялися.

Потім вже столи почали виносити. Вже було таке святкування, і оце ми малювали ці прапори, а потім їхали маршрутки. Там всі сигналили, всі одне одному махали. І ну, ну, я не знаю, це така радість просто була, і прямо я не знаю, як передати словами. Я дитині своїй кажу: «Ти свідок таких подій, будеш старенька, тебе, – говорю, – будуть в школу запрошувати, будеш розповідати, – говорю, – як все це було, як ми брали в цьому участь», бо потім вже до нас приїхали, зупинились біля нас військові, теж і обнімалися, і фотографувалися. Моя мала пішла їм малюнки подарувала, бо вона під час окупації малювала проукраїнські такі малюнки, в неї були, і ми як в коробки там зберігали.

Дуже такі сильні емоції були, тому що ця радість безкінечна, щастя, можна сказати, що, нарешті, все це закінчилося. Нарешті, ми, нарешті, звільнилися, нарешті, ми вільні. Потім вже ми помічали, що ходили люди якісь, такі підозрілі дуже в цивільному. Ось, це вже було потім, вже вияснили, хто це такі, і когось зупиняли, когось не зупиняли.

12 листопада у нас тут був гуляй-гуляй, всі радувалися, зустрічаючи, скажу, військових, пригощали їх. Така дуже, дуже яскрава подія була, дуже всі раділи, дуже були щасливі, дуже так було, знаєте, смішно, тому що під час окупації люди ховали хороші машини, а їздили на старих автівках, знаєте дуже дивно, тому що народ одразу повиїжджав на своїх хороших машинах, і ти такий думаєш, почекайте, а де ж ви їх ховали? І дуже багато людей повиходило.

Ви знаєте, я навіть пам'ятаю, що ми думали, що одна родина дітей своїх вивезла, а виявляється, що це дев'ять місяців ці діти вдома сиділи, що ми їх навіть не бачили. Люди повиходили, ще дуже багато людей, що багато людей в Кіндійці залишилося. День єднання, радості, перемоги. Звісно, що перемога в нас ще попереду наша головна, але в той момент Херсон був дуже щасливий, і скільки я чула, що військові казали, що вони всі в один голос кажуть, що так, як в Херсоні, нас ніде не зустрічали, що настільки люди раділи, настільки люди чекали. дочекались.

Ч.О.: З чим у Вас окупація асоціюється зараз?

Ш.О.: З досвідом. З досвідом окупації. Я зрозуміла, що це був дуже такий великий досвід і розуміння того, що у майбутньому так, як було, не буде, що ми всі маємо змінитися. Зараз, дійсно, спостерігаєш те, що по деяким людям і бачиш, що, мабуть, не всі урок засвоїли. Воєнний урок, я маю на увазі, але все одно зрозуміло, що так, як раніше, не повинно бути, що ми маємо змінюватися, що окупація дозволила особисто мені ідентифікуватися, що я все-таки українка. Незважаючи на те що в мене російське коріння і я обожаю російську літературу, російську культуру, але все одно за духовним станом ми українці все одно, тобто в нас різна ментальність, різна абсолютно.

Я, мабуть, розповідала вже про моменти, коли злочини росіян проти росіян і такі нюанси, особливо, коли я розповідала, що зірвали міст, а їх солдати ще були на мосту, або ще історія, коли живцем

закопували своїх поранених, тому що не хотіли возитися. Ти розумієш, що тут це не наша ментальність. Ми інші, ми більш духовні, ми більш гуманні, більш освічені, більш добрі. Це наша ідентифікація, і коли починають розповідати... особисто я ще вважаю, що окупація, зокрема, евакуація, яку вони оголосили після 22 жовтня, що вона все ж таки надала можливість нашому суспільству очиститися. Очиститися від ватних людей, які живуть у викривленому світі, і я не знаю, на що вони сподіваються. Так мені зараз розповідають, що ще дуже багато людей залишилося в Херсоні, які чекають, які все одно чекають, що Херсон звільнять. Але мені здається, що вже все зрозуміло, що тут Україна – і все. Ось такі в мене асоціації.

Ч.О.: *У Вас буде особистий прогноз щодо завершення війни?*

Ш.О.: Я не експерт, щоб робити особисті прогнози. Звісно, мені хочеться, щоб вже все прямо там через п'ятнадцять хвилин закінчилося. Я щиро сподіваюся, що війна закінчиться у цьому році. Щиро сподіваюся, але, з іншого боку, дивлячись на те, наскільки зараз важко вибавати оцю оборону, яку вони побудували на лівобережжі, тому що за цей час у них була можливість там і закопатися, і замінуватися, і підготуватися. І мені здається, що воно може затягнутися не дуже, але затягнеться, можливо, до 2024 року, але я сподіваюсь на те, що до кінця 2023 це вирішиться, тому що, розумієте, вони ж там, чого вони сюди приходять більшої частини, щоб грабувати, щоб якісь там матеріальні цінності собі придбати. Але ж на лівобережжі за цей час, коли вони там ротацію проходять, мені вже здається вже грабувати немає чого. Все вони прекрасно розуміють, що вони тут не потрібні. Я сподіваюся, що там вже всі дурні. Зовсім.

Я думаю, що до кінця цього року має і у них в голові щось перевернутися десь, еволюція все ж таки пам'ятає, як в жаби хвіст росте, потім на дві ноги стає з чотирьох, що десь там цей етап має вже далі пройти, що щось в голові має поворухнутися, і тим паче, що вони бачили, як ми живемо. Я вірю в найкраще. Добро перемає зло. І у цьому році війна закінчиться, тому що правда за нами!

Ч.О.: *Дуже Вам дякую за розмову!*

АТО	– Антитеррористична операція на сході України
БТР	– бронетранспортер
БМД	– бойова машина десанту
ВПО	– внутрішньо переміщені особи
ЗВО	– заклад вищої освіти
ЗСУ	– Збройні сили України
НМТ	– національний мультипредметний тест
ОСББ	– Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків
ППО	– протиповітряна оборона
СБУ	– Служба безпеки України
ТЕЦ	– теплоелектроцентрально
ТРО	– Територіальна оборона Збройних сил України
ТРК	– телерадіокомпанія
ХДУ	– Херсонський державний університет
ХДАЕУ	– Херсонський державний аграрно-економічний університет

Науково-популярне видання

Херсон 2022: з Україною в серці

На обкладинці: фото з відкритих джерел

Макет В.Б. Гайдабрус

Підписано до друку 14.06.2024

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 28,02. Обл.-вид. арк. 27,55

Тираж 300 прим. Замовлення № 11-06/23

Відділ реалізації. Тел.: (067) 542-08-01. E-mail: info@book.sumy.ua

ПФ «Видавництво «Університетська книга»»

40000, м. Суми, площа Покровська, 6

Тел.: (0542) 65-75-85. E-mail: publish@book.sumy.ua

www.book.sumy.ua

Віддруковано ТОВ «ДІСА ПЛЮС»

61029, м. Харків, шосе Салтівське, 154

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4047 від 15.04.2011